

O knjizi

Otomansko carstvo odbrojava poslednje dane, a visoki državni zvaničnik Ahmed Rešat pokušava da okupi i sačuva porodicu u okupiranom Istanbulu. Prisiljen da se kreće tankom linijom sudbine, Ahmed je rastrzan između odanosti koju duguje sultanu i potrebe da pomogne vojnim jedinicama iz Anatolije, predvođenim harizmatičnim generalom Mustafom Kemalom, koje junački pružaju otpor stranom neprijatelju.

Dok opsada i okovi zime sve više stežu Istanbul, u kući ministra Rešata sudbina ipak nastavlja da iscrtava svoje neobične puteve – nemoguća ljubav procvetaće uprkos svim problemima i pokazati da čalo i u najnapetijim trenucima istorijskog previranja život ne može da čeka ...

Ajše Kulin pripoveda o jednoj naizgled sasvim običnoj porodici u Istanbulu u prelomnom istorijskom trenutku – kroz njihove uspone i padove, nadu i očaj, ljubav i nesreću, vidimo kako polako nestaje čitava jedna kultura, a smenjuje je novo vreme, koje sobom nosi drugačije vrednosti i nove generacije.

DIRLJIVA PORODIČNA SAGA KOJA KROZ LIČNE TRAGEDIJE I TRIJUMFE PRIKAZUJE KRUPNIJU SLIKU O POSLEDNJIM TRENUCIMA VELIKOG OTOMANSKOG CARSTVA I USPONU REPUBLIKE.

REZIDENCIJA U OKUPIRANOM ISTANBULU

Snežne padavine ne izgledaju veličanstveno kad im vreme nije. Sneg, koji je pao na Istanbul krajem duge i tegobne zime, kad se očekivalo da cveće propupi, nije pokrio grad sedefastim omotačem. Hvatao se po blatnjavim ulicama i zbijenim drvenim kućama kao kora zagorelog šećera. U četvrti Bajazit, na vrhu duge ulice koja se spušta ka moru, kočijaš u dvopregu, rumena lica i ruku utrnulih od hladnoće, trgnu dizgine. Kočija se zaustavila posle nekoliko metara. Ahmed Rešat znao je koliko se mokre potkovice klizaju po ledu. Odlučio je da poštedi konje i prepešači ostatak nizbrdice do kuće. Iskrcao se iz kočije i isplatio vozara. Silazio je ka svom domu opreznim i sitnim koracima. Bližio se čas jutarnje molitve. Iscrpeo ga je dugi noćni sastanak. Prekinuli su ga kad su shvatili da su previše umorni i da razmišljaju i da govore. Na tren je zastao pred svojom kapijom na desnoj strani ulice. Pomolio se u sebi da suprugu zatekne usnulu. Nije bio raspoložen da joj objašnjava zašto je sastanak trajao do rane zore.

Baštenska kapija otvorila se čim ju je dodirnuo vrhovima prstiju. "Želim vam dobro jutro!", oglasio se efendija Husni.

"Šta tražiš na kapiji u ovo doba noći? Zar nisam rekao da me niko ne čeka?"

"Ustao sam da se spremim za molitvu. Video sam vas s prozora. Izgledate iscrpljeno."

"Kako i ne bih bio. Ne pamtim kad sam se pošteno naspavao. Nek nam je Alah svima u pomoći!"

"Amin!"

Ahmed Rešat odmerio je slugu ohrabrujućim pogledom. Husni-efendija je zabrinuto posmatrao gospodara. Činilo se da nije svestan da mu stoji na putu.

"Nema loših vesti. Do duboko u noć bavio sam se rutinskim poslovima. Idi, pomoli se Alahu. Slobodan si."

Sluga je potrčao ispred gospodara da mu otvori ulazna vrata. Ahmed Rešat namirisao je sredstvo za čišćenje čim je prekoračio preko praga. Namrštio se i sručio na hoklicu. Skinuo je cipele, spustio fes na policu i dodao redengot¹

¹ Naziv potiče od fr. *redingote* – sako za jahanje; u Otomanskom carstvu, vrsta dugog crnog kaputa

Husniju. Ušao je u selamlik² u čarapama. Bacio se potrbuške na divan ispod prozora. Nadao se da će odspavati nekoliko sati. Pritisnuo je čelo o isprepletane prste jer je patio od razarajuće glavobolje. Trudio se da potisne sve probleme iz protekla dvadeset četiri sata. Doktor Mahir ga je posavetovao da u sličnim situacijama isprazni um i duboko diše. Duboko je udahnuo i polako izdahnuo ... učinio je to još jednom ... i još jednom. Da, prijateljev savet bio je koristan. Protegnuo se i zevnuo. Okrenuo se na leđa i gurnuo jastuk pod glavu. Tetkin oštri, duvanom obojeni glas prenuo ga je iz sna na mekom divanu.

"Kakav to čovek skita okolo do rane zore, Rešat-beže, pogotovo s invalidom u kući?"

Uspravio se u sedeći položaj i promrmljao: "Ne radim do kasno u noć zadovoljstva radi, tetka."

"Baš fino. I šta si to radio do rane zore?"

"Najdraža tetka, siguran sam da vrlo dobro znaš šta se događa. Zašto me propituješ?"

"Državni poslovi najbolje se obavljaju za videlo sinko. Alah je odredio noć za san i molitvu. I tvoji dedovi su bili na važnim državnim položajima pa su ipak spavali u svojim posteljama."

"Tetka, zaboravljaš da su imali tu sreću da u njihovo vreme zemlja ne bude pod okupacijom."

"Samo o njoj slušam! O okupaciji! Šta je bilo, bilo je. Niko ne može da se bori protiv prošlosti i smrti. A tvoj nećak je još živ. Znaj da se više brinem za zdravlje svog unuka nego države! I sinoć je kašljao do jutra. Uskoro će i krv propljuvati. Mora da ide u bolnicu. Što pre."

"Zar se nije oporavio? Da ne preteruješ?"

"Otkad si to prestao da mi veruješ, Rešate? Momak kašlje svake noći, a tebe nema da ga čuješ! Danima pokušavam da te pronadem. Ponestaje mu sirupa. I zalihe uglja su na izmaku. Više ne možemo da zagrejemo kuću kako treba."

"Pogledaću da li ima još sirupa u apotekama u Peri. Što se uglja tiče, tetka, i u Dvoru troše poslednje zalihe. Moraćemo da pređemo na drva."

"Ali ni ona se ne mogu nabaviti. Moramo da grejemo Kemalov sprat."

"Naloži baštovanu da poseče drveće u dnu vrta." Ustao je s divana i potapšao tetku po ledima.

"Idem da obidem Kemala", rekao je.

"Tako mu nećeš pomoći. Pošalji ga u bolnicu."

"Znaš da je to nemoguće."

"A zašto, moliću lepo?"

 $^{^{\}rm 2}\,$ Deo velike muslimanske kuće, namenjen samo muškarcima

"Zato što bi ga smesta uhapsili. Njegova fotografija već je mesecima na svim javnim mestima. Odmah bi ga prepoznali."

"Da li hoćeš da kažeš da je moj unuk izdajnik? Koji je od vas dvojice išao da se smrzava u onom belom paklu? Koji je od vas dvojice oružjem branio državu? I sad je on izdajnik, a vi ste heroji! Je li tako?"

"Nisam ja nikakav heroj, ali mi ni policija nije za petama."

"Vlada koja je izdala nalog za njegovo hapšenje je pala, zar ne? Da li je sadašnja vlada tako moćna kad ih se plašite?"

"Tetka, vlade se uspinju i padaju, ali sultan čvrsto sedi na svom prestolu."

"Znam samo da je Kemalu neophodna medicinska nega, i to odmah."

"Dovela si ga ovamo bez mog znanja i pristanka. Zažmurio sam na oba oka, zarad mira u kući i da ne bi bolestan završio na ulici. Ne očekuj da ću zbog njega ugroziti opstanak čitave porodice. Ako je oboleo od sušice, u bolnici ne bi imao ništa bolju negu nego ovde. Mehpara se ni za tren ne odvaja od njega. Učiniću sve da mu pronadem lekove. Molim te da jednom zauvek okončamo ovu raspravu. Molim te, tetka!"

"Sram te bilo, Rešate!"

Kad je tetka izletela iz sobe, sručio se na divan. Bespomoćno je zaronio glavu u šake, boreći se s glavoboljom.

Gomila nerešivih problema neprestano je opsedala nesrećnog Ahmeda Rešata. Nećaka, begunca od zakona, nije mogao da smesti u bolnicu. U kuću je smeo da dolazi samo jedan lekar – Mahir, bliski porodični prijatelj. Ako bi se doznalo da je pružio utočište Kemalu, bio bi odmah prognan, bez obzira na godine besprekorne državne službe. Našao se između stare i izlapele tetke i nezadovoljne supruge, koja se užasno bojala da će se i deca zaraziti sušicom. Iako iz različitih razloga, obe žene složile su se da Kemal mora u bolnicu. Mladićevo stanje se, uprkos pažljivoj kućnoj nezi, nije popravljalo. Iz katastrofalne avanture kod Sarikamiša³ vratio se i fizički i duhovno slomljen. Pritom su ga gonili i zbog političkog delovanja. Nepomirljivi bundžija najpre se svrstao uz Komitet za jedinstvo i napredak (KJP).⁴ Okrenuo im je leđa u najnezgodnije vreme, kad su došli na vlast posle revolucije 1908. godine. Tako se otuđio i od pristalica i od protivnika KJP-a. Mladić je bio odan ideji slobode, a raskid s KJP-om dubok. Ljudi su ga, ipak, zbog ranijih veza s tom

³ Sarikamiš, nedaleko od Karsa, bio je poprište velike bitke između carske Rusije i Otomanskog carstva u Prvom svetskom ratu, u kojoj su Turci teško poraženi

⁴ Tur. *Ittihat ve Terakki Cemiyeti*. Politička partija koja je osvojila vlast posle Mladoturske revolucije 1908. Vladala je do 1918, kad je većina članova izvedena pred vojni sud i utamničena

partijom, poistovećivali s njima. Uznemirujuće glasine stizale su do ušiju Ahmeda Rešata. Nekoliko njegovih kolega pominjalo je Kemala kao "Rešatovog nećaka bundžiju".

Nećak je možda zasluživao prezir, ali ujak nije. Kemal je stvarao nevolje od prvog dana srednje škole. Povezivali su ga s agitatorima velikog broja organizacija, od mladoturaka do masona. Sprijateljio se i sa opozicionim piscima, a nije zazirao ni od toga da i sam povremeno sastavi kritički nastrojene članke. Pritom ih je potpisivao imenom i prezimenom i objavljivao u časopisima koji nisu bili naklonjeni Dvoru.⁵

Kemal se oduševio kad se KJP dokopao vlasti, ali ubrzo su mu postali zakleti neprijatelji. Do te mere se otuđio od vladajuće partije da se prijavio kao dobrovoljac u ratu protiv Rusa u dalekom Sarikamišu. Hteo je da pobegne što dalje od centara moći i da služi otadžbini.

Kemal i hiljade mladih vojnika ništa nisu znali o paklu koji ih tamo čeka. Vojnici su bučno i pompezno ispraćeni sa istanbulske železničke stanice Hajdarpaša. Svetina se molila i mahala čipkanim maramicama. Sa svih strana orila se muzika, uz mnogo darova i žrtvovanih životinja.

Bučni i euforični ispraćaj brzo su zaboravili tokom beskrajne vožnje vozom do dalekih krajeva Anadolije. Mobilizacija je obavljena po ledenom vremenu, a trupe su na front odlazile u volovskim zapregama. Kad su konačno stigli do logora, zatekli su pakao, samo što nije plamteo grimiznim plamenovima, već je bio leden i beo. Stravična hladnoća nemilosrdno je grizla ruke, noge i lica i otvarala žive rane na izloženim delovima tela.

Malo je njih izvuklo živu glavu iz Sarikamiške tragedije. Kemalovi rođaci su sa zebnjom očekivali vesti o njegovoj smrti. Laknulo im je kad su saznali da je zarobljen. Devet meseci kasnije, pronašli su ga ispred baštenske kapije. Ležao je na kaldrmi, s dušom u nosu. Mesecima su ga negovali u bolnici, pokušavajući da mu izvidaju skrhano telo. Još godinu dana su se predano brinuli o njemu kod kuće. Medutim, sva njihova nega i ljubav nisu mogle da izvidaju ranjeni duh.

Ahmed Rešat je s neodobravanjem pratio nepromišljeno ponašanje svog nećaka. Nastojao je da mu oprosti i zaboravi sve greške, a naročito zbog patnji koje je

⁵ Tur. *Topkapi Sarayi* – doslovno Dvorac topovskih vrata, kod nas poznatiji kao Carigradski dvor, odnosno Carigradski saraj, gde je bilo sedište sultana i vlade. Istanbulci zdanje jednostavno zovu Saraj, odnosno Dvor. (Prim. lekt.)

pretrpeo u Sarikamišu. Alah mu je poštedeo život i dozvolio mu da se vrati kući. Možda će i Dvor biti jednako blagonaklon prema mladiću, koji je, nesumnjivo, gorko žalio zbog pređašnjih lakomislenosti. Kemal je bio veoma obrazovan. Govorio je nekoliko jezika, video je sveta, imao je i dara za pisanje. Valjda će moći da ga zaposli kao prevodioca? Ahmed Rešat je, zahvaljujući velikom ugledu i dobrim vezama u Dvoru, uspeo nećaku da obezbedi mesto u državnoj administraciji. Međutim, sav trud je propao. Državna služba mu jednostavno nije bila suđena!

Ispostavilo se da Kemal, ni posle svih patnji i stradanja, ništa nije naučio. Povezao se s nacionalistima. Dok se njegov ujak zauzimao za njega pred velikim vezirom, tvrdoglavi i nerazumni nećak nemilosrdno je šibao po vladi svojim perom. Objavljivao je oštre kritičke članke u "Vakitu" i "Akšamu" – i to pod punim imenom i prezimenom. Vlasti su konačno izgubile strpljenje i izdale nalog za njegovo hapšenje.

Rešat-beg se odrekao odgovornosti za dela svog nećaka i isterao ga iz kuće.

Razbesneo se kad je saznao da ga je Sarajlihanuma, pošto mu se zdravlje opet naglo pogoršalo, prokrijumčarila nazad u kuću. Živeo je na tavanu, sa slugama. Najviše se naljutio na suprugu, zato što je i ona tajila istinu od njega. Znao je da je tetka naterala sve ukućane da se pridruže zaveri ćutanja – slatkorečivošću, obećanjima i pretnjama. Njegovu ženu sigurno nije zaplašila. Behidža mu se pravdala, lijući pritom gorke suze. Nije znao da li je pristala na ćutanje iz sažaljenja prema mladiću, kao što je uporno tvrdila, ili zbog izuzetno vrednog dijamantskog broša, koji je tetka pre nekoliko godina dobila od jedne od sultanovih pomajki, Čerkeskinje ako ga pamćenje ne vara. Vrlo dobro je znao da je njegova tetka vešta u potkupljivanju, a supruga slaba na lep nakit. Ipak, ni njemu savest nije dopuštala da rovitog nećaka izbaci na ulicu. Dozvolio mu je da ostane u odajama za sluge, dok se ne oporavi.

Ahmed Rešat se sve više otudivao od porodice. Već nekoliko nedelja nije video kćeri, niti je razgovarao sa suprugom. Vraćao se kući kad svi već spavaju, a kretao na posao pre svanuća. Svakodnevni život njegovih najbližih bio mu je dalek, kao da živi u drugom gradu.

Duboko je uzdahnuo. Nevolje njegovog domaćinstva bile su zanemarljive u

poređenju s onim koje su snašle otadžbinu. Ima li kraja dugogodišnjim stradanjima Otomanskog carstva?

***

Grad su okupirala pre dve godine. Visoki komesar, admiral Samerset Artur Gof-Kaltrop, koji je u ime Velike Britanije u Mudrosu potpisao Sporazum o prekidu vatre, obećao je Rauf-begu, otomanskom pregovaraču, da strane trupe neće biti raspoređene u Istanbulu. Nije održao reč. Po potpisivanju sporazuma, Saveznici su počeli da sprovode tajni plan za rasturanje Otomanskog carstva.

Flota od pedeset pet savezničkih brodova usidrila se u Bosforskom moreuzu samo devet dana nakon što su trojica nesrećnih paša, Enver, Talat i Džemal – vode Komiteta za jedinstvo i napredak, koje su svi nazivali "Otac, Sin i Sveti duh" – pobegli u izbeglištvo.

Strane trupe iskrcale su se u Istanbul bez oklevanja.

Podanici Otomanskog carstva grčkog porekla izašli su na ulice s grčkim zastavama i bučno i radosno pozdravili dolazak neprijateljskih ratnih brodova. Crnog meseca februara, napaćeni žitelji Istanbula morali su da istrpe još grđu sramotu. Slušali su radosne pokliče i gromke aplauze manjinskih naroda dok je francuski zapovednik na belom ždrepcu trijumfalno jahao čitavom dužinom Glavne ulice u Peri.⁶

Otomansko carstvo teško je ispaštalo zbog mnoštva pogrešnih odluka. Hrišćanske manjine u Istanbulu spremno su saradivale s okupacionim snagama, kao da su stolećima čekale priliku za osvetu muhamedancima. Muslimani nisu imali nikakve šanse. Svaki sporadični otpor odlučno su slamali. Vode su hapsili i mučili u policijskim stanicama. Istanbulce muslimane su zastrašivali, pljačkali i uznemiravali. Obeshrabrujuće glasine o obesnom ponašanju senegalskih trupa činile su situaciju još gorom. Glasine su dobijale na snazi i veliki grad je ubrzo brujao o maltretiranjima koja muslimani trpe od hrišćana. Najveći odjek imale su priče da ženama na silu skidaju velove.

Većina tih glasina bila je lažna, ali neke su se zasnivale i na nepodnošljivim istinama. Okupatori su oduzimali muslimanima domove i u njih smeštali trupe. Podli i nadmeni Englezi bez razlike su ponižavali i maltretirali i obične ljude i vladine zvaničnike, poslanike i ministre. Smenili su trojicu paša – Alija Rizu, Saliha Hulusija i Tevfika – s dužnosti velikog vezira samo zato što su uporno zahtevali da

⁶ Fr. Grand Rue de Pera – Pera, deo grada u evropskom delu Istanbula, danas se zove Bejoglu

se poštuju odredbe iz Sporazuma o prekidu vatre. A obični ljudi trpeli su zulume komšija. Njihova dalja rođaka hanuma Dilruba krenula je pre petnaest dana u posetu Rešat-begu. Dok je sedela u tramvaju, neka madam⁷ bocnula ju je po ramenu, podigla iz sedišta i rekla: "Dovoljno si sedela, hanuma; sad je na nas red." Uplakana žena izletela je iz tramvaja na sledećoj stanici i prepešačila ostatak puta do Bajazita.

Neki su rešili da se odupru okupaciji, uprkos provokacijama i tlačenju. Evropske države su i zvaničnim putem obaveštene o osnivanju Nacionalne vlade u Ankari, rešene da se odlučnije odupre spoljnim pritiscima.

Istanbulska vlada osudila je Mustafu Kemala na smrt. Presudu je potpisao sultan, ali niko se nije usuđivao da ode u Ankaru i uhapsi vodu turskog Nacionalnog pokreta, samoproglašenog predsednika novog parlamenta. Štaviše, bila je javna tajna da mu mnogi članovi istanbulskog kabineta žele uspeh.

Otpor je bio dobra i plemenita ideja, mislio je Ahmed Rešat, ali i beznadežan bez oružja i vojnika. Mnogi avanturisti zamišljali su da mogu da oslobode i Istanbul i sve naše nekadašnje zemlje, a nisu imali ništa izuzev poluizgladnelih i slabo odevenih trupa, iscrpljenih osmogodišnjim ratovanjem na bezbrojnim frontovima. Otpor je od samog početka bio osuđen na propast!

Ahmed Rešat nikako nije mogao naći tabakeru po džepovima sakoa pa je odustao. Opsovao je i smesta pocrveneo od stida, iako je bio sam u prostoriji. Izgubio je duševni mir zbog događaja na koje nije mogao da utiče. Promenio se. Nikad nije psovao, a odnedavno su psovke nepodnošljivo često silazile s njegovih usana. Kad bi mu udovi otežali po povratku kući, što se poslednjih dana redovno događalo, popio bi jednu čašu rakija pre spavanja. Njegova supruga je u oštrom zadahu anisa nalazila još jedan razlog da ga grdi. Nije bio srećan zbog novih poroka, ali ova ponižavajuća, teška i izazovna vremena zahtevala su čelične nerve. Čak ni oni nisu bili dovoljni, ne otkad je državna riznica prestala da isplaćuje službenike. Otomansko carstvo bilo je u dugovima do guše. Svakog bogovetnog dana svađao se s poveriocima. Svi znaci ukazivali su na dvostruko uvećanje ogromnog prošlogodišnjeg manjka u državnoj kasi. Isplata rathe štete načinjene u Prvom svetskom ratu samo će povećati već nepodnošljive minuse.

⁷ Madam Turci koriste kao reč za nemuslimanku

⁸ Raki je alkoholno piće sa ukusom anisa

Ponovo je ustao. Razgibavao se špartajući po maloj odaji. Ako se popne u spavaću sobu, probudiće ženu. I kćeri sigurno spavaju. Drveni nogostupi na stepenicama grozno su škripali, opominjući osobe lakog sna da neko silazi u kuhinju, hamam ili predsoblje s keramičkim pločicama. To je bio još jedan razlog za nezadovoljstvo njegove supruge. "Sarajlihanuma vazda vreba s načuljenim ušima. Hoće da čuje da li idemo u hamam", besnela je. Ali čime da popravi crvotočne daske i naulji škripave šarke!

Razmišljao je da se na prstima popne na međusprat, ali pomislivši na raspravu s džangrizavom tetkom, ostao je da drema u selamliku. Moraće da se odmori pre nego što se suoči sa ozbiljno bolesnim Kemalom, kog je čuvao od najranijeg detinjstva. Teško mu je padalo što mu mladić kopni pred očima. Poslednjih dana, kad god bi video nećakovo pepeljasto lice, našao bi se u iskušenju da mu oprosti sve greške.

Seo je na divan i zagledao se u baštu ispred kuće. Snežne pahulje lepile su se za sjajno lišće magnolije, pogurene pod prozorom kao tužna nevesta. Jabuka je već procvetala, obmanuta martovskim suncem, a sad je venula na iznenadnom talasu hladnoće. Gorki osmeh zaigrao je na usnama Ahmeda Rešata. "Glupava jabuka nam je toliko slična. Obradovala se prvim zracima sunca, a sad joj sve nade venu!"

Zar se nisu svi radovali slobodi koja će procvetati posle svrgnuća Crvenog sultana, Abdula Hamida II. Ubrzo su svi počeli da se biju u glavu, shvativši da je od dva zla uvek bolje ono koje svi dobro poznaju!

Prazninu nastalu posle propasti KJP-a ispunila je Partija slobode i jedinstva, sklona zloupotrebi religioznih osećanja. Narod se ubrzo umorio i od nje. Ahmed Rešat nije mogao a da ne primeti da Partija slobode i jedinstva, na koju se sultan oslanjao, iz dana u dan gubi ugled, najviše zbog proengleskog opredeljenja.

Mnogi politički osuđenici, izgnani tokom vlade Komiteta za jedinstvo i napredak, vratili su se posle amnestije. Namnožile su se razne osvetnički raspoložene frakcije. Kao da to nije bilo dovoljno, grčki i jermenski patrijarsi počeli su da pružaju otvorenu podršku osvajačima, čiji cilj nije bio samo da zauzmu Istanbul, već su želeli čitavo carstvo. Taj cilj mogao se ostvariti samo u atmosferi potpunog haosa. Zbog toga su se svim sredstvima trudili da podbune Grke i Jermene protiv muslimana. Grci su bili naročito drski i netrpeljivi. Pričalo se da je jedan Grk, vlasnik roštiljdžinice u Karakoju, štapom isterao zamenika gradonačelnika Džemil-pašu, koji je pokušao da pregleda objekat.

Bol mu je sevnula od potiljka ka čelu pri pomisli na taj sramni incident. Vrteo

je glavom levo-desno, pokušavajući da odagna glavobolju. Situacija je postajala sve nepodnošljivija, čak i za poslovično trpeljive i tolerantne Turke. Od početka okupacije bili su slika i prilika trpeljivosti. Zatvarali su oči pred ispadima zemljaka i suseda da bi očuvali pređašnje odnose. Ahmed Rešat zadržao je u službi baštovana Areta, Jermenca, i Katinu, mladu Grkinju, koja je svakih petnaest dana dolazila da pere i pegla. Državni službenici Jevreji, kojima je šefovao u ministarstvu finansija, nastavili su da rade kao i pre. Isto se moglo reći i za hrišćanske ministre i poslanike u parlamentu. Neki Grci i Jermeni zalagali su se za dizanje ustanka, ali se većina ipak besprekorno ponašala. Jevrejska zajednica ostala je odana Otomanskom carstvu. Grčka štampa je otvoreno raspirivala antitursko raspoloženje, ali jevrejska zajednica i štampa poštovala je muslimane, uprkos svesrdnim naporima grčkog Visokog saveta da ih privoli da pristupe nedavno uspostavljenoj Grčko-jermenskoj federaciji.

Ahmed Rešat bio je i učesnik i posmatrač ovog beznadežnog i bezglavog juriša u neizvesnu budućnost. A ruke su mu bile vezane. Muškarci ne plaču, ali on nije mogao da vlada nekontrolisanim trzajima kapaka i suzama.

BEHIDŽA, MEHPARA I SARAJLIHANUMA

Mehpara je tiho silazila niz stepenice s koritom punim veša. Naišla je na Behidžu, koja je pošla u toalet.

Behidža je odenula bledoružičasti pačalik, muslinsku haljinu kakvu nose istanbulske neveste prvog jutra bračnog života, a okovratnik ukrasila roze trakom. Namučila se da zakopča haljinu preko grudi, nabreklih posle dva porođaja.

Pačalik je do pre nekoliko meseci ležao složen u kovčegu, kraj venčanice. Izvadila ga je da se provetri, opere i ispegla. Kao supruzi visokog državnog zvaničnika, nisu joj nedostajala sredstva za pristojnu odeću, ali počela je da ga nosi zato što ju je podsećao na vreme kad ju je suprug obožavao, ljubio i nežno milovao od jutra do večeri. Kad bi se nekako uvukla u njega, činilo joj se da ponovo ima mladalački star. Vratila bi se u srećnija vremena, kad joj je kosa padala ispod pojasa, a suprug nije skidao pogled s nje. Čeznula je za vremenom kad se Rešat-beg rano vraćao kući, a ujutru nevoljno kretao na posao. Htela je da se vrati u doba kad je vikende provodila u njegovom naručju i kad je njegova privrženost izluđivala Sarajlihanumu. U poslednjih pet-šest godina, sve se zapanjujuće brzo menjalo. Muž je uveče više nije opčinjeno slušao dok bi mu svirala na udu⁹ i pojala istanbulske pesme, niti je nalazio vreme za kćeri. Vazda se s posla vraćao mrzovoljan. Plahovito je odgovarao tetki, jedinoj osobi koja se usuđivala da ga bilo šta priupita. Često ne bi ni dirnuo ukusna, samo za njega pripremljena jela. Progutao bi činiju supe i otrčao u krevet, gde bi se prevrtao i stenjao do zore.

Behidža je bila ubeđena da je suprug počeo polako da klizi u malodušnost još kad je Kemal otišao u Sarikamiš. Rešat-beg je uvek bio čvrst kao stena. Mobilizacija i rat nisu ga nimalo uzdrmali. Nije ni trepnuo kad je septembra 1914. godine Enver-pašina vlada objavila rat Engleskoj, Francuskoj i Rusiji. Sinovi Otomanskog carstva oduvek su ratovali. Navikli su na oskudicu i smrt, neizbežne pratioce ratova. Još jedan rat ništa nije menjao. Mirno je dočekivao ratne izveštaje i

⁹ Ud je žičani instrument kruškolikog oblika, sličan lauti. (Prim. lekt.)

poplavu loših vesti s frontova. Potresao se tek kad je Kemal uzeo učešća u unapred izgubljenoj vojnoj avanturi i kad su ga zarobili Rusi. Život sa suprugom večito kiselog lica i njegovom neutešno plačljivom tetkom postajao je sve nepodnošljiviji. Kad su konačno stigle vesti o dugo očekivanoj pobedi, da su združene snage Velike Britanije i Francuske potukli do nogu na Galipolju, čitava zemlja je slavila pobedu. Svi su umesili i ispekli poslastice, delili ih sa susedima, a kuće su se od jutra punile čestitarima, kao da je Bajram. Radost nije dugo trajala. Behidžino ushićenje splaslo je kad je Rešat-beg pronašao muvu u supi. "Da bi se osvetili za poraz na Galipolju, Britanija i Francuska dogovorile su se da u tajnosti poklone Dvanaest ostrva¹⁰ Italiji. Kako su to mogli a da nas ne pitaju?" Mrzovoljni izraz vratio se na njegovo lice.

Prekorila je supruga sledećim rečima: "Ne razumem te. Izgubili smo Bosnu i Hercegovinu i skoro ceo Balkan, a ti plačeš zbog nekoliko egejskih ostrva."

Ljudi se brzo naviknu na nevolje, baš kao i na zadovoljstva. Sudbina je htela da rat postane svakodnevica. Narod ga je prihvatio. Prilagodio mu se, baš kao i okupaciji. Usred brojnih nedaća, ljudi su molili Alaha da im dopusti da sačuvaju bar ono malo što im je ostalo, da štete budu nadoknadive, a bolesti izlečive.

Behidža se, kao i većina žena, najviše brinula o bezbednosti i dobrobiti najuže porodice. Proviđenje je htelo da se rodi u imućnoj porodici. Kuću u kojoj su živeli darovao im je njen otac iste godine kad se rodila Leman, najstarija kćer.

Behidžina majka umrla je posle porođaja. Ibrahim-beg, Behidžin otac, poklonio je svu pažnju kćerki jedinici. Mogao je da ruku predivne plavokose kćerke dâ bilo kom agi u Bejpazariju, ali je umesto toga odlučio da je uda za istanbulskog begefendiju, izdanku ugledne čerkeske porodice koja je već nekoliko pokolenja služila Dvoru. Njegov zet hodio je stazom koju su preci dobro utabali. Dobio je kvalitetno obrazovanje u dvorskim školama i nameštenje u državnoj službi. Nikad nije patio od neutažive gladi za mitom, inače vrlo rasprostranjene boljke među otomanskim velikodostojnicima. Svedočio je o tome umerenim načinom života i nesalomivim ličnim integritetom. Ibrahim-beg birao je zeta po karakteru, a Ahmed Rešat je, baš kao i on, imao veliko srce. Bio je i pravi musliman. Čovek koji se ne može kupiti sa uspehom će se suprotstaviti i svim drugim iskušenjima. Paziće

Posle nekoliko vekova poluautonomnog statusa u granicama Otomanskog carstva, arhipelag Dodekani (Dvanaest ostrva, među kojima su Rodos, Kos i Patmos) proglasio je nezavisnost 1912. godine. Italija ga je gotovo odmah okupirala

Behidžu i nikad neće uzeti drugu suprugu. Ibrahim-begovo poštovanje prema zetovim vrlinama navelo ga je da mladencima ponudi mnogo više od onog što bi podmirilo kćerkine potrebe. Pazio je da ne povredi zetov ponos. Ograničavao se na diskretne poklone kćeri i unukama. Kradom je kćerkinu ostavu stalno punio dobrima iz Bejpazarija.

Duboko je uzdahnula. Ponekad se pitala da li bi bolje prošla kao kraljica Bejpazarija, umesto što je otišla u Istanbul i postala supruga čoveka stalno zauzetog nedokučivim državnim poslovima. Muškarac kog je volela u prvim godinama braka negde je nestao. Ustupio je mesto novom Rešatu, koji se razboleo od tuge zbog nećakovog zlog udesa i okupacije. Činilo joj se da svakog dana postaje sve neraspoloženiji.

Sarajlihanumina odluka da sakrije Kemala na tavan dodatno je sve pogoršala. Rešat-beg joj nikad nije oprostio što ga nije obavestila o Kemalovom tajnom povratku. Ali kakvog je izbora imala? Ni Behidža nijemogla da izbaci bolesnog rođaka na ulicu. Međutim, Kemalovo sve gore zdravstveno stanje nagnalo ju je da gorko zažali zbog te odluke. Bilo je prekasno. O, kakva je budala bila! Ne samo što se otuđila od supruga već je u kuću primila bolest koje se plašila više od ičega na svetu. Kako će zaštititi dečicu? Naložila je da se sve površine ribaju alkoholom. Pomno je nadgledala čistoću Mehparinih ruku. Starala se da Kemal upotrebljava samo svoje sudove i srebrninu. Preterano osetljiva Sarajlihanuma usprotivila se ovoj poslednjoj meri jer je mislila da će njen unuk biti teško pogođen ako sazna da ga tretiraju kao gubavca. Zbog toga je Behidža, iako gospodarica kuće, povazdan čučala u kuhinji, kako bi uvek bila sigurna da joj deca neće jesti iz zaraženih sudova.

Mnogo se umorila, i to ne samo od života pod okupacijom već i od nesložnog i nespokojnog domaćinstva. Muž je već nekoliko meseci noćio na poslu. Kao da to nije dovoljno, retke večeri kod kuće provodio je u žučnim političkim raspravama s Kemalom. Nikad neće razumeti prokletu mušku solidarnost! Kad je reč o državnim pitanjima, više mu je prijalo društvo nećaka bundžije nego verne supruge. Mnogo je radila na sebi. Učila je francuski i čitala sve novine i časopise koji bi joj dospeli u ruke. Na kraju se osećala spremnom da ponudi svoje mišljenje o otvaranju drugog fronta: zaključila je da bi to bilo ishitreno ako se najpre ne zaleče rane iz Balkanskih ratova. Kad se poverila Sarajlihanumi, starica ju je dočekala na nož i rekla: "Zašto zabadaš nos u rat? To su muška posla!" Ionako nikad nije ni dobila priliku da pokaže novostečeno znanje; Rešat-beg nije tražio društvo svoje žene, već Kemalovo.

Kemal je pak sva ujakova mišljenja i zaključke opovrgavao s neiscrpnom mladalačkom energijom i tvrdoglavošću. Kad je bogom prokleti Enverpaša objavio rat Rusiji, Kemal se prihvatio oružja i pohitao na front. Nije se obazirao na ujakove primedbe i Sarajlihanumine prekore. Tipični ludi Čerkez! A neposlušnost je skupo platio. Vratio se bez dva nožna prsta, s uništenim plućima, bolesnim bubrezima i ozbiljno narušenim duševnim zdravljem. Sarajlihanuma se duboko jedila zato što je Behidža u Kemalu videla osobu poremećenog uma. Behidža je pak smatrala da je to odgovarajući opis za nekog ko se trese i urla sve do jutra, ko se smrzava čak i u dobro zagrejanim sobama i vazda stoji nad mangalom, zureći u užareno ugljevlje.

Sarajlihanuma nije dozvoljavala da iko prozbori ijednu lošu reč o njenom unuku. Imala je nezdrav način razmišljanja, svojstven mnogim ženama s dvora. Behidža nije znala da li da njeno čudno ponašanje pripiše odrastanju na dvoru ili čerkeskoj krvi. Na primer, bila je toliko pedantna da je povređivala kožu od prečestog pranja. Niko nije smeo da ulazi u njenu sobu ili pipa njene stvari. Rešat-beg je veoma mnogo cenio tetku, koja ga je podigla od malih nogu. Nakon što *je* izgubila sina u ratu i kći na porođaju, preselila se s unukom kod Ahmeda. Zakomplikovala je život svim članovima domaćinstva. Uvažavali su je zbog Rešat-bega, ali Behidža nikad nije mogla da natera sebe da tu staricu, koja je sebe smatrala svekrvom u kući, zove majkom ili tetkom. Uspela je samo jednom da joj se obrati s "valide¹¹" u jednom trenutku razneženosti, ali najčešće je tu tešku i svojeglavu ženu zvala kao i svi drugi – Sarajlihanuma.¹² U suštini, trpela ju je zbog supruga. Sreća je htela da su se odskora slagale da je Kemala neophodno što pre prebaciti u bolnicu.

Mehpara je otpratila pogledom Behidžu na stepenicama. Gospodarica doma imala je mutan pogled od silnih neprospavanih noći. Glas joj je drhtao od jeda zato što nije znala da li joj se suprug uopšte vratio kući.

"Kemal je ponovo kašljao do jutra", žalila se. "Izgleda da mu sirup više ne pomaže. Da li još ima groznicu?"

"Goreo je čitave noći. Stalno sam natapala muslinske krpe hladnom vodom. Oblagala sam mu čelo i ruke i uspela malo da mu spustim temperaturu. Sad čvrsto spava."

"Za Alaha miloga, požuri i iskuvaj njegovu odeću, zajedno s krpama od muslina. Na kraju sve dobro isperi. Postaraj se da tri puta opereš ruke ... Imamo

¹¹ Tur. *valide* – formalni izraz za majku, kojim se snaja obraća svekrvi

¹² Tur. *sarayh hanim* – dvorska dama, dvoranka iz Saraja

dece u kući. Ne daj bože da im se nešto desi! Ne mogu da ubedim Rešat-bega da ovo ovako više ne može. Ozbiljnim bolesnicima mesto je u bolnici."

"Ne brini, sve iskuvavam", uveravala ju je Mehpara.

***

Kad je hanuma Behidža zatvorila vrata toaleta za sobom, Mehpara je ispustila uzdali olakšanja i potrčala niz stepenice. Gurnula je veš u korito i prosula vrelu vodu i sapun u prahu preko njega. Mrmljala je sebi u bradu: "Ozbiljnim bolesnicima mesto je u bolnici! Kuća je puna ljudi! U takvim uslovima ne možemo voditi računa o bolesniku!"

Vratila je korito na vatru i spremila za bolesnika čašu mleka s medom. Pažljivo ju je spustila na srebrni poslužavnik. Spremala se da ga ponese uz stepenice kad je u kuhinju ušla najstarija žena u kući.

"Moj siroti lav kašlje još od jutarnje molitve. On kašlje, a ja ridam. Zar mu nisi stavila obloge?"

"Jesam, majko. Ali mu nisu pomogle. Imao je veliku temperaturu."

"Da li je kašljao krv?"

"Nije."

"Zakuni mi se da je to istina!"

"Kunem se da nije! Kašalj je bio suv."

"Kućni lekar neće biti dovoljan. Mora da ode u bolnicu. Objasnila sam Rešatu, ali on neće da me sluša."

"U bolnici ne mogu da se brinu o njemu kao mi. Nazepšće. Beg ima pravo."

"Ništa taj ne zna! Ljut je na Kemala zbog njegovog slobodoumlja. Zbog toga sve ovo radi. Moramo da ga odvedemo u bolnicu."

"Tamo će raditi isto što i mi. Davaće mu lekove ..."

"Dosta, Mehpara! Šta misliš, zašto sam te odabrala od toliko sestara, braće i rođaka? Zato što si bila pristojno i poslušno čeljade. Htela sam nekog ko bi bio dobar primer mojoj unučadi. Da sam tražila sluškinju, našla bih odgovarajuću grčku ili jermensku devojčicu. Bar bi bila pismena ..."

"I ja znam da čitam i pišem."

"Sam zato što si prisustvovala Lemaninim časovima, što me je i te kako koštalo."

"Alah te blagoslovio!", rekla je Mehpara, iako je u sebi negodovala. "Ali nisi to učinila samo iz dobrote, već i da bih mogla glasno da ti čitam članke iz ženskih časopisa, a naročito ono što Kemal objavi."

"Moj trud, na svu sreću, nije ostao nenagrađen. Naučila si da čitaš pre

Leman. Ti si pametna devojka, Mehpara, ali imaš predugačak jezik. Jednog dana ćeš se udati i otići, a muž će te vratiti nazad čim pustiš tu svoju jezičinu."

"Ne želim da se udam."

"Cut more! Ne odgovaraj starijima! Zadrži svoja mišljenja za sebe i nauči da slušaš. Nego, jesi li se jutros pomolila Alahu?"

"Nisam imala vremena. Odneću mleko mladom gospodaru, a zatim ću se pomoliti."

"Vrlo dobro. Vodi računa o molitvama da bi ti Alah uslišio želje."

Vitka Mehpara izmigoljila se iz kuhinje kao zmija, da bi se što pre udaljila od Sarajlihanume. Da je verovala da će Alah pomoći Kemalu da ozdravi u zamenu za jutarnju molitvu, ne bi ni ustajala s molitvene prostirke. Ali slučaj je bio beznadežan. Nisu njega mučila samo pluća. Najviše ga je morio ranjeni um. Godinu dana po povratku iz Sarikamiša nije mogao da zaspi. Kad bi zaspao, budi.) se vrišteći i drhteći. Tresao se od hladnoće i zimi i leti. S vremenom su noćne more minule, a drhtanje prestalo. Počeo je da izlazi iz kuće i obilazio novinske redakcije. Iselio se iz kuće kad mu je Rešat-beg skrenuo pažnju da bi mu, kao neženji, više dolikovao samostalni život. Međutim, prokleta boleština se vratila, i to baš kad je izgledalo da je u potpunosti ozdravio. Primorala ga je da se vrati u porodičnu kuću. "Kakva gnjavaža!", promrmljala je sebi u bradu. Odmah se ugrizla za jezik, postiđena tim nedoličnim rečima. Doktori su rekli da se Kemal opet razboleo zbog slabih pluća, kao i da će oporavak biti dug. Ipak, nije mogla da se oslobodi straha od najgoreg. Negovala ga je neumorno i predano, ne žaleći sebe.

Potrčala je uz stepenice da bi izbegla susret s rođakama. Bolesnik mora da popije mleko dok je još vruće. Ušla je u njegovu sobu. Nozdrve joj ispuni zadah duge grozničave noći, znoja i patnji. Spustila je poslužavnik na sto i prišla bolesničkoj postelji. Kemal je čvrsto spavao. Tanki vrat počivao mu je na belom jastuku, kao žuta trska. Kosa mu se slepila za lice. Tužne oči, zbog kojih je izgledao deset godina starije, bile su zatvorene. Izgledao je kao mršavi dečak dok je uzdisao i mrmljao u snu. Treperila je iznutra. Nije imala srca da ga probudi. Spustila je mleko na hladni prozorski okvir. Krenula je napolje baš kad se Rešat-beg pojavio na vratima. Stala je u stranu da bi mu oslobodila prolaz.

"Je li bio budan čitave noći?", pitao je gospodar kuće. Zažmurio je kad je primetio

da joj spavaćica viri ispod dugog šala kojim se ogrnula.

"Imao je groznicu."

"Da li je imao noćne more?"

"Nije. Noćne more su, hvaljen neka je Alah, prestale. Doktorov sirup mu je pomogao. Dobro se oporavlja ... Ali ..."

"Ali šta?"

"Prošle nedelje primio je posetu u selamliku. To je, kao što znate, hladna odaja. Zapalila sam vatru u najvećem mangalu. Odnela sam ga tamo, ali to nije bilo dovoljno da izvuče vlagu. Sigurno je tad opet nazebao."

"Ko je bio taj posetilac? Zašto me niko nije obavestio o tome?"

Pognula je glavu. Gorko je zažalila zbog neopreznih reči. "Ne znam."

"Mehpara, slušaj me dobro – niko ne sme da uđe ovamo dok ja nisam tu."

"Ali niko nije dolazio ovamo. Sastali su se u selamliku ..."

"Ne smeš da puštaš posetioce ni u selamlik. Nikoga!"

"Kućepaziteljka je rekla da je to Kemal-begov drug iz vojske ... Mladi beg se dosađuje sam kod kuće. Baka se složila s posetom."

"Niko ne sme da ulazi u ovu kući, osim Lemaninih učitelja francuskog i istorije. Ne smete da puštate nikoga, pa bio on i sultanov sin lično.

Da li je to jasno?"

"Jeste, beže."

"Idi u svoju sobu i obuci se. Odavno je svanulo."

Polako je izašla. Kolena su joj zaklecala kad je shvatila da ju je beg video u spavaćici. Potrčala je ka svojoj sobi.

Spremajući doručak, kućepaziteljka Gulfidan pravila je uobičajenu buku u kuhinji. Mehpari je sledovala grdnja i za najmanji udarac kašike po čaši za čaj, ali Sarajlihanuma se uzdržavala od kritikovanja kućepaziteljke koju je lično dovela s Kavkaza. I Mehpara je poreklom bila Čerkeskinja, ali rodila se u Istanbulu. Zbog toga, uprkos tome što joj je rođaka, nikad u Sarajlihanuminim očima neće biti vrednija od kućepaziteljke. Sarajlihanuma je napunila kuću ženama iz svoje rodne Čerkezije jer nije trpela hrišćansku poslugu, od kojih je ostalo samo dvoje. Aret-efendija brinuo se tokom leta o bašti triput nedeljno, a zimi jednom-dvaput mesečno. Katina se brinula o peglanju i vezu. Sarajlihanuma se nije ni obraćala hrišćanskoj sluškinji. Pre nego što su je poslali da služi kod Rešat-bega, imala je tad dvanaest godina, Mehpari je rečeno da "ljudi iz Saraja" znaju da budu pomalo čudni, da su svadljivi, cepidlake i da zameraju i za najmanje sitnice. Staričini nepresušni prigovori užasno su nervirali i Behidžu. Mehpara ju je nekoliko puta

čula da govori: "Možda mi i ne bi toliko smetalo da mi je zaista svekrva. Ali ona čak nije ni prava majka moga muža!"

Mehpara je ušla u svoju sobu i razmotala molitvenu prostirku. Prebacila je peškir preko ruke i požurila na ritualno pranje u hamam u prizemlju.

Ahmed Rešat seo je u podnožje Kemalovog kreveta. Opipao je nećakov vrat i čelo nadlanicom. Nije imao temperaturu. Čelo i gornja usna blistali su mu od znoja.

Prošlo je trideset godina otkad je Ahmed Rešat prvi put pomilovao njegove ružičaste obraze vrhovima prstiju. Tad je strahovao da će probuditi usnulu bebu. Majka je donela dečaka na ovaj svet i otišla na onaj mnogo pre nego što je isteklo četrdeset dana osame posle porođaja. Takve tragedije često su se događale u otomanskim porodicama. Mnogo žena umiralo je zbog krvarenja ili infekcija. Muškarci su pak ginuli na bojištima pa su se o novorođenčadi brinuli rođaci. Kemalov otac stradao je u Grčko-turskom ratu. Upokojio se a da nikada nije video sina. Rešat je bio veoma mlad kad je prihvatio odgovornost za nećaka na svoja pleća. I on je odrastao kao siroče i nije mu bilo teško da Kemala smatra svojim sinom. Ipak, o dečaku se starala Sarajlihanuma. Podučavati su ga najbolji istanbulski predavači. Dao je sve od sebe da mu pruži što bolje vaspitanje, ali nije imao nikakvog uticaja na njega.

Kemal je otvorio oči kad je osetio dodir na čelu.

"Ujače", promrmljao je.

"Kako se osećaš? Rečeno mi je da čitave noći oka nisi sklopio."

"Tresla me je groznica. Nejasno se sećam da je Mehpara pokušavala da mi snizi temperaturu hladnim oblogama."

"Da pozovem lekara?"

"Nema potrebe. Dobro mi je, ujače."

Rešat-beg dohvati s prozorske daske čašu mleka s medom. "Pokušaj da popiješ gutljaj-dva; biće ti lakše u grudima."

"Kasnije ću, ujače. Ne brini, Mehpara će me sigurno naterati da sve popijem."

"Sirotica te brižno neguje. Tvoja baka ju je valjano odgajila."

"Kad joj dosadim, pronaći će drugog roba", reče Kemal. Slabašno se zakikotao.

"I ti si meni dosadio, nećače. Vidi u šta si nas uvalio. Zašto nikog nisi slušao?"

"Moji problemi ništavni su u poređenju s nebrojenim mnoštvom palih za otadžbinu. Još imam noćne more, u kojima prokleti general D'Espere na konju

kasa do francuske ambasade, kao neki trijumfalni vojskovođa ispred rimske legije. Jahao je, ni manje ni više, nego belca, da bi nam sipao so na ranu! Želeo je da njegov ulazak u grad podseti na ulazak Mehmeda Osvajača u nekadašnji Konstantinopolj! Kao da je hteo da nam poruči da smo možda uzeli ovaj grad na belom konju, ali da će ga on ..."

"Pst! Pokušaj da misliš na lepše stvari inače će se noćne more vratiti."

"Eh, da me je Alah uzeo u Sarikamišu! Ne bih doživeo da vidim taj strašni dan."

Ahmed Rešat se promeškolji pritisnut očajem.

"Budi zahvalan što si živ", ukorio je nećaka.

"Kažu da se u Marašu digla buna protiv Francuza. Da li je to tačno?"

"Jeste. Dobili smo i zvanične izveštaje."

"To je divno, ujače!"

"Alah s tobom, Kemale! Neke paše odbile su da polože oružje i posle potpisivanja primirja. U Meki su odolevali oko dva meseca. I šta su postigli? Ništa! Naprotiv, što se više opiremo, oni nas više gaze."

"Ovoga puta moglo bi da bude drugačije. Anadolija se diže. Istanbul će se pokrenuti ako ustanak bukne u unutrašnjosti."

"Plašim se onog što bi nam Englezi mogli učiniti."

"Zar si i ti počeo da razmišljaš kao sultan? Kakvo razočaranje!"

"Sinko, ne shvataš da sultan nije ništa gori od svojih prethodnika. Jednostavno nije imao sreće. Kobni poraz samo desio se desio za njegove vladavine. Čini sve što može da sačuva presto koji opstaje već šeststo godina."

"A šta će biti s nama? Da li štiti i svoje podanike?"

"Taj presto predstavlja sve nas, sinko. Ako on padne, i mi odosmo s njim.

"Pa, recimo da padne. Šta ćeš onda? Baš bih voleo da znam."

"Ja sam državni službenik, čuvar državne blagajne, koji dela samo po odobrenju pretpostavljenih. Nisam čak ni poslanik. Kome su moja razmišljanja bitna?"

"Meni su bitna."

"Dobro znaš na šta mislim. Godinama ratujemo s Rusijom, na Balkanu, u Tripoliju ... I tako unedogled. Što se Velikog rata tiče, on nas je samo dokusurio. Niko ne želi još jedan rat. Ostali smo bez oružja i municije. Sve su nam oduzeli. U takvim okolnostima podržavam sultana. Verujem, baš kao i on, da ćemo izdejstvovati povlačenje okupatora diplomatskim sredstvima."

"Podržavaš sultana iako priznaješ da greši, ako sam te dobro razumeo?"

"Moja porodica generacijama je služila Dvoru. I Dvor je njoj dobro poslužio. Nemoj da misliš da ću izdati padišaha ili da ću mu se usprotiviti. Opomenuću te, kao rod rođeni, kao sina, da se paziš da ga i ti ne izdaš. To bi bilo krajnje nedostojno."

Kemal je ćutao. Bio je previše rovit za pravu raspravu. Nadao se da će mu ujak još malo praviti društvo i da će mu preneti vesti iz spoljašnjeg sveta. Mesecima je ležao u sobi, okružen ženama. To mu je sve teže padalo.

Rešat-beg ustade. "Idem. Pustiću te da spavaš."

Kemal pruži ruku ka njemu. "Ne idi. Ostani sa mnom. Voleo bih da još malo razgovaramo."

Ujak ponovo sede u podnožje postelje. Pogledi im se nakratko ukrstiše. Glava porodice je u nećakovim očima prepoznala tragove pokojne majke. "Kemale, ko te je prošle nedelje posetio?", upita ga tihim glasom.

"Kada?"

"Neko te je posetio prošle nedelje. Ko je to bio?"

"Dragi ujače, čovek bi pomislio da ti je Abdul Hamid¹³, kad je svrgnut s prestola, zaveštao svoje špijune. Kako si, za ime sveta, doznao za to?"

"Imam svojih načina."

"Imaš li uhode u kući?"

"Ne nerviraj me, nećače. Hoću da znam ko te je posetio."

"Stari prijatelj iz vojske."

"Tvoji drugovi su se svi smrzli."

"I njega su zarobili. Vratio se."

"Kako se zove?"

"Džemil Fuat. Dalji Fevzi-pašin rođak."

"Da li je i on član Komiteta za jedinstvo i napredak?"

"Zar oni još postoje? Skoro svi su pošli u Sarikamiš. Tamo su se smrzli, a nekolicina preživelih se pokajala. Oni koji su ostali ovde ne mogu da mrdnu od okupatora i Damada Ferida."

Rešat-beg se pravio da nije čuo nećakov iskren i istinit odgovor. "Šta je hteo?"

"Došao je da me vidi. Zar to nije dovoljno objašnjenje?"

"Nešto grozno se desi kad god te neko obide."

"Ujače, da li misliš da još mogu da učestvujem u opasnim poduhvatima? Dobro ti je poznato da ću iz ove kuće izaći samo s nogama napred."

"Šta to govoriš! Još si mlad! Uz odgovarajuću negu i ako se budeš držao dalje od nevolja, sahranićeš ti mene. Tako će i biti uz Alahovu pomoć. Ne vidim ko bi drugi mogao to da uradi. Rat je pokosio sve muškarce u našoj porodici!"

"Ne brini za smrtno telo, dragi ujače. Tvoje kćeri su takve lepotice da će

_

¹³ Sultan Abdul Hamid II syrgnut je 27. aprila 1909. godine

prosci uskoro da ti se sjate pred kućnim pragom. Nikad se ne zna.

Mogao bi dobiti i sina kog tako dugo čekaš, momčića koji će me svrgnuti s trona."

"Dosta je bilo prenemaganja, Kemale. Obećaj mi da više nikog nećeš pozivati u kuću."

"Svakako neću pozivati nekog ko bi mogao da predstavlja opasnost za tebe."

"Naslušao sam se sličnih obećanja iz tvojih usta. Nisam zaboravio onu noć kad je policija opkolila kuću."

Kemal je hteo da mu odgovori, ali ga je presekao napad kašlja. Kad se smirio, ujak mu je pružio čašu mleka. Posle nekoliko gutljaja, rekao je: "Ujače, čuo sam da je sultanov zet, beg Ismail Haki, stao uz nacionaliste i da pokušava da se zauzme za njihovu stvar u Dvoru. Da li je to istina?"

"Otkud znaš za to kad ne izlaziš iz sobe? Da nisi kradom izlazio iz kuće?" "Posetilac me je izvestio o tome."

"Imao je nepouzdane izvore. Avanturisti poput tebe i Ismaila Hakija doći će nam glave. Ulice su pune Grka i Jermena u britanskim uniformama. Uhode za engleske okupatore. Engleske oči i uši su svuda. Sve besmislice o francuskim simpatijama i okupljanju nacionalista u Anadoliji upravo su to – besmislice. Gotovo je s tim, Kemale. Gotovi smo. I delovi Anadolije su pod okupacijom. Imali smo sreće što smo sačuvali Istanbul i kalifat. Sultan je prihvatio britansku upravu, ali samo privremeno. Bolje i to nego da nas sasvim raskomadaju i unište. Zbog toga, ako ni zbog čega drugog, moramo da sačuvamo dobre odnose s Englezima."

"Zar sultan može ostati u prijateljskim odnosima s Englezima, iako podržava pokret otpora koji se širi po Anadoliji? Ne potcenjuj taj ustanak, ujače. Priča se da su neki ljudi već napustili Istanbul da bi im se pridružili."

"A šta vredi i da se čitav Istanbul utabori u Anadoliji, bez oružja, municije i čizama za vojnike?"

"Ostaje nam vera u Alaha."

"Upravo tako. Državna blagajna je prazna, činovnici ne dobijaju platu. Ovog meseca isplatiti smo pisare i čistače. Da bismo njih isplatiti, morali smo da prodamo džakove s peskom, sekire, lopate, kožu, metalni otpad i sve na šta smo naišli."

Bolesnikova glava klonu na jastuke.

"Moraš da se odmoriš. Rano je. Iscrpeo sam te dugim razgovorom", reče Rešat. "Poješću nešto i poći na posao. Javi mi ako ti ne bude dobro. Reći ću doktoru Mahiru da te večeras obide." Kemal nije odgovorio. Kroz prozor su dopirali uzvici uličnih prodavaca i mlekadžija. Istanbul se budio iz sna. Njegovi žitelji dočekali su još jedan dan pod okupacijom. Potišteni ljudi bezvoljno su vukli noge usnulim ulicama. Zraci sunca dopirali su kroz kapke i sve snažnije obasjavali šareni tepih.

Rešat-beg je ustao i izašao iz sobe. Koračao je tiho i pažljivo, da ne bi probudio nećaka, koji se, nesklon razgovoru, pravio da spava. Spustio se do svoje sobe na donjem spratu. Znao je da *će* se susresti s gnevnom suprugom. Bio je i te kako svestan da već mesec dana dolazi kući u ranu zoru, ne nudeći nikakva objašnjenja, tako da se ona s pravom pita šta čuvar državne blagajne radi po celu noć.

Ahmed Rešat nikako nije mogao da objasni svoje noćne aktivnosti supruzi. Ni on nije bio načisto s njima. Samo je Mahir znao da mu je veliki vezir poverio specijalni zadatak, i to samo zato što je i doktor imao slična tajna zaduženja. Nekoliko istaknutih velikodostojnika, s odličnim znanjem francuskog, dobili su podsticaj da razviju prijateljske odnose s francuskim zvaničnicima. A da bi to postigli, morali su da prisustvuju prijemima i da igraju bridž i šah s novim prijateljima. Zalud je Ahmed Rešat pokušavao da ubedi sebe da se ne bavi špijunažom. Niko od njega nije tražio da pretura po sefovima, sanducima i fiokama u potrazi za dokumentima i šiframa savezničkih snaga. Primećivalo se da su odnosi između Britanaca i Francuza sve napetiji. Otomanske vlasti jednostavno su želele da doznaju razlog.

Kad je prvi ađutant pozvao Rešat-bega na sastanak s velikim vezirom, pašom Alijem Rizom, prikupio je svoju gomilu papira i došao u ugovoreni čas, spreman za razgovor o finansijskom stanju carstva. Paša nije ni pomenuo račune i troškovnike. Prešao je na stvar odmah posle kafe. Za dva dana, dvojica zvaničnika treba da odu na večeru u palatu grofa Ostroroga na bosforskoj obali. Među zvanicama će biti i francuski visoki komesar. Zamolio je Rešat-bega da pažljivo sluša razgovore na prijemu.

***

Ahmed Rešat gajio je dubok prezir prema zakulisnim radnjama bilo koje vrste, pa makar one bile i u službi otadžbine. Bio je otvoren, dobro vaspitan i iskren čovek. Prihvatio se neugodne dužnosti s velikim oklevanjem. Tešilo ga je malo što se i Mahir bavi istim poslom, a još mu je lakše bilo kad je čuo da će se sresti i sa starim prijateljem, grofom Kaprinijem.

"Kaprini-efendijo! Kakvo zadovoljstvo! Toliko je vremena prošlo. Nadam se da ste dobrog zdravlja?"

"Dragi prijatelju! Naprasno sam ozdravio čim sam vas video. Predlažem da sednemo u ugao i porazgovaramo o svemu što se u međuvremenu dogodilo", uskliknuo je grof.

Grof Kaprini radio je za italijanski komesarijat. U Istanbul je došao da zapoveda službom italijanske vojne policije, uglavnom kako bi predupredio sukobe s Turcima. Pratio ga je glas čoveka naklonjenog Turcima. Naime, sudbina je htela da ga služba odvede u žandarmeriju na Kritu baš tokom masakara turskog stanovništva. Pošto je uspeo da zaustavi pogrome muslimana, sultan Abdul Hamid II dodelio mu je medalju i titulu, tako da je postao grof Kaprini-efendija.

Ipak, prijateljstvo između Ahmeda Rešata i grofa Kaprinija započelo je mnogo pre toga. Ahmed Rešat službovao je u Solunu baš kad je grof Kaprini radio na osnivanju otomanske žandarmerijske službe. Dva mladića upoznala su se i sprijateljila. Zajedno su uživali u čarima velike morske ruke. Igrali su šah i jahali. Životni putevi ukrstili su im se još nekoliko puta. Ozlojeđen ponašanjem okupacionih snaga u Istanbulu, Ahmed Rešat je izbegavao starog druga. Sudbina ih je ponovo sastavila pa su našli malo vremena da izmene nekoliko reči pre nego što su ih pozvali za sto.

"Slobodno svrati kod mene ako ti zatrebam, Rešat-begefendi", rekao je grof. "Neka me Alah sačuva od toga!", pomislio je Ahmed Rešat. Zadovoljio se osmehom i rečima: "Veoma ljubazno od vas, Kaprini-efendijo."

Zvanice su se posle večere podelile u društvanca za bridž i šah. Prve večeri nije čuo nijednu pažnje vrednu reč. Uprkos tome, veliki vezir zahtevao je od njih da neguju sva novostečena poznanstva. Ko zna, možda će neka od njih ipak biti korisna?

***

Provodili su mnogo vremena s Francuzima. Išli su na igranke u Peru, a zatim obilaziti barove. Ubrzo je Ahmed Rešat iz pijanih usta saznao zanimljiv podatak. Samo je posmatrao igrače na pozornici i budno slušao Francuze. Saznao je da Francuzima, iako su deo savezničkih snaga, ne odgovara što su pod britanskom komandom. Zbog toga su zagorčavali život generalu Vilsonu.

¹⁴ Otomanske snage su 1898. godine izgnane s Krita. Posle nekoliko godina i brojnih masakara kritskih muslimana, ostrvo je postalo nezavisna država

Sledećeg jutra napisao je izveštaj o tim noćnim lutanjima. Osećao je napetost u utrobi. Šta će biti ako dokument padne u pogrešne ruke? Biće obznanjeno da je on, Ahmed Rešat, poznati financijski stručnjak, u stvari špijun! Iscepao je izveštaj i otišao u kancelariju paše Alija Rize. Usmeno mu je raportirao o svemu što je prethodne večeri saznao.

Od tog dana su ga često pozivali da igra šah i bridž s Francuzima. I njih su ohrabrivali da se druže s otomanskim državnim službenicima da bi napakostili Britancima. Jedino nije mogao da špijunira grofa Kaprinija. On mu je bio prijatelj.

Ponadao se da će sve biti u redu i da *će* ga uskoro osloboditi te neprijatne dužnosti. A onda je kabinet Alija Rize, na predlog delegacije nacionalista iz Ankare, usvojio Nacionalnu zakletvu. ¹⁵ Nije znao da mu sudbina priprema nova iznenađenja.

_

¹⁵ Misak-ı Millî (Nacionalna zakletva, odnosno Nacionalni pakt) predstavlja niz od šest važnih odluka poslednjeg zasedanja otomanskog parlamenta. Parlament se sastao 28. januara 1920, obznanio odluke 12. februara 1920, a one su izazvale britansku okupaciju Istanbula 16. februara 1920. godine i uspostavljanje novog parlamenta – Velike nacionalne skupštine u Ankari

SABOTAŽA

Doktor Mahir je spustio dlan na bolesnikova gola leđa. Lupkao je i zveckao oko njega. Kemal se trudio da ostane uspravno u krevetu. Trzao se na dodir doktorovih hladnih, tek opranih ruku. Doktor Mahir je položio uvo na mesto gde je do malopre držao ruku. Dugo je osluškivao mladićevo disanje. "Odmah se obuci da ne bi nazebao", rekao je dok se uspravljao.

Mehpara je ušla u bolesničku sobu s krpom zagrejanom iznad mangala u hodniku. Kemal je obukao potkošulju. Dozvolio joj je da mu pomogne da obuče gornji deo pidžame. Nežno ju je odgurnuo kad je htela da ga zakopča. "Sam ću." Pogledao je doktora u oči. Naglašeno tužnim tonom, pitao ga je: "Pa, doktore, da li moja pluća pevaju pesmu sušice?"

"Sa sušicom se ne treba šaliti. Nikom ona ne peva."

"Ona ubija."

"Tako je. Mladiću, glave će ti doći ta tvoja vrela krv, a ne zaraza."

"Hoćeš da kažeš da nemam sušicu?"

"Sutra ću doći pravo iz bolnice i doneti stetoskop. Mislim da nemaš sušicu, već da si samo teško prehlađen. Ali ne mogu biti siguran bez rendgenskog snimka."

"Kako bi bilo da u tajnosti odem u bolnicu ... Recimo noću?"

"Tako bi samo privukao još više pažnje. Bolnice nikad nisu prazne! Neki doktor uvek dežura, s bolničarima i medicinskim sestrama. Najbolje je da još nekoliko nedelja ostaneš u sobi. Napolju je veoma hladno."

"Ne mogu više da sedim u kući."

"Razumem te, ali i da nemaš sušicu, sigurno *ćeš* je dobiti ako još jednom ovako nazebeš!"

"Da li ću doveka živeti u strahu od nje?"

"Eto, razumeo si me odlično. Toliko si izmrcvario telo da si ostao bez imuniteta. Tvoja pluća i jetra samo traže razlog da se razbole. Potrudi se da ga ne nađu."

"Da li ću zauvek ovako ležati?"

"Naravno da nećeš. Možeš da koristiš mozak, bez straha da ćeš naškoditi drugim organima. Utopljavaj se i živi mirnim životom. Izbegavaj raki i duvan.

Pronađi dobru ženu koja će se brinuti o tebi, pa ćeš živeti dugo, srećno i berićetno."

"A koja će žena prihvatiti ovakvu olupinu?"

"Znam mnogo naočitih devojaka koje bi rado pošle za zgodnog ratnog veterana, bio on invalid ili ne."

"Recimo da nemam sušicu ..."

"Nećemo ništa da govorimo dok ne odeš na rendgen."

"Predlažem da na trenutak zamislimo da sam dobrog zdravlja. Da li bi neka žena legla pored čoveka koji ne može da spava jer ga opsedaju noćne more kad god sklopi oči?"

"I noćne more će proći. Zar se nisu proredile?"

"Ni najmanje!"

"Piješ li sirup koji sam ti prepisao?"

Kemal je klimnuo ka Mehpari.

"Stalno mi sipa taj napitak niz grlo. Nisam je ni pitao šta je to."

Mehpara je jedva dočekala priliku da se oglasi. "Naručili smo sve što ste prepisali. Gospodar stalno obnavlja zalihe. Neka ga Alah svagda blagoslovi! Kunem se da mu dajem lekove ovim rukama. Uzima ih na vreme i bez preskakanja."

"Svaka čast, devojko! Da li bolje spava?"

"Tako je, hvaljen da je Alah! Još ima noćne more, ali ne tako često. Više ne traži da postavim mangal odmah do postelje. Vidite, uspeli smo da ga izbacimo u hodnik. U ovoj sobici je donedavno bilo kao u rerni."

"Sve će proći. Groznica se povukla. Sad je najvažnije da dobro jede, da se odmara i bude u toplom."

"Shvatam, gospodine", odvrati Mehpara. Nije mu rekla da ponekad nestaje lekova, da teško dolaze do mesa i da zavise od hrane koju Behidžin otac šalje iz Bejpazarija.

"Siđi, Mehpara, dole i skuvaj nam dve jake kafe", reče Kemal.

"Brzo, reci mi šta se dešava!", obratio se Mahiru čim je devojka zatvorila vrata za sobom.

Doktor je približio stolicu postelji, a onda progovorio blagim šapatom:

"Pokret otpora ne sedi skrštenih ruku, Kemale. Sastali su se preksinoć na seoskom imanju u Tikvešu. Napreduju. Međutim, potreban nam je izvor informacija u Dvoru."

"Ali zar nas sultanova naložnica redovno ne izveštava o svemu što se zbiva?" "Ona ne zna ništa o sastancima kabineta. Izveštava nas samo o onome što

čuje u haremu. Da li je tvoj ujak i dalje nesklon priči?"

"A šta biste hteli da saznate?"

"Uštedeo bi nam silan trud ako bi nas snabdeo mapom i stanjem zaliha i ratnog materijala u skladištima municije."

"Te podatke ima samo ministar vojni."

"Sigurno su poznati i ministru finansija. Vlada uveliko prodaje rashodovana vojna sredstva."

"Ispipaću ujaka najbolje što mogu. Misli da sam previše bolestan da bih se bavio opasnim rabotama. Možda će mi nešto reći."

"Ah, Kemale, kad bi ga samo privoleo da pređe na našu stranu! Bio bi nam od neprocenjive pomoći!"

"Mahire, moj ujak je bezrezervno odan sultanu. Ne bi ga izdao čak i kad bi znao da greši."

"Tvoj ujak ima sve razloge da veruje da je na pravoj strani. Niko ne misli da ćemo uspeti."

"Ali šta nam drugo ostaje? Moramo pokušati, bez obzira na izglede."

"Većina ljudi veruje da bivše vođe KJP-a stoje iza anadolijskog pokreta otpora. A oni su svima dosadili. Ko će poći za njima posle propasti kod Sarikamiša? Vođa otpora, paša Mustafa Kemal, daleko je od njih koliko i od sultana. To je, nažalost, poznato samo manjini."

"Oni nisu nestali, Mahire. Čuo sam da neke bivše pristalice KJP-a zauzimaju važna mesta u Karakolu¹⁶. Da li je to istina?"

"Istina je. Nemamo drugog izbora do da zaposlimo iskusne ljude. I ne treba im suditi po podršci koju su nekad davali KJP-u. Ne zaboravi da si i ti bio njihov pristalica."

"Za Alaha miloga, ne podsećaj me na te dane."

"Vidiš? Ideje se menjaju s vodama. Naravno da među turskim nacionalistima ima i pripadnika stare garde, ali sada su ..."

"Nacionalisti?"

"To lepo zvuči, zar ne? Nacionalisti."

"Reč izvire direktno iz srca. Zakleo sam se da ću sve žrtvovati za naciju. Spreman sam da učinim šta god hoćeš, čim dovoljno ozdravim."

"Ne čini ništa dok sasvim ne ozdraviš. Voleo bih da mi javljaš o svemu što saznaš od ujaka."

"Da li su još na seoskom imanju?"

"Nisu. Ono je predaleko. Pronašli su mesto u gradu. Brzo su se preselili. Lako

¹⁶ Karakol (policijska stanica), šifrovano ime turske Specijalne obaveštajne službe, koja je tokom okupacije pomagala Nationalnom pokretu u Anadoliji

će ga napustiti ako se ukaže potreba, da i ne govorimo da je bliže ..." Doktor je ućutao jer je Mehpara ušla u sobu s poslužavnikom. Izvadio je nekoliko francuskih časopisa iz torbe i spustio ih na sto. "Doveo sam ti ovo da imaš čime da se zabaviš. Voleo bih da prevedeš udarne članke."

"Bolje govoriš francuski od mene." "Možda, ali ja nemam vremena." Kemal se gorko osmehnuo. "A ja nemam ništa, osim vremena u izobilju."

Mehpara je spustila katu na sto. Podigla je ćebe koje je palo na tle. Raširila ga je preko bolesnikovih nogu i bez reči napustila odaju. Silazeći niz stepenice, šaputala je: "Blagosloven nek je doktor zato što je rekao da nema sušicu! Negovala bih ga dok ne ozdravi, čak i da je ima. Molim se, Alahu, da mu podariš moje godine života! Ne uskraćuj mu dug život, Alahu!"

Mehpara se začudila kad je zatekla obučenog i sveže obrijanog Kemala za pisaćim stolom u selamliku. Do pre nedelju dana nije mogao da napusti sobu. Koliko se brzo oporavljao! Lupkala je po drvenoj površini stola.

```
"Pozvali ste me, beže? Hoćete li malo kafe?" "Zatvori vrata, molim te."
```

Poslušala ga je i stala na pređašnje mesto pored stola. "Kad ste poslednji put sedeli ovde, strašno ste nazebli. Zašto ste sišli s tavana? Idem po mangal ..."

"Sedi preko puta mene", reče Kemal i pokaza na kožnu fotelju na drugoj strani stola.

```
"Ali, mangal ..."
"Zaboravi na njega. Slušaj me ..."
"Ali razbolećete se ..."
"Mehpara! Nije mi hladno! Čuti i slušaj!"
Sela je.
"Da, beže."
"Da li si videla ovo pismo? Tebi je upućeno."
"Meni! O, Alahu! Ko ga je poslao?"
"Tvoja porodica."
"Da li se kod kuće nešto desilo? Da li se neko razboleo? Nije valjda tetka?"
"Neko u tvom domu je i bolestan i nije bolestan."
"Kako to misliš? Ne razumem."
"Ovo pismo govori o bolesti. Medutim, niko nije bolestan."
Zbunjeno ga je posmatrala razrogačenih očiju.
```

```
"Ne boj se. Ja sam ga napisao."
"Ti?"
```

"Tako je, ja sam ga napisao. U njemu piše da se tvoja tetka razbolela i da želi da te vidi."

"Ali zašto biste napisali tako nešto?"

"Da bi mogla da ga pokažeš Sarajlihanumi i da bi dobila dozvolu da odeš do Bešiktaša."

"O, Alahu!"

"Čega se plašiš? Pa poznaješ taj deo grada. Tamo si odrasla, zar ne?"

"Tako je ... dobro poznajem Bešiktaš."

"Eto. Dobićeš priliku da posetiš tetku."

"Ali, efendum ... Zašto?"

"Zato što ja tako želim. Ovo pismo će ti omogućiti da odeš na izvesnu adresu u Bešiktašu. Daću ti je. Isporučićeš pismo. Na istom mestu dobićeš kovertu za mene. To je sve."

"Sarajlihanuma me neće pustiti."

"Nema razloga da ne pokušaš. Dozvoliće ti da odeš kad se upozna sa sadržajem ovog pisma."

"Pitaće me kad je stiglo. Šta da joj kažem?"

"Zar poštar ne dolazi svakodnevno, manje-više u isto vreme? Zar ne dolazi oko deset ujutru?"

"Tako je."

"Eto, uskoro će deset sati. Poslaću te u prodavnicu po duvan. Srešćeš se s poštarom na vratima. Daće ti pismo. Otvorićeš ga i baciti kovertu.

Pročitaćeš pismo i uplakana otrčati kod Sarajlihanume. Ni u kom slučaju ne smeš da odeš Behidži, ona će prepoznati moj rukopis."

"A šta ako mi ne poveruje? Šta ako zatraži da vidi kovertu?"

"Već sam ti rekao: pocepala si je i bacila u kantu za dubre u bašti."

"Ne mogu ja to, beže. Molim vas, oprostite mi, ali ne mogu."

"Hajde, Mehpara. Daću ti bakšiš za trud."

"Ne želim bakšiš. Molim vas da me ne šaljete tamo."

"Ako ti ne odeš, onda ću morati ja u Bešiktaš."

"Pa ne možete! Ne smete na gradske ulice. Do juče ste imali groznicu."

"Opasnost mi ne preti od groznice, već od hapšenja. Ako me uhvate, završiću u zatvoru."

"Pa i tamo ćete umreti! Da li želite da umrete?"

"Naravno da ne želim. Imam previše posla. Ipak, moraću da pođem ako mi ne pomogneš. Razboleću se ili završiti u zatvoru. To bi mi svakako bio kraj."

```
"Molim vas da ne idete! Preklinjem vas!"
```

"Onda idi ti."

Zaplakala je. Ljuljala se napred-nazad s rukama preko lica.

Ustao je, kleknuo pored nje, pomilovao uvojak kose na njenom čelu, koji se izmigoljio ispod pamučne marame. Zatim ju je pomazio i po obraza.

"Ne brini. Sve će biti u redu. Kad dobiješ dozvolu od Sarajlihanume, otići ćeš do tetke, a zatim do Akaretlera. Tamo ćeš predati moj koverat i uzeti drugi. Prosto ko pasuli."

"A ako doznaju?"

"Okrivićeš mene. Reci ćeš im da sam te naterao. To je ionako istina, zar ne?" "Oteraće me ako saznaju."

"Neće saznati."

"A ako saznaju šta sam uradila ... Rešat-begefendi ... Sarajlihanuma ...

Aman, ne smem ni da mislim o tome. Stričevi bi me ubili."

"Niko te *neće* povrediti. Ne bih im dozvolio. Ako te izbace, uzeću te pod svoju zaštitu."

"Kako?"

Nije mogao a da se ne nasmeje. Još je zavisio od ujakove pomoći. Čak ga ni Mehpara nije uzimala za ozbiljno.

"Uzeću te za ženu."

"Ah! To ne dolazi u obzir!"

"Zašto? Zar bi odbila da pođeš za mene?"

"Vaša porodica to nikad ne bi dozvolila."

"Neki poduhvati preduzimaju se i bez dozvole. Predano si me negovala.

Podlegao bih bolesti da te nije bilo. A to nije sve. Ti si jednostavno divna devojka. Pametna i lepo vaspitana. Šta čovek može više da traži od supruge?

Medutim, ako misliš da sam bolestan i star, to je već nešto sasvim drugo!"

"Šta to govorite? Ne pričajte takve stvari!"

"Dobro razmisli o ovome što sam rekao. Imaš vremena do večeras.

Ako prihvatiš, sjajno! Ako ne prihvatiš, onda ću ja u Bešiktaš."

"Zar ne možete da poverite pismo nekom drugom?"

"Ne mogu. Rekao sam ti da ću poći lično."

Ustao je, prošetao i ponovo seo.

"Požuri! Pije mi se kafa."

Izašla je iz sobe kao mesečar. Naslonila je glavu na zid stepeništa.

Morala je, zbog vrtoglavice. Spustila je ruku na obraz koji je Kemal pomilovao. Drugu je položila na grudi, kao da će tako usporiti rad srca.

Stigla je do kuhinje oslanjajući se o zid hodnika.

Sarajlihanuma je ulete u unukovu sobu bez kucanja. Kemal je pisao za radnim stolom ispod prozora. "Nadam se da je sve u redu", rekao je. "Na svu sreću, malopre sam se obukao. Šta je tako hitno?"

Starica se pravila da ne primećuje unukovu nelagodnost.

"Ona devojka se stalno žali na nešto!"

"Koja devojka?"

"Mehpara. Tvrdi da je dobila pismo ... navodno joj se tetka razbolela ... Oči me izdaju pa ne vidim šta piše. Pročitaj mi."

Dobro je znao da je baka nepismena. Blago se osmehnuo gledajući pismo pred sobom.

"Bako, Mehparina tetka se razbolela. Traži da joj dozvolimo da je poseti."

"Da li je bolest ozbiljna? Poslaćemo joj Husni-efendiju."

"Tražila je devojku, a ne Husnija."

"Ali Mehpara ne može da ide tamo sama. Otići će im Husni-efendija i izraziti naše žaljenje. Obavestiće nas o njenom stanju. Daću mu malo para za lekove, možda su joj neophodne."

"Ti ćeš biti kriva ako joj se – neka nas Alah sačuva od toga – nešto dogodi. Ovde piše da je Dilruba-hanuma juče imala ozbiljnih problema sa srcem. Pusti devojku neka je obide."

"A ko će brinuti o tebi kad ona ode, dečače?"

"Draga bako, pa zar sam ja dete? Pogledaj me. Bolje mi je. Mogu da se krećem bez ičije pomoći. Prestani da me tetošiš."

"Ako misliš da možeš bez nje, onda devojka može da ide. Ipak, jesi li siguran da ovo nije neka zavera? Zašto nema koverte? Možda tu nisu čista posla?"

"Šta to govoriš! Sačuvaj me, Alahu, od takvih optužbi! Sirota devojka. Ko zna otkad nije promolila nos iz kuće, i to samo zbog mene."

"Niko je ne sprečava da ide u kupovinu. Slali smo je i u doktorovu kuću kad si dobio nervni napad. Poslednjih dana je odsutna duhom. Ja sam stara lisica, sinko, nije me lako prevariti. Znam da prepoznam snene oči. Ta devojka je zaljubljena. Sigurna sam u to."

"Ne mogu ništa da kažem o njenim očima, ali video sam kad je otvorila koverat."

"Video si!"

"Tako je. Pošao sam u kuhinju, da popijem vode ..."

"A zašto nisi poslao nju po vodu? Zašto si silazio čak dole, do kuhinje?"

"Aman, dosadilo mi je da sedim u sobi, bako! Hteo sam malo da protegnem noge."

"Tvrdiš da je pismo pravo?"

"Video sam kad je uzela pismo i otvorila koverat. Rasplakala se kad ga je pročitala."

"I nisi je pitao zašto plače?"

"Ne, nisam. Bila je u bašti. Posmatrao sam je kroz kuhinjske prozor.

Pusti je neka obide tetku."

"Sama vala neće ići! Poslaću i Husnija s njom."

"Pošto već idu u Bešiktaš, mogu da mi kupe i duvan."

"Zar ti doktor dozvoljava da pušiš?"

"Ne baš. Mogu da zapalim poneku. Sve ste mi zabranili. Gotov sam ako mi uskratite i duvan."

"E, moj dečače, sam ćeš sebi doći glave. Ako te i pritiskamo, činimo to zbog tvog zdravlja. Nabaviću ti nešto duvana ako mi obećaš da nećeš piti posle obroka."

"Obećavam", rekao je Kemal kroz stisnute zube. "Zamoli Mehparu da svrati do mene pre polaska? Hoću da joj dam adresu duvandžinice."

Sarajlihanuma izlete iz sobe s pismom u rukama. Na drugom spratu natrča pravo na Behidžu.

"Da li ti treba nešto iz prodavnice, devojko?", upita je Sarajlihanuma. "Šaljem Mehparu u Bešiktaš ... Juče si pomenula da ti je nestalo belog svilenog konca ... Treba li da ti kupi?"

"Zašto ide čak u Bešiktaš? Zar u Bajazitu nema dovoljno dućana?"

"Tetka joj je pala u postelju", reče Sarajlihanuma. Važno je klimnula ka papiru u ruci.

"Mogu li da vidim ..."

"A zašto bi? Upoznala sam se s njegovim sadržajem. Zamolila sam Kemala da mi ga pročita, znaš, oči me izdaju. Poslaću devojku da obide tetku. Brzo će se vratiti. Daj joj spisak za kupovinu. Doneće ti robu."

"Da li Rešat-beg zna za ovo? Ne bih volela da se naljuti."

"Rešat-beg ima pametnije posla nego da vodi računa gde idu sluge, draga moja."

***

"Ta mala nevaljalica pojavljuje se ispod svakog kamena", mrmljala je starija žena sebi u bradu. "Digla je nos otkad nam njen otac svakog meseca šalje hranu. Videćemo mi već čija je poslednja u ovoj kući." Sišla je u kuhinju, rešena da istera po svome pre nego što se snaja umeša. Zatekla je Mehparu pored suda s ključalom

vodom.

"Požuri, devojko! Kad *već* ideš, bolje da pođeš što pre! Reci Husniefendiji da se spremi! Obuci čaršav¹⁷ i polazi! Očekujem da se vratiš do podnevne molitve. I kupi malo duvana za Kemala! Nemoj da zaboraviš!"

Mehpara nije čekala da joj se dvaput kaže. Spustila je kutlaču na sto i potrčala u sobu da se obuče.

Husni i Mehpara promenili su tri tramvaja dok su stigli do Bešiktaša. Ulice su bile pune vojnika u uniformama različitih nacija. Nezadovoljstvo muslimanskog življa odražavalo se na njihovim licima, dok su grčki i jermenski podanici Otomanskog carstva bili veoma razdragani. Na ulicama je bilo malo žena, i hrišćanki i muslimanki. Mehpara je kroz prozor tramvaja gledala hodže s turbanima, nosače povijene pod teškim teretom, prosjake prekrštenih nogu na pločnicima, kočijaše koji su tukli mršave konje i čergarke s bebama u zavežljajima na leđima. Gomile izbeglica budile su istinsku tugu u njenom srcu. Nagledala se musave dece, rasplakanih beba na majčinim grudima, žena od glave do pete u crnom i staraca sedih brada i izboranih lica, oslonjenih na odrpanu dečurliju. Turci i muslimani odlazili su da bi spasli živote, ostavljajući sav imetak. Napuštali su zemlje koje su nekad smatrali svojim. Ponosni ljudi, neskloni kuknjavi nad životnim nedaćama, obitavali su u sklepanim skloništima. Pokušavali su da nanovo izgrade razrušene živote. I njena porodica je napustila rodnu grudu i došla u Istanbul. Zbog toga je iskreno saosećala sa izgnanicima. Priljubila je lice uz staklo. Teška srca je posmatrala izbegle nesrećnike, najzlosrećnije stanovnike opsednutog grada.

Iskrcali su se iz tramvaja u Bešiktašu. Pešačili su do kuće hanuma Dilrube, Mehparine tetke. Dućani su radili, ali je u njima bilo veoma malo robe. Na uglu, pored pijace Bešiktaš, ugledali su tezgu s jabukama. Baštovan se prošle nedelje vratio praznih ruku kad ga je Sarajlihanuma poslala na pijacu po voće. Mehpara je napunila smeđu papirnatu torbu jabukama. Krenula je uskim sokakom, između drvenih kuća s kitnjastim, i zatvorenim, prozorskim kapcima. Zaustavili su se ispred bezbojne dvospratnice. Pokucala je zvekirom i čekala. Na prozoru drugog sprata pojavila se seda glava neke žene. Nasmejala se i mahnula kad je devojka otkrila lice.

"Husni-efendijo, ovde su", rekla je Mehpara. "Idi ti svojim poslom. Dođi po mene pre poziva na popodnevnu molitvu." Husni je jedva čekao da krene, ali

¹⁷ Misli se na platno kojim se muslimanke prekrivaju kada izlaze iz kuće

pristojnost mu je nalagala da ne žuri.

"Šta je s kupovinom ..."

"Ja ću se za to pobrinuti. Znam gde su dućani."

"Ne možeš da se šetaš okolo sama. Sačekaću te ovde pa ćemo ići zajedno."

"Po ovoj hladnoći! Ne možeš da me čekaš na ulici po ovakvom vremenu. Otići ću u kupovinu s rođakom. Ona zna gde je najbolji pazar. Zašto ne odeš u kafanu, ili negde drugde."

Izvadila je veliki gvozdeni ključ iz košare s prućem koja se spustila kroz prozor. Gurnula ga je u bravu.

"U redu. Nabaviću seme za vrt iza kuće. Uskoro će vreme za sadnju", reče Husni.

"Pokucaj kad se vratiš. Odmah ću sići", odvrati Mehpara.

Devojka je s ključem u ruci zakoračila u slabo osvetljen hodnik. Požurila je uz kratko stepenište, srećna što se oslobodila Husnija. Tetka je čekala na vrhu stepeništa. Pokrila je glavu tradicionalnom belom jemenijom.

Poljubila je tetku u ruku, a zatim je ritualno prislonila na čelo. Zagrlile su se i poljubile u oba obraza.

"Da li se nešto desilo, draga moja?", pitala je Dilruba. "Kad sam te videla pred vratima, nisam znala da li da se radujem, ili da brinem. Nadam se da je sve u redu?"

"Sanjala sam te nekoliko noći zaredom. Obuzela me je neodoljiva želja da te posetim", reče Mehpara i pruži joj je papirnu kesu. "Znam koliko voliš jabuke. Našla sam ih na tezgi pored fontane."

"Blagoslovena da si, dete moje", uz osmeh će tetka. "Uđi i sedi pored peći. Obrazi su ti ledeni. Hoćeš li malo čaja?"

"Rado."

"Odmah ću ga pristaviti. Začas će biti gotov."

Mehpara se ozarila kad je ugledala kestenje na pećnici.

"Pečeš kestenje za mene? Kao da ti je neko prišapnuo da ću doći!"

"Uvek si ih mnogo volela, jelda? Još malo pa su gotovi", rekla je tetka dok ih je strpljivo okretala mašicama.

"Reci mi, devojko, da li te još progone loši snovi?"

"U poslednje vreme sam uznemirena, što se odražava i na moje snove."

"Da li te muči ona ludača iz Saraja, ili ne možeš da nađeš zajednički jezik s gospodaricom kuće?"

"Niko me ne muči i ne maltretira. Razbolela sam se od brige zbog

Kemal-bega. Nikako da ozdravi."

"Pobogu, devojko, na hiljade mladih smrzlo se kod Sarikamiša. Tvoj bolesnik bio je dovoljno snažan da preživi. Budi zahvalna što se vratio živ i zdrav."

"Možda živ, ali ne i zdrav. Slab je i često se razboleva. Povremeno ga pohode noćne more. Počeo je da se oporavlja tek krajem prošlog leta."

"Pa šta bi ti? Misliš li da je lako otrgnuti se iz kandži smrti?"

"Napustio je dom kad se oporavio. Sigurno se nisu dobro brinuli o njemu jer je ubrzo opet nazebao. Sarajlihanuma ga je primila nazad u kuću. Prošle nedelje imao je jaku groznicu. Behidža-hanuma se prestrašila zato što je pomislila da je oboleo od sušice. Htela je da ga pošalje u bolnicu."

"Ona misli da ćeš imati više vremena za njenu decu kad Kemal-beg napusti kuću."

"Devojke su odrasle, tetka. Ne treba im više dadilja."

"Ali najstarija ima samo četrnaest."

"Leman je već napunila šesnaest. Mlađa ima devet godina."

"Proći će još vremena dok ih ne udaju. To znači da ćeš ti biti prva nevesta koja će izaći iz te kuće. Kad se Kemal-beg, uz Alahovu pomoć, oporavi, počeće pripreme za svadbu ..."

"Ne shvatam."

"A šta tu ima da se shvati? Već neko vreme si u dobu za udaju. Sarajlihanuma je obećala da će se postarati da ti pronađe valjanu priliku. Tvoja udaja ipak još nije ugovorena. Mora da misli na Kemal-bega. Čim se on u potpunosti oporavi ..."

"Sram te bilo, tetka! Ne želim muža!"

"Kakva je to priča? Šta *ćeš* da radiš ako se ne udaš? Hoćeš da postaneš usedelica?"

"Pa šta."

"Alahu, sačuvaj me! Kad se udaš, na red će doći Muala i Mezijet. Moram da mislim i o svojim kćerima."

"Zašto nisu ovde?", upita je Mehpara.

"Mezijet je u školi. Muala je prenoćila kod tetke. Uskoro će se vratiti. Slušaj me dete, ne pokušavaj da promeniš temu. Redosled udaja ne može se menjati. Ti si sledeča."

"Čaj je verovatno gotov, tetka. Popiću šolju i otići", reče Mehpara bežeći iz kuhinje. "Moram da kupim neke stvari."

"Došla si da pazariš, a ne da me vidiš", progunđa tetka.

"Kako možeš tako nešto da kažeš! Jutros sam plakala od radosti pri pomisli da ću se vratiti kući. Pošto idem u Bešiktaš, dobila sam podužu listu za kupovinu. Vratiću se čim sve pokupujem."

Progutala je čaj, nestrpljiva da ispuni Kemalov zadatak. Misli su joj bile van kuće dok je tetka pričala. Odnela je praznu šolju u kuhinju. Kad je stigla na vrh stepenica, tetka je pohitala za njom.

```
"Zašto toliko žuriš?"
"Da bih se što pre vratila."
"Sačekaj da uzmem čaršav pa ću ti si pridružiti."
```

Mehpara se nervozno premestila s noge na nogu.

"Tetka, mogu li nešto da te zamolim ... Mnogo mi nedostaju tvoje gozleme¹⁸ ... Da li bi mogla da ih spremiš dok se ne vratim ... Nadam se da ne tražim previše."

```
"Zar ih tamo gde živiš ne prave? Imate kuvara, zar ne?"
```

Jurnula je niz stepenice čim je tetka krenula u kuhinju. Sneg je prestao. Pohitala je ka pijaci. Otprilike je znala gde su duvandžinice, ali nije mogla da se seti tačnog mesta. Odavno nije skitala bazarom u Bešiktašu. Neki dućani su nestali, a zamenili su ih novi. Ako ovde ne nade svileni konac, u povratku će morati da obide radnje u Bajazitu. Žustro je grabila niz ulicu. Naletela je na okrugli poslužavnik prodavca đevreka. Prstenasto pecivo prosulo se po snegu. Da bi se iskupila, kupila je nekoliko đevreka od zlovoljnog prodavca, koji ih je pokupio s tla i obrisao o nogavice. Oprezno je produžila glavnom ulicom, s kesom mirisnog peciva pod rukom. Skrenula je ka Akaretleru i napamet naučenoj adresi. "Nećeš morati da ideš daleko. Kreni desno. To je na pola puta uzbrdo", objasnio joj je Kemal. "Potraži kuću s tamnozelenim gvozdenim vratima i zelenim kapcima. Poznaćeš je čim je vidiš."

Pela se motreći na vrata i kapke. Nije mogla da shvati zašto Behidža zahteva da se porodica preseli u ovaj kraj, a ni zašto se Sarajlihanuma tako odlučno tome protivi. Starica je tvrdila da to nije muslimanska četvrt, ali je Mehpara znala da u tim žutim kućama žive dvorski uglednici. Sarajlihanuma je zaista retka žena! Rekla bi bilo šta samo da bi protivrečila snaji. O tome se, u stvari, i radi, mislila je Mehpara. U širokoj ulici nije bilo znaka života. Uski sokaci Bajazita behu zakrčeni uličnim trgovcima, zapregama, magarcima natovarenih lukom i krompirom, prodavcima

[&]quot;Otpušten je. I dobro znaš da ih niko ne pravi kao ti."

[&]quot;Opet si me obrlatila! Sa sirom?"

[&]quot;Da, baš te."

¹⁸ Gozleme su preklopljene lepinje, obično slane, s filom od sira, spanaća ili krompira

šerbeta¹⁹, prodavačicama platna i ženske odeće ... Na Akaretleru je primetila samo nekoliko kočija i prolaznika s fesovima. Prošlo je i nekoliko automobila. Ovde su, očigledno, živeli imućni i uticajni ljudi, s dobrim vezama na dvoru. Behidža je verovatno zato i želela da se tu preseli. Nesumnjivo je smatrala da takvo mesto više priliči ženi vršioca dužnosti ministra finansija.

Pružila je korak kad je opazila zelene kapke malo dalje niz ulicu. Zapamtila je ulični broj, ali ga na vratima kuće nije bilo. Na njima nije bilo ničega izuzev sitnog natpisa. Glasno ga je pročitala: "Sportski klub." Dakle, to je neki sportski klub. Nastavila je uzbrdo, ali nije našla drugu kuću sa zelenim vratima i kapcima. Vratila se i pozvonila na velika zelena vrata sportskog kluba.

```
Vrata su se ubrzo otvorila. "Koga tražite?", pitao je mladić.
```

"Da li je Džemil-beg tu? Beg Džemil Fuat?"

"Ovde nema nikog s tim imenom."

"Dobila sam ovu adresu ... Rečeno mi je da predam pismo Džemil-begu."

"Ko vas šalje?"

"Kemal-beg. Beg Kemal Halim."

"Onaj Kemal-beg koji se borio kod Sarikamiša?"

"Tako je."

"Poslao vas je Džemil-begu?"

"Tako je."

"Dajte pismo."

"Ali malopre ste mi rekli da on nije ovde."

"O, izvinite, nisam vas razumeo. Učinilo mi se da ste rekli Džemalbeg. Bilo kako bilo, Džemil-beg je trenutno zauzet."

"Kemal-beg mi je naložio da mu lično predam pismo."

"Uđite onda. Ne stojte na vratima. Sačekajte malo. Odmah ću se vratiti."

Ušla je u kuću. Sela je na drvenu klupu u uskom predsoblju obloženom keramičkim pločicama. Bila je sama u odaji. Nekoliko muških glava pojavilo se na stepeništu. Radoznalo su posmatrali ženu skrivenu iza crnog čaršava. Oborila je glavu kad je susrela nečiji pogled. Ubrzo je niz stepenice sišao izmoždeni čovek Kemalovih godina, svetle puti i kovrdžave kose.

"Ja sam Džemil", rekao je. "Doneli ste vesti od Kemala?"

"Poslao vam je pismo."

Izvukla je koverat na koji se u njenoj torbi slepio susam. Postiđeno je otresla

¹⁹ Šerbet je tradicionalno tursko hladno piće. Pravi se od šipka, trešnje, ruže, sladića i raznih začina. Veruje se da ima isceliteljsko dejstvo

semenke i predala. Džemil nije obraćao pažnju na ostatke susama. Otvorio je koverat i pročitao pismo.

"Očekuje odgovor od vas", rekla mu je Mehpara.

"Da, znam. Kako je Kemal-beg? Nadam se da je dobro?"

"Ne sasvim. Prehladio se ... Dobio je groznicu ... Prilično je bolestan."

"Želim mu da što pre ozdravi. Odmah ću vam doneti pismo za njega.

Sačekajte me ovde, molim vas."

"Da li ću morati dugo da vas čekam?"

"Poslaću mu neke časopise ... Brzo ću se vratiti."

Mladić se popeo uz stepenice. Mehpara je strpljivo čekala. Vratio se s ovelikom žutosmeđom kovertom. Pokazao je bradom na njenu torbu i pitao: "Da li će stati u nju?"

"Ako ovo izbacim ... staće." Pogledom je bezuspešno tragala za mestom gde bi spustila đevreke.

"Hoćete li ih uzeti? Inače neću imati dovoljno mesta za kovertu." Džemil je pokazao na veliku korpu za đubre.

"Ali zar to, u ovim oskudnim vremenima, ne bi bio greh?"

Osmehnuo se. "Dajte ih onda meni", rekao je. "Podeliću ih s kolegama kad budemo pili čaj." Predala mu je devreke. "Recite Kemal-begu da ga nismo posetili zato što nismo hteli da ga uznemiravamo. Alah sveti zna da ćemo ga posetiti kad mu bude bolje."

"I kad se vreme prolepša", dodala je Mehpara. Na trenutak su se nemo gledali u oči.

"Idem ..."

"Prenesite mu moje pozdrave ... Recite mu da ga i moji prijatelji sa sprata takođe pozdravljaju."

Otpratio ju je do vrata. Dok je pokušavao da ih otvori s rukama punim đevreka, zaglušujuća eksplozija odbacila ih je nazad u predsoblje.

Pali su nauznak. Zasula ih je kiša kamenja, zemlje i prašine. Prodorni krici, lavež pasa i otegnuti zvuk automobilskih sirena bivao je sve glasniji. Pokušala je da ustane, ali nije mogla. Pritisnulo ju je Džemilovo telo. Bolelo ju je desno rame. Oči i kosa bili su joj puni prašine. Nazirala je nejasne prilike kroz gusti dim. Trčale su i vikale. Šta se desilo? Zemljotres? Sudnji dan? Borila se da očuva svest i da se iskobelja ispod mladića. Ponovo je pokušala da ustane. U ušima joj je zujalo, nalik na žamor hiljade ljudi. Odozgo su padali papiri, pomešani s krhotinama i prašinom. Vukla je čaršav, koji joj se zapetljao oko nogu, pokušavajući da pokrije glavu. Konačno je uspela da ustane. Vrtelo joj se u glavi. Ostala je bez torbe za kupovinu. Džemil je ječao, šćućuren uza zid.

Klekla je pored njega.

"Kako vam je? Da li vas boli glava?"

"Mislim da sam slomio nos", prostenjao je i pokrio lice rukama. Poduhvatila ga je i pokušala da ga podigne. Uhvatio se za nju jednom rukom, a drugom se oslonio o zid. Polako je ustao. Nos mu je krvario. Gomila ljudi ispunila je predsoblje. Silazili su niz stepenice i gurali se da stignu do ulaznih vrata. U vazduhu se osećao neprijatni miris.

"Na spratu je požar. Moramo odmah da izađemo. Možete li da hodate?" "Dobro mi je."

"Izadite na ulicu. Udaljite se odavde što brže možete", rekao je Džemil.

Usledila je i druga eksplozija, slabija od prve. Podigla je glavu i ugledala plamenove na drugom spratu. Peklo ju je u nozdrvama. Dok je tražila svoju torbu, neko ju je zgrabio za ruku. Uplašeno se okrenula u mestu:

"Šta, za ime sveta, vi radite ovde?"

Napregla je oči da bi ga prepoznala; obrve i kosa bile su mu prekrivene finom belom prašinom. Glas joj je bio poznat.

"Mahir-beže!", povikala je.

"Tako je. Ja sam. Hajdemo do vrata ... Brzo ... Da li si nešto slomila?" "Nisam."

"Pokrij usta i nos ... Izaći ćemo na ona vrata ... Zatim ćeš mi objasniti kako si se ovde zatekla."

Pridružili su se gomili koja se tiskala prema vratima. Dok su je gurali i udarali, zamalo da izgubi ravnotežu i padne. Posle čitave večnosti, prešli su nekoliko metara i stigli do spasonosnih vrata. Napolju je bilo još gore nego unutra. Stotine policajaca i vatrogasaca zakrčilo je široku ulicu. Doktor ju je stiskao za ruku, tako snažno da je utrnula.

```
"Šta radiš ovde, Mehpara-hanuma?"
"Ja ... ja ... bila sam u prolazu."
"U kući sam te zatekao! Šta si tamo radila?"
"Tražila sam torbu za kupovinu ..."
"Kakvu torbu?"
"Moju. Još je unutra. Molim te, možemo li da se vratimo u kuću?
Moram da je nađem. Molim te."
"Da li si nosila mnogo para?"
"Nisam. Samo neke časopise."
"Zamisli da si ih izgubila. Nastavi da hodaš ... Ovuda ... Požuri!
```

"Zamisli da si ih izgubila. Nastavi da hodaš ... Ovuda ... Požuri! Drži me za ruku!"

"Boll me zglob, Mahir-beže."

"Ništa ti neće faliti. Ne progovaraj ako nas policija zaustavi. Sa mnom si. Ti si medicinska sestra. Jasno?"

"Ali ja nisam ..."

"Neguješ Kemal-bega, zar ne? On je moj pacijent, a ti si njegova medicinska sestra."

"Šta se dešava, Mahir-beže? Za ljubav božju, šta se to tamo dogodilo?"

"Neko je bacio bombu u zgradu."

"Bombu? Zašto? Ko?"

"Došla si na opasno mesto. Kemal nije smeo ovamo da te šalje."

"Niko me nije poslao. Bila sam u prolazu."

"Baš lepo. Najbolje je da se držiš te priče."

"Tražila sam duvandžinicu."

"Tako je, a to ćeš reći i svakom ko te bude pitao šta tražiš ovde, Mehpara-hanuma!"

Opazio je dva policajca. Prilazili su im. Pustio je Mehparu i ubrzao korak.

"Hej ... Hej, vi ... Stanite!"

Zaustavili su se. Prišao im je vojni policajac. "Pridružite se onim ljudima", naredio im je. Nekoliko policajaca postrojavalo je sumnjivce nedaleko od zgrade na koju je bačena bomba. "Gde idemo?", pitala je Mehpara.

"U policijsku stanicu."

"O, ne!" Prvi put je izgubila kontrolu nad sobom. Tonula je u tamu. Noge su je izdale. Mahir je pridrža da ne padne.

"Mene slobodno privedite, ali pustite ženu."

"Ne dolazi u obzir. Bila je u zgradi."

"Nije. Bila je napolju."

"A otkud ti znaš gde je bila?", pitao je policajac.

"Bio sam unutra. Sreo sam je kad sam izašao."

"Imaćeš priliku da to objasniš u stanici. Pruži korak i prestani da me gnjaviš."

Doktor je pomogao poluonesvešćenoj devojci da se osloni na zid. Jedva je stajala na nogama. Suze su joj se kotrljale niz obraze.

"Slušajte me, gospodine. Ja sam lekar. Pozvali su me ovamo zbog ozbiljnog srčanog napada. I sami možete da vidite da je ova sirotica jedina žena koju ćete uhapsiti ... Rekla mi je da je prolazila pored zgrade u trenutku eksplozije ... Video sam je kako puzi po zemlji."

"Da li je poznajete?"

"Poznajem je. Živi u Bajazitu. Ona je rođaka čuvara državne blagajne, bega Ahmeda Rešata. Pod njegovom je zaštitom. Siguran sam da nema nikakve veze s ovim događajem. Pustite je ili ćete vi biti odgovorni ako joj pozli."

"Šta je tražila na drugom kraju grada, sasvim sama?"

Mehparino lice poprimilo je pepeljastu boju. Drhtala je od glave do pete.

"Došla sam da posetim rođaku", zajecala je.

"Torba joj je ukradena u gužvi", umešao se Mahir. "Sirotica je tragala za njom. Imala je crnu, kožnu torbu. Da li ste je videli?"

"Dosta je bilo! Ljudi umiru, a ona traži torbu! Hanuma može da ide, ali ti ćeš sa mnom", reče policajac.

"Kako ćeš se vratiti kući?", pitao je doktor dok se žurno udaljavala. "Treba ti novac za tramvaj?"

Dok ga je policajac gurao u maricu, doviknula mu je: "Moja tetka živi u blizini. Ona će mi pomoći. U svakom slučaju, efendum, hvala vam."

Pronašla je snage da potrči uzbrdo. Strahovala je da će se policajac predomisliti. Skrenula je levo i hitrim korakom nastavila ka tetkinoj kući u središnjem delu Bešiktaša.

"Otvori vrata, pune su mi ruke!", povikala je Sarajlihanuma na vrhu stepeništa. Kratkog daha, nosila je poslužavnik s toplim pogačicama i šolju lipovog čaja. Kemal je prekinuo posao i otvorio vrata.

"Bako, nije trebalo. Popela si se uz tolike stepenice."

"Mehpara nije ovde. Nisam imala izbora."

"Tu je i kućepaziteljka i onda devojka što dolazi da čisti. Da li je Leman kod kuće?"

"Moramo da porazgovaramo, sinko."

"Šta nije u redu? Da li sam opet nešto zgrešio?"

"Ne vidim kakvu bi nepodopštinu mogao da prirediš na tavanu, zar ne? Hoću da popričamo o tvom zdravlju. Hvaljen Alah što je groznica prošla i što manje kašlješ! Uskoro ćeš moći na ulicu."

"Iskreno se nadam."

"To me najviše i brine. Još nisi naučio da gledaš svoja posla. Sigurno *ćeš* se opet uvaliti u nevolju."

"Opet ista priča!"

"Govorim istinu! Dobro te poznajem. Ja sam te odgajila! Boriš se protiv nečega otkad znaš za sebe. Ne umeš da se skrasiš. Reci mi zašto silne sate provodiš za tim stolom!"

"Prevodim knjigu s francuskog."

"Knjigu koja uči kako se svrgavaju kraljevi i sultani?"

"Nikako, bako! Prevodim poeziju."

"Koga ti to pokušavaš da prevariš!"

Prasnuo je u smeh.

"Hladi ti se čaj." Pružila mu je šolju. "Popij. Stavila sam meda."

Kemal je otpio nekoliko gutljaja lipovog čaja.

"Bako, zašto me neguješ ako ne želiš da ozdravim i da onda upadam u nevolje?"

"Zato što ću te, čim ojačaš, poslati stricu u Bejpazari."

"A to si odlučila nakon što si procenila da je to u mom najboljem interesu?"

"Tako je. Ne možeš ostati ovde, sinko. Ujak kaže da su izdali nalog za tvoje hapšenje. Nikakva opasnost ti nije pretila dok si bio vezan za krevet. Policija se nikad ne bi usudila da pretrese Rešat-begov dom. Međutim, čim izadeš iz kuće, sultanove uhode će te uvrebati i pratiti dovde. Retko kad se slažem s Behidžom, ali sad je potpuno u pravu."

"Otići ću gde god mi je volja."

"Otići ćeš u Bejpazari ..."

"Neću. Ostaću u Istanbulu."

"Gde u Istanbulu?"

"Kod prijatelja."

"Ne može tako, sinko. Neophodna ti je nega. Nećeš moći bez nje još nekoliko godina. A na seoskom imanju u Bejpazariju bićeš lepo zbrinut. Možda ćeš tamo naći i neku lepu devojku, iz dobre porodice."

"Hoćeš i da me oženiš, sve o istom trošku. To bi ti baš odgovaralo."

"Pa mlad si. Pa valjda ćeš se i ti nekad oženiti. Eto, kad ozdraviš i odeš, udaću Mehparu. Sve će biti onako kako Alah zapoveda."

"Ima li prosaca?", zanimao se Kemal. Gledao je tetku pravo u oči.

"Naravno da ih ima. Ona je prekrasna devojka. Obećala je da nas neće napuštati dok ne ozdraviš. Dala sam reč njenoj tetki da ću se pobrinuti da joj nađem valjanu priliku čim ti odeš iz kuće."

"Provodadžišeš? Imaš li korpu punu obećavajućih muževa?"

Suvo se nasmejala. "Nisam neka provodadžika, niti skupljam mladoženje u korpu, ali zato uživam veliki ugled i dobre odnose sa susedima."

"Kad želiš da krenem, Sarajlihanuma? Sutra? Sledeće nedelje?" Baku je zvao "Sarajlihanuma" samo kad je bio ljut.

"Jesam li te uznemirila, dragi dečače?"

"Samo želim da znam koliko ću još ostati pod ovim krovom."

"Ovo je i tvoj dom. Možeš da ostaneš zauvek, ako želiš ... To ti je veoma dobro poznato. Medutim, za tebe bi bilo najbolje da odeš čim se oporaviš. Za nekoliko nedelja, ili meseci. Sve zavisi od tvog zdravlja. Medutim, kad rešiš da

kreneš, otići ćeš u Bejpazari. Nadam se da ti je to jasno."

"Onda se nikad neću oporaviti."

"Onda nećeš ni moći da skitaš po sokacima."

"Dobro. Sedeću ovde i pisati. Mehpara će se brinuti o meni."

"Neće se ona doveka brinuti o tebi. Napunila je dvadesetu. Neudata devojka u dvadesetoj brzo stekne glas usedelice. Preuzela sam odgovornost za nju. Dužna sam da povedem računa o njenoj budućnosti." Ublažila je ton kad je promenila temu. "Pojedi malo pogačica. Stavila sam spanać, baš kao što voliš. Behidžin otac je poslao još jaja i povrća iz sela. Iskoristila sam poslednje zalihe. Jedi. Ko zna kad ćeš biti u prilici da prezalogajiš nešto takvo. Možda nikad."

Uzeo je ponuđeno pecivo iz bakine ruke. Halapljivo ga je zagrizao, otkrivši da mu se iznenada vratio apetit.

"Poziv za poslepodnevnu molitvu došao je i prošao. Zašto ih još nema?", glasno je razmišljala.

"Brzo će se vratiti", tešio ju je unuk.

"Otići ću u svoju sobu da se pomolim. Hoćeš li pojesti pogačice, sinko?"

"Hoću. Baš su ukusne. Da li ih je Mehpara napravila?"

"Previše je zauzeta tobom da bi bilo šta mesila. Gulfidan ih je spremila."

Spustila je poslužavnik s preostalim pogačicama na pisaći sto. Stavila je praznu šolju na njega i izašla iz sobe.

Kemal je, kad je ostao sam, dao oduška nagomilanoj zabrinutosti. "Gde bi mogla biti? Odavno je trebalo da se vrati", mrmljao je. Podigao se na prste i iskrivio vrat da bi bacio pogled na ulicu. Sneg je ponovo padao.

***

Sarajlihanuma se trudila da izbegne Behidžin optužujući pogled tako što nije dizala glavu s čipke na kojoj je radila. Uspevala je u tome sve dok se Mehpara nije vratila kući, kasno uveče, pocepane odeće i užasnuta pogleda, u pratnji unezverenog Husni-efendije.

Tramvaji su satima kasnili jer je većina ulica bila zatvorena. Avenija od Bešiktaša do Tophana bila je pod budnim okom brojnih policajaca. Zbog toga je malo ko u Istanbulu tog dana stigao kući na vreme. Ni Rešat-bega nije bilo.

Članovi njegovog domaćinstva nisu čuli za eksploziju bombe u Akaretleru, pa zato nisu imali uverljivo objašnjenje za Mehparino kašnjenje. Možda se Mehparina tetka teško razbolela pa je devojka odlučila da prenoći kod nje? Ili se umorila od svakodnevnog dirinčenja i napustila njihov dom zauvek? Međutim, i efendi Husni je nestao. Da li su se tramvaji sudarili? Behidža i Sarajlihanuma

satima su zabrinuto nagađale.

Najnovija bitka u dugom i pritajenom ratu između gospodarice kuće i gospode iz Saraja završila se kad je pao mrak, i to velikom pobedom jedne zaraćene strane.

Sarajlihanuma se ranije povukla u svoju sobu, preskočivši i večeru, samo da ne bi gledala likovanje svoje suparnice. Tamo je, kad se devojka konačno vratila, ispitala Mehparu. Bojno polje je u potpunosti pripalo pobedniku.

Behidža je rešila da dobro iskoristi retku pobedu. Sela je kraj prozora, odlučna da sačeka supruga i ispriča mu svoju verziju strašnih događaja, pre nego što čuje Sarajlihanuminu. Odlučila se za klasičnu vojnu strategiju. Ubiće dve muve istim udarcem. Ne samo da će okončati Sarajlihanuminu dominaciju u domaćinstvu već će ukazati i na strašne posledice izazvane Kemalovim boravkom u kući. Njen muž možda ne vidi da mladić boluje od bolesti mnogo strašnije od sušice, ali mu ne može oprostiti što je devojku, koja je pod njihovom zaštitom, iskoristio kao kurira u opasnom antidržavnom činu. Bila je sasvim sigurna u to!

Rešat-beg vratio se kući u uobičajeno gluvo doba noći i pronašao suprugu budnu, kako sedi kraj prozora u salonu na drugom spratu.

"Zašto nisi u krevetu?", pitao je. "Da li se nešto dogodilo?"

"Čekam te da porazgovaram s tobom o nečemu veoma važnom."

"Mora da je nešto veoma važno s obzirom na to koliko je sati."

"Znam da ujutru nećeš biti ovde. Uvek odlaziš veoma rano. Ovo je retka prilika da te vidim."

Seo je na divan, pored nje. Pomilovao je po kosi.

"Poznato mi je da sam zapostavio porodicu zbog državne službe. Ipak, tvoj bes bi se odmah preobrazio u sažaljenje da su ti poznate sve okolnosti, draga moja." Zagledao se u ženine oči. "I ja imam novosti za tebe ..."

"Zamolila bih te da me saslušaš. Ono što imam da kažem je mnogo važnije."

"Slušam te. Ko je danas bio nevaljao, Leman ili Suad?"

"Za Alaha miloga, Rešat-beže! Zar misliš da bih sedela ovde u ovo doba samo da bih ti prepričavala dečje nestašluke? Bojim se da je razlog mnogo ozbiljniji. Mehpara je jutros navodno dobila pismo. Tražila je da ode u posetu tetki. Zamolila je Sarajlihanumu za dozvolu, a ona je dopustila ..."

"Pa?"

"Ja sam bila protiv toga jer sam mislila da ne bi trebalo da napušta kuću bez tvog pristanka. Sarajlihanuma se nije obazirala na moje protivljenje i pustila devojka da ide kod tetke u pratnji Husni-efendije. Nisu se vratili do popodnevne molitve. Onda se i smrklo, a njih još nije bilo. Nasmrt smo se zabrinuli. Ispostavilo se da se Mehpara šetala Akaretlerom, gde je eksplodirala bomba ... Ne znam da li je bila u toj zgradi ... U svakom slučaju, vratila se kući tek nakon poziva na večernju molitvu, i to u očajnom stanju. Videla sam da se došaptava s Kemalom. Posumnjala sam da je tamo išla da dostavi poruku za njegov račun. Poricala je, ali ja i dalje sumnjam. Mislila sam da ćeš hteti da znaš šta se dešava u tvom domu kad nisi tu."

Odlučno se uspravila, a njen suprug se sve više mrštio. Prebacila je šal preko ramena i požurila ka vratima, ubeđena da je postigla ono što je htela. Dok se haljina vukla za njom, prešla je preko praga i zakoračila u hodnik. Tad se Rešat-beg oglasio: "Pošalji mi Mehparu. I Kemala. Čekaću ih u selamliku." Gospodar kuće nije hteo da razgovara s nećakom u salonu na drugom spratu, okružen znatiželjnim ženskim ušima.

Behidža se polako popela uz stepenice. Pokucala je na vrata preko puta Kemalove sobe.

"Mehpara, obavesti Kemal-bega da ga ujak čeka u selamliku. Želi da razgovara s tobom, a zatim s njim", rekla je.

Devojka je žurno ustala iz postelje. Obukla se i otrčala do selamlika. Zapalila je vatru u mangalu. Drhteći je odgovarala na gospodareva pitanja. Zatim se popela na tavan. Ušla je u Kemalovu sobu i zatekla ga odevenog, u pantalonama i džemperu.

```
"Čuo sam", rekao je, "odmah ću sići."
"Sačekaj još malo, da se soba zagreje."
"Nije važno."
```

Požurila je za njim s nekoliko ćebadi.

Iz Sarajlihanumine sobe nije dopirao nikakav zvuk. U kući je vladala zagrobna tišina, koju je narušavala samo škripa dasaka na stepeništu.

Ahmed Rešat sedeo je pravih leđa na jednom od divana poređanih uza zidove selamlika. Kemal je seo preko puta njega. Bronzani mangal nije mogao da zagreje prostoriju. Mladić je zbog toga pristao da mu Mehpara prebaci ćebad preko ramena i kolena. Na svetlosti sijalice na tavanici, bio je još bleđi no obično.

"Mehpara je godinama kod nas. Danas je prvi put posetila nekadašnji dom. Njena porodica je, takođe prvi put, pokušala nešto da joj saopšti, i to ne preko mene, tvoje ujne ili moje tetke, nego direktno njoj, devojci koja je, na mnogo načina, još dete. I to važnu vest da se njena tetka se razbolela! Da li očekuješ da

poverujem u to!", zagrmeo je Rešat-beg.

Kemal nije ni pokušao da odgovori.

"Kao da šteta koju si sebi naneo nije dovoljna! Morao si da ugroziš i porodicu! Kako si se usudio da pošalješ Mehparu u tu kuću, u sedište tajne organizacije? Da li si to učinio iz nepromišljenosti? Nemarnosti? Gluposti? Šta si to uradio? Govori, čoveče!"

"Nemam šta da kažem u svoju odbranu, ujače. Znam da nema svrhe braniti se."

"Priznaješ krivicu!"

"Nije u tome stvar, ujače ... molim te ..."

"Tišina! Kako si mogao, Kemale? Zamalo da pogine! Mogla je da ostane invalid! Imaš li savesti, čoveče? Mogli su da je uhapse! Mogla je da dovede policiju do tebe! To bi bio kraj za sve nas! Kakav si ti to čovek? Pomisliš li ti ponekad na ikoga drugog osim na sebe?"

Ahmed Rešat je ustao. Nervozno je šetao po odaji i drhtao od srdžbe i jeda. Nije znao šta da radi. Sedeo je preko puta ratnog invalida, koji se znojio ispod ćebadi. S drhtavim rukama i voštanim tenom, izgledao je zaista jadno. Ali taj jadnik je neprestano ugrožavao bezbednost cele porodice ... Da li je Kemal lud, ili je možda glup? Bacio je opušak u vrelo ugljevlje u mangalu. Stao je ispred Kemala i mahnuo kažiprstom nećaku ispred nosa.

"Izgubio si razum, Kemale! Nije mi jasno kako to ranije nisam video. Kako mogu da se ljutim na tebe, dečače, kad je jasno da ti nisu sve daske na broju? Izgleda da i tvoj opstanak zavisi od prihvatanja te neprijatne istine. Nameravam da te predam doktorima. Psihijatrima. Problem očigledno nije u tvojim plućima, već u glavi. Doktori će uraditi ono što je neophodno da bi prestao da škodiš sebi i ostatku porodice. Ja više nisam u stanju da ti pomognem."

"Ujače ... saslušaj me ... molim te ..."

"Slušao sam te! Slušao sam te svaki put kad bi se uvalio u nevolje. I svaki put sam ti opraštao. Govorio sam sebi da si valjda naučio lekciju, da ćeš se promeniti. A jesam li imao pravo!"

"Ujače ..."

"Poslao si nevinu osobu pravo u Karakol a da uopšte nisi razmislio o posledicama! Devojka je bila ili preplašena ili opčinjena tvojom zavodljivom moći ubeđivanja, i to toliko da je pokazala spremnost da sve žrtvuje za tebe. Samo je prolazila! Tražila je duvandžinicu! Ne pokušavaj da nađeš utehu u činjenici da nije povredena, ubijena ili uhapšena posle eksplozije. Od danas je u mojim očima i ona samo drska lažljivica!"

"Ujače, kazni me ako želiš. Izbaci me iz kuće. Istina je da sam se prihvatio

opasne rabote. Pogodio si da sam se povezao s Karakolom. Učinio sam to zato što čvrsto verujem da naši napori u odbrani otadžbine nisu ni izdaleka zadovoljavajući. Ne nameravam da sedim skrštenih ruku dok komadaju našu zemlju. Ako želiš da me izbaciš, samo izvoli. Ali za Alahovu ljubav, nemoj da kažnjavaš nevinu devojku, nedužnu prolaznicu koja se slučajno zatekla ispred Karakola kad je bomba eksplodirala. Molim te. Tražila je duvandžinicu efendije Kerima jer sam je ja tako zamolio. Objasnio sam joj gde je. To je njen jedini zločin."

"Zašto je sama šetala ulicom?"

"Nije bila sama. S njom je bio i Husni-efendija."

"Udaljila ga je čim je došla kod tetke. Izašla je na ulicu bez pratnje. Nije povela čak ni tetku."

"Za Alaha miloga, ujače, zar je to tako važno? Žene u ovom gradu počele su i da rado. Organizacija pod pokroviteljstvom sultanije Nacije ohrabruje ih u tome. To znači da čak i tvoji konzervativni prijatelji na Dvoru više ne podržavaju utamničenje žena u kući. Gradska uprava Istanbula počela je da zapošljava udovice poginulih vojnika, da bi im omogućila da zarade za život. Da li smo mi, pripadnici slobodoumne porodice, koja se generacijama obrazuje u dvorskim školama, zbilja toliko protiv takve prakse? Mehpara se sama šetala ulicom, pa šta?"

Samo jedan pogled na ujakovo lice bio mu je dovoljan da uzalud pokušava da skrene raspravu na sigurniji teren. Kucnuo je čas za pošten i otvoren pristup. Glas mu je zadrhtao od emocija kad je opet progovorio: "Preklinjem te, ujače, ne dopusti da Mehpara strada u ratu između bake i ujne. Veruj mi kad ti kažem da ništa nije učinila. Očekujem vesti sledeće nedelje. Otići ću čim stignu. To će biti kraj tvojih muka."

Vrata su se još ljuljala na šarkama kad je Rešat izleteo u hodnik i zalupio ih. Slušao je odjek ujakovih koraka na stepeništu. Nekoliko trenutaka kasnije čuo je kako su se vrata na spavaćoj sobi na spratu takođe s treskom zalupila. Ustao je. Isključio je svetlo i krenuo ka vratima. Posrtao je od zebnje i griže savesti. Jedva je stajao na nogama, da i ne govorimo o penjanju uz tri stepeništa.

Držao se za ogradu i pravio česte pauze. Tako je nekako stigao do svoje sobe. Zapanjio se kad je video utvarnu priliku, osvetljenu bledom svetlošću lampe kraj kreveta. Ustala je iz stolice i krenula ka njemu.

"Mehpara! Otkud ti ovde? Zašto nisi u krevetu?"

"Molim te da me saslušaš. Ništa nisam rekla begefendiji. Uradila sam sve što

si mi naložio. Ni Mahir-begu ni tvom ujaku nisam rekla da si me ti onamo poslao. Ispričala sam im da sam samo prolazila pored zgrade kad je u njoj eksplodirala bomba. To ću i dalje tvrditi, pa kud puklo da puklo. Hoću to da znaš. Zato sam ovde."

"O, Mehpara!", otelo se Kemalu.

"Ako te Mahir-beg pritisne, nemoj mu ništa reči ... Sumnja da si me ti poslao ... ali ja sam to odlučno poricala. Rekla sam da sam samo bila u prolazu."

Govorila je brzo, prigušenim glasom. Grudi su joj se dizale i spuštale. Uhvatio ju je za ruke i poveo ka ivici postelje. Seli su jedno do drugog.

"Ne brini. Nikom neću ništa reći."

"Ali begefendija Ahmed Rešat misli da ..."

"Može samo da nagada. Niko ne može ništa da dokaže. Ne može da te optuži. Ne brini, neće te oterati iz kuće ako nije potpuno siguran. Dobro ga poznajem. On *je* pre svega pravedan. Ne boj se."

"Ne bojim se ja za sebe. Plašim se da će tebe poslati negde daleko."

"Da li si prisluškivala naš razgovor?"

Nije odgovorila.

"Ne brini. Ni ja ni ti nećemo nigde. Ovo nije prva oluja koja je protutnjala kroz ovu kuću."

"Ako se tebi nešto desi ... zbog mene ... Otišla sam tamo u pogrešno vreme ... Trebalo je da odem ranije, a ja sam torokala s tetkom. Oprosti mi."

"Ja treba da tražim oproštaj od tebe. Kad bi samo znala koliko sam se uplašio kad te nije bilo. Bio sam u agoniji sve dok se nisi pojavila na vrhu stepenica s Husni-efendijom. Napravio sam strašnu grešku, Mehpara. Nisam smeo tamo da te šaljem. Ujak ima pravo što se ljuti zbog toga."

"Gde si me poslao?"

"U dobrotvornu organizaciju."

"Zašto bi neko bacio bombu na dobrotvornu organizaciju?"

Cutao je.

"Imao si dovoljno poverenja u mene da me tamo pošalješ, a sad nećeš da mi kažeš kakvo je to mesto."

Porumeneo je. "Tamo se bave politikom."

"Znači, bomba nije slučajno tamo bačena ... hteli su ... u karakol ... skamenila sam se ..."

Kemal se trgnu na pomen reči "karakol". 20

"Karakol? O čemu to govoriš? Šta si čula o njima?"

²⁰ Mehpara je mislila na policijsku stanicu, odnosno na osnovno značenje reči *karakol*, odnosno na nadimak Specijalne obaveštajne službe u ilegali, s kojom je Kemal saradivao

"Kad je bomba eksplodirala, svi su istrčali napolje. Svuda je bilo vojne policije. Hteli su da privedu Mahir-bega i mene, ali on ih je sprečio. Neka ga Alah blagoslovi!"

"Zaista? Zašto mi to ranije nisi rekla?"

"Pa rekla sam ti da sam ga videla!"

"Ali ne i da su ga uhapsili."

"Nisam htela da se Sarajlihanuma još više naljuti. Zbog toga sam prećutala taj deo priče."

"Alahu milosrdni, kakva sam ja budala!"

"Pa kako si mogao da znaš da će baš tad baciti bombu?"

"Trebalo je da znam. Šta bi bilo da si poginula! Ili da si teško povređena!"

"Eksplodirala je na spratu. Zasule su nas krhotine s tavanice, to je sve."

"Alah vas je sačuvao."

"Sigurna sam u to. Pa, vreme je da odem. Hoćeš li nešto? Šta kažeš na šolju lipovog čaja pre spavanja?"

Položio je obe ruke na njena ramena da bi je sprečio da ustane. "Ti si pravi anđeo, Mehpara. Moj anđeo! Brižnom negom povratila si mi zdravlje. Bez tebe bi me bolest savladala."

Stavila mu je vitke prste na usne da bi ga ućutkala.

"Neka nas Alah sačuva! Molim te, ne govori više o smrti."

Ljubio joj je prste. Nije mogla da ustane s kreveta. Srce joj je tuklo ispod bluze, kao krila usplahirene ptice. Poljubio ju je u vitki, beli vrat, privučen mirisom lavande iz njenih nedara. Spustio je usne na njeno rame.

"Molim te ... nemoj", stenjala je.

Smesta se povukao.

"Imaš pravo. Nije trebalo to da uradim. Bolestan sam. Možda imam i sušicu. Nisam smeo da te poljubim."

"Ne, nemaš sušicu. Moj život pripada tebi čak i da je imaš", kriknula je i obesila mu se o vrat. Crvena kosa rasula joj se ispod marame, suzama mu je vlažila obraz. Nežno ju je odgurnu od sebe. Zagledao se u njeno lice. Video je to lepo, mlado lice kad god bi jutrom otvorio oči. Toliko meseci bilo je jedini obraz neba. Koliko se samo puta u najcrnjim noćnim satima suočavao sa smrću, samo da bi ponovo otkrio volju za životom kad bi se ujutru zagledao u te kestenjaste oči. Mehpara! Nežan miris sapuna u njenoj kosi ... Duboko ga je udahnuo. Najedanput mu je postalo jasno koliko je vremena prošlo otkad je poslednji put bio istinski srećan. Gornja dugmad njene bluze behu već otkopčana. Duga kosa se rasula. Sedela je pored njega, blago nagnuta vrata, krhka i razoružana, kao cvet spreman za branje. Spustio je vrele prste na njene grudi. Privukla ga je sebi, na ustreptalo

Ahmed Rešat uđe u spavaću sobu. Supruga ga je čekala u postelji. Kosa joj je blistala na mesečini s visokih prozora. Učinilo mu se da čvrsto spava. Navukao je zavese. Polako se razodenuo. Nije čestito ni legao, a ona se okrenula ka njemu:

"Zadremala sam", sneno je prošaptala.

"Nemoj da se budiš. Imam nešto da ti kažem, ali to može da sačeka do jutra."

Nalaktila se i pogledala muža.

"Šta se desilo? Nadam se da nisi izbacio Kemala iz kuće. U ovo doba noći ne bih ni mačku isterala. Sačekaj do jutra, tad bi ..."

Prekinuo je suprugu: "Nisam hteo da razgovaramo o Kemalu."

"O čemu onda? Da nije nešto u ministarstvu? Pomenuo si da ne dobijaš platu. Da li će početi da nam plene stvari?"

"Neće. Nije se dogodilo ništa loše", nasmejao se, "a vreme će pokazati da li su vesti dobre ili loše."

"Reci više o čemu se radi. Gorim od znatiželje."

"Vrlo dobro! Draga moja hanumaefendi Behidža, od danas si supruga ministra finansija."

"Auuu!", vrisnula je. Uspravila se u sedeći položaj. "Ponudili su ti položaj? Prihvatio si ga?"

"Salih-paša je postao veliki vezir. Danas je formirao novi kabinet. Napomenuo mi je da zna da sam već neko vreme vršilac dužnosti ministra finansija i predložio mi je da ozvaniči to stanje. Odmah sam prihvatio njegov predlog."

Sklopila je ruke oko njegovog vrata i pitala: "Ali zašto si toliko dugo čekao da mi saopštiš te divne vesti. Zašto mi nisi rekao da si postao ministar odmah po dolasku kući?"

"Nameravao sam, ali bila si toliko zaokupljena kućnim problemima da sam odlučio da te prvo strpljivo saslušam."

"Sećam se da si pomenuo da imaš nešto da mi kažeš. Kako sam mogla da znam da si imao toliko važnu vest? Govorio si tako mirno. Pa zar se tako saopštavaju radosne vesti? Mogu da kažem samo da se nadam da će novi položaj doneti sreću i napredak i našoj zemlji i porodici. Da li je Sarajlihanuma čula za postavljenje?"

"A kako da čuje? Nisam je video. Reći ću svima sutra ujutru."

"Šta je s Kemalom?"

"Kemal i ja smo, nažalost, razgovarali o manje prijatnim temama."

"Da li sam ja jedina koja zna za postavljenje?" "Jedina u porodici."

Tiho je likovala zbog Sarajlihanumine odluke da dozvoli Mehpari da poseti tetku. Da nije ranije otišla u krevet, sigurno bi ona prva čula za unapređenje. Ovoga puta, Behidža je prva saznala, baš kao što i treba da bude!

"Obavestićemo ukućane sutra ujutru", raspoloženo je nastavila. "Dragi, hoćemo li poslati telegram u Bejpazari?"

Spustila je glavu na jastuk, razmišljajući o svom ocu. Setila se šta je rekao gomili imućnih prosaca: "Mojoj kćeri ne treba novac i imanje. Njoj udaja mora da osigura budućnost." Svi su se iznenadili kad je odlučio da kćerkinu ruku dâ mladom Istanbulcu, državnom službeniku u usponu, rođaku njihovih suseda. I koliko je imao pravo! Behidža će se, zahvaljujući očevoj dalekovidosti, sutra probuditi kao hanumaefendi ministarka! Bila je veoma uzbuđena. Nije joj se spavalo. Primakla se mužu i stidljivo zaiskala njegove usne. Prvi put posle mnogo godina, osetila je da joj odgovara. Izgleda da je jedva čekao da se otrese napetosti nakupljene tokom dugog i uzbudljivog dana. Pritisnuo je usne na njene. Popeo se na njeno vrelo telo. Nije ni bio svestan koliko mu je nedostajala.

MART 1920.

Rešat-beg je sledećeg jutra podelio s ukućanima dobre vesti o unapređenju. Sarajlihanuma je s priličnom ravnodušnošću primila novost o Ahmedovom unapređenju. Reklo bi se da ništa drugo nije ni očekivala.

"Rešat-beže, dečače, to mesto je ionako bilo tvoje po svemu izuzev po imenu. Sasvim je prirodno da su ti konačno dodelili i zvanje koje ga prati", staloženo je obznanila. "Alah je hteo da moja porodica nastavi da služi državi. Čestitam! Dođi, dragi moj, da te poljubim u čelo!"

Kćeri su skočile na njega s radosnim kricima, kad je ustao iz stolice. Poljubile su ga u ruku i zagrlile. Tetka ga je poljubila u čelo. On je nju poljubio u desnu ruku i nakratko je prineo čelu, kako su običaji nalagali.

"Ne zanemaruj molitve, majko", rekao je u jednom od retkih emocionalnih obraćanja tetki. "Sad su nam potrebnije više no ikad pre."

"Samo da znaš, sabajle sam ustala da bih se pomolila i pročitala suru iz Kurana za tebe", prkosno će Behidža.

"Majčin blagoslov jači je od svih ostalih", odvratila je Sarajlihanuma, "zato što je materinstvo Alah blagoslovio."

"Ali i ja sam majka", negodovala je gospodarica kuće. Tetka je nije ni čula.

Mehpara, kućepaziteljka Gulfidan, Husni-efendija i ostala služinčad poredali su se da čestitaju gospodaru kuće kad su čuli novosti. Kemal je čitav dan proveo u sobi pa nije znao za ujakovo unapredenje sve dok mu Mehpara nije rekla.

***

Kad se čestitanje završilo, tetka se obratila Ahmedu Rešatu:

"Da li da kažem Kemalu? Ponosiće se tobom."

"Sumnjam u to", odvratio je.

"Kako možeš da kažeš tako nešto! Voli te kao oca."

"Hoću više od ljubavi, tetka; neophodna mi je njegova poslušnost."

"Razgovaraću s njim. Objasniću mu da mora da bude oprezniji pošto je postao ministrov nećak."

"Zalud ćeš trošiti reči."

"Ni slučajno! On nije dete. Misliš da ne zna da će odsad sve oči biti uprte u naš dom? Ah, kolike mi probleme pravi! Nek Alah zaštiti moju porodicu od urokljivih očiju! Danas ću spaliti malo tamjana."

"Preteruješ, tetka. Ništa se nije promenilo. Danas ću raditi iste stvari, za istim stolom. Promenio se samo naziv."

"Neka te sreća prati! Vrati se živ i zdrav, moj lave!", reče Sarajlihanuma. Ćušnula je Behidžu u stranu i blago potapšala Ahmeda po ledima.

Izašavši iz kuće, Ahmed Rešat podiže okovratnik kaputa. Sunce je otopilo sveg. Preobrazilo je ulicu u blatnjave more. Uskoro će doći toplije vreme. Nije našao nijednu kočiju. Moraće peške na posao. Hodao je po kaldrmi pazeći da ne umrlja krajeve nogavica.

Behidža je začuđeno pogledala u Mehparu kad je devojka, sklanjajući sudove posle doručka, prevrnula čaše i prosula čaj. Kretala se kao mesečarka. Bila je bela kao krpa, sa zakrvavljenim očima. Sirotica još pati zbog grdnje, pomislila je. Možda smo bili prestrogi prema njoj? Devojka je, na kraju krajeva, samo sledila tuđa uputstva. Jadnica je ceo život rob ćudljive Sarajlihanume! Kemal ju je poslao u zgradu u kojoj je eksplodirala bomba! A Sarajlihanuma je to dozvolila. A kakav je zločin ona počinila? Samo je radila ono što su joj drugi naredili. Uvek se pristojno ponašala. Godinama se s ljubavlju brinula za Leman i Suad. Predano je bdela nad Kemalovom bolesničkom posteljom. Najedanput joj je bilo veoma žao što je supruga obavestila o Mehparinom posrnuću.

"Mehpara", tiho je prozborila. Nije bilo odgovora.

"Da li si gluva, devojko?"

"A ...", prenula se iz misli. "Da, šta je bilo, Behidža-abla?"

"Šta ti je, jagnje moje? Šta te je spopalo?"

Mehpara je pocrvenela, maltene je poprimila grimiznu nijansu, i pognula glavu.

"Da li je Rešat-beg sinoć bio grub prema tebi?"

"Zaslužila sam to, efendum. Nije trebalo da idem bez njegovog znanja."

"Šta je bilo, bilo je. Kad se sledeći put nađeš u nevolji, nemoj da ideš Sarajlihanumi, već dođi meni. Posrće pod teretom godina. Pogrešnim odlukama može da uništi mir u kući."

"Kako vi kažete, efendum."

"Mehpara", nežno nastavi Behidža, "Leman ima neke stvari za peglanje. Zehra danas neće dolaziti pa sam se pitala da li bi mogla ..."

"Naravno da bih mogla, Behidža-abla. Više nisam toliko neophodna Kemal-begu. Hiljadu puta hvala Alahu što je sad sposoban da se sam brine o sebi. Ionako mu je stalna pažnja dodijala."

"Zašto mu daješ lekove ako je ozdravio? Da li još kašlje?"

"Manje kašlje, ali pije sirup za jačanje, tako mu je doktor prepisao. Znaš da mi je rečeno da mu dajem lek za smirivanje živaca i miran san ..."

"Vodi računa da jede iz odvojenih sudova i odvojenim priborom, devojko", prekinu je Behidža. "Bolje sprečiti nego lečiti."

"Razumem", *reče* Mehpara. Kad se okrenula da ponese veliki, okrugli poslužavnik, pun praznih čaša za čaj i sudova, sudarila se s Sarajlihanumom, koja se pojavila niotkuda. Saplela se i pala na kolena. Sve suđe s poslužavnika završilo je na podu. Suad je poklopila usta šakom. Tresla se od smeha.

"Sramota je smejati se kad neko padne", prekorila je Behidža najmlađu kći. "Umesto što se smeješ, pomozi joj da počisti."

"Nemoj. Iseći će ruke. Ima mnogo srče", reče Mehpara.

"Ionako ne mogu", reče Suad, "jer već kasnim u školu, majko. Nisi ni kosu uplela."

"Dobro, de. Požuri u moju sobu i donesi češalj", reče Behidža.

"Šta te je spopalo od jutros?", pitala *je* Sarajlihanuma devojku, koja je skupljala komadiće stakla i grnčarije s poda. "Malopre si zamalo pala niz stepenice."

Mehpara je pokupila sve krhotine. Stavila ih je na poslužavnik i žurno napustila sobu.

"Sigurno se potresla zbog onog što je juče doživela", reče Behidža.

"Nema potrebe za preterivanjem", odvrati Sarajlihanuma. "To je bio samo nesrećni spiet okolnosti."

"Rešat-beg ima drugačije mišljenje."

"Samo traži na šta *će* da iskali gnev", nastavila je starija žena. "Beskrajna zima ide mu na živce, kao i svima nama."

"Rešat-begovo raspoloženje nikad nije zavisilo od vremenskih prilika", odvrati Behidža. "Uznemiren je stanjem u zemlji, a neprijatni kućni događaji situaciju čine još gorom. To sad nije tako važno. Izdržali smo i stigli do kraja."

"Stigli do kraja čega?", pitala je Sarajlihanuma. "Propadanja zemlje neprijatnih kućnih događaja?"

Behidža oćuta.

"Mi žene ne možemo da shvatimo državne poslove. Ako govoriš o domaćinstvu, uskoro ćemo poslati Kemala u Bejpazari pa ćeš moći da odahneš."

"Kako možeš da kažeš tako nešto, Sarajlihanuma? Kako bi Kemalov odlazak mogao da mi prija? On mi je kao brat."

"Braća se brižno i predano neguju kad se razbole."

"Zar se nisam starala o njemu kad se vratio iz Sarikamiša? Očekivala sam malo više razumevanja od tebe. S dve devojčice u kući i zaraznom bolešću ..."

Sarajlihanuma je prekinu.

"Te dve devojčice odavno su postale devojke."

"Za mene će zauvek biti devojčice", zajeca Behidža. Izletela je iz kuhinje sa suzama u očima. Starica se svojski potrudila da joj zagorča dobre vesti o muževijevom unapređenju. To tako liči na nju, gnevno je pomislila. Najčudnije je bila što ni ona nije bila sigurna da li je te vesti raduju. Da, ponosila se muževljevim unapređenjem, ali otkud onda ta neobjašnjiva strepnja? Sela je na divan u salonu i izvadila riziu iz srebrne tabakere. Pažljivo je nadrobila duvan i oviažila ivicu rizle vrhom jezika. Nagnula se nad mangal, zapalila cigaretu na usijanom ugljevlju i napunila pluća aromatičnim dimom. Samo što je izdahnula umirujući pramen dima kad uzbuđena kućepaziteljka ulete u sobu. Zar nikad neću moći da se opustim, pomislila je, a onda je oprezno pitala:

"Šta se dešava?"

"Zija-pašina supruga, Munira-hanumaefendi, poslala je poruku da će nas danas posetiti da bi nam čestitala na gospodarovom nameštenju."

"Kada?"

"Danas po podne."

"Poručite im da su dobrodošle", reče Behidža. Osećala se polaskanom i zabrinutom. Drugi dim nije bio ni izbliza prijatan kao prvi. Sarajlihanuma se stvorila kraj nje čim je kućepaziteljka izašla.

"Posete se neće završiti Zija-pašinim haremom.²¹ Biće ih još mnogo. Kuća *će* uskoro biti puna čestitara. Moramo da zamesimo mnogo pite i pripremimo krčage šerbeta. Nemoj samo da sediš i pušiš; nije lako biti hanuma ministarka. Vreme je da se baciš na posao. Poslaću po Zehru. Neko mora da izriba kuću od podruma do tavana."

"A od čega ćemo pripremiti posluženje? Ostava nam je prazna."

"Sposobna žena i ni od čega napravi mnogo. Snaći ćemo se", kiselo će Sarajlihanuma. Behidža je htela da njena bude poslednja: "Majko, smem li da vas podsetim da se ne smete raspitivati za Zija-pašu. Duge godine u izgnanstvu

²¹ Haremom se ponekad nazivaju i sve žene iz nečije kuće, odnosno supruga i sve rođake ukućanke

narušile su mu duševno zdravlje. Nikad se nije oporavio. Priča se da mu se stanje čak i pogoršalo i da razmišljaju da ga pošalju rođacima u Bursu. Tamo će se brinuti o njemu." Ugasila je cigaretu u pepeljari. Polako je ustala. Nadomak vrata, dobacila je starici: "Pošto si se ti prihvatila kućnih poslova, meni nije ostalo ništa drugo osim da se obučem i sredim. To ću i učiniti."

Mehpara se pažljivo pela uz stepenište da ne bi prosula vrelu kafu po poslužavniku. Pokucala je na Kemalova vrata. Kliznula je u sobu kad je čula "uđi". Spustila je poslužavnik na noćni stočić pored kreveta. Porumenela je i prošaptala: "Skuvala sam kafu za Sarajlihanumu. Pomislila sam da bi i tebi prijala."

"Nije mi do kafe", reče Kemal. Strastveno je privuče sebi u postelju i obgrli oko struka. Ućutkao je njeno negodovanje dugim poljupcem.

Nekako se oslobodila. "Prestani ... šta će biti ako neko naide ... to bi me uništilo ... osramotilo ... nemoj ... molim te."

Čvrsto ju je stiskao levom rukom, dok joj je desnom otkopčavao dugmad na bluzi. Zario je lice u njene grudi.

"Kako uspevaš da tako divno mirišeš, Mehpara?"

"Prestani, molim te."

"Čućemo korake ako neko naide."

"Devojčice ne nose štikle. Leman i Suad nećemo čuti."

"One ne smeju da ulaze u moju sobu."

Spustio je usne na njene grudi. Odgurnula ga je s prigušenim jecajem.

Nije se dao. Usne su mu polako putovale od njenih grudi do brade, i nazad. Ponovo ju je poljubio.

"Zar me ne želiš?"

Nije odgovorila. Nastavio je: "Zar me ne voliš?"

"Godinama te volim. Beznadežno! Volim te više od sopstvenog života."

"Zašto me onda guraš od sebe?" Otkopčao je još jedno dugme. Nosom je milovao oslobođenu dojku.

"Imaj milosti", reče Mehpara. Drhtala je.

"Pustiću te ako mi obećaš da ćeš provesti još jednu noć sa mnom."

Unutrašnji glas joj je šaputao da ne želi da ga napusti i da bi mogla zauvek da uživa s bradavicom među njegovim usnama. Nepoznato osećanje zagospodarilo je njenim telom.

"Dobro ... Dajem reč."

Ne mogu da spavam ako nisi pored mene, niti mogu da živim ako te ne vidim i ne dodirnem, mislila je. Oklevajući, ustala je kad je sklonio ruku s nje.

Popravila je odeću, vratila grudi pod bluzu i zakopčala dugmad. Podigla je maramu s poda.

```
"Kafa ti se hladi", tiho ga je podsetila.
"U tom slučaju, donesi mi vrelu."
"Stvarno?"
```

Nasmejao se. "Usuđujem se da primetim kako želiš da me grliš i ljubiš koliko i ja tebe."

"Došla sam da bih ti saopštila važnu vest. Spopao si me pa sam zaboravila na nju."

```
"O kakvoj vesti govoriš?"
```

"Biće bolje da je čuješ iz Sarajlihanuminih usta. Naljutiće se, ako sazna da sam ti ja rekla."

```
"Reci mi, a ja ću se pretvarati da ništa ne znam."
"Begefendija je postao ministar."
"Ujak?"
"Da.
"Au!", uskliknuo je.
"Zar nisi zadovoljan."
"Nisam. Postao je ministar finansija?!"
"Jeste."
```

"Neka mu je Alah u pomoći!", reče Kemal. Ubrzo se izgubio u mislima. Mehpara se tiho iskrala iz sobe. Izgleda da se zaljubila u veoma neobičnog čoveka.

Behidža je primila Munira-hanumu i njenu kći Azru u retko korišćenom salon, s pogledom na zadnje dvorište. Soba je bila slabo osvetljena uprkos razmaknutim zavesama i širom otvorenim kapcima. Svetlosti nije bilo dovoljno zato što je gledala prema severu, a i zbog drveća u vrtu. U prostoriji je, zahvaljujući polumraku, vladala dostojanstvena i gospodstvena atmosfera. Za razliku od selamlika i salona okrenutog ka ulici, u njoj nije bilo divana i mekih dušeka, već je bila opremljena pozlaćenim sofama s kitnjastim presvlakama i odgovarajućim foteljama. Staklena vitrina između dva prozora bila je puna najfinijeg otomanskog porcelana, staklarije iz Bejkoza i činija od kristala obogaćenog olovom. Na zidovima su visila tri drevna porculanska tanjira i dva ulja s Givanijanovim²² potpisom. Soba je uredena u zapadnjačkom stilu, kakav se najčešće mogao videti u

_

²² Givanijan *(Civanyan,* odnosno *Givanian)* roden je u Istanbulu 1848. godine. Bio je sin Ohanesa Givana, violiniste na dvoru sultana Abdula Medžida, i stariji brat poznatijeg slikara i učitelja umetnosti Harutjuna Givanijana. Umro je 1906. godine u Istanbulu

domovima imućnijih hrišćanskih ili jevrejskih porodica. Behidži je bilo drago što Azra sa zanimanjem posmatra slike. Mlada žena je klimnula ka platnu koje joj se dopalo. Progovorila je smelim i veselim tonom, osvežavajućim kao žubor vode u planinskom potočiću.

"I ja veoma cenim Givanijanove noćne pejzaže. Vidim da imate istančani ukus. Efendum, da li se bavite slikanjem?"

Sarajlihanuma se žučno protivila izlaganju poganih slikarija. Behidža je odlučila da joj prvom prilikom detaljno opiše oduševljenje gošća. "Ne, nažalost ne. Ali moja starija kći Leman je velika ljubiteljka umetnosti. Veoma vešto slika i veze."

U sebi se zahvalila Rešat-begu zato što je pre nekoliko godina kupio te slike. Pocrvenela je kad se setila svoje opaske: "Alaha mi milostivog, za te si pare mogao da kupiš nekoliko tepiha, a ne da ih baciš na ove dve žvrljotine!"

Dok su čekale Sarajlihanumu s posluženjem, razgovarale su o teškoćama s kojima se suočavaju supruge ljudi na visokim položajima. Kao žena bivšeg ministra, Munira-hanumaefendi smatrala se obaveznom da upozori domačicu na iskušenja i uzbudenja koja je čekaju u narednim danima, na predstojeća duga muževljeva odsustva i na odgovornost za odgajanje dece, koja će u potpunosti pasti na njena pleća.

"U poslednje vreme baš tako i živim", napomenula je domaćica. "S decom sam sledila supruga od Damaska, preko Rodosa, do Soluna. Ako ništa drugo, bar ne stanujemo u iznajmljenom prostoru, već u našem domu. Živimo pored prijatelja i rođaka. Nemam pravo da se žalim."

Kad se Sarajlihanuma pojavila, razgovor je skrenuo na druge teme. Starica je rekla da je od suseda čula da muslimanke često trpe zulum od okupacionih snaga i da je zato odlučila da kupuje u obližnjim radnjama, a ne na pijaci. Iznuđena odluka za posledicu imala je oskudan izbor svežih proizvoda i slabiji kvalitet pripremljenog posluženja. To važi i za pitu koju je iznela pred gošće. Duboko se izvinjavala jer nema spanaća i sira.

"Hanumaefendi", tešila ju je Munira, "ni na pijacama se više ništa ne može naći. Nestašica hrane vlada u čitavom gradu. Putevi su zatvoreni. Namirnice iz Anadolije gotovo uopšte više ne dolaze."

"Imala sam pravo kad sam terala Rešat-bega da nagomila zalihe, ali on me nije slušao", uzdahnula je starica. "Otišla bih na Egipatski bazar²³ da do mojih ušiju nisu stigle vesti o neverničkim zulumima. Daleko je, ali bih tamo sigurno našla sve neophodne stvari."

.

²³ Tur. *Misir Çarşisi*

Munira je zaustila da joj kaže kako je i Egipatski bazar jednako siromašan robom, ali tad se u razgovor umešala njena kći. "Nisu to nikakvi stranci, već Grci i Jermeni u okupatorskim uniformama! Zbog njih sam rešila da što *češće* izlazim na ulicu. Samo čekam da se usude da mi stanu na put! Verujte mi kad vam kažem da će platiti za svoju drskost!"

"Mlada damo". odvratila joj je Sarajlihanuma, "a šta bi ti, kao žena, mogla da uradiš? Nećeš ih valjda svojeručno izlemati!"

"Neću, ne svojeručno. Ali dići ću toliku buku da će svi iz susedstva požuriti da prebiju nasilnike na mrtvo ime."

"Ne bi trebalo to da radiš, draga moja. Samo tražiš šejtana. Najbolje je da ih izbegavaš."

"Ne slažem se", usprotivila se Azra. "Skrivanje i okretanje glave na drugu stranu ništa nam nije pomoglo. Iako je okupiran, ovo je naš grad."

"Da se slažete s vašom kćerkom?", zanimalo je Sarajlihanumu. Gledala je gošću pravo u oči.

"Azra je članica ženskog društva koje je veoma osetljivo na nasilničko ponašanje osvajača. Sastanče i drže govore da bi osvestile turske žene. Uticale su i na moju kći", objasnila je Munira.

"Kakvo je to društvo?", pitala je Behidža.

"Udruženje za zaštitu ženskih prava.²⁴ Jeste li i vi članica nekog udruženja, Behidža-hanumaefendi?"

Sarajlihanuma se umešala pre no što je snaja stigla da odgovori.

"Nije. Behidža-hanuma odgaja dve kćeri. Takođe je odgovorna i za upravljanje kućom. Nema vremena za sastančenja."

"Većina članica je udata i ima decu. Kućne obaveze ne stoje na putu članstvu u udruženju", reče Azra.

Behidža je ljutito odmerila svekrvu, a onda se obratila Azri:

"Moja svekrva istinu zbori, ali moja deca više nisu mala i idu u školu. A ona je, Alah je blagoslovio, mnogo veštija od mene u kućnim poslovima. Ne dopušta mi ni ruke da pokvasim. Bila bih vam veoma zahvalna ako bi me pozvale na neki od sledećih sastanaka udruženja."

"Behidža-hanuma, devojko draga! Nisi ni pitala svog supruga, sada ministra, za dozvolu! Volela bih da čujem šta će ti on reći!", negodovala je Sarajlihanuma.

"Ubeđena sam da će biti veoma zadovoljan. Moj suprug podržava vredne i preduzimljive žene", reče Behidža. "Zar to nije i dokazao kad je unajmio privatnog učitelja za Leman i kad je poslao Suad u školu u tako ranom uzrastu? Zar nisi čula da stalno govori da je neophodno držati korak s vremenom."

_

²⁴ Tur. Müdafaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti

Mehpara je pažljivo slušala razgovor dok je služila čaj. Behidža, po svoj prilici, pred gostima nije uzmicala pred Sarajlihanumom. Gošće su pazile na svoje ponašanje, ali su izrazima lica neupadljivo davale do znanja da staricu ne uzimaju za ozbiljno. Medutim, lukava Čerkeskinja nije se predavala bez borbe.

"Neke od naših organizacija bave se i dobrotvornim radom. Ako Behidža želi da odlučno kroči na društvenu scenu, dobrotvorni rad bi bio mnogo priličniji, na primer, nešto u Crvenom polumesecu²⁵."

"Draga hanumaefendi, današnje žene su drugačije od nas. Obrazovane su, govore strane jezike, čitaju evropsku literaturu", uz osmeh će Munira. "Sigurna sam da se slažete da tim inteligentnim mladim bićima moramo dozvoliti da samostalno donose odluke?"

"Pa valjda smo i mi obrazovane i sposobne!", planu Sarajlihanuma i skoči sa stolice.

"Naravno da jesmo", složila se gošća. "Naučile smo da sviramo ud, učile smo Kuran napamet, ali ni mi ni naše majke nismo sposobne da odgovorimo zahtevima savremenog života. Donedavno smo samo sedele između četiri zida i tek sad polako usvajamo drugačiji način života."

"Postoji nešto što se zove iskustvo", reče Sarajlihanuma, "a jednako je važno kao i znanje iz knjiga. Mladež ga, na veliku žalost, ne poseduje ... Mehpara, devojko draga, naspi gošćama još malo čaja, molim te ... Mogu li da vam ponudim još jedno parče pite, draga moja ... Poslužite se kolačima."

Azra je vratila poslužavnik Mehpari. Devojka je iznela prazne čaše za čaj. Razmišljala je o razgovoru u salonu. Kad se vratila, Azra i Behidža sedele su jedna pored druge i tiho razgovarale. Spustila je čašu čaja na sto pored Azre. Čula je: ,Više se ne borimo samo za naša prava, već i za otadžbinu. Nesiba-hanuma i Saima-hanuma govoriće sledeće nedelje o tome. Da li biste želeli da dođete da ih čujete?" Behidža se na to zapanjeno trgla.

Mehpara je poslužila goste šećerom i vratila činiju na sto. Stajala je pored vrata prekrštenih ruku. Povukla se u unutrašnji svet, misleći na voljenog, a onda je neko prenu iz sanjarenja izgovorivši njegovo ime. Naćulila je uši.

"Kemal-beg, Alah ga blagoslovio, napisao je neke divne članke na tu temu", napomenula je Azra. "U poslednje vreme je, na našu veliku žalost, prestao da piše."

"Moj nećak se dugo oporavljao posle povratka iz Sarikamiša", objasnila je Behidža.

_

²⁵ Tur. *Hilal-i Ahmer Cemiyeti,* sestrinska humanitarna organizacija Crvenog krsta u islamskim zemljama. Turska je prva osnovala Crveni polumesec u rusko-turskom ratu 1876-1878. godine, a organizacija je zvanično priznata kao međunarodna 1929. godine, dopunom Ženevske konvencije

"Nadam se da je potpuno ozdravio."

"Nažalost, ne znamo jer nije u Istanbulu. Otišao je kod strica da se odmori."

Azra je s nevericom pogledala sagovornicu, koja se naglo zacrvenela i oborila glavu.

"Ako razmenjujete pisma s Kemal-begom, poručite mu da jedva čekamo njegove nove nadahnute članke. Molim vas da mu prenesete naše pozdrave i želje da se što brže oporavi", reče uz osmeh Azra.

Šta ti umišljaš da si! – pomisli Mehpara. Naduvana ženska glavo! Šta tražiš ovde? Bila je spremna da se, u ime ljubavi, bori sa sušicom, kašljem, inficiranim bubrezima i grozničavim noćnim morama; i s bombama je izašla na kraj; ne bi poklekla ni pred policijskim ispitivanjem da je do njega došlo; ali nije znala kako da se nosi s devojkom preko puta, u otmenoj stolici, živa duha, s puštenom loknom na visokom čelu. Kipela je od ljubomore. Spustila je ruke i tiho izašla. Krupna suza skliznula joj je niz bradu. Obrisala ju je nadlanicom i krenula uz stepenice. Da li će joj Kemal-beg odgovoriti na pitanja ako se usudi da ih postavi? Da li će joj ispričati odakle poznaje sveznalicu u zapadnjačkom salonu? Ta otmena, besprekorno obučena i načitana žena čvrstih stavova pritom je i kći bivšeg ministra. Mehpara je, u poređenju s njom, niko i ništa. Naučila je da čita sedeći na Lemaninim časovima, ali rukopis joj je bio grozan, a poznavanje tekućih zbivanja površno. Bila je patetično stvorenje koje nije poznavalo svet izvan Ahmedove kuće i njene neposredne okoline. Kako je mogla i da pomisli da će se Kemal ozbiljno zainteresovati za nju? Uživaće u njoj dok je vezan za sobicu na tavanu. A posle? Da li će se, kad ojača i ode, uopšte sećati Mehpare? Neće mu više dozvoliti da je ljubi i vodi ljubav s njom. A, nema više!

Baš kao što je Sarajlihanuma predvidela, nakon posete Munira-hanume čestitari su prosto opseli dom. Mehpara i druga služinčad sledećih deset dana nisu imali vremena ni da se počešu po glavi. Staramajka je krišom od Rešat-bega prodala tri zlatne narukvice. Najveći deo novca otišao je na posluženje za goste, naručeno u najfinijim pekarama i poslastičarnicama na Peri, pa na bezbrojne kutije čokolade i – što je bio još jedan potez mimo znanja glave porodice – začine sa crne berze. Susede, prijatelje i rođake služili su svežom pitom iseckanom na sitne parčiće. Sve stolice u kući prebacili su u selamlik, srednji salon i sobu za prijem, koja je služila i kao blagovaonica. Važne goste i strance primali su u zapadnjačkom salonu. Čestitare su dočekivali u selamliku, a najbliže prijatelje u sobi za prijem, s pogledom na ulicu. Predveče bi počistili za gostima, oprali sudove i spremili

prostorije za sutrašnje posetioce. Dani su se brzo pretvarati u noći. Svi ukućani dočekivali su je potpuno iscrpljeni. Behidža je pozvala u pomoć i Katinu, da sašije nove haljine, suknje i bluze. Otac joj je u tu svrhu poslao novac. Od ostatka materijala sašile su haljine sa širokim, naboranim okovratnikom, za Leman i Suad. Devojke su se fotografisale s ocem kod najboljeg fotografa na Bajazitu. Svi su se redovno molili Alahu.

Položaj ministarske supruge iziskivao je mnogo napora i troškova, ali nudio je i neke ugodnosti. Behidža je, na Sarajlihanumin zahtev, pozvala oca u posetu. Starica je računala da će se Ibrahim-beg zadržati malo duže i da će doći natovaren hranom. Nadala se da će, kad krene u Bejpazari, povesti i Kemala sa sobom. Ibrahim-beg joj je pokvario sve planove. Odbio je poziv, pravdajući se poslovnim obavezama. Ponosio se zetovim uspehom, ali smatrao je neuljudnim i neukusnim da osvane na njegovom pragu odmah po unapređenju. U međuvremenu je armija posetilaca potpuno iscrpla resurse slavljeničkog doma. Sarajlihanuma je bivala sve očajnija. Kako da odbrani ugled domaćinstva ako gosti nastave da pristižu? Čime da ih posluži kad su zalihe brašna i ostalih potrepština odavno na izmaku? Možda su u ratu, ali susedi ne smeju da znaju da ministrovo domaćinstvo živi na tankoj čorbi i suvome hlebu.

Posle sukoba s ujakom, Kemal je retko izlazio iz sobe. Nekoliko puta se spustio u predsoblje s namerom da mu čestita, ali nijednom nije zatekao prezaposlenog Ahmeda. Zadovoljio se time da mu pošalje čestitku. Tako je predupredio i potencijalno neugodan susret. Opterećivala ga je griža savesti. Provodio je dane za pisaćim stolom: prevodio je i čitao. Mehpara mu je donosila hranu i lekove. Nekoliko puta dnevno pitala bi ga da li mu još nešto treba.

Sarajlihanuma je zabrinuto posmatrala devojku. Imala je utisak da preterano radi. Sirotica je iz dana u dan bivala sve bleđa. Dobila je tamne podočnjake.

Imala je pravo: Mehpara je bila na ivici snage. Kad kasno uveče završi s ribanjem, čišćenjem i sređivanjem kuće za sutrašnju navalu posetilaca, popela bi se u sobu na tavanu, polumrtva od umora. Ostavila bi vrata odškrinuta, da kasnije ne bi njima škripala. Sačekala bi da svi zaspe, a onda bi se iskrala u Kemalovu sobu i kliznula u njegovo naručje. Topila se u njegovim vrelim zagrljajima. Divlje je vodio ljubav s njom, kao da želi da nadoknadi sve godine prisilnog uzdržavanja, zbog vojske, zarobljeništva i bolesti. Po čitavu noć bi joj grickao usne, grudi i ramena. Kupao se u njenom mirisu i dopuštao bezmerno razgoropađenoj žudnji da se u potpunosti iskaže. Ni ona nije mogla da se zasiti ljubavi. Voljno mu je darivala telo, jedva gušeći krike uživanja. Kad nije imala njegovu ruku na ustima, grizla je jastuk. Njeni krici su ga još više uzbuđivali dok se migoljila pod njim i pribijala o njega. U

spokojnim časovima pre svanuća, odlebdela bi do svoje postelje. Ležala bi tako, budna, zadovoljna. Kad bi sunce izašlo, odlazila bi u hamam da se sredi i vraćala se u sobu na vreme za jutarnju molitvu. Pripremila bi doručak i otišla do Kemala, ovoga puta s poslužavnikom. On bi u to doba obično čvrsto spavao.

Klekla bi pored njegovog uzglavlja. Blago bi ga pomilovala po obrazu. Čekala bi da se probudi, prolazeći prstima kroz njegovu kosu. Po čitav dan je tragala za izgovorima da ga poseti: odneću mu ručak ... vratiću se čim mu odnesem šolju kafe ... učinilo mi se da sam ga čula kako me zove ... vreme je da popije lek ...

"Sirotice, izmoždena si do srži. Stalno trčiš od Kemala do gostiju. Vodi malo više računa o sebi, inače ćeš se i ti razboleti", često ju je upozoravala Sarajlihanuma. Ozbiljno se brinula za devojku jer je venula pred njenim očima.

BEKSTVO

Jednog jutra Sarajlihanuma i Behidža sedele su na niskim divanima bez naslona, kraj prozora s pogledom na ulicu. Rano su ustale, spremile se za goste i opušteno pile kafu. Znale su da će tog dana biti malo ili nimalo posetilaca. Otegnuto zavijanje sirena remetilo je noćni mir. Nisu znale, niti su htele da znaju, gde su sve okupacione snage izvršile racije prethodne noći. Činilo se da neprestano troše vreme i sredstva jureći pokret otpora — odnosno bundžije, kako ih je Sarajlihanuma zvala. Navikle su se na čestu pucnjavu koja je dopirala negde izdaleka. Rešat-beg je odavno otišao na posao. Leman je sedela za klavirom i vežbala za današnji čas. Suad je sedela pored majke i žvrljala po papiru. Nije bila u školi. Prepodnevni časovi otkazani su zbog priredbe devojčica iz starijih razreda.

"Ne smetaj sestri dok vežba klavir. Reći ću ocu ako joj budeš smetala. Naljutiće se kad čuje", govorila joj je majka.

```
"Ne smetam joj. Samo gledam."
"Smeta joj kad je gledaš, zato nemoj."
"Plaši se da ću naučiti da sviram brže od nje."
"Ali ti nisi ni htela da učiš."
"Jesam!"
```

"Nisi! Više voliš violinu. Moram da priznam da si napravila mudar izbor. Uskoro ćete moći da zasvirate pred ocem. Gde god da kreneš, ti ćeš moći da poneseš i violinu, a tvoja sestra može da svira samo kod kuće."

Behidža se malčice postidela svojih reči. Suad nije mogla da uči klavir zato što Leman nikom nije dozvoljavala da dira njen instrument. Naročito bi se nervirala kad bi to radila njena mlađa sestra. Klavir su kupili kad je Leman napunila deset godina. Nagovorili su Suad da se prihvati violine zato što nisu mogli da priušte još jedan klavir. Zato bi Suad jurnula na klavir čim bi starija sestra izašla iz kuće, pokušavajući da odsvira melodiju koju je čula od sestre.

"Naučićeš da sviraš i ud, naravno", reče baka. "Svaka devojka u kući mora da zna da svira ud. Naučila sam Mehparu. Divno svira."

"Nauči i mene, nano."

"Naučiću te na letnjem raspustu, draga moja. I znaš šta? Tvoj deda je najavio da će doći u junu. A on mnogo voli da sluša ud."

"Uh, kako bih volela da je i moj otac s nama", uzdahnula je Behidža. "Mesecima nije video unuke. Leman je bila devojčica kad nas je poslednji put posetio. Sad će zateći devojku. Zimus je mnogo porasla."

"Nije važno, posetiće nas kad odemo na ostrvo."

"Očekivala sam da će doći čim čuje za Rešat-begovo naimenovanje. Uskoro ćemo svi na ostrvo, a moglo bi se desiti da ..."

Ućutala je usred rečenice pošto je usplahirena kućepaziteljka utrčala u odaju.

"Šta je bilo?", progunđala je gospodarica doma.

Sarajlihanuma se smesta oglasila: "Imaj milosti, Gulfidan, nemoj mi reći da je neko ovako rano zakucao na vrata."

"Aret-efendija je ovde. Želi da govori s vama, efendum."

"Baš neobično! Otkud on danas?", reče Behidža. "I to još ovako rano? Reci mu da sačeka. Sići ćemo kad popijemo kafu."

"U gradu se dešava nešto strašno, hanume. Tražio je da vas smesta obavestim o njegovom dolasku."

Behidža i Sarajlihanuma istovremeno su pohitale ka vratima. Suad je potrčala za njima. Mlađa je pustila stariju ispred i strpljivo čekala da staramajka siđe stepenicama, iako je htela da što pre sazna šta se dešava. Suad je uradila ono što njena mati nije mogla: provukla se pored Sarajlihanume na stepenicama i prva stigla do vrata, na kojima su čekali uzbuđeni Aret i Husni.

"Šta se dešava, Aret-efendijo?", pitala je Sarajlihanuma.

"Oprostite mi zbog uznemiravanja, moje hanume, ali ulice su danas veoma opasne. Mislio sam da bi trebalo da znate. Savetujem vas da ostanete u kući. Pošao sam od kuće u šest jutros, a vidite i same kad sam stigao do vas. Grad je pun vojne policije i vojske."

"Zašto? Šta se dešava?", pitala je Behidža.

"Da li su ulice ponovo zatvorene?", pitala je Sarajlihanuma. "Baš sam se pitala zašto Lemanin učitelj klavira kasni."

"Neće ni doći. Danas niko ne može da izađe iz kuće."

"Da li to znači da ne mogu da idem u školu?", pitala je Suad.

"Čuo sam da hapse svakog koga zateknu na ulici", reče Aret.

"Šta će biti sa mnom? Šta će biti sa školom?"

"Ućuti, devojko", ukori je majka, "da bismo mogli da čujemo šta se dešava!"

"Da li ponovo hapse pristalice KJP-a?", pitala je Sarajlihanuma.

"Ne znam, efendum. Tek, svuda ih ima."

"Koga to?"

"Stranih vojnika. Engleza. Zatvorili su sve veće ulice. Došao sam ovamo

sporednim. I Glavna je zatvorena."

"Izaći ću na ulicu da osmotrim", javio se Husni.

"Samo napred, ali nam donesite neke vesti. Sad smo se silno zabrinute", rekla je staramajka. Behidža je podigla suknje i krenula uz stepenice, a sluge su krenule prema vratima. Suad ih je ponovo pretekla.

"Budi pažljiva", reče Behidža, "saplešćeš me. Toliko si drugačija od starije sestre. Zašto me Alah nije blagoslovio sinom kad se već ponašaš kao dečak!"

"Volela bih da sam dečak. Pela bih se po drveću u dvorištu umesto što po ceo dan vezem sa sestrom."

"Kao da se i ovako ne penješ!"

Nije znala kako da ukroti mladu kćer. Leman je bila ozbiljna i dostojanstvena, a Suad svojeglava, nemirna i puna energije, kao dečak. Izabrala je ime Suad²⁶ zato što je mislila da nosi dečaka. Ponekad je krivila sebe, baš kao i Sarajlihanuma, što je to ime ipak dala devojčici. Jastučnice i stolnjaci koje je Leman izvezla u Suadinim godinama bili su toliko lepi da je izbegavala da ih upotrebljava, a mlađa kći još nije uspela da ovlada ni osnovama kukičenja. Ipak, blistala je u školi, gde je bez napora učila s dve godine starijim devojčicama, a po veštini pisanja nije zaostajala za starijom sestrom. Međutim, Behidža se nije radovala njihovoj blistavoj inteligenciji. Nije mogla da vidi nijednu korist koju bi devojke od nje mogle imati.

Sedela je s mladom kćerkom kraj prozora s pogledom na ulicu. Do pre petnaest dana, mogla je da vidi ulicu, ali je badem olistao i potpuno zakrilio vidik. Sarajlihanuma se pojavila na dovratku. Delovala je zabrinuto.

"Idi, pridruži se sestri, Suad. Veze u svojoj sobi."

"Htela bih da ostanem s tobom, nano."

"Moram da popričam nešto s tvojom majkom. Požuri!"

"Mogu li da slušam?"

"Ne, ne možeš." Staramajka je otvorila vrata i viknula: "Mehpara, dođi ovamo po Suad. Zabavi je malo ... Mehpara! Gde si?"

Devojčica je izletela iz sobe kad je čula Mehparine korake na stepenicama. Nadala se da će se igrati zajedno. Sarajlihanuma se uverila da su vrata dobro zatvorena, a onda je sela do snaje.

"Poslušaj me. Ako je ono što Aret govori istina ... ako hapse ... doći $\acute{c}e$ i ovamo."

"Ali zašto! Ovde niko nije iz KJP-a. Svi smo odane sluge sultanove."

_

²⁶ Suad je inače muško ime izvedeno iz arapske reči *sad* (sreća)

"To je možda istina, draga moja, ali opreznost nikad nije naodmet.

Šta nam je činiti?"

"Šta bismo mogle da preduzmemo, Sarajlihanuma?"

"Mogle bismo da prebacimo Kemala preko baštenskog zida, u susednu kuću."

"Misliš kod Eba-hanume, babice?"

"Da."

"Da li bi se složila?"

"Zašto ne bi ako je zamolimo za pomoć! Pomogla je da se rode sva naša deca."

"Ali zar to ne bi bilo ravno priznanju svim komšijama da krijemo kriminalca?"

"Da razmotrimo onda i druge mogućnosti. Da li je bolje predati Kemala policiji, ili trpeti ogovaranje suseda?"

Behidži se steglo srce. U očima suseda, osramotili su se kad je policija upala u kuću nakon Kemalovog razlaza s KJP-om. Alahu na nebesima, da li će se ikada rešiti problematičnog nećaka? Zar nema pravo na miran život s mužem i kćerima? Zar je ovo moralo da se desi baš kad je počela da uživa u statusu hanumaefendi ministarke.

"Ne mogu da ti odgovorim na to pitanje. Predlažem da se prvo obratimo Rešat-begu."

"To je dobra ideja, ali gde da ga nađemo? I kada *će* se vratiti kući? Putevi su zatvoreni?"

"Vratiće se kasno, kao i uvek", uzdahnu Behidža.

"Tvoj suprug nije ulični piljar. Ljudi na visokim položajima mogu da se vrate kući kad god im se prohte. Nauči da živiš s tim."

"Nisam se žalila", reče Behidža, nestrpljiva da okonča raspravu. Poslednje što je želela jeste dugo i žustro predavanje o vrlinama i ugledu uvaženih predaka. Sarajlihanuma je ustala s rukama na kukovima.

"Ovo je ministrov dom. Niko ne može da uđe u njega nenajavljen ili nepozvan. Može, ali samo preko mene mrtve!"

"Okupatorima i njihovoj policiji nije važno čija je ovo kuća", reče Behidža.

"Draga devojko, tvoj suprug predstavlja Otomansko carstvo. On nije tamo neki efendija Rešat. Ako se osvajači usude da mu upadnu u kuću, napraviće ozbiljan incident."

Behidži su svekrvine reči zvučale uverljivo. Medutim, do Rešat-begovog povratka kući, imaće više prilika da shvati koliko je Sarajlihanuma pogrešila.

Kućepaziteljka ih je obavestila da se Husni-efendija vratio, pa su sišle u

prizemlje.

"Čuo sam da su na silu ušli u parlament", reče uzbuđeni sluga. "Hapse sve koji imaju i najmanje veze s pokretom otpora. Pretresaju kuću po kuću."

Behidža je prebledela. Da li je i njen muž u opasnosti? Rešat-beg je pametan čovek i znaće kako da sačuva glavu u ovim strašnim vremenima, bodrila se. Ali šta će s beguncem na tavanu? Ko zna šta će se desiti sa ukućanima ako ulete i nađu Kemala.

Kad je Sarajlihanuma pošla uz stepenice, Behidža je pretpostavila da ide kod Kemala. Krenula je za njom. Ušle su u bolesnikovu sobu na poslednjem spratu bez daha. Mehpara je mešala šolju lipovog čaja, a Kemal pisao za radnim stolom.

"Sinko, situacija je ozbiljna. Moraš odmah da odeš iz kuće", rekla je Sarajlihanuma.

"Ali gde da ide?", pitala je Mehpara. "Nazepšće i umreti od hladnoće na ulici."

"Ne mešaj se, devojko!", planula je starica.

Kemal je ustao. Popeo se na stoličicu i pogledao kroz prozor. "A gde da idem?"

"Mislila sam da je najbolje da se skloniš kod naše susetke babice. Niko neće pretresti kuću starice koja živi s kćerima."

"Da li će pristati da me sakrije. Zašto bi ugrožavala sebe i svoju porodicu?"

"Nešto mi je palo na pamet", reče Behidža. "Azra-hanuma živi u blizini. Do nje se stiže sokačetom. I ona je puna ideja, baš kao i ti, Kernale. Kad bi znala za naš problem ..."

"To zvuči kao dobar plan", reče Kemal. "Azra je hrabra žena, svikla na borbu. Već je mnogo uradila za Udruženje za zaštitu ženskih prava. Rado će mi pomoći."

"Nemoj! Ostani ovde!", užasnuto će Mehpara. "Sakrićemo te. Mogao bi da se sakriješ u ostavi. Tamo te nikad neće naći."

"Ne budi smešna", reče Sarajlihanuma. "Pretražiće svaki kutak u kući. Mi smo na crnoj listi."

"Zar neće pretresti i dom Azra-hanume? I ona će sigurno biti na crnoj listi ako je gurala nos u sve te stvari", glasno je razmišljala Mehpara. "Devojko, da li te je neko pitao za mišljenje? Moraš da znaš gde ti je mesto! I šta uopšte radiš ovde? Idi dole, kod dece!", reče Behidža. Mehpara je u svakodnevnim prilikama bila rezervisana i puna poštovanja, ali sad se izgubila usled straha i uzbuđenja. Pocrvenela je i pognula glavu, ali nije odstupila.

"Imaju tajno skrovište u vrtu. Nekada davno, u detinjstvu smo puzali tim prolazom do kuće. Niko nije mogao da nas otkrije. Ako im vojna policija zakuca na vrata, poslužiću se tim prolazom da se vratim ovamo. Neće moći da pretresaju sve

kuće istovremeno", reče Kemal.

"Još se sećaš tajnih prolaza?", pitala je Sarajlihanuma.

"Kakao da ih se ne sećam! Dok je Azra živela u susedstvu, svakog dana smo se zajedno igrali s Alijem Rizom, neka mu Alah oprosti!"

"Ma gde da ideš, ne kreći bez čaršava", reče Mehpara. "To je dobra ideja! A sad, požurite!", reče Behidža. "Mehpara, ti si najviša. Potrči i donesi tvoj čaršav."

Devojka nije ni mrdnula.

"Tebi govorim! Šta je s tobom danas?"

"Idem s Kemal-begom."

"Ma nemoj? A zašto, moliću lepo?"

"Svi će misliti da smo dve žene koje su krenule na pijacu. Držaćemo se podruku. Ako nas neko nešto pita, ja ću govoriti da se on ne bi glasom odao."

"Zar ti nisam rekla koliko je pametna", ponosno će Sarajlihanuma. Nije joj se svidelo kako je Behidža vikala na devojku. "Čerkezi su takvi, pametni! Rešena stvar! Idi po čaršav! Požuri, devojko!"

Mehpara se izgubila u trenu.

"Ljubazno vas molim da izađete, moram da se presvučem", reče Kemal.

Spustile su se na donji sprat i sele pored velikog prozora. Drhtale su od zebnje. Behidža je čeznula za duvanom, ali znala je da nije pristojno pušiti pred svekrvom. Sarajlihanuma je prekinula turobnu tišinu: "Savij nam po duvan, draga moja. U teškim vremenima, neka pravila pristojnosti možemo i da zanemarimo ... Hajde, de, ne budi stidljiva. Moramo da prekratimo vreme."

Stara lisica mi je ponovo pročitala misli, pomisli Behidža. Izvukla je tabakeru iz džepa i počela da mota cigarete.

"Moram da te nešto zamolim, draga devojko."

Znala je da joj se starica ovako srdačno obraća samo kad je od nje nešto htela. Strpljivo je čekala da nastavi i gledala je pravo u oči "Da li bi htela da ih otpratiš do Zija-pašinog doma? Objasniću ti zašto. Bolje je da im Kemal ne osvane nenajavljen na pragu. Mi smo stari prijatelji, ali u njihovoj kući nema muškaraca. Bilo bi nepristojno da uđe bez najave i upozorenja."

"Ali Mehpara će ići s njim!"

"Da, ali koje ona? A svi znaju ko si ti. Ti si ministrova supruga. Tvoja reč ima težinu. Tebe ne mogu tek tako da vrate s kućnog praga!"

"Ali danas su mi deca kod kuće ..."

"Hoćeš da kažeš da nikad nisu sedele kod kuće bez tebe?"

Behidža više nije imala šta da kaže. "Idem da se obučem", rekla je skrušeno i

krenula ka stepenicama.

"Požuri, pobogu!", povikala je Sarajlihanuma za njom.

Nedugo potom, tri žene, od glave do pete prekrivene crnom tkaninom, izašle su na ulicu i žurnim korakom krenule ka moru. Jedna je bila prilično visoka. Izbegavale su glavne saobraćajnice. Prošle su pored poljane, išle zavojitim i tesnim sokacima, dok na kraju nisu izbile u isto susedstvo, pred Zija-pašinu kuću. Dostojanstveno i raskošno zdanje bilo je okruženo vrtom mnogo većim od njihovog. Pozvonile su ispred visoke, zelene gvozdene kapije. Čekale su. "Molim vas da obavestite Munirahanumaefendi da je supruga ministra finansija Rešat-bega došla da joj uzvrati posetu", predstavila se Behidža slugi na vratima i blago porumenela. I sama je dobro znala da se u takvu posetu ne ide bez najave, pogotovo ne ovako rano. A opet, nije bila u mogućnosti da bilo šta objašnjava.

Sluga je uveo gošće u vrt i zatvorio kapiju. Poveo ih je prema kući. Polako su se pele stepenicama do ulaznih vrata. Kemal je, kad su se našli u kući, nesvesno zakoračio ka selamliku. Ukočio se pred preneraženim pogledom sluge i krenuo za ujnom i Mehparom, ka sobi za prijem. Skinuo je čaršav čim je sluga izašao napolje, rešen da Azri i Muniri ne dozvoli da ga vide tako udešenog.

Napeto iščekivanje trajalo je, kako im se činilo, čitavu večnost. Žene iz Zija-pašine rezidencije očigledno nisu bile pripravne za goste. Sigurno su se tek oblačile i sređivale kosu. Najpre se pojavila Azra-hanuma, bez majke. Kemalovo prisustvo ju je i obradovalo i iznenadilo. Rukovali su se i seli. Domaćica se trudila da prikrije nelagodu zato što joj devojka, koja joj je prošle nedelje služila čaj, sad sedi u gostima. Objasnila im je da je gospodarica kuće Munira-hanumaefendi otišla na nekoliko dana kod starije sestre u Erenkoj. Ponudila ih je kafom i zamolila kućepaziteljku da je skuva. Kemal se upustio u obrazlaganje razloga iznenadne posete:

"Pa, evo u čemu je stvar … Ne znamo šta se dogada, ali izgleda da su ponovo počeli da hapse. Svi putevi su zatvoreni. Rečeno nam je da pretresaju sve domove u Bajazitu. I, kao što znaš, ja sam … ja sam …"

"Znam", prekinu ga Azra, "ne moraš da objašnjavaš."

"Da li tajni prolaz još postoji?", pitao je.

"Da, samo što sad, umesto na poljanu, izlazi na sokak Aksogut. Znaš, onaj neuređeni plac, gde smo se nekad igrali, postao je ulica."

"Azra-hanuma, da li bi ti smetalo da ovde dočekam dolazak policije? Otići ću kroz prolaz čim zakucaju na vrata."

"Kako bi moglo da mi smeta, Kemale", reče Azra. Onda se obratila Behidži: "Behidža-hanumaefendi, vaš rođak i ja se u javnosti, inače, pristojno ophodimo. Zovem ga begom, a on mene hanumom, ali kad smo u krugu prijatelja ne

polažemo mnogo na isprazne učtivosti. Godinama smo se prisno družili. Bio je nerazdvojni prijatelj mog pokojnog brata.

Kao dečaci, bili su tvrdoglavi i skloni nestašlucima. Ni kao mladići nisu bili drugačiji. Nisu oklevali da krenu na front da bi se borili u unapred izgubljenom ratu. Svemogući je, u svojoj beskrajnoj mudrosti, uzeo Alija Rizu sebi i poštedeo Kemala. To je sudbina! Alah ga je poštedeo, a na nama je da ga zaštitimo."

"Neka te Alah blagoslovi!"

Umešao se Kemal:

"Azra, ako ipak ima nešto ..."

"Nema. Reći ću Haki-efendiji da stražari ispred kapije i da pozvoni ako neko naide. Nećemo otvarati vrata dok ne napustiš kuću."

"Ali šta ćemo ako dođu na zadnja vrata? Ili ako postave nekog tamo?"

"Letos nam je lopov ušao u kuću na zadnju kapiju. Ukrao je očev orden iz vitrine. Majka se toliko potresla da je naredila da sruše i zazidaju kapiju."

"Kriminal raste s gradom", reče Behidža. "U prošlonedeljnom metežu, posle eksplozije bombe, neko je Mehpari ukrao torbu."

"Žao mi je što to čujem. Grad je pun izbeglica i ne može biti bezbedan kao pre njihovog dolaska. Među došljacima ima svakakvih, i lopova, i prevaranata", reče Azra. "Ipak, kao što kažu, svako zlo ima i svoje dobro. Zadnje dvorište zbog njih više nema kapiju."

Kafu su poslužili u porcelanskim šoljicama s filigranskim držačima. Pijuckali su u dostojanstvenoj tišini.

"Nisam očekivao da ću u ovim godinama opet igrati žmurke", našalio se Kemal.

"Da li si očekivao da ćeš doživeti da vidiš okupirani Istanbul."

"Ah! Ne utrljavaj mi so na ranu", odvrati Kemal. Bio je veoma ozbiljan, uprkos veselom tonu.

"Ponekad mi šejtan šapuće da uzmem dedin pištolj i pobijem nekoliko osvajača", iskreno će Azra. Behidža je zinula od čuda. Kakva je to devojka ova Azra?!

"Ne boj se, Azra. Narod će uskoro početi upravo to da čini", reče Kemal. "Ova situacija je neizdrživa."

"Kako možeš da tako nešto da kažeš, Kemale, kad nema vojnika koji bi se suprotstavili okupatorima? Zar nisu svi morali da vrate oružje na prilazima Istanbulu?", pitala je Behidža.

"Jesu, ali nisu svi to učinili", reče Kemal. "Nekoliko zapovednika odbilo je da preda oružje. Ostaci rasformiranih jedinica potucaju se po ulicama. Stvara se tajna organizacija."

"Ali od kakve *će* koristi ti ljudi biti bez oružja i municije?", negodovala je Behidža.

"To je lakši deo posla, ujna. Novac kupuje oružje."

"Blagosloven da si, Kemale! Oružje se sad ne može kupiti čak ni novcem. Skladišta su dobro čuvana. Da li misliš da će nam Englezi i Francuzi prodati oružje da ga upotrebimo protiv njih? Naivno zboriš!"

"Malo je ljudi koji mogu odoleti novcu, ujna", reče Kemal. "Svako ima svoju cenu. Osim toga, strane trupe su daleko od kuće. Ne može se reći da brane rodnu gradu! Znaju da ćemo ih kad-tad isterati, na ovaj onaj način. Za ostvarenja tog cilja biće nam potrebno strpljenje, ali i odlučnost."

Azra je s divljenjem slušala Kemalove reči, nesvesna da u potaji, s mnogo manje divljenja, proučava Mehparu.

"Kemale, spremna sam da pomognem u oslobađanju otadžbine. Samo reci na koji način."

"Kako bi, neka nas Alah sačuva, mogla biti od pomoći?", pitala je Behidža zbunjeno.

"Mogla bih da budem posrednik. Prevodilac. Prenosila bih poruke, bih skupljala novac."

"To su, sve do jedne, veoma opasne rabote za žene."

"Razumem vaše oklevanje da se umešate, Behidža-hanumaefendi. Imate dve mlade kćeri. Vaš suprug zauzima visok položaj u vlasti. Ja pak nemam ni muža ni decu. Otkad mi je muž poginuo, sloboda otadžbine postala je moja jedina briga."

"Shvatam", reče Behidža. "Tvoja odlučnost zavređuje priznanje." Nekoliko trenutaka vladala je napeta tišina.

"Ujna, nema potrebe da Mehpara i ti ovde ostanete. Vratite se kući i pošaljite Husni-efendiju da javi ako nam pretresu dom. Vratiću se sokakom Aksogut kad opasnost prođe."

"Ne!"

Azra, Behidža i Kemal zagledali su se u Mehparu, koja se tad prvi put oglasila.

"Molim vas, nemojte, beže. Ne ostajte sami ovde. Behidža-abla neka se vrati kući, ali ja ću ostati s vama."

"Šta to govoriš, devojko", reče Behidža.

"Kemal-beg će ponovo izaći na ulicu s čaršavom, zar ne. I šta će biti ako ga zaustave i on mora nešto da kaže? Šta će biti ako neko zatraži da mu objasni šta žena traži sama na ulici? Kako će odgovoriti? A neće morati ako ja budem s njim."

"To mi nije palo na pamet", priznale Azra. "Devojka razmišlja o svakoj

sitnici."

"Izuzetno je pametna", reče Kemal.

"A kako ću ja sama da se vratim?", pitala je Behidža.

"Ne brinite, poslaćemo nekog s vama. To je nekoliko stotina metara!", *reče* Azra s blagim prezirom.

"Onda zahtevam da mi se pratnja obezbedi odmah, da bih se što pre vratila kući. Devojčice me čekaju. Sarajlihanuma je verovatno van sebe od brige."

Kad je domaćica izašla, Behidža je promrmljala ispod glasa: "Azra-hanuma ponaša se kao muškarac. Zaista je odvažna."

"Uvek je bila takva. Bacila bi lutke i kretala da se s nama pentra po drveću."

"Sačuvaj nas, Alahu, da se naša Suad ne ugleda na nju. Izrasla je u samoživu alu, prilično nalik Azri."

"Otkud ta antipatija prema Azri, ujna?", pitao je Kemal. "Ona je snažna žena. Pametna je koliko i odlučna. Svaka druga udovica bi se na njenom mestu povukla iz sveta ili preudala. Ona nije učinila ni jedno ni drugo. Čita, piše i prevodi. Da li sve žene moraju da sede kući i vezu?"

"Ti poslovi dolikuju ženi."

"Oprosti mi, draga ujna, ali verujem da ti je poznata izreka: ko leže sa psima, budi se s buvama. Izgleda mi da si usvojila Sarajlihanumin pogled na svet."

"Čekaj da se oženiš pa ćemo videti da li će ti biti draža supruga sa perom, ili sa iglom. Govoriš kao neženja. Svi oženjeni više cene pristojne i krotke žene."

Ućutala je kad se Azra vratila u sobu za prijem. Ko je ne zna, mislio bi da Behidža provodi dane razvijajući kore, mrštila se Mehpara. Gospodarica kuće retko kad se mogla sresti u kuhinji. Uglavnom je svirala ud i klavir, primala goste i vezla.

"Do kuće *će* vas otpratiti Haki-efendija, Behidža-hanumaefendi", reče Azra. "Čeka vas u vrtu."

Behidža je čvrsto zagrlila Kemala, a onda je navukla čaršav. Nadam se da će sve biti kako treba", rekla je. Zatim se obratila Mehpari: "Poveravam ga tebi. Ti si mnogo opreznija i razumnija od njega. Zato pazi šta radiš, draga moja."

"Molim vas da ne zaključavate kapiju s unutrašnje strane. Možda ćemo morati da uđemo u žurbi", odvratila je Mehpara.

"Ne mogu da ostavim otključanu kapiju! Pa svako bi mogao da uđe! Vezaću rezu kanapom, tako da ćete moći da otključate ako pružite ruku."

Behidža i Azra izašle su napolje.

"Mehpara, kako da ti se odužim za sve što si učinila za mene", reče Kemal. "Samo ostani živ i zdrav, ništa mi drugo ne treba."

Otprativši gošću do vrata, Azra se vratila. "Hoćeš li da odeš u kuhinju, Mehpara?", ljubazno je upita. "Kućepaziteljka Nazik mesi testo, možda bi htela da joj se pridružiš."

"Ne znam da mesim testo, efendum", reče Mehpara. Ostala je u stolici.

"Vrlo dobro." Zatečena i pokolebana devojčinim odgovorom, Azra se obratila Kemalu: "U tom slučaju, pođi sa mnom u biblioteku, Kemale. Stigle su knjige koje sam naručila prošlog meseca. Volela bih da ti pokažem jednu. Htela bih da znam da li je vredna prevođenja."

Ustao je i krenuo za domaćicom. Mehpara je ostala sama. Ukrstila je prste u krilu. Sedela je prava kao strela i bezizražajna lica. A u sebi je plakala. Suze su joj tekle iznutra, ka srcu.

"Žene u tvom domu zaista su izuzetne", napomenula je Azra Kemalu dok su se peli stepenicama. "Ujna ti je toliko napeta, pokidala bi se da kinem na nju, a Mehpara je nešto sasvim drugo. Čelična devojka. Rekla bih da je opčinjena mladim begom!"

"Preteruješ! Brinula se o meni dok sam ležao u postelji. Bila je krajnje posvećena. Ugada mi kao detetu. Pokušava da me zaštiti od svakog zla. Sledi me kao sen i pazi da ne zaboravim da uzmem lek ili da se utoplim."

"Bolesnici se često zaljubljuju u svoje negovateljice, a i negovateljice u svoje bolesnike."

"Kako bi ona mogla da se zaljubi u mene? Pa ja sam bogalj, Azra!"

"Nisi ti izgubio baš sve sposobnosti, zar ne? Hvala Alahu što ti je ostavio bridak um. Valjda vidiš da je sirotica do ušiju zaljubljena u tebe."

"A šta ja tu mogu, čak i da jeste?"

"Ne raspiruj joj nadu. Daj joj priliku da se uda za nekog ko više odgovara njenom položaju. Ne dopusti joj da se upropasti zbog tebe."

"Uvek si bila drska i iskrena, Azra. Sećam se kako si pokušavala da urazumiš Alija Rizu. Zvali smo te dosadnjakovićkom."

"Izgleda da ti se moje reči ne dopadaju."

"Okomila si se na Mehparu zato što ti se usprotivila, odbivši da ode u kuhinju. O tome se ovde radi, zar ne? Objasniću ti nešto; ona nije sluškinja u našem domaćinstvu, već Sarajlihanumina dalja rođaka. U svakoj porodici ima nekog ko je, iz ko zna kojih razloga, u lošem položaju. Mehpara je rođaka moga ujaka. Vredno radi u kući, ali po sopstvenom izboru. Sarajlihanuma bi joj inače odavno ugovorila brak s nekim uglednim državnim službenikom."

"Da li si se ikad zapitao zašto bira da služi, umesto da se uda za uglednog efendiju?"

"Nisam."

"Svi muškarci su isti! Izbegavate da vidite ono što ne želite. Pa, otkriću ti zapanjujuće očiglednu istinu: ta devojka želi tebe. Ti si njen efendija."

"Jako ljubazno od tebe. Ali čak ni osirotela rođaka ne bi htela muškarca bez nekoliko nožnih prstiju, krhkog zdravlja i koji je, da stvar bude još gora, begunac od zakona."

"Činiš sve što možeš da bi dobio laskanje i sažaljenje, ali neću zagristi tvoj mamac. Reci mi, Kemale, šta znaš o onoj bombi? Meni je veoma zanimljiva slučajnost da se Mehpara u najnezgodnije vreme zatekla u tom kraju."

"Njena tetka živi u Bešiktašu. Otišla joj je u posetu."

"Zaista!"

"Šta hoćeš da znaš?"

"Htela bih da znam do koje mere si povezan s tim. Došao si ovamo da išteš zaštitu, što znači da mi veruješ. Razmena obaveštenja mogla bi da bude na obostranu korist."

"Dobro. Da li si čula za organizaciju Karakol?"

"Njome upravlja stari kadar KJP-a, zar ne?"

"U početku, da. U međuvremenu je postala sastavni deo ustanka u Anadoliji. Englezi su se, po svoj prilici, domogli imena nekih istaknutih članova. Nemaju čvrstih dokaza, ali sumnjaju. Bacili su bombu na sumnjive, da bi ih zastrašili. To nije imalo velikog uticaja na organizaciju, izuzev što je štab preseljen."

"Kakve su tvoje dužnosti?"

"Bolest me sprečava da im budem od neke veće koristi. Pišem članke i prevodim tajna dokumenta."

"Ja nisam bolesna. Mogla bih ti pomoći ..."

"Nikad te ne bih iskoristio na taj način, ali daću ti ime i adresu poverljive osobe. Pokušaj da se povežeš s njima."

Uzela je papir i pero s pisaćeg stola. Umočila ga je u mastilo i čekala. Saopštio joj je ime i adresu. Dodao je: "Pozovi se na mene. Proceniće da li im možeš biti od koristi. Kad naučiš ime i adresu napamet, iscepaj taj papir i spali ga ..." Zastao je usred rečenice. Ćutke je osluškivao. "Slušaj, Azra ... Zvono?"

Požurili su ka stepenicama. Presavila je i gurnula papir u nedra. Kad su izleteli u predsoblje, Mehpara je hitro navukla čaršav. Pružila je drugi Kemalu. Zgrabio ga je i rekao: "Brzo, devojko!"

Azra je vodila trojku. Sišli su u prizemlje i izašli u vrt, na vrata pored ostave. Pognuto su se šunjali duž baštenskog zida.

"Prolaz beše ovde negde", rekao je Kemal. Sve troje tragali su za pukotinom u zidu. Azra ga je pronašla. Očistili su je od korova i trnja. Pred njima se ukaza niski otvor. Kemal je gvirnuo u tamu i rekao: "Odmah se vrati u kuću, Azra."

"Ne brini za mene. Ti si u opasnosti. Vrati se ako naiđeš na ozbiljnu prepreku."

"Alah te blagoslovio!"

Kemal je postrance ušao u uski otvor.

"Hajde, Mehpara. Na tebe je red. Pokriću ulaz kad uđeš", rekla je Azra. Mehpara je ušla u mračni prolaz. Posegnula je za Kemalovom rukom.

Povukao ju je dublje u tamu. Hodali su neko vreme, pognuti u struku, kidajući debele naslage paučine. Nekoliko slepih miševa proletelo im je kraj glava. "Još malo pa smo stigli do kraja tunela", rekao je Kemal.

Azra je žurno prikrila ulaz u tunel i potrčala ka kući. Ušla je na zadnja vrata u prizemlju, pohitala uz stepenice i stigla do prozora na vreme da vidi kako njen sluga nešto objašnjava Grku koji je stajao pored uniformisanog stranca.

"O čemu se ovde radi? Šta se dešava? Šta hoće?"

"Hanumaefendi, pretražuju kuće ..."

"I šta je sledeće! Zar se ne stide što pretražuju dom jednog paše?"

"Paša, baša, nama je svejedno. Danas pretresamo sve kuće", objasnio je Grk prevodilac.

"Obući ću se i sići. Ja ću razgovarati s njima."

"Nema potrebe za pričom. Rekao sam ti šta žele."

"Vaš turski je zapanjujuće dobar. Brine me kakav vam je engleski! Recite im da ću odmah sići. Ne želim da zavisim od vaših prevodilačkih usluga."

Nije mogla da se ne nasmeje kad je podsetila Grka gde mu je mesto. Povukla se s prozora. Nekoliko puta je duboko udahnula i očešljala kosu. Lagano se spustila stepenicama, uz koje se malopre trkom popela. Koračala je ispravljenih leđa i podignute glave. Tako je izašla u vrt.

Kemal i Mehpara čekali su dugo u mračnom, skučenom prostoru. Izašli su i oprezno osmotrili okolinu. Azra im je rekla da tunel izlazi na sokak Aksogut. Svi kapci na prozorima ka tihom sokaku behu zatvoreni. Ćutke su krenuli niz pustu uličicu, kao stvorenu za zasedu. Čuli su graju nadomak raskrsnice s većom ulicom. Odatle su dopirali pucnji, povici, vapaji, sirene, zvižduci, prasak razbijenog stakla ... Izmenjali su zabrinute poglede.

"Ne mrdaj odavde. Otići ću da vidim šta se dogada", reče Mehpara. "Nemoj! Pusti da ja pogledam."

"Ako te uhvate, baciće te u zatvor. Meni neće ništa. U najgorem slučaju, pritvoriće me, ispitati i osloboditi. Pusti me."

Morao je da se složi.

"Vrati se u prolaz ako osetiš i najmanju opasnost. Potražiću te tamo", reče Mehpara.

Kemal je čučao u podnožju zida, odakle je posmatrao kako Mehpara žuri ka raskrsnici. Čekao je čučeći i pognute glave. Upro je pogled u zemlju, zgađen sobom. Dosadilo mu je da se skriva kao lopov. Pritiskala ga je i telesna slabost. Nije bio sposoban za borbu, a svima je bio na teretu. Posle svih napora da oslobodi zemlju, zaglavio je u okupiranom Istanbulu. Odavno je digao ruke od sna o punoj nezavisnosti i slobodi. Bio je spreman da se pomiri i sa sultanovim despotizmom, samo neka neprijateljski vojnici odu iz njegove zemlje. Ako ne odu, onda bolje da je izgubio glavu još u Sarikamišu. Tako je bar govorio sebi. U to je želeo da veruje uprkos slabašnim protestima, negde duboko u srcu ... drhtavoj zebnji, tihom neslaganju. Daleki glas mu je poručivao: "Nemoj da umreš, ne još." Među tamnim senima uma šetala se žena koja miriše na limunov cvet. Pitao se da li ga baš ona vezuje za život svilenim nitima, krhkim i tanušnim kao paučina koju je licem kidao u tunelu. Vitko telo, koža meka i tamnoputa, jedre grudi, pune usne, nežne ruke – svaka ćelija njenog bića ga je budila, oživljavala, gurala ka uništenju. Njen miris, limun u cvatu, opstajao je dugo nakon što ode. Pratio ga je i u snu. Setio se kako je Mahir pomenuo da sušica povećava muški seksualni apetit. To je bio jedan od razloga zbog kojih je verovao da boluje od nje. Kako inače objasniti žudnju koju je osećao prema toj devojci, tako neiskusnoj i čistoj? Da, sigurno je sušica. Isprva se uzdržavao, da ne bi i nju zarazio. A onda se predao. Popeo se bestidno i bezosećajno kad je odlučio da je uzme. Uskoro će umreti. Zašto bi se ustezao da uživa u ono malo preostalih zadovoljstava! Sedeo je izgubljen u mislima, sve dok nije postao svestan hladnog vlažnog zida za leđima. Nagnuo se napred. Preturao je po džepovima, tražio tabakeru, ali nije mogao da je nade. Mehpara i Sarajlihanuma krile su od njega duvan otkad mu je doktor propisao da smanji pušenje. Uspravio se baš kad se vojnik pojavio na kraju sokaka. Okrenuo se u mestu i zaputio u suprotnom pravcu; zatim je potrčao. Čuo je topot čizama i povike: "Stoj!" Čučnuo je ispred tajnog prolaza i uvukao se u njega. Nagomilao je nekoliko kamenčina na otvor. Povukao se u tamu i čučnuo na tle. Čuo je razgovor na ulici. Neko je govorio grčkim naglaskom: "Nije mogla da nestane. Sigurno je ušla u crvenu kuću. Ili u onu pored nje."

"Ma pobegla je kroz neku baštu", rekao je drugi.

"Zatvorite ulicu. Pretražite sve kuće."

Kemal se protegnuo u skrovištu. Ako pronađu pukotinu i zavire unutra, neće ga odmah videti. Moraće neko vreme da presedi na hladnoj zemlji. Počeće da drhti. Groznica će se vratiti. Ako stvarno ima sušicu, umreće, a ako je nema, onda će je dobiti. I takva smrt je bolja od pada u neprijateljske ruke. U stvari, oba ishoda donose neizbežnu smrt. Ako bude imao sreće da se vrati kući, uzeće dedin pištolj iz druge fioke velikog ormana i umreti kao muškarac – od taneta, nakon što poslednji put podeli postelju s Mehparom.

Skinuo je čaršav. Smotao ga je u loptu i podmetnuo između grudi i vlažnog tla. Pacov mu je promakao pored glave. Imao je sreće što ga i mravi još nisu spopali. Bar ga nisu prekrile bube i krpelji. Zatvorio je oči da ne bi gledao izdužene, pacolike seni. Pokušao je da misli na druge stvari, ali nije mogao. Ležanje na stomaku van kreveta nagoveštava samo teške nevolje. Setio se boravka u rovovima. Pokatkad bi izvirio, da bi ispalio koji hitac na neprijatelja. Izvirivali su i drugi, dok ih ne pogode. Tamo je bar mogao da podigne glavu, uprkos neprijateljskoj vatri. A ako bi se sad ispravio, udario bi o kamenu tavanicu. Gušio se. Prolaz mu se u detinjstvu činio ogromnim, a sad se u njemu osećao kao u mrtvačkom kovčegu. Srce mu je snažno tuklo. Očajnički je želeo da ispuzi iz tog zatvora i vrati se kući. Izgubio je svaki pojam o vremenu. Nije čuo ništa izuzev tapkanja pacovskih nožica. Osećao je kako ga hladni zidovi pritiskaju. San je bio jedini put za bekstvo. San! Večiti san! Biće leptir nošen vetrom iznad sedam nebesa²⁷ ... Pahulja što titra i lebdi ... Biti pahulja ... Biti beo i beskrajan ... Biti beskraj!

²⁷ Po Kuranu, postoji sedam nebesa, odnosno nivoa vaseljene

BELA SMRT

San je u Sarikamišu donosio smrt. Kemal se setio vojnika ispruženih na stomaku. Ležali su jedan pored drugog i neprestano brbljali da bi ostali budni – da bi ostali živi. Smrt pod belim snežnim pokrovom bila je stvarna i bliska, tiha i podmukla. Ko bi joj brzo podlegao u blagoslovenom snu, javila bi mu se u obličju bele mačke. Dolazila je po njihove duše graciozno i milosrdno. Ko bi joj se suprotstavljao, javljala bi mu se s nevestinskim velom, kao ruka koja priziva, s tamnim očima koje trepću ispod čipkanog zara, sa sevom belih butina ispod zadignute suknje i otkrivenim grudima. Siroti mladići trčali su joj u zagrljaj, u desetinama, u hiljadama.

Ostati budan značilo je prkositi, odlučno se odupirati.

Ali malo njih je uspelo da se odupre.

I kako je čudno što je baš Kemal, koji se odupro i moćnom zovu bele neveste, tako jadno kapitulirao pred Mehparom. Suprotstavio se beloj smrti, ali je lako poklekao pred telesnom žudnjom.

Da li je, onda, žudnja snažnija sila?

Prkošenje smrti je vezivanje za život, čuvanje života, koji nam je Alah privremeno darovao, od Azraila. Sastoji se od sledećeg udisaja, od još jednog kruga krvi po venama, od još jednog trena, od još jedne sekunde, od još jednog otkucaja srca u svetu kojim gospodari nepojmljiva hladnoća.

Prkošenje smrti predstavlja nešto krajnje neobično. Jedne noći pokušao je to da objasni Mehpari. Jedne noći pune nemirnih, mračnih časova i noćnih mora. Nekako je zaspao, ali ubrzo se probudio.

"Hladno mi je, pokrij me. Pokrij me. Smrzavam se."

Nabacila je ćebad i prekrivače preko njega. "Da li vas bole rane prsti? Dopustite da vam istrljam stopala. Ako vas boli, doneću vam kapi koje mi je Mahir dao."

"Ne bole me rane, Mehpara, već srce. Ne bi razumela. Ne možeš da znaš kako je to. To prevazilazi um."

"Pričajte mi o tome. Dopustite mi da osetim isto što i vi. Podelite uspomene

²⁸ Anđeo Azrail odvaja duše od tela u trenutku smrti (u jevrejskoj i islamskoj mitologiji)

sa mnom. Nek postanu moje, a ne vaše. Dajte da ja drhtim od zime, a ne vi."

"Ne postoje reči koje bi objasnile ono što mi se dešava u srcu. Ne mogu opisati odvratnost i jed koji me nagrizaju. Drhtim od bola za koji nisam znao, još otkad su se moji saborci smrzli, još otkad smo ih prepustili gladnim vukovima i jermenskim bašibozlucima. Ne bih toliko tugovao da smo se posmrzavali otadžbine radi. A znaš li zašto smo se pentrali po tim ledenim planinčugama? Za ljubav Nemaca! Otomansko carstvo otvorilo je Istočni front da bi odvuklo ruske trupe. Onaj ludak Enver²⁹ je, bez trunke oklevanja, poslao 90.000 mladića u planinska bespuća. Neki od njih došli su pravo iz Arabijske pustinje, u tankim pamučnim uniformama. A mi iz Istanbula marširali smo danima po snegu u kožnim čizmama. Oštri vetrovi napravili su nam od šinjela ledene ljušture; nismo mogli ni ruke da pomerimo. Ličili su na ledene mrtvačke kovčege. Isprva nas je hladnoća ujedala za prste. Zatim nas je peckala. Na kraju su nam prsti utrnuli. Vojnici su padali mrtvi bez ispaljenog metka. Enver nas je sve pobio."

"Beže ... beže ... Molim vas, nemojte. Sudbina im je bila da umru. To im je Alah ispisao na čelima. Zaboravite te dane i noći. Izbacite ih iz glave!"

"Sveg je padao po nama kao roj belih leptira. Utvrđivao nam se na glavama i prodirao ispod šinjela. Onda je zagudeo vetar. Nikad neću zaboraviti noć kad su nam se šinjeli okamenili od mraza. Čak i kad ih izbacim iz glave, sećanja me pohode u snovima. Ako ih i odande istisnem, ostaju negde duboko u umu. Pustila su korenje i u mom srcu. Vrela hladnoća razdire mi meso zardalom oštricom. Prodire mi u dušu, ako je uopšte još i imam, ako je neka sen duše ostala u ovom kožnom omotaču. Ta sen duše drhti i trese se kao prut. Od te noći, ni leti se ne odvajam od peći, moram makar cigaretu da imam u ruci. Kad me je porodica u Palandokenu sakrila u šupi, grejao sam se nad vatrom i u proleće. Nisam ložio samo da bih se grejao; mislio sam da će crveni žar uglja oterati smrt. Ložio sam i čitavog leta. Uspomene na jetku belinu nikad neće izbledeti. Nikad ih se neću osloboditi."

"Pokušajte da zaboravite tu noć. Vratili ste se kući. Toplo vam je. U vašoj ste sobi. Sklopite oči i spavajte. Sedeću pored vas do jutra. Ložiću vatru da vam ne bude hladno. Pokušajte da spavate."

"Slušaj me, Mehpara. Ne mogu više da podnesem, ne mogu sam ..." "Slušam vas. Imate moje uvo, srce, um. Slušam vas. Recite."

²⁹ Kod Sarikamiša, vojska paše Ismaila Envera (90.000 vojnika) poražena je u biti s ruskim trupama (100.000). Bitka je trajala od decembra 1914. do januara 1915. godine. Desetak hiljada turskih vojnika umrlo je samo u povlačenju. To je bio najveći poraz otomanske vojske u Prvom svetskom ratu. Prvog januara 1919. godine, nova vlada izbacila je Enver-pašu iz vojske, zato što je Vojsku islama poveo u zlosrećni pohod na Kavkazu. Sudeno mu je u odsustvu 1919-1920. godine za "uvlačenje zemlje u rat bez opravdanog razloga, prisilne deportacije Jermena i napuštanja zemlje bez dozvole". Osuđen je na smrt

"Sneg je sve jače padao, gonjen snažnim vetrom. Punio nam je usta, noseve i oči. Grlili smo se da bismo se zagrejali. Privijali smo se jedni uz druge. Marširali smo kroz noć kao jedno telo. Bili smo gladni, bolesni, vašljivi, satrti tifusom. Nastavljali smo dalje. Padali smo na kolena. Ustajali smo. Polako smo odmicali kroz sneg. Zapovednik je mislio da je najbolje da se vratimo nazad, ali paša u Istanbulu nije hteo da ga sluša. Stiglo je naređenje da nastavimo. Nema pregrupisavanja, nema odmora. Naređeno nam je da obiđemo Ruse i da ih napadnemo s leđa. Hodali smo u pocepanim čizmama, u obojcima. Nismo osećali stopala. Neid su poludeli od hladnoće. Drugi su bežali u šume. Kad prikupimo snagu, vraćali smo ih da ih ne bi pobili kao izdajnike i da ih vuci ne bi pojeli. Plakali smo. Suze su nam se smrzavale na licu. Neki su padali na kolena dok smo se peli uz planinske padine. Bili su preslabi da bi nastavili. Hteli su samo malo da odmore, da povrate dah i snagu, ali istog trena bi zaspali. Dizali smo ih na noge. Šamarali smo ih po smrznutim licima smrznutim rukama. Vukli smo ih po snegu. A ponekad smo bili preslabi da išta učinimo. Samo bismo nastavili i ostavili ih za sobom. Beli pokrivač bi gotovo odmah prekrio one koji su snevali klečeći u snegu. Smrt nas je mamila. Pričaju kako Azrail dolazi u mnogim oblicima kad preuzima dušu. Te decembarske noći, na planini Alahove slave, smrt se pojavila kao nevesta u belom. Zla, bleda, nevesta nas je pohlepno grabila, a moj bataijon prosto je hrlio u njen zagrljaj. Malo ko joj je izmakao. Samo čauš³⁰ Musa iz Dimjata, Ismail, hadžija Haso i ja! Ne znam zašto i nas nije uzela. Haso više nikad nije mogao da se osovi na smrznuta stopala. Odsekli su mu obe noge do kolena. Čauš Musa je izgubio razum. Ne znam šta je bilo sa Ismailom. Te noći izgubio sam dva nožna prsta, oštetio bubrege, upropastio pluća i razvio neobičnu sklonost ka vrelim pećima. To je sve. Rekli su mi da sam imao sreće. Da sam se jeftino izvukao. Pretpostavljam da su u pravu. Jeftino sam se izvukao, ali odonda neprestano proživljavam tu grozomornu noć. I sad drhtim. Bubrezi me bole, a noći su mi ispunjene užasom. Hodam bez dva nožna prsta, dišem i strpljivo čekam sudnji dan. I tad ću uhvatiti Enver-pašu za gušu i tražiti da mi položi račun za 90.000 vojnika koji su se smrzli u sarikamiškim planinama. Neću dugo čekati taj dan. Brzo će on osvanuti, veoma brzo. I kad moja duša, kao beli leptir, poleti da se pridruži saborcima ..."

"Ne govorite takve stvari. Molim vas, nemojte tako da govorite. Ne govorite o smrti. Pokušajte da spavate. Odspavajte bar malo."

I spavao je nekoliko sati. Uspavala ga je tihom uspavankom. Glava mu je počivala na njenom krilu. Snevao je dok ga je milovala po kosi. Imao je noćnu moru. Tresao se i urlao, sve dok jutro konačno nije svanulo. Zlatni zraci sunca probili su se kroz pukotinu u zavesama. Parče tepiha je zablistalo. Stiglo je jutro.

_

³⁰ Podoficirski čin u osmanlijskoj vojsci. (Prim. lekt.)

Stiglo je sunce. Doživeo je još jedan dan. Prošla je još jedna noć, a on je još živ!

Otvorio je oči. Oduševio se kad je video sunčev zrak u pukotini među kamenjem na ulazu u tunel. Tle ispod njega nije bilo ni izbliza meko i udobno kao sneg. Nešto ga je bolo u stomak, odmah ispod srca. Leđa su ga bolela. Video je svetlost, a gde ima nje, ima i nade. Ohrabrio se i sklopio oči. Predao se dubokom snu.

"Gospodine … gospodine … Kemal-beže! Probudi se … Probudi se … Alahu, zašto ne otvara oči? Hej! Kemal-beže, Kemal-beže! Neko ga je šamarao po obrazima. Otvorio je oči.

"Hvala Alahu! Na smrt si me uplašio!"

"Mehpara!"

"Ja sam, ja sam. Znam da si me dugo čekao. Pokušaj da sedneš. Nazebao si. Mora da si sav utrnuo. Dopusti mi da te uspravim u sedeći položaj."

Pokušao je da pokrene udove. Ukočio se od glave do pete. Čitavo telo ga je bolelo. Svetlost mu je vređala oči, čak i u polutami tunela.

"Sigurno sam se onesvestio. Imao sam strašne snove. Noćne more ... o Sarikamišu ..."

"Sarikamiš se davno zbio. To su prošli dani. Daleko iza nas. Hajde, sedi malo."

Podigao se na kolena i naslonio na zid.

"Koliko sam ovde? Šta se napolju dešava?"

"Napolju je smak sveta. Vojnici su svuda. Krv teče u potocima. Pretražuju sve domove u oblasti. Upali su i u Crveni polumesec. Traže nacionaliste. Tragaju i za pristalicama KJP-a. Stigla sam do babičine kuće. Tamo sam čekala. Koliko je samo ljudi povređeno! Čak su i babicu odveli."

"Ko ju je odveo? Nevernici?"

"Ne. Naši su je odveli. Da zbrinjavala ranjenike."

"Koliko je sati?"

"Prošla je popodnevna molitva. Dugo si ovde. Došla sam ovamo kad sam procenila da se sve smirilo."

"Jesu li pretresli i našu kuću?"

"Kad sam poslednji put pogledala, videla sam vojnike na vrhu naše ulice. Vratimo se u Zija-pašin dom. Tamo neće ponovo ići. Čekaćemo do mraka. Tada ćemo se vratiti kući."

"Ako više nije opasno, ti idi kući. Husni-efendija posle može da dođe po

mene."

"Nigde ja ne idem bez tebe. Od mene se očekuje da brinem o tebi. Ili idemo, ili ostajemo zajedno."

"Zaboga, Mehpara! Da li ti ličim na dete?"

"Nisam to htela da kažem. Idemo zajedno. Hajde, pokušaj da ustaneš."

Izmasirao je utrnule noge. Čučnuo je. Krenuo je za Mehparom pognut u struku, nazad ka Zija-pašinom vrtu. Ulaz je bio skriven kamenjem i korovom. Kad su konačno izašli iz tunela, podigao je ruke iznad glave. Stajao je tako neko vreme. Prodrmao je noge, jednu, pa drugu. Kako je lepo kad se udovi protegnu, kad se visoko podigne glava, kad ima koliko god hoćete prostora! Stresao se zamislivši da *je* mogao završiti zatvoren u tesnoj ćeliji. Tu i tada, odlučio je da je smrt mnogo bolja od tamnice.

"Čekaj me iza onog drveta. Idem da izvidim kako je u kući. Vratiću se po tebe ako vazduh bude čist", reče Mehpara.

Navikao je da prima naređenja od nje pa je ćutke seo iza džinovskog drveta. Otrčala je u kuću.

Ukočio se kad mu se senovita prilika prišunjala iz mraka. Nije znao da li da beži ili da ostane na dogovorenom mestu.

"Kemal-beže, da li ste tu? Ne mogu da vas vidim u mraku", čuo je glas sluge Haki-efendije. Ustao je i pošao prema njemu.

"Sledite me, gospodine."

"Nadam se da vas vojnici nisu maltretirali", reče Kemal.

"Azra-hanuma ih je grubo dočekala. Pretražili su kuću navrat-nanos i brže-bolje otišli."

"Svaka joj čast."

"Ne brinite se, gospodine, neće se vraćati."

Azra i Mehpara čekale su ga na kućnim vratima.

"Žao mi je, Kemale", reče Azra. "Mehpara mi je rekla šta se desilo. Verujem da ti nije bilo lako, zatvorenom u toj rupi čitavo popodne. Ipak, i to je bolje od hapšenja. Sigurno si se smrzao do kostiju. Spremila sam ti supu. Hoćemo li odmah u trpezariju?"

"Da li se tvoja majka vratila?", pitao je Kemal.

"Nije. Ne očekujem je pre petka. Planirala sam da se sutra trajektom prebacim na Kadikoj, trebalo je tamo da se vidimo, ali trajekti više ne plove."

"Koliko ja znam, ni tramvaji ni trajekti danima ne idu po redu vožnje."

"Dobro si obavešten za invalida koji ne izlazi iz kuće."

"Možda sam vezan za kuću, ali članovi moje porodice obaveštavaju me o svemu."

Ušli su u trpezariju s postavljenim stolom. Trpezarije su odnedavno ušle u modu. Zamenile su tradicionalni prostor za jelo. Ugledne porodice, sklone francuskom stilu, više nisu jele s poda iz velikih okruglih poslužavnika. Polako su se navikavale da sede za stolom. Azra je posadila Kemala na čelo, sela desno od njega i pokazala Mehpari na stolicu levo. Mehpara se trudila da prikrije nelagodnost. Sela je na ponuđeno mesto, naprežući mozak da se seti svega što je u Behidžinim ženskim časopisima pročitala o ponašanju za stolom. "Sedite pravo tokom čitavog obroka. Ne spuštajte laktove na sto. Ne oblizujte usne. Ne govorite s punim ustima", pročitala je u "Gazeti za žene". Ispravila je leđa. Sedela je pravo kao pritka. Polako je sklonila laktove sa stola.

Tokom najvećeg dela obeda, Kemal i Azra pričali su o tajnoj organizaciji. Kad je Azra htela nešto da sakrije od Mehpare, govorila je francuski. Mehparu je to izluđivalo. Pri kraju obroka više nije mogla to da istrpi. "Kod kuće se sigurno brinu za nas. Trebalo bi da krenemo čim završimo s jelom", napomenula je Kemalu.

"Ako želite, poslaću Haki-efendiju ispred vas, da proveri ulice", ponudila je Azra.

"Da li je to neophodno?"

"Oprez nikad nije suvišan", nastavila je Azra. "Haki-efendija vratiće se taman kad popijemo i kafu. Hoćeš li da ideš s njim, Mehpara? Izgledaš mi nemirno."

"Neću. Poći ću s Kemal-begom. Meni su ga poverili na staranje."

"Toliko dugo me neguje da misli da mi je majka", nasmejao se Kemal.

"Premlada je i prelepa da bi bila ičija majka", reče Azra. Mehpara je pocrvenela kao paprika. Dala bi sve na svetu da pobegne što dalje od te ohole žene. Progutala je vrelu kafu. Pa neka joj i izgori grlo! Nestrpljivo je čekala da Kemal i Azra završe razgovor.

Haki-efendija ubrzo se vratio da im kaže da su ulice bezbedne.

"Ipak se čuvajte", posavetovala ih je Azra.

"Ne vidim kako ćemo moći da ti se odužimo", rekao je Kemal dok su se pozdravljali.

"Možda ćeš jednog dana ti mene skrivati", odvratila je. "Tako ćeš mi se

odužiti."

Mehpara je, dok su išli ka baštenskoj kapiji, zaključila da je plavooka žena opasna i da *će* druženje s njom škoditi Kemalovom zdravlju.

ŠESNAESTOMARTOVSKA KATASTROFA

Senovite prilike dve visoke žene ocrtavale su se na moru boje indiga, na dnu ulice koja se spuštala od Rešat-begove rezidencije. Tiho su se penjale. Da ih je iko video, delovale bi mu nervozno i tajnovito. Ulica je bila prazna. Gradska četvrt, koja je čitavog dana odjekivala od pucnjave, vrisaka i psovki, utonula je u sablasnu tišinu. Žene su zastale ispred velike kuće i osvrnule se levo-desno. Mehpara je gurnula prst u otvor na kapiji. Vešto je napipala i povukla uzicu vezanu za rezu. Brava je škljocnula. Gurnuli su gvozdenu kapiju, ušli u baštu i brzo zatvorili kapiju za sobom. Kemal je vratio gvozdenu rezu na mesto. Naslonio se na kapiju i ispustio uzdah olakšanja. Skliznuo je na tle, ledima oslonjen o vratnice. Bio je previše iscrpljen da bi stajao.

"Nemoj da sediš na zemlji, prehladićeš se!", prekorila ga je Mehpara. "Mislim da smo se danas oboje prehladili. Satima smo čekali u vlažnoj rupi", reče Kemal.

"Hajde, nemoj da odustaješ nadomak kućnog praga."

Prihvatio je njenu ruku i ustao. Hodali su ka kući, naslonjeni jedno na drugo. Trgao se kad je video drhtavo žuto svetlo kroz zavese selamlika.

"Zašto svetlo u selamliku gori u ovo doba? Pssst, Mehpara. Sačekajmo ovde. Bolje da budemo oprezni. Ko zna šta se dešava u kući."

Navalili su veliki kamen ispod prozora. Kemal se popeo na njega. Podigao se na prste i bacio pogled u kuću. Čuo je neobičan zvuk. Prigušeno urlanje? Promukli vrisak?

Dobri Alahu! Ahmed Rešat udarao je pesnicom u zid, povremeno ga i šutirajući. Levom rukom stiskao je usta, ali Kemal je mogao da čuje ujakove prigušene krike i kroz zatvoreni prozor. Isprva je pretpostavio da je još neko u sobi. Fes mu je još stajao na glavi, iako pod čudnim uglom. Čudno! Ujak bi ga uvek skinuo još dok je prelazio prag. Prvo bi se rešio fesa, a za njim i čizama. Nikad nije odstupao od te rutine. A sad je treskao po zidu kao mahnit iako je bio potpuno sam u sobi!

Kemal je potrčao do ulaznih vrata, a Mehpara ga je pratila u stopu. Hteo je da pozvoni, ali vrata je odmah širom otvorila zabrinuta kućepaziteljka. "Gde ste dosad? Nasmrt smo se zabrinuli! Mislili smo da vam se nešto dogodilo!", gunđala je. Mehpara je potrčala uz stepenice. Kućepaziteljka se obratila Kemalu, koji je pokušavao da skine čizme. "Desilo se nešto strašno, beže. Lupa po zidovima duže od sata."

"Gde su hanume? Baka, ujna?"

"Na spratu su. Plaše se da mu priđu. *Pustite me na miru ili ćete zažaliti!* – zaurlao je čim je prešao preko praga. Gore su s devojčicama. Plaču. Najviše se potresla Leman-hanuma. Gospodar je toliko uznemiren da Behidža-hanuma strahuje za njegovo srce. Da li da zovemo lekara?"

"Nećemo ga zvati dok ne saznam šta se dešava." Zaboravio je na sve dotadašnje nesuglasice s ujakom i uleteo u sobu bez kucanja.

"Ujače", rekao je, "šta ovo znači? Šta ti se desilo? Šta se desilo?"

"Šta se desilo? Reći ću ti šta se desilo! Strahota! Englezi su danas upali u parlament! Možeš li da zamisliš, Kemale ... Englezi su, bez ikakvog objašnjenja i upozorenja, dozvolili jednom od svojih, onom što ga zovu obaveštajni oficir Benet, da napadne parlament i uhapsi Rauf-bega i Kara Vasif-bega! Stavili su lisice na ruke visokim državnim zvaničnicima nasred parlamenta. Ponizili su ih na mnogo načina, nagurali u kamion i odvezli. Kao da upad na parlament nije bio dovoljan, odveli su Dževat-pašu i doktora Esad-pašu iz njihovih domova, u pidžamama. Vezali su im ruke iza leđa, kao običnim lopovima. Na odvratan način su se poneli prema Esad-paši ... Teško mi je da prevalim te reči preko usta. Pretukli su ga!

"Šta!"

"Rano ujutru napali su policijske stanice i pobili sve stražare koji su pružili otpor. Pozornik u policijskoj stanici Šehzadebaši ubijen je u snu. U štabu kavkaske divizije su svi pobijeni. Sad znamo gde se juče u zoru pucalo. Naši vojnici povukli su se u kasarne. Tako smo izbegli krvoproliće širih razmera. Englezi su im oduzeli celokupno naoružanje. Jedan bojni brod usidrio se nedaleko od mosta u Galati, a drugi ispred Dvora. Englezi su opkolili ambasadu i sve svoje ustanove mitraijeskim gnezdima. Kao da to nije dovoljno, svuda su istakli obaveštenja da je grad sad pod njihovom vlašću i da će svaki otpor biti strogo kažnjen."

Rešat-beg zaroni lice u izubijane šake. Nervozno je špartao po prostoriji. I on je, po svoj prilici, zaboravio na skorašnje nesuglasice s rođakom. Dok je Kemal ležao u

tunelu, grad je pao. To je značilo da su pucnji bili stvarni, a ne deo njegovog nemirnog sna, trik namučenog uma ili odraz potisnutih sećanja. Kleo je sudbinu što je čučao u tami kao pacov u slivniku dok su osvajači divljali po gradu. Ne sme da se prepusti samosažaljenju. Ujak je bio užasno potresen.

"Ujače ... Ujače, sedi, molim te. Pokušaj da se smiriš. Ne boj se. Povratićemo to oružje."

"Voleo bih da je to tako jednostavno ... Prislonili su bajonet na grudi ministru rata. Tražili su mu da sprovodi njihova naređenja. Spustili su puške tek kad im *je* objasnio da u trenutnim uslovima neće moći da izdaje nikakva naređenja. Ministar je otišao do Visoke porte³¹. Usput su ga Grci i Jermeni vređali i kinjili. Smesta je sastavio oštru diplomatsku notu, kakva i priliči časnom čoveku i državnom velikodostojniku. Ali kakva korist od nje? Istanbul je porobljeni grad, sinko. Naša prestonica pala je na najniže grane otkad postoji! Sultan sad mora Engleze da pita za dozvolu i za podnevnu molitvu petkom. Ko će sad čuvati sultanovu povorku do džamije kad su nam oduzeli pravo na nošenje oružja?"

"Bolje je da uopšte ne ide u džamiju ako to nije moguće bez dozvole Engleza."

"Ali sultan želi da ide. Kaže da je to njegova dužnost" Ahmed Rešat podiže sklopljene šake ka nebesima: "Alahu, šta smo učinili da ovo zaslužimo?"

"Razumem tvoj bol, ali tu se sad ništa ne može."

Kemal je otvorio vrata i zamolio kućepaziteljku da donese čašu vode. Zamalo da padne preko praga jer je prisluškivala na vratima. Nije odmakla ni dva koraka kad se vrata i drugi put otvoriše. "Donesi i raki i dve čaše, kućepaziteljko Gulfidan."

Ahmed Rešat se sručio na divan. Trljao je bolne šake.

"Malopre si rekao da se tu više ništa ne može učiniti, Kemale. Eto, to me i izluđuje. Dobro su ti poznate glasine koje kruže gradom: Grci i Jermeni hoće da pokolju sve muslimane i vrate ikone u Aja Sofiju³², hrišćanski popovi već su preuzeli muslimanska sirotišta, i još mnogo toga. Te priče su besramno laži i prostačka preterivanja, ali lako mogu da posluže kao zamajac pobune. Istanbulci dosad nisu pribegli nasilju. A zašto? Zato što je vlada dosad delovala blagonaklono i umirujuće!"

"Zar se osvajači ne bi zamislili nad onim što čine da je narod dao oduška svom gnevu i da su izbili ozbiljniji neredi."

³¹ Visoka porta bila je centralno telo vlade Otomanskog carstva u Istanbulu. Činile su je kancelarija velikog vezira, Ministarstvo spoljnih poslova i Državni sa

³² Kad je Konstantinopolj osvojen 1453. godine, sultan Mehmed II naredio je da se Crkva Svete Sofije preobrazi u džamiju. Godine 1935, postala je muzej

"To bi bila greška. Onda bi okupatori pribegli najstrožim represivnim merama. Toliko smo toga istrpeli, Kemale! Gutamo poniženje za poniženjem. Okrećemo glavu. Po svaku cenu izbegavamo sukobe da ne bi došlo do krvoprolića. A oni oduzimaju domove i ustanove muslimanima. Samo nas optužuju za nedela. Veruj mi kad ti kažem da je otomanska policija jedino što sprečava narod da krene na nevernike. Ona je jedina sila sposobna da održava zakon i red. Očekivali smo da osvajači pokažu bar malo razboritosti."

"Ujače! Govorimo o Englezima!"

Ahmed Rešat tresnuo je pesnicom o sto. Staklena pepeljara pala je na pod i razbila se.

"Vidiš li je, Kemale. E takvo je i moje srce – smrskano je!"

"Ujače, posle zlih, uvek dođu bolja vremena. Otišli su toliko daleko da si se čak i ti pobunio. Ti, koji neprestano ističeš da moramo da se pokoravamo Englezima!"

Ahmed Rešat je čvrsto zažmurio, kao da će tako odagnati nepoželjne misli. Uzalud se trudio. Slike napada na parlament i osećaj bespomoćnosti nisu ga napuštali.

"Šta je sultan rekao?", pitao je Kemal.

"Oni koji su ga izvestili o strašnim događajima nisu mogli ni reč da izvuku od njega."

"Šta je rekao?"

"Sedeo je zatvorenih očiju, nepokretan i odsutan. Kad ih je otvorio, zagledao se u daljinu. Uvek to radi kad je potresen ..."

"Ujače! Najdraži ujače! Hoćeš da kažeš da u ovakvom trenutku, kad osvajači hapse i vređaju državnike čiji je jedini zločin ljubav prema otadžbini, sultan ne čini ništa i samo zatvara oči pred užasima! Da li sam te dobro čuo?"

"A šta od njega očekuješ? Ako im se suprotstavi, možda bi i njega maltretirali i ponižavali. Zar sultan sme to sebi da dozvoli?"

"Ako je vladar nespreman da dela, trebalo bi da podrži one koji su spremni da poginu za svoju domovinu."

"Misliš li da ih ne podržava, sinko moj? Ko postavlja velike vezire koji se prave da ne primećuju neposlušne paše koji odbijaju da vrate oružje? Nemoj da ga kritikuješ jer ne znaš celu istinu."

"Budi siguran, ujače, da bih, kad bi se sultan potrudio da smisli plan za spas zemlje, bio među prvima koji bi stao uz njega i da bih ga pratio do smrti."

"Ne znaš neke stvari jer si bio vezan za postelju. Šta misliš, zašto su osvajači naterali pašu Alija Rizu da dâ ostavku? Razgnevili su se zbog Amasijskog protokola, koji je naš ministar mornarice potpisao s poslaničkom delegacijom revolucionara."33

Kemal je zapanjeno posmatrao ujaka.

"A znaš li šta piše u Memorandumu o razumevanju između otomanske vlast i turskih revolucionara? On je osnov za zajedničku borbu za očuvanje nezavisnosti i jedinstva države. Taj dokument suprotstavlja se svim ustupcima nemuslimanima koji žele da ugroze suverenitet Otomanskog carstva", nastavio je Ahmed Rešat.

"To je tačno, ali sultan ..."

Ahmed Rešat prekinu rođaka.

"Da li zaista veruješ da sultan nije znao da je otomanska vlada priznala granice određene Nacionalnom zakletvom? Da li si tolika budala, nećače?"

"Pa zašto onda otomanska vlada ne radi zajedno s poslaničkom delegacijom ovde u Istanbulu? Trebalo bi da objedine snage i zauvek okončaju ovu sramotu."

"Posle ovog žalosnog događaja, njegovo veličanstvo izdalo je carski dekret kojim uspostavlja stalnu komunikaciju s Anadolijom. Složili bi se i ranije da paša Mustafa Kemal nije zahtevao da se i Otomanski parlament preseli iz Istanbula u Ankaru."

"Ali to je razuman predlog. Ankara nije okupirana."

"Kemale, prestani da govoriš kao dete! Istanbul je sedište kalifata i vekovno sedište carstva. Preseljenje vlade na neko drugo mesto značilo bi da smo odustali od Istanbula!"

"Da li je to jedini razlog zbog kojeg nema sporazuma s revolucionarima?" "Zar on nije dovoljan?"

"Nije, ujače."

"Prestani! Sultan je zaštitnik vernih i on mora da ostane u sedištu kalifata. Sačuvaj me, Alahu, ako zaštita vere padne u tuđe ruke. Mora da vodi računa i o riznici Otomanske dinastije. Strahuje da bi Englezi mogli da je zaplene. Ovo ti govorim u najdubljem poverenju."

"Ali, ujače, obavešten sam da je sultan potpisao tajni ugovor s Englezima, u kojem je prihvatio njihov mandat. Obavezao se na upotrebu duhovne i svetovne vlasti u korist Engleza. Sultan će možda očuvati riznicu, ali je žrtvovao našu budućnost."

"Vladar je time samo kupovao vreme, Kemale. Nacionalni pokret nastaviće borbu dokle god je on na prestolu."

"Nadam se da je to istina."

³³ Amasijski protokol je Memorandum o razumevanju od 22. oktobra 1919. godine, koji su u Amasiji (tur.) *Amasya)* potpisale otomanska vlada u Istanbulu i Turski nacionalni pokret, kako bi zajedničkim snagama sačuvali nezavisnost i jedinstvo zemlje. Otomanska vlast je na taj način zvanično priznala sve jači Nacionalni pokret u Anadoliji

"Istina je. Sultan se najodlučnije protivi i raspuštanju vlade." Rešat-bega je prekinulo kucanje na vratima. "Uđi", rekao je. Pojavila se Behidža s poslužavnikom, kristalnom bocom i čašicama za raki.

"Zašto nas ti služiš, hanuma? Zar u kući nema nikog drugog sposobnog da nosi poslužavnik?"

"Brinula sam se za tebe, Rešat-beže. Kako si? Svi smo se zabrinuli. Da li si se smirio?"

"Jesam, dobro sam."

"Brinuli smo se i za Kemal-bega. Zašto si se toliko zadržao? Šta se desilo? Mehpara je na spratu. Sve nam je ispričala, ali Sarajlihanuma želi tebe da vidi. Hoćeš li joj dozvoliti da dode?"

"Reci joj da može dođe", odvrati Rešat-beg.

Spustila je poslužavnik na kraj stola i izašla. Očekivala je da zatekne supruga i nećaka u svađi. Umesto toga, sedeli su jedan preko puta drugog i prijateljski razgovarali. Pretpostavljala je da je Rešat-beg, posle svih događaja tog strašnog dana, odlučio da izbegava neprijatnosti u kući. "Na donjem spratu vlada spokoj", prenela je dobre vesti Sarajlihanumi.

"O! Sjajno! Onda ih neću uznemiravati. Ako su se ujak i nećak pomirili, najbolje je da ih ostavimo na miru. Idem na spavanje, devojko. Ovo je bio iscrpljujući dan", reče Sarajlihanuma izlazeći iz sobe.

"Posetiću devojčice", odvratila je Behidža. "Leman se mnogo potresla zbog oca. Moraću da je utešim."

Kemal im je sipao raki iz kristalne boce. Dopunio je dve čaše vodom iz bokala i dodao ujaku piće boje mleka. Ahmed Rešat iskapio je svoju čašu iz jednog gutljaja. Pružio je Kemalu da je opet napuni.

"Dragi ujače", progovorio je mladić dok je opet punio obe čaše, "nazdravimo objedinjavanju vlada u Istanbulu i Ankari i oslobođenju naše zemlje od osvajača."

"Za napredak i zdravlje države!"

Hteli su da se kucnu kad se niz pucnjeva prolomi noćnom tišinom. Osluškivali su napeto i pažljivo. Ahmed Rešat pritrčao je prozoru i otvorio ga. Čuo je slabe krike i povike.

"Šta se dešava?"

"I dalje hapse."

Ahmed Rešat provirio je napolje. Husni-efendija izašao je iz šupe u zadnjem dvorištu. Trčao je ka kući.

"Husni-efendijo, šta znače ovi hici?"

"Ne znam, gospodine."

"Obuci se pa da izvidimo."

Ahmed Rešat spusti prozor i izađe iz odaje. Behidža i Sarajlihanuma sjuriše se niz stepenice.

"Ponovo se događa nešto strašno ... Aaa, gde si pošao? To ne dolazi u obzir! Ne idi, za Alaha miloga. Neko tane će te pogoditi u glavu. Rešat-beže, molim te, ostani u kući!"

Ahmed Rešat se izvukao iz ženinog zagrljaja. Obuo je čizme i vratio se u selamlik po fes, koji je završio na podu. Stavio ga je na glavu i izašao.

"Sarajlihanuma, reci mu da ne ide! Dogodiće mu se nešto! Tebe će poslušati!", kriknula je usplahirena Behidža.

"Najbolje je da se ne mešamo u muške stvari", reče Sarajlihanuma.

"Ostavljam ti porodicu na brigu. Staraj se o njima", rekao je Ahmed Rešat Kemalu. Pridružio se Husni-efendiji, koji ga je čekao kod kapije. Brzo su se izgubili iz vida.

Kemal je popio svoj raki u selamliku. Popeo se na drugi sprat, s namerom da smiri uplakanu baku i ujnu. Ispričao im je sve što mu se tog dana desilo. Ubedio ih je da ne čekaju Ahmeda. Krenuo je u svoju sobu, a one su se povukle na spavanje. Hteo je da sačeka ujaka, ali oči su mu se same zatvarale. Jedva je stajao na nogama. Iznenadio se kad je u svojoj sobi zatekao Mehparu. Stajala je ispod visokog prozora u tankoj spavaćici.

"Da li je sve u redu? Mislio sam da si odavno otišla na spavanje."

"Nisam. Čekala sam te. Mislila sam da ćeš nešto hteti."

"Vrlo ljubazno od tebe, ali ništa mi sad nije potrebno. Umorna si koliko i ja. Idi na spavanje."

Nije ni mrdnula. Gledala ga je pravo u oči. Tamne bradavice ocrtavale su joj se pod spavaćicom. Šta se dogodilo s devojkom koja je bila previše stidljiva da podigne pogled sa zemlje, izuzev kad su vodili ljubav u postelji?

"Šta je?", pitao je.

Nije smela da pomene Azru. Otvorila je usta, ali nije mogla da progovori. "Prehladićeš se tako ...", reče Kemal pokazujući na njenu spavaćicu. "Idi u krevet. Oboje smo iscrpljeni."

Kad je shvatila da je ne želi, povratila je moć govora.

"Da je Azra-hanuma ovde, da li bi i njoj rekao da ode?" Zaprepastio se.

"Šta te je to spopalo?"

"Čuo si me!", rekla je prkosnog pogleda.

"Azra-hanuma nikada ne bi nepozvana ušla u moju sobu."

"Možda. Ali takođe se nikada ne bi ni žrtvovala za tebe."

"A zašto bi se pa žrtvovala? Šta sam joj ja?"

Usne su joj zadrhtale.

"Ona ti je prijateljica iz detinjstva. Stalo ti je do nje. S njom možeš da razgovaraš o svemu ... o svemu ...."

"Mehpara! Nisi valjda ljubomorna na Azru?"

Zaplakala je.

Nije znao da li da se smeje ili da plače. Azra je imala pravo: devojka jeste ludo zaljubljena u njega. Spoznaja da ga neko toliko voli ispunila mu je srce silnim ponosom. Uhvatio ju je za ruku, odvukao od prozora i pribio uza zid. Stisnuo se uz nju, skinuo pantalone i zadigao joj spavaćicu. Nije se opirala kad ju je poljubio niti kad je ušao u nju. Obmotala je nogu oko njegovog struka da bi joj bio bliži. Da je nije lično razdevičio, pomislio bi da ima posla sa iskusnom prostitutkom, sa umetnicom u vođenju ljubavi. Ali odrasla je u njegovoj kući i dobro je znao koliko je čista i nevina bila. Zbog toga se još više čudio njenoj smelosti i strasti.

Ubrzo je svršio. Pokušao je da se odmakne od nje, ali ona ga je stiskala i rukama i nogama. Uz napor se odvojio i gurnuo ruku između njenih nogu.

"Hoćeš ovo, a? Evo ti ... nezasita kujo, evo ti!"

Uvijala se pod njegovom rukom. Vlati vlažne kose zalepile su joj se za čelo. Desna dojka joj je ispala iz spavaćice. Nagnuo se i obuhvatio joj bradavicu usnama. Trenutak kasnije, ponovo se našao u njoj.

Začuvši nečije korake na stepenicama, naglo se povukao. "Brzo, Mehpara, navuci šal, sredi kosu", prošaptao je.

"Kemale!", vikala je Behidža s odmorišta na drugom spratu.

Malo je odškrinuo vrata: "Šta je bilo, ujna", umorno je prozborio. "Da li se ujak vratio?

"Jeste. Čeka te u prizemlju."

Podigao je pantalone i zakopčao dugmad. Na brzinu je oprao ruke u lavoru na natkasni i popravio frizuru.

"Idem dole. Sredi se i vrati se u svoju sobu", rekao je Mehpari. Naslonjena na zid, bila je na ivici suza, duboko ponižena. Nežno ju je poljubio u čelo.

"Nema potrebe za ljubomorom, Mehpara. Niko se ne može meriti s tobom."

Požurio je niz stepenice na vrhovima prstiju, da ne bi probudio rođake. U mračnom predsoblju, ujak je s lampom ličio na izmučenu avet koja lebdi u vazduhu.

"Ujače!"

"Napolju se još vodi bitka, Kemale. Pokret otpora nije gubio vreme. Uprkos

silnim engleskim racijama, pokušali su da dignu u vazduh francuske kasarne u Ejupu", rekao je. "I sutrašnji dan biće veoma naporan."

Kemal u oskudnoj svetlosti lampe nije mogao da proceni da li je ujakovo izduženo lice zadovoljno ili zabrinuto zbog najnovijeg razvoja događaja.

APRIL 1920.

"Munira-hanumaefendi ostala je zarobljena u Kadikoju", obznanila je Behidža. "Kad sam juče ujutru konačno dobila priliku da se zahvalim Azrahanumi na pomoći i gostoprimstvu, rekla mi je da trajekti uopšte ne plove. Za prelazak s evropske na azijsku obalu neophodna je posebna dozvola."

"Ne verujem!", planula je Sarajlihanuma.

"Istina je. Azra je, pošto njena majka ne može da se vrati, ostala sama u onolikoj kućerini, sa samo jednim slugom i baštovanom. Bilo mi je tako žao sirotice."

"U toj kući je uvek bilo bar nekoliko sluškinja."

"Govoriš o prošlim vremenima, majko. Kad smo ih poslednji put posetili, samo je kućepaziteljka Nazik bila tamo. Ovi najnoviji događaji toliko su uznemirili sluškinjinu porodicu da su zatražili da se odmah vrati kod njih na selo, barem dok sve ovo ne prođe."

"Zašto nas onda ne bi počastvovala malo dužom posetom? Zaista ne bi smela da ostaje sama u toj kućerini."

"To je i meni palo na pamet, ali oklevala sam da je pozovem. Zar ne bi bilo neprijatno da vidi kako se siromašno hranimo?"

"Ne budi smešna, Behidža! Postoji li domaćinstvo u Istanbulu koje nije pogoden okupacijom? Čak i najsjajnije rezidencije skupljaju ostatke."

"A gde će spavati?"

"Suad može da pređe kod Leman. Gošća bi nekoliko dana, do povratka njene majke, mogla da spava u Suadinoj sobi."

***

"Ne idem iz svoje sobe! Ništa me neće isterati! Neću da spavam sa sestrom!", vrištala je Suad.

"Ne želim je u mojoj sobi, majko! Lepo vam kažem da neću da je primim!", režala je Leman.

"Leman, praviću se da te nisam čula! Što se tebe tiče, Suad, ućuti ili *ćeš* dobiti svoje! Morate da slušate starije!"

"Ne mogu da delim sobu sa Suad! Neuredna je i svaki čas me vuče za kosu!"

"Aman, sad ste velike! Prestanite da se ujedate! Sram vas bilo!"

"Neću u sestrinu sobu i bog! Zašto gošća ne spava u muzičkoj sobi?"

"Ne može! Sviraće moj klavir!"

"Ućutite ili ću sve što ste rekle preneti vašem ocu čim dode kući. Razmislite što će vas onda zadesiti", upozorila ih je majka.

"Nisi baš uspela kao majka", umeša se Sarajlihanuma. "Devojke su izrasle neposlušne. Sad ih nikakvo kažnjavanje neće promeniti. Mi smo u njihovim godinama gledale u zemlju u prisustvu starijih. Nismo smele ni da pomislimo da pustimo jezik, a kamoli da se jogunimo ovoliko."

Suad je ukrstila oči i pogledala u pod.

"Jeste li ovako radile, nano?"

Leman i Behidža nisu mogle a da se ne nasmeju.

"Samo se vi smejte, ali zapamtite da ćete završiti kao usedelice ako nastavite s tim glupostima. Nikome ne trebaju devojke koje ne poštuje starije."

"Ja i ne nameravam da se udam, nano", reče Suad.

"Ma nemoj? A šta ćeš da radiš?"

"Biću pesnikinja."

"A šta ti je to?"

"To su žene koje pišu poeziju. I ja ću biti jedna od njih."

"To su budalaštine! Odmah u svoje sobe! Gubite mi se s očiju!", reče Sarajlihanuma.

"Pošaljite mi vašu Mehpara-ablu", povikala je Behidža za devojkama. "Ona će pripremiti gostinsku sobu, a ja ću napisati pismo da ga Husni-efendija odnese. Azra-hanuma doći će odmah. Ako premestimo klavir u sobu za prijem, oslobodićemo mesto za krevet u muzičkoj sobi. Zašto mi to odmah nije palo na pamet?"

Zato što si guska, pomislila je Sarajlihanuma, a onda se vratila omiljenoj temi: snajinim roditeljskim veštinama. "Eto šta se dešava kad pošalješ dete u školu, umesto da ga podučavaš kod kuće. Pazi šta sam ti rekla, to dete će na kraju stvarno završiti kao neudata pesnikinja, a možda i kao nešto još gore." Starica je Behidži često prigovarala da su joj kćeri razmažene. Smatrala je opasnom rabotom to što Suad pohađa školu, gde je izlažu ko zna kakvim opasnim savremenim idejama. Za to je krivila svoju majku. Ona *je* iskvarila i Kemala i Rešata. Koja bi dobra čerkeska porodica prešla preko mišljenja njegovog veličanstva i poslala kćer u školu. Behidža ih je trovala. Čak je i Mehpara naglo prebledela kad je čula da treba da pripremi muzičku sobu za Azra-hanuma. Sirotica, jedva stoji na nogama od umora! Morala je da se uhvati za dovratak.

Behidža *je* tražila papir i olovku po sobi. Bila je dobro raspoložena Biće lepo s gošćom u kući. Dojadili su joj jednolični razgovori sa svekrvom i njeni danonoćni prekori. Azra će biti dašak svežeg vazduha. Ko zna, njeno prisustvo moglo bi da prija i Kemalu.

Ahmed Rešat je tog jutra sišao u sobu za prijem u kućnoj halji. Ugledavši ga, ćerke su spustile vez i oduševljeno uskliknule: "Tata je danas kod kuće s nama!" Žene su sedele na divanima i pile kafu sa Azrom. Sarajlihanuma je pokušavala da nauči mladu unuku umetnosti goblena, dok je Leman veštim prstima izrađivala čipku.

"Zar danas ne ideš u ministarstvo?", pitala je Behidža.

"Ne idem."

"A zašto? Da li ti je dobro?"

Ahmed Rešat želeo je da kaže da se ne oseća dobro, da teško diše, da ga mori teskoba u grudima i da ga boli duša. "Salih-pašin kabinet podneo je ostavku", rekao je pribrano. "Od danas sam nezaposlen."

"Kako možeš da kažeš tako nešto, Rešat-beže! Neka vetar odnese te grozne reči s tvojih usta!"

"Ne potresaj se, hanuma. Nastavićemo da radimo do sastavljanja novog kabineta. Ni ja ne želim da vam se motam oko nogu i da vam smetam po kući."

"Ah, Rešat-beže, savršeno dobro znaš da te obožavamo. Kad sam te jutros videla u postelji, mislila sam da si iscrpljen. Nisam imala srca da te budim, iako sam strahovala da ćeš se kasnije ljutiti na mene."

"Spavala si kad sam se vratio kući. Ni ja nisam imao srca tebe da probudim, draga moja."

"Pa, eto, ovde si. Doneću ti kafu", reče Behidža.

"Može. Danas ću sedeti s damama i slušati ogovaranja."

"Nikoga nismo ogovarale!", reče Behidža.

"Žene su ovih dana zaokupljene mnogo važnijim stvarima od vođenja ispraznih razgovora", reče Azra. Pokazala je na časopis u svom krilu.

"Čime?"

"Mi, žene, moramo da uradimo sve što je u našoj moći da bismo pomogle otadžbini. Da li se slažete sa mnom, beže?"

"U potpunosti se slažem s vama, Azra-hanuma."

"Pokazivala sam Behidži članke koje su napisale neke od najcenjenijih ženskih spisateljica. Naročito preporučujem onaj o Nakija-hanumi." "I šta piše o njoj?"

Azra je pronašla članak i okrenula časopis prema Rešat-begu. Glasno je čitao probrane delove.

"Hm, hm … Nakija-hanuma, otelotvorenje ženske vrline … hm … Ako je ugledna, prosvećena i neudata žena poput nje stavila srce i um u službu nacionalne stvari, može se očekivati da će njeni napori dostići, ili čak prevazići, one koje čine naši hrabri muškarci … hm."

"Ko je ta Nakija-hanuma, draga moja?", zanimalo je Sarajlihanumu. "Ona je upravnica škole Fevzije u Uskudaru, efendum`, objasnila je Azra. "Otkad se to žene bave muškim poslovima? Trebalo bi da se usredsredi na svoje učenice!", brecnu se Sarajlihanuma.

"Nije se samo upravnica pridružila otporu. I sultanija, kći sultana Abdula Hamida, kao i sultanija Fehima, kći sultana Murata, ne vide nikakvo zlo u pregalaštvu žena u ime otadžbine, efendum", reče Azra. Okrenula se prema Rešat-begu i dodala: "I zar nije tačno, efendum, da su tokom Svetskog rata naši voljeni Englezi dozvolili svojim ženama da rade za vojsku, i to ne samo u pozadini već i na prvim linijama fronta? Zar nisu radile u prodavnicama, fabrikama i kancelarijama da bi zamenile odsutne muževe i sprečile krah ekonomije?"

"Jesu, radile su, i to su dobro radile, ali otkad me to ubrajate u obožavaoce Engleza, Azra-hanuma?"

"Zar sultan nije proengleski nastrojen?"

"Sultan možda jeste proengleski nastrojen, a Partija slobode i jedinstva mogla bi se nazvati proengleskom, ali ja nisam pristalica nijedne partije, a ni Engleza. Odan sam isključivo sultanu, zato što je njegovo veličanstvo naslednik kuće Osmana, mnogovekovnih suverenih vladara ovih zemalja."

"Nisam ni tvrdila ništa drugo, efendum. Moja jedina želja je da naše žene budu obaveštene o onome što se dogada, kao i da im se dozvoli da zauzmu svoje mesto pored muškaraca i da zajedno krenu protiv neprijatelja."

"Istinitije reči nisi mogla izreći, Azra-hanuma. Hteo bih da znate da je i sultanija pristalica obrazovanja i da se zalaže da žene dobiju istaknutije uloge u našoj zemlji."

Leman se dosađivala. Zatražila je dozvolu da svira klavir. Smesta je počela da se prepire sa Suad, koja je potrčala za njom.

"Sedi dole i vezi. Nemoj da trčiš za mnom i dosađuješ."

"Izgleda da nisi u stanju da se ljubazno ponašaš prema sestri, Leman", umeša se Behidža. Pokušavala je da progovori strožim tonom. "Da li bi bilo toliko strašno ako bi samo sela pored tebe? Mogla bi da ti okreće stranice dok sviraš?"

"Nikako! Ruke su joj uvek prljave! Juče je dirala klavir nakon što je jela kifle.

Znam jer je isprljala dirke masnim prstima." Behidža je prešla na mladu kći.

"Suad! Zar ti nisam rekla da ne diraš sestrin klavir! Ako čujem da si ga još jednom dirala, zaključaću violinu u orman pa nećeš moći ni nju da sviraš!"

"Zašto ne zaključaš i klavir u orman, tako ni njega ne bih mogla da diram?"

Azra nije uspela da priguši osmeh. Behidža se okrenula suprugu i odmerila ga molećivim pogledom. Bilo je jasno da je očekivala odgovarajuću podršku protiv kćerkine drskosti. Ahmed Rešat se godinama uspešno rvao sa sve praznijim trezorima Otomanskog carstva, ali našao se u čudu kako da odgovori na oštar jezik drske devojčice. Mehpara *je* ušla u sobu u ulozi spasioca, sa šoljom kafe na srebrnom poslužavniku. "Mehpara, devojko moja, hoćeš li biti tako ljubazna da se popneš gore i obavestiš Kemal-bega da se važni stavovi o sudbini države i nacije razmenjuju u salonu, i da bismo svi voleli da nas počasti svojim prosvetiteljskim mislima", reče Rešat-beg.

"Ja ću otići po Kemala", ciknu Suad. Progurala se pored Leman, koja je dostojanstveno, kao pobednik, lagano koračala ka vratima.

Mehpara je spustila poslužavnik ispred Rešat-bega i izašla. Sarajlihanuma je bila zadovoljna poboljšanim odnosima između ujaka i nećaka, ali se i ljutila na Ahmeda Rešata što se podsmeva Kernalu pred Azrahanumom. Ona nije prezala da oštri jezik na bližnjima, ali pred gostima je o porodici pevala samo hvalospeve.

"Obavezni smo da poštujemo tuđe stavove, uključujući i one koje pripadaju mladima, Rešat-beže", počela je. "Ali jedno znam sigurno i ne oklevam da to saopštim – politika je za muškarce! Ženama tu jednostavno nije mesto. Žestoko se protivim takvoj praksi!"

Azra je pažljivo slušala, sa izrazom strpljive učiteljice. Zatim je počela da objašnjava zašto bi žene trebalo da uzmu učešće u svim oblastima života, uključujući i politiku. Behidža je zapanjeno slušala, Sarajlihanuma je tvrdoglavo zurila kroz prozor, a Rešat-beg se u svemu slagao s gošćinim stavovima. Otomanske žene predugo su bile bez prava glasa i karaktera, kao da su se prerano povukle u grob. Škole za devojčice su se, na svu sreću, otvarale svuda. Devojke su odskora dobile mogućnost i visokog obrazovanja na Ženskom univerzitetu.³⁴

"Da li razmišljate da vaše kćeri pošaljete u ovu školu?", pitala je Azra.

"Ja bih rado, ali o budućnosti devojčica najpre moram da se posavetujem s Behidžom", odgovorio je. Posmatrao je suprugu, tražeći podršku. Behidža, vatrena

³⁴ Darülfünun-ı İnas (Ženski univerzitet, odnosno dom nauka) osnovan je 1914. Škola se 1920. godine spojila sa Istanbulskim domom nauka *(Instanbul Darülfünûnu),* iz kojeg je kasnije nastao moderni Istanbulski univerzitet. Od 1922. godine, svi odseci, izuzev teologije, upisivali su mešovita odeljenja

pristalica udaje devojaka u što ranijem životnom dobu, zbunjeno se smeškala pogleda uprtog u tepih.

Sa sprata su dopirale note neke sonate.

"Leman je baš darovita!", primetila je Azra. S odobravanjem je klimala ka tavanici. "Prošle noći mi je odsvirala pravi mali koncert."

"Ima dobar sluh", reče Behidža. "Suad se odlučila za violinu. Ne verujem da će ikad dostići Lemanin pivo, uprkos prvobitnom oduševljenju muzikom. Sad samo hoće da svira klavir."

"Tek je počela da se bavi muzikom", reče Sarajlihanuma. "Daj joj malo vremena! Za nekoliko meseci, sve će doći na svoje."

Behidža je zbunjeno podigla obrve. Nije verovala da će doživeti da čuje kako Sarajlihanuma srčano brani mladu unuku, koju je večito prekorevala. Starica je još jednom potvrdila svoj ugled vrlo nepredvidive osobe.

Razgovor se upravio ka stanju nacije, kad se Kemal pridružio društvu u salonu. Veliki broj bivših članova kabineta otišao je u Anadoliju. Prišli su Vojsci nacionalne nezavisnosti. Opšte mišljenje bilo je da će paša Damad Ferid voditi sledeću otomansko vladu. Njegovo divljenje prema Englezima moglo se meriti samo s prezirom koji *je* osećao prema nacionalistima.

"Ferid-paša će ponovo postati veliki vezir? Kakva šteta!", reče Behidža kad je shvatila značenje muževljevih reči. "Kemalove simpatije za nacionaliste navele su te da u poslednje vreme ma njih gledaš blagonaklono, što nije dobro. To samo znači da su tvoji ministarski dani odbrojani."

"Ti dani su svakako odbrojani, iako sam obećao njegovom veličanstvu da ću obavljati ministarsku dužnost do postavljenja novog ministra. Kabineti se sastavljaju i padaju, ali točkovi države moraju da se okreću."

Posle neopozive potvrde gubitka ministarskog položaja, Behidža zaplaka.

Azra je vešto promenila temu. "Planirala sam da sledećeg dana posetim priredbu na kojoj će hanuma Šukufa Nihal čitati svoju poeziju. Volela bih da, uz vaš pristanak, povedem i Behidža-hanumu sa sobom."

"To ne dolazi u obzir!", povika Sarajlihanuma. "Ona ne želi da ima posla s vašim udruženjima i društvima. Šta se to pre neki dan desilo? Stotine žena izašle su na ulice! Držale su govore na Trgu sultana Ahmeda ... Kakva sramota!"

"Sarajlihanumaefendi", reče Azra, "samo ćemo posetiti Makbulahanumin dom. Biće to prijatno druženje, sa slušanjem poezije. Štaviše, njen dom je veoma blizu vašeg."

Rešat-beg progovorio je odlučnim tonom, nezadovoljan Sarajlihanuminim

javnim omalovažavanjem supruge i vređanjem gošće.

"Ako želi, Behidža-hanuma može da ti pravi društvo", rekao je. "Jedino što ovih dana ulice nisu u potpunosti bezbedne. Zahtevam samo da obavezno povedete i Husni-efendiju."

"Molim vas, efendum, mogu li i ja s njima?"

Sve glave iznenađeno se okrenuše ka Mehpari. Skupljala je prazne šolje od kafe, pogleda uprtog u pod. "Ja ću ih pratiti. Praviću društvo Behidža-hanumi ... Molim vas, efendum ... Volela bih da i ja čujem njenu poeziju."

Pod Rešat-begovim oštrim pogledom, Sarajlihanuma je ćutala kao zalivena.

"Vrlo dobro. Ipak, molim vas da se ne zadržavate dugo, Azra-hanuma. Žene u ovom domaćinstvu obično dolaze kući najkasnije do poslepodnevne molitve. Verujem da ni sutra neće biti drugačije."

"Neće biti, efendum`, uveravala ga je Azra.

Behidža se našla razapetom između radosti i zebnje. Pitala se šta će raditi na sastanku na kojem dame razgovaraju o politici, ali joj je i prijalo što ju je suprug tako odlučno podržao pred Sarajlihanumom.

Nadomak kapije Makbula-hanuminog doma, Behidža je pitala Azru koliko će sastanak trajati.

"Ako recital potraje sat, a razgovor uz posluženje još jedan, bićemo ovde najmanje dva sata", naglas je računala Azra.

"Husni-efendijo, idi kući pa dođi po nas za dva sata", reče Behidža.

Tri žene prišle su kapiji. Azra i Behidža išle su napred, a Mehpara dva koraka iza njih.

Makbula-hanumin salon sastojao se od niza povezanih prostorija, sa stolicama poredanim kao za islamsku pogrebnu službu. Ali bio je pun. Četrdeset dama tiho je žamorilo i razmenjivalo papire. Azra je imala mnogo poznanica. Pozdravljala ih je, ljubila i pitala za zdravlje. Našle su tri slobodne stolice i sele. Sluge su kružile prostorijom s limunadom i šerbetom.

Behidža je primetila da je većina žena skinula mašlah³⁵ i da im pramenovi vire iz marame i padaju po čelu i slepoočnicama. Već je videla te nove frizure u časopisima. Zarekla se da *će*, čim se vrati kući, i svoju kosu srediti isto tako.

Na vratima ih je pozdravila devojka riđih uvojaka. Pretpostavila je da je to gospodarica kuće. Ista žena stala je na čistinu između stolica i glasno obznanila:

_

³⁵ Ogrtači s otvorom napred

"Dobro došle! Danas imamo nove gošće. Među nama je i supruga novog ministra finansija Rešat-begefendije, Behidža-hanumaefendi, i njena rođaka Mehpara-hanuma. Predlažem da im uputimo srdačan pozdrav pre nego što počnemo."

Talas živahnog žagora preplavio je odaju. Behidža je naglo pocrvenela do ušiju. Nije znala šta da radi ili na koju stranu da pogleda. Azra je sigurno rekla Makbula-hanumi ko su. Postupila je tako netaktično! Behidža se ograničila na kratki naklon. Krajičkom oka posmatrala je Mehparu. Devojka je zurila u zid ispred sebe. Um joj je bio ko zna gde, lice bezizražajno, a leđa ponosno ispravljena. Činilo se da nije svesna neželjene i preterane pažnje.

Neke dame su im prišle da bi se predstavile. Behidža je izbegavale poglede tih žena, iako su je sve do jedne obasipale komplimentima. Trudila se da im odgovori na najbolji način. Bila je svesna da je kao supruga ministra finansija, čak i onog koji *je* u opozivu, morala da igra izvesnu društvenu ulogu. Nije znala mnogo o svetu zato što je retko napuštala krug najbliže porodice, rođaka i prijatelja. Nije imala poglede, stavove i osećanja koje bi mogla nazvati svojim. Postala je bolno svesna posledica predaje domaćinstva Sarajlihanumi na upravljanje. Isparilo joj je iz glave i ono malo što je naučila iz novinskih članaka. Obilno se znojila. Trudila se da suzbije paniku, ali svejedno se osećala uplašeno i ugroženo. "Naš prethodni sastanak svojim prisustvom počastvovala je sultanija Fehima. Čak se udostojila da nam odsvira i jednu klavirsku sonatu, koju je lično komponovala u čast novog ustava. Vaše prisustvo je velika privilegija i izvor nadahnuća za sve nas", zborila je domaćica skupa. "Najiskrenije se nadamo da ćete nas počastvovati vašim prisustvom i na svim budućim sastancima. Želite li nešto da poručite prisutnim damama?"

Behidža je pomislila da će istog trena umreti od stida.

"Veliko vam hvala, efendum. Plašim se da danas nisam spremna za javno obraćanje. Oprostite mi", procedila je.

"Donesi mi nešto za piće, molim te", obratila se Mehpari čim se Makbula udaljila. "Grlo mi je suvo. Vidim da nude limunadu ... Zadovoljila bih se i vodom."

Mehpara je ustala i pogledom potražila poslužitelja.

"Behidža-hanuma, dozvolite mi da vam skrenem pažnju na damu koja se uputila ka nama; to je pesnikinja hanumaefendi Šukufa Nihal. Uskoro će nam recitovati. Hoćete li da vas predstavim?", pitala je Azra.

"Kasnije, Azra-hanuma. Nešto mi se vrti u glavi."

Azra nije navaljivala zato što je jedna od žena već stala na sredinu salona. Počela je da udara kašikom po poslužavniku.

"Pst! Molim vas, tišina, poštovane! Tražim srdačan aplauz za današnju

gošću, koju svi izuzetno volimo i cenimo. Šahenda-hanumaefendi! Dobro došla, efendum!"

Niska i zdepasta žena stala je pored domaćice. Mehpara je donela čašu limunade Behidži i sela pored nje. Pila je pohlepno. Bilo joj je veoma loše. Vratila je čašu Mehpari.

"Uzmi je. Skloni je dalje od mene. Grozno miriše", tiho je promrmljala. "Ali miriše na nanu."

"Stomak mi se nešto uznemirio. Popij je ti ako želiš."

Šahenda je počela besedu, a Behidža se trudila da je čuje, ali nije mogla od zujanja u ušima. Kao da su joj se stotine razbesnelih muva rojile po glavi. Reči poput "otadžbina", "zemlja", "sloboda" i "nezavisnost" probijale su se kroz zujanje, ali nije mogla da čuje i razume rečenice. Pokušavala je da zadrži pozu zainteresovanog slušaoca. Posmatrala je govornicu, koja bi povremeno pogledala pravo u nju, suprugu ministra, u potrazi za odobravanjem i podrškom. Vatreni ton dozivao je neprijatne slike: napadačke horde, stisnute pesnice, kamenje i štapove u rukama razularene gomile; ružne povike na stranim jezicima, nerazumljive, a tako slične psovkama; prebijanja, poniženja i strah za goli život! Oblio ju je hladan znoj. Više nije pokušavala da izgleda pristojno. Želela je samo jedno – da Šahenda više završi svoj beskrajni govor. Na jedvite jade je zadržavala limunadu u stomaku. Mehpara je na Behidžinom čelu primetila graške znoja, ali pripisala ih je zagušljivom vazduhu u prostoriji.

Konačno se razlegao gromoglasni aplauz, samo je Behidža slabašno tapšala. Žene su se okupile oko govornice da joj čestitaju. Htela je da im se pridruži, ali toliko joj se mantalo po glavi da se plašila da ustane. Azra se nagnula preko Mehpare i pitala je: "Kako vam se dopao govor Šahenda-hanume?"

Behidža je lakonski odgovorila: "Bio je čudesan."

"Biće joj veoma drago da to čuje sa vaših usana. Mogle bismo da joj priđemo pre no što Šukufa-hanuma obznani početak rasprave."

"Hajdemo."

"Uhvati me za ruku, molim te", prošaptala je Mehpari u uvo. "Ne osećam se najbolje." Devojka se iznenadila. Uhvatila ju je za ruku i tako krenule ka Šahenda-hanumi. U salonu je bilo tesno i zagušljivo. Svi su govorili u isto vreme. Njihovi glasovi odzvanjali su po Behidžinim ušima. Posle nekoliko koraka, sa užasom je shvatila da ne može da kontroliše noge i ruke. Kolena su joj popustila. Mehpara je zagrli oko struka da ne bi pala.

"Behidža-abla ... Behidža-abla, šta nije u redu? O, Behidža-abla ... Alahu na

nebesima, ne čuje me ... Onesvestila se ..."

"Izgubila je svest. Alahu milosrdni, onesvestila se!"

"Šta se dešava?"

"Odstupite ... Sklonite se s puta ... Pustite ih da prođu ..."

"Ko se onesvestio? A, to je draga Behidža! Brzo! Brzo! Zovite pomoć!"

Šahenda je preuzela komandu: oštro je naredila ženama da odstupe i klekla pored onesvešćene žene. Mehpara je držala Behidžinu glavu na kolenima. Drhtavim prstima joj je otkopčavala bluzu.

"Donesi mi limunovu esenciju. Imate li je u kući? Molim vas da je što pre donesete", naredila je Šahenda-hanuma. "I otvorite prozore. Pustite svež vazduh u odaju." Obratila se Mehpari: "Došli ste ovamo s njom, zar ne? Pretpostavljam da ste rođake?"

"Tako je, efendum."

"Da li često gubi svest?"

"Ne. Nikad nisam videla ništa slično."

"Da li je trudna?"

"Nije ... pa ... nije koliko ja znam."

"A šta mislite, zašto se onesvestila? Da li se prehladila? Da li je bolesna? Da li ima problema s varenjem?"

"Ne, nije bolesna", uveravala ju je Mehpara.

"Možda se uzbudila zbog vašeg nastupa", nagađala je Azra. "Ne budite ironični!", planula je Šahenda-hanuma. Nasula je malo kolonjske vode u dlan. Poprskala je čelo i slepoočnice onesvešćenoj Behidži i prešla namirisanom rukom ispod njenog nosa. Svilenom maramicom otrla joj je znoj sa slepoočnica i gornje usne, a onda je blago ošamarila po obrazima. Povratila se. Osmotrila je okolinu zbunjenim pogledom. Zatvorila je oči kad je, tik ispred sebe, videla pesnikinju. Bila je sigurna da sanja.

"Ne brinite, draga moja. Dobro vam je. Pozlilo vam je, to je sve."

Htela je da umre od stida kad se setila gde je i šta se desilo. Pala je kao kamen, u tuđoj kući, okružena nepoznatim ženama. Kakva bruka! Teškom mukom je zadržavala suze. Mehpara joj je pomogla da sedne.

"Odvešćemo je do jedne od spavaćih soba. Tamo ću je pregledati", reče Šahenda-hanuma. Kad se pesnikinja udaljila, Behidža je upitala Azru: "Da li je ona doktor?" Odmah je shvatila da je pitanje nerazborito: kako žena može da bude doktor? Ali Šahenda-hanuma delovala je samouvereno ... ponašala se kao iskusan lekar.

"Šahenda-hanuma je iskusna babica", rekla je Azra. Behidža se uspaničila. Ostala je bez i ono malo boje u obrazima. "Behidža-hanuma, ne morate da se podvrgavate pregledu ako ne želite. Objasniću to Šahenda-hanumi", rekla je Azra.

"Nadam se da to neće biti protumačeno kao nedostojno ponašanje."

"Neće, ni u kom slučaju."

Polako je ustala. Vrtoglavica se pojačala. Teturala se ka Makbula-hanuminim spavaćim sobama uz Azrinu i Mehparinu pomoć. Šahenda je već bila u sobi. Brisala je sveže oprane ruke lanenom krpom. Sa osmehom je prišla Behidži.

"Ne bojte se, hanuma", rekla je, "samo ću vam proveriti puls. Da li ste nešto jeli?"

"Jesam." Stisnula je Behidžin vitki zglob. Pažljivo je osluškivala puls.

"Isplazite jezik." Behidža je poslušno otvorila usta, kao bespomoćna devojčica.

"Sve je u redu", obznanila je Šahenda-hanuma, "što znači samo jedno: žena vaših godina može da se onesvesti samo iz jednog razloga ..."

"A koji je to razlog?"

"Pa očigledan je!"

Behidža je naglo porumenela.

"Ako imam pravo, želela bih da vam ja pomognem da donesete dete na svet."

"Zaista, ne verujem da sam u drugom stanju, ali zahvaljujem vam na brizi", reče Behidža. Obratila se Makbuli: "Bojim se da sam vam napravila silne nevolje i pokvarila skup. Vreme je da Mehpara i ja krenemo kući. Azra-hanuma može da se vrati kasnije, po završetku rasprave."

Duboko se zahvalila damama na vratima, koje su se zabrinule zbog njenog zdravlja. Odbila je ponuđenu kočiju uz izgovor da će joj svež vazduh prijati. Polako je otpešačila do kuće, oslanjajući se sve vreme na Mehparu.

Šta ju je uopšte navelo da pođe sa Azrom? Otkad ona mari za slobodu, pravdu i jednakost? Još nije ovladala ni sopstvenim domom! Da li od nje zavisi spas otadžbine? Zašto bi se družila s gomilom umišljenih žena kad uživa neograničenu slobodu da mirno sedi kući, s udom i vezom? Da sve bude još gore, obrukala se izgubivši svest. Kod kuće joj se nešto slično nikad ne bi desilo. "Alaha ti, nemoj nikom da kažeš šta mi se danas dogodilo, pogotovo ne Sarajlihanumi", zamolila je Mehparu.

"Neću, Behidža-abla. Onesvestila si se. Zar ne misliš da bi trebalo da posetiš doktora da bi znala zašto ti se to dogodilo?"

"Obeznanila sam se zbog teskobe i zagušljivosti."

"Niko se ne onesvešćuje zbog toga."

"Limunada mi nije prijala."

"Limunada je bila odlična. Nikom drugom nije pozlilo od nje."

"Imam osetljiv stomak."

"Slušaj, čuvaću tvoju tajnu, ali samo pod jednim uslovom."

"Pod kojim?"

"Ćutaću ako te pregleda pravi doktor. Pozvaćemo Mahir-bega. Reći ćemo mu šta se desilo i pitati ga za mišljenje. Može da te pregleda u Kemal-begovoj sobi."

Behidža je zamišljeno koračala. Nije u Mehparinom predlogu videla ništa loše, ali nije želela da se poverava Kemalu. Devojka joj je, po svoj prilici, čitala misli. "Veruj mi da Kemal-beg to nikome ne bi rekao. Zna bolje nego iko da Sarajlihanuma ume da bude nezgodna."

"U redu", složila se Behidža oklevajući. "Možeš li mi reći šta je Šahenda-hanuma govorila? Strašno mi je zujalo u ušima. Propustila sam čitav govor."

"Bila je to divna beseda. Na kraju su sve okupljene dame poželele da dograbe pištolj i jurnu na neprijatelja. Obraćala se svima, podjednako i muškarcima i ženama. Pozivala nas je da se pridružimo pokretu otpora u Anadoliji."

"Dakle, očekuje od nas da jurnemo u Anadoliju, sa sve decom?"

"Ne moramo nigde da jurimo. Možemo da skupljamo novac. Slaćemo ćebad, džempere, cipele i hranu za front. Spremaćemo zavoje i lekove. Eto, to je rekla."

"Šta god da uradiš, nemoj ni da zucneš o ovome Rešat-begu. Uskratiće gostoprimstvo Azri ako sazna gde nas je odvela."

"Mislim da Rešat-beg i te kako voli svoju otadžbinu i da zna gde nas je vodila", reče Mehpara. "Ne brini, neće se ljutiti na nas."

"Kako si ti čudna devojka. Da li te je Kemal tome naučio."

"Niko me ničemu nije naučio, efendum. Svi se rađamo s ljubavlju: prema otadžbini, deci, roditeljima ... muškarcu. Kad kucne čas, duboko usađena ljubav iznikne i procveta. To je moje mišljenje."

"A otkad razmišljaš o svemu tome?"

"Otkad sam probdela mnoge besane noći kraj Kemal-begove bolesničke postelje, sama, samo sa svojim mislima."

"Blagoslovena da si, devojko! Ali manje razmišljaj, a više spavaj. Svakog dana si sve bleda. Razbolećeš se ako tako nastaviš. Na kraju ćeš se negde onesvestiti, kao i ja." "Ne brini za mene", uz osmeh će Mehpara. "Ništa mi se neće dogoditi. Čerkezi su navikli na muke. Pogledaj Kemal-bega. Vratio se živ i zdrav iz Sarikamiša, gde su se desetine hiljada posmrzavale. Tada sam uistinu shvatila da Alah čuva Čerkeze."

"Čuti, dobro se sećam u kakvom se stanju vratio. Moraš da budeš Čerkeskinja da bi ga tad nazvala živim i zdravim", reče Behidža.

Paša Damad Ferid, novi veliki vezir, bez oklevanja se dao na posao i počeo da bira novu vladu. Zadržao je starog ministra finansija. Položaj je iziskivao veliku stručnost i iskustvo, a Ahmed Rešat je mnogo godina verno služio državu, nikada se ne vezujući za partije. Rešat-beg je prihvatio da ostane ministar i u vladi velikog vezira, kog nimalo nije cenio, nakon što je saznao da će njegov stari prijatelj, Ahmed Rešit, obavljati dužnost ministra unutrašnjih poslova.

Doktor Mahir ih je posetio jednog jutra da bi čestitao starom prijatelju na povratku u ministarsku fotelju. Po navici je otišao u Kemalovu sobu. Došao je i po pismenom pozivu Behidža-hanume. Žene su se, ubrzo po njegovom dolasku, ušunjale u Kemalovu sobu. Behidža mu je, s neskrivenom nelagodnošću i oborene glave, saopštila da se nedavno onesvestila. Stvar nije ozbiljna, ali ne bi bilo naodmet da se posavetuje s doktorom. Zamolila je Kemala da na trenutak ode u Mehparinu sobu.

"Odmah ću se udaljiti. Otići ću na donji sprat", složio se mladić.

"Ne, ne, nemoj dole. Ne želimo da privučemo Sarajlihanuminu pažnju. Nema potrebe da se zalud brine. Idi u Mehparinu sobu."

Prešla je na stvar čim je Kemal izašao. Zamolila je doktora da rezultate pregleda drži u najvećoj tajnosti, kao što je i pomenula u pismu. Niko u kući ne sme o njima ništa da sazna.

Doktor Mahir je po završetku pregleda zatražio da opere ruke. Kad je otišao, Behidža je sela na Kemalov krevet. Pokrila je velom kosu i Mehpari, koja je stajala pokraj kreveta, rekla: "Reci Kemal-begu da može da se vrati u svoju sobu."

Doktor se vratio. Rekao je: "Savršeno ste zdravi, efendum. Babica je imala pravo – najverovatnije ste u drugom stanju. Biću apsolutno siguran kad pregledam

uzorak mokraće. Po izvršenoj analizi, obavestiću vas o rezultatima."

"Ali kako je to moguće? Alahu milostivi!"

"A zašto ne bi bilo moguće? Možda ćete ovog puta biti blagosloveni sinom."

"Želela bih sina; ne zbog mene, već zbog Rešat-bega."

"Koliko ga ja poznajem, biće srećan i s još jednom kćerkom."

"Poznato vam je da je Suad poslao u školu, kao da je dečak. Da ima sina, možda bi pustio devojčice da budu devojčice."

"Zar je obrazovanje toliko štetno za devojčice?"

"Školovanje i vaspitanje devojčica je nešto sasvim drugo. Suad jedva da ume da veze. Uopšte ne zna da svira ud. Ne provodi dovoljno vremena kod kuće da bi išta korisno naučila. Najveći deo vremena je u školi."

"Šta je s Leman?", sa osmehom će doktor Mahir.

"Sarajlihanuma je uspela da je zaštiti od Rešat-begovog uticaja. Dobro znate da staramajka u njoj prepoznaje sebe, svoje oči, stas i prenaglašenu urednost. Neumorno uči Leman čerkeskoj kuhinji, ali devojka je mnogo lenja. Samo je klavir zanima."

"U takvom je uzrastu", uveravao ju je Mahir. "Lenjost će je brzo proći. Više nije devojčica, a još nije postala ni prava devojka. Nije ni čudo što je malo izgubljena."

Kad su se Mehpara i Kemal vratili u sobu, Mahir je spakovao doktorsku torbu.

"Pa, doktore, da li ste otkrili zbog čega je moja ujna izgubila svest?", pitao je Kemal.

"Uzrok njenih nevolja u ovom trenutku verovatno sedi za pisaćim stolom u Ministarstvu finansija", zacerekao se doktor.

"Nije moguće!"

"Narod koji stalno ratuje mora stalno i da popunjava redove!"

"Prestanite da me ismevate", negodovala je Behidža. "Mogla sam da se onesvestim i zbog uzbuđenja. Izbegavam gomile bilo kakve vrste posle onih užasa u Solunu. Izbezumljuju me. Molim vas, nikom ni reč o ovome!"

"Ne brinite. Ovo je poverljivo. Tiče se samo doktora i pacijenta. Odmah ću vam javiti rezultate, a ostalo je na vama. Saopštite ih kome god hoćete."

"A šta ako nisam trudna?"

"Onda je sve u redu, osim ako se ponovo onesvestite. Ako se to desi, moraćete u bolnicu. Tamo ćemo obaviti neke testove. Pronadite bocu. Neophodno je da mi date uzorak urina pre nego što krenem."

Behidža se zahvalila doktoru i izašla iz sobe. Mehpara je potrčala za njom. "Imam bocu kolonjske vode sa zatvaračem. Da je ispraznim i operem?"

```
"Zar tako nećeš protraćiti skupoceni miris?"
"Ionako je pri kraju."
"Hvala ti. Donesi je u moju sobu što pre."
```

Behidža se povukla u spavaću sobu. Zaključala je vrata, skinula bluzu i osmotrila grudi pred ogledalom. Bradavice su joj blago potamnele. Tog jutra nije imala apetit, a čulo mirisa joj se izoštrilo. Možda je zaista trudna, a opet, možda se samo onesvestila zbog zamornog sastanka ženskog društva. Nikad više neće kročiti nogom na slično mesto. Mehpara je došla s opranom bocom. Behidža je otrčala u toalet.

Kad su žene otišle, Mahir je skupio poslednje prevode s Kemalovog stola. Izvadio je nove časopise iz torbe i predao ih prijatelju.

"Prevođenje nije dovoljno, Mahire. Osećam se zdravo i čilo. Vreme je da preuzmem veću ulogu."

"Neću da kažem da se nisi oporavio, ali telo ti je i dalje slabo. Ne smeš da rizikuješ."

"Sedenje između četiri zida izjeda mi dušu. Bojim se da ću izgubiti razum."

"Znam da ti nije lako, prijatelju. Odavno bih te poslao na ujakovo imanje da za tobom nije izdat nalog za hapšenje. Svuda ima uhoda. Nikad nije bilo ovako teško prepoznati tajne agente."

"Mogu da promenim izgled. Pustiću bradu, obojiti kosu, nosiću naočare. Sarajlihanuma povremeno koristi kanu ..."

"Znaš, to nije loša ideja. Ako ofarbaš kosu u riđe, misliće da si Jevrejin. To će te poštedeti gneva okupacionih snaga. Maltretiraju muslimane, a sa manjinama su med i mleko."

Mahir se ućutao kad je čuo kucanje na vratima. Mehpara je donela uzorak mokraće.

"Behidža-hanuma zamolila me je da vam dam ovo", rekla je, pružajući bocu Mahiru, koji je proverio da li je čvrsto zatvorena i stavio je u torbu.

"Mogu li nešto da vas pitam, Kemal-beže", oglasila se Mehpara.

"Samo izvoli."

"Šta se Behidža-hanumi desilo u Solunu? Na šta je mislila kad je pomenula užase u Solunu? Šta se tamo dogodilo?"

Muškarci su izmenjali poglede.

"To je ružna uspomena", rekao je Kemal.

"Hoćete li da mi ispričate šta se dogodilo?"

"Zašto si tako radoznala?"

"Mislim da bih joj mogla biti od veće pomoći ako bih znala šta je muči. Ako nije trudna, a nesvestice se nastave, mirišljava so i kolonjska voda neće biti dovoljne. Pre neki dan, na sastanku ženskog društva, silno se uznemirila zbog gužve."

"Dobro si to zapazila. Moja ujna se odonda užasava gužve i buke. Balkanski rat³⁶ zatekao je ujaka na službi u Solunu. Posle poraza, Osmanlije jedva da su imale vremena da napuste grad. Procenio je da je najbolje da suprugu i tada male kćeri pošalje prvim brodom za Istanbul. Grci, donedavni podanici Otomanskog carstva, počeli su da vređaju i maltretiraju Turke. Život u Solunu postao je za njih veoma opasan."

"Zar vi niste bili s njima, gospodine?"

"Nisam, bio sam ovde, u školskom internatu."

"Da li im se nešto dogodilo na putu?"

"Behidža i deca ukrcale su se u kočiju ruskog poslanstva, koja ih je čekala pred kućnim vratima. Odvezla ih je u luku. Naoružani Rus sedeo je pored kočijaša da bi ih zaštitio od svetine. Lokalni Grci kamenovali su kočije u kojima su Turci pokušavali da se evakuišu. Psovali su ih, vređali, napadali i krali sve čega bi se dočepali. Nakon opasne vožnje do luke, ukrcali su se na brod. Ipak, stražar ih nije mogao odbraniti od psovki i pretnji. Gurali su ih i vukli za odore. Moja ujna je u to doba bila trudna. Izgubila je bebu na putu za Istanbul. Odonda se užasava vike i buke, ulične gomile i većih skupova ma kakve vrste. Dugo joj je trebalo da se oporavi. Nije joj bilo lako. Mlada žena s dvoje dece, bez supruga ..."

"Zašto se Rešat-begefendi nije vratio s porodicom?"

"Morao je da upravlja prebacivanjem mnogovekovne arhive. Vratio se tek posle nekoliko meseci."

"Vratio se u Istanbul s mojim ocem", reče doktor Mahir. "Danas ćete naučiti nešto novo, Mehpara. Naše porodično prijateljstvo počelo je upravo tih dana u Solunu. Bili smo susedi, a pritom su moj otac i Rešat-beg bili kolege. Radili su zajedno u ispostavi Ministarstva finansija u Solunskom sandžaku. Zajedno su se vratili u Istanbul. Rizično putešestvije ih je zbližilo. Postali su kao braća."

"Alah da mu dušu prosti!", prekinu ga Kemal. "Mahir-begov otac bio je ujka Rešatov pretpostavljeni. Došla si da živiš s nama nedugo nakon ujna Behidžinog povratka u Istanbul. Bilo joj je mnogo teško nakon pobačaja. U takvom stanju nije mogla da se brine o deci. Baka nas je obavestila da će mlada Čerkeskinja doći da

³⁶ Solun i okolina bili su deo Otomanskog carstva do 26. oktobra 1912. godine, kada se u Prvom balkanskom ratu turski garnizon u Solunu predao Grčkoj vojsci

živi s nama i da će nam pomagati oko Leman i Suad. Znala si kako da izađeš na kraj s tim nestašcima, iako si i sama bila dete, veoma lepo i pametno dete."

Porumenela je. "Teško bi se moglo reći da sam bila dete."

"Kako to misliš? Nisi imala više od dvanaest-trinaest godina."

Mehpara se iznenada uznemirila. "Beže! Zaboravila sam da vam kažem! Sarajlihanuma će se naljutiti na mene! Vaša baka će se pitati zašto niste sišli; htela je da počasti Mahir-bega u selamliku."

"Siđi dole, Mehpara, uskoro ćemo ti se i mi pridružiti", reče joj Kemal. Kad je izašla, nastavili su pređašnji razgovor.

"Kako bi bilo da se odenem kao derviš?"

"Na putu do seoskog imanja možeš da odeneš čaršav. Kad tamo stigneš, sve će biti u redu."

"Ali šta ću da radim kad izađem na ulicu?"

"Danju nećeš imati šta da tražiš na ulici. Radićeš u kući. Pripremamo naređenja o demobilizaciji i isprave za oficire koji beže u Anadoliju. Pomagaćeš im u tom poslu."

"Noću ću pomagati u prenosu oružja, zar ne?"

"Jedno odeljenje se već bavi krijumčarenjem oružja. Momci su uigrani i sjajni. Ne verujem da ćeš njima biti potreban. Radićeš nešto drugo."

"Šta?"

"Francuzi su doveli nove jedinice iz Alžira. Smestili su ih u kasarnu u Rami. Petkom odlaze na molitvu u Sultan Ejupovu džamiju. Sveštenici se trude da ih ubede da je dizanje oružja na muslimane izdaja vere.

Prevodićeš propovedi alžirskim vojnicima."

Kemal nije krio razočaranje.

"Ne boj se. Imaćeš i mnogo opasnije dužnosti."

"Kakve?"

"Reći ću ti kad kucne čas."

"Hoću da idem u Anadoliju."

"To mi je poznato, brate. Medutim, ako svi tamo odemo, ko će se brinuti o logistici i transportu u Istanbulu? Sve oružje za Anadoliju prolazi kroz Istanbul. Većina demobilisanih vojnika okuplja se Istanbulu i odatle ih upućuju u unutrašnjost. Pripremamo im dokumenta, skupljamo novac, kupujemo oružje od Francuza i Italijana ... To su trenutno najvažnije operacije. Važnije čak i od same oružane borbe. Poslaćemo te u Anadoliju kad kucne čas, kada budeš zdraviji i jači."

"Imaš pravo."

"Postavljenje Rešat-bega za ministra finansija u kabinetu Damada Ferida sjajna je vest. Možda ćeš moći da se dokopaš neprocenjivo vrednih obaveštenja."

"Otkud ti ideja da bih špijunirao ujaka?"

"Ne ujaka. Bilo bi nam izuzetno korisno ako bi nas obaveštavao o svemu što doznaš o nalozima za hapšenje i pritvaranje."

"Ne želim da ujak upadne u nevolje zbog mene. Učiniću šta god hoćeš, ali kad me prebaciš na selo. Kad jednom odem odavde, više neću moći da se vratim. Nemam pravo da više ugrožavam ukućane."

"Razumem, ali bi nam obaveštenja od tvog ujaka bila od neprocenjive vrednosti ... Pitam se samo da li bi mogao da ostaneš ovde još malo, još samo neko vreme."

"Ovde se nasmrt dosađujem. Kad bih bio negde drugde ... Ne, Mahire, to je nemoguće!"

"Ne krivim te, ali mislim da je vreme da zaboravimo na odanost porodici. Preti nam opasnost da ostanemo bez otadžbine."

"Moj ujak će to razumeti. Silno se potresao posle napada na parlament i masakra u policijskoj stanici Šehzadebaši."

"S vremenom će promeniti mišljenje. Pitanje je samo koliko vremena imamo? To je glavni problem!"

Azra je podigla trpezarijsku stolicu. Postavila ju je pored stoličice na kojoj je sedela Leman i svirala klavir.

"Znam kompoziciju koju možemo da sviramo zajedno. Hoćeš li da ti pokažem?"

"Da li se svira s obe ruke?"

"Da."

"Dobro, ali ne bi bilo dobro da nas vidi Suad."

"Zašto?"

"Želeće da i ona nauči."

"Da li je to tako strašno? Kad ja odem, možete vas dve da je svirate zajedno."

"Ne želim to, Azra-abla. Moja mlađa sestra isprlja ruke u bašti i onda pipa dirke. I stalno tako! Nervira me!"

"Izgleda da si se metnula na Sarajlihanumu. Preteruješ u urednosti."

"Takva sam. Ne volim kad neko dira moje stvari."

"Čistoća i urednost su vrline, ali samo kad su s merom. Divno sviraš, Leman. Da li bi volela da budeš pijanistkinja?"

"Kako to misliš?"

"Da li bi volela da sviraš u velikim koncertnim dvoranama, da to bude tvoje

```
zanimanje."
      "Devojke posle udaje ne smeju da rade takve stvari, Azra-abla."
      "Ali rade ako to žele. Da li već misliš na brak?"
      "Neću se skoro udati, ali za nekoliko godina, svakako. Nana kaže da se dobra
prilika ne propušta. A najbolje prilike dobijaju mlade devojke."
      "Zar tako kaže?"
      "Naravno. Pogledaj sebe. Ti više ne možeš da se udaš."
      "Da li si to čula od bake?", kroz smeh će Azra.
      Devojka je odmahnula glavom i progovorila: "Zašto se nisi udala,
Azra-abla?"
      "Ja jesam udata, draga moja. Moj muž je poginuo u ratu."
      "Možeš li sad ponovo da se udaš?"
      "Mogla bih, ali odlučila sam da ostanem verna uspomeni na supruga."
      "Ali, Azra-abla, da li ćeš nastaviti da ideš kroz život bez supruga i dece?"
      "Pronalaženje pristojnog muža nije laka rabota. Sarajlihanuma ima pravo.
Muškarci mojih godina su svi oženjeni i imaju decu."
      "Nisu svi. Naš brat Kemal je neženja."
      "O! A od kog si to čula?"
      "O tome se vazdan zbori."
      "Ha! Razumem. Dakle, tvoja nana bi volela da se udam za tvog brata."
      "Ne, ne nana, nego majka. Misli da odgovarate jedno drugom."
      "Avaj, odrasli smo kao brat i sestra. Brak između nas ne dolazi u obzir."
      "Kakva šteta! A mnogo si mi draga. Ne bih volela da nam u kuću dode neka
nepoznata žena."
      "Budi spokojna. Tvoj brat ne misli skoro da se ženi."
      "Ali majka želi da ga što pre oženi. Kaže da u protivnom neće razviti osećaj
odgovornosti."
      "Zar tako kaže?"
      "Tako. Mama kaže da će se smiriti kad dobije porodicu."
      "A mene je odabrala da ga zauzdam, zar ne?"
      "Majka kaže da samo iskusna žena može da se nosi s Kemalom. Ali nana želi
da mu pronađe mladu ženu. Čula sam je."
      "Kemal će, uz Alahovu pomoć, sam naći nevestu kad za to dode vreme.
Hoćemo li da sviramo kompoziciju o kojoj sam ti pričala?"
      Kad su počele da sviraju, naišao je Kemal.
      "Azra, voleo bih da porazgovaram s tobom."
      "Leman i ja sad sviramo klavir. Pričaćemo kasnije."
      "Molim te. Važno je."
```

Leman se značajno zagledala u Azru i rekla: "Hajde, porazgovaraj s mojim bratom. Kasnije ćemo svirati." Gošća je ustala sa srcem u petama.

Nije znala da li se devojka poigrava s njom po majčinom nagovoru. Da li je upala u zamku? Bez oklevanja je prihvatila poziv da dode u njihovu kuću jer je mislila da su dobronamerni. Krenula je u salon za Kemalom.

"Šta je to što ne može da čeka?"

"Ono što ću ti reći mora ostati među nama."

"Da li hoćeš da kažeš da volim da tračarim?"

"Šta te je spopalo? O kakvom tračarenju govoriš?"

"Ne znam! Hajde, na sunce s tom velikom tajnom!"

"Ti si prijateljica sultanije Fehime, zar ne?"

Nije očekivala da će pomenuti princezu.

"Jesam. I šta s tim?"

"Da li bi mogla nešto da doznaš od nje?"

"Šta te zanima?" Razgoreo je njenu znatiželju.

"Čula si za udruženje T. S ..."

Nije dugo razmišljala.

"Za koje udruženje? O, aha, da."

"E, za njih. Finansiraju religiozne škole i institucije neprijateljski raspoložene prema nacionalistima."

"To sam i ja čula. U mom udruženju stalno govore o njima."

"Razmisli: ta organizacija otvorila je više od dvadeset pet religioznih škola u Anadoliji. Navodno dobijaju novac od sultana. I plivaju u parama. A kako ih on finansira?"

"Kako?"

"Pa nikako! Novac stiže od okupatora. Englezi daju pare sultanu da ih podeli proengleskim zagovornicima šerijatskog prava, od kojih je najvažniji šeik Said.³⁷ Ako bi sultanija Fehima mogla navesti sultana da to prizna ..."

"Ali zar to nije očigledna istina, Kemale?"

"Možda, ali potvrda iz usta osobe vladarske krvi je nešto drugo. U protivnom, bili bismo primorani da oblatimo sultana."

Zašto bi to bilo tako strašno, pomisli Azra. Kemal je delovao zabrinuto.

"Sad shvatam! Plašiš se svog ujaka, zar ne?"

"Ne, ne plašim se. Jednostavno bih želeo da budem siguran da sultan zna šta radi. Ako ikada dođemo u situaciju da odgovaramo za svoja dela, hoću da visoko podignem glavu, kao čovek koji nikoga nije nepravedno blatio."

³⁷ Šeik Said kasnije je postao vođa kurdskog ustanka (Ustanak šeika Saida) 1925. godine u Dijarbakiru. Ustanak je krvavo ugušen, a kolovođe pogubljene

"Da li je vredno truditi se toliko zbog sultana voljnog da uzima novac od država koje su okupirale njegovu zemlju?"

"Jeste. Ako bih ujaku mogao da dokažem šta sultan radi, pridružio bi nam se."

"I tada bismo svi bili spaseni?"

"Ne, ali imali bismo pregršt razloga za radost ako bismo pridobiti osobu koja gazduje državnom blagajnom."

"Ali kako je moguće da tvoj ujak, koji je u vladi, ne vidi ono što svakom na ulici bode oči?"

"Ljudi su slepi na mane onih koje vole i kojima su se zakleli na vernost. Da li sultanija Fehima može da izmami sultanovo priznanje?"

"Vratiću se kući i poslati pismo sultaniji Fehimi po Haki-efendija.

Zamoliću je da me pozove u posetu."

"Molim te, požuri. Ako uspemo, dobavićemo moćno orude za regrutovanje novih članova pokreta otpora."

"Ne brini, ionako sam planirala da odem odavde. Majka kaže da je azijska obala sigurnija. Pozvala me je da joj se pridružim kod njene tetke u Erenkoju. Posetiću sultaniju pre polaska. Ne želim više da zloupotrebljavam vaše srdačno gostoprimstvo."

"To ne dolazi u obzir! Dobro znaš da si u našoj kući uvek dobrodošla."

"Da, toliko sam i sama shvatila. Htela bih da podelim izvesna saznanja s tobom. Mogu li?"

"Naravno."

"Tvoja ujna provodadžiše. Mislim da je dobro da to znaš."

Isprva je nije razumeo. A onda se grohotom nasmejao kad je shvatio.

"Otkud ti to?"

"Da li si nekad čuo da deca ne umeju da lažu."

"Suad ti je to rekla?"

"Nije ona, već Leman. Čula je majku kako govori da bismo se ti i ja odlično slagali."

"Znaš, možda ima pravo. Vredelo bi razmisliti o tome", odvratio je kroz smeh.

"Usuđuješ se da razmišljaš o tome!"

"Da li sam te toliko nedostojan, Azra?"

"Nemoj da se šališ s takvim stvarima. Ti si mi kao brat."

"Čak i da nisam, zaslužuješ mnogo boljeg supruga od mene. Za tebe je neko zdrav i mudar, s pozamašnim nasledstvom i obećavajućom karijerom."

"Da li poznaješ nekog ko ispunjava sve te uslove?"

"O, i te kako."

"I ko je ta savršena prilika?"

"Doktor Mahir, naravno."

"Za Alaha miloga", povika Azra, "mislila sam da sam među prijateljima! Izgleda da sam zalutala u gnezdo ljutih provodadžija. Naše prijateljstvo doživeće težak udarac ako još jednom čujem ime tog doktora.

Lako bi se moglo desiti da prekinem sve veze s tobom."

"Zašto se toliko ljutiš?"

"Daj mi reč da više nikad nećeš izgovoriti njegovo ime!"

"Dajem reč! Ali voleo bih da mi obećaš da nećeš zaboraviti da posesultaniju Fehimu."

"Obećavam."

"Azra – izvini što ću tako brzo prekršiti obećanje – ali zašto si tako reagovala na Mahira? Da li ti je učinio neko zlo?"

"Naravno da nije!"

"Hoćeš li mi onda objasniti poreklo tako žestoke netrpeljivosti?"

"Posredi je nešto veoma lično."

"Jasno mi je da je lično. Dakle, prišao ti je. Odbila si ga. Kraj priče.

Neću ga više pominjati."

"Ne budi smešan!"

"Pa znam da ste do pre mesec dana bili bliski prijatelji. Kad god bi svratio da me obide, stizao je iz tvoje kuće. Verujem da ti je njegovo prisustvo dodijalo."

Pognula je glavu. Iznenada ga *je* pogledala pravo u oči: "Ne, upravo je obrnuto. Mahir-beg meni nije uzvratio naklonost."

"O, budalasti Mahire! Izvini zbog mešanja u tvoja posla. Nikad više neću pomenuti njegovo ime u tvom prisustvu."

"Ne bih imala ništa protiv ... iako udaju za doktora nisam shvatila kao pitanje časti. Samo sam pogrešno protumačila prirodu našeg prijateljstva."

"Ne razumem ... kako je mogao da odoli tvom šarmu. To nema smisla."

"Ceni on mene, ali ljubav je nešto drugo."

"Oh, Azra, misliš da mi to nije poznato", uzdahnuo je. "Srce ne zna za gospodara. Kad bismo samo mogli da mu zapovedamo."

"Eh, kad bismo mogli da zapovedamo i našim željama naporedo sa srcima. Izgleda mi da su muškarci mnogo podložniji diktatima tela nego srca."

"Mogu li da te pitam kako si došla do tog zaključka?"

Spremala se da odgovori. Zaćutala je jer je Leman ušla u sobu s vrelom kafom na srebrnom poslužavniku. Mehpara ih je pratila u stopu.

"Oprostite zbog uznemiravanja", reče Mehpara. Klimnula je ka Leman.

"Devojčica je zapela da vas posluži jutarnjem kafom."

"To nije tačno!", negodovala je Leman. "Mehpara-abla navalila je da vam ja donesem kafu."

"To je pravi potez", osmehnula se Azra. "Ne pamtim kad sam poslednji put popila šolju dobre, jake kafe. Pitam se da li bi htela da mi čitaš iz šolje kad je popijem. Behidža kaže da odlično gataš."

"Gledanje u šolju samo je bezazlena razbibriga", reče Mehpara. "Ispredam priče. Sarajlihanuma me je tome naučila."

"Pa, videćemo kakvo ćeš nadahnuće pronaći u mojoj šolji. Ko zna, možda ćeš otkriti put koji vodi do Dvora", reče Azra. Zaverenički je namignula Kemalu.

Mehpara to nije previdela.

Leman povika: "O, Azra-abla, da li zaista ideš u Saraj? Hoćeš li povesti i moju majku?"

"Ovog puta je neću voditi. Bojim se da ti skupovi ostavljaju previše snažan utisak na nju", nasmejala se.

"Ne bi bilo zgoreg da znaš da se tog dana onesvestila iz drugih razloga", reče Kemal.

Mehpara podiže šolju kafe s poslužavnika u Lemaninim rukama. Spustila je na kraj stola, pred Azru. Ruka joj je zadrhtala kad je prinosila šolju Kemalu. Najveći deo prosula mu je u krilo.

"Oh! Tako mi je žao! Doneću ti krpu! Kafa je vrela! Nadam se da se nisi opekao!"

Kad je primetio da mu se po prednjem delu pantalona širi tamna mrlja, skočio je i istrčao iz sobe. Mehpara je potrčala za njim. U hodniku joj je šapnuo: "Gadno sam se opekao, to mi je sa svakim danom sve jasnije."

Leman je pokucala kad je čula da otac i Kemal razgovaraju u sobi s velikim prozorom na srednjem spratu. Sarajlihanuma ju je od malih nogu učila da ne ulazi u sobu bez dozvole. Čekala je da čuje "uđi". Bilo joj je neugodno. Znala je da su otac i brat iza vrata, ali joj nisu odgovarali. Strpljenje ju je izdalo. Odškrinula je vrata i provirila unutra. Sedeli su na divanima, na suprotnim krajevima prostorije. Bili su tako zadubljeni u razgovor da je nisu ni čuli. Pritrčala je ocu:

"Oče, Suad i ja već dugo vežbamo. Pratiće me na violini. Priredićemo ti koncert posle večere", povikala je.

"Neću biti tu posle večere, slatka devojčice."

"Ali, oče, rekao si ... Ljutio si se što ne pomažem Suadi da vežba. Zbog toga već danima ..."

"Večeras idem u posetu begu Ahmedu Rešitu. Moramo da pripremimo važna dokumenta. Slušaću vas drugi put."

"Ali, oče, danima se spremamo ..."

"Leman-hanuma! Sviraćete mi neki drugi dan. Molim te, zatvori vrata za sobom!"

Leman je bila na pragu devojaštva, ali iz sobe je izašla pognute glave i napućenih usana, kao i svaka duboko uvređena devojčica.

"Povredio si je, ujače."

"Žene u ovom domaćinstvu, od sedam do sedamdeset sedam godina starosti, uopšte ne vide u kakvim se problemima nalazi zemlja", progunđao je Ahmed Rešat. "Zar je ovo vreme za koncerte?"

"Veoma je mlada, ujače."

"Imaš pravo. Bojim se da sam, u poslednje vreme, prilično napet."

"Šta ne valja?"

"Gajili smo velike nade kad smo osnovali Snage reda.³⁸ Odlučeno je da ih raspustimo. I Džemal-paša *će* večeras posetiti Rešit-bega, da bi zajedno pristupili tom poslu."

"Nije mi jasno zbog čega ste uopšte osnivali novu vojsku kad već postoji Nacionalna vojska?"³⁹

"Bila je neophodna."

"Ne vidim zbog čega."

"Lako je biti puki posmatrač! Okupatori su predali memorandum našoj vladi, bolje reći diplomatsko upozorenje. Naložili su nam da uništimo Nacionalnu vojsku. Sećaš li se toga?"

"Naravno! Požurili ste da udovoljite njihovim zahtevima."

"Da smo odbili memorandum, oni bi najverovatnije raspustili vladu. Prihvatili smo ga isključivo iz tog razloga."

"Svaka čast! Na taj način ste pristali da ugušite takozvanu pobunu, koja je u stvari patriotski pokret iskreno posvećen očuvanje otadžbine."

"Zar nisi razumeo zašto smo pristali na tako nešto. Okupatori su znali da sultan više nema nikakve vojne snage. Očekivali su da priznamo da nismo u stanju da ispunimo taj zahtev i da im tako zvanično prepustimo da to oni učine umesto nas."

³⁸ Tur. *Kuvva-i Inzibatiyye,* nazivane i *Hilafet Ordusu,* odnosno Vojska kalifata, bile su vojna form*ac*ija koju je 18. aprila 1920. godine osnovala otomanska vlada, za borbu s Turskim nacionalni in pokretom

³⁹ *Kuva-yi Milliye* (doslovce Nacionalne snage) naziv za turske revolucionare (vojni personal, jedinice, jedinice milicije i civile) koji su delovali u okviru Turskog nacionalnog pokreta (počev od Sporazuma o prekidu vatre iz Mudrosa 1918. godine) i vodili Turski rat za nezavisnost

"Voleo bih da ste baš to učinili. U tom slučaju ne bi bili prokleti dokje sveta i veka zato što ste izdali naređenje o uništenju Nacionalne vojske."

"Aman, Kemale! Zar ne vidiš da je to bila zamka! Da smo odbili memorandum, raspustili bi našu vladu. Da smo priznali nemoć da se tučemo s ustanicima, taj zadatak predali bi Grčkoj vojsci, čijih 100.000 vojnika je već čekalo u Izmiru. Državni poslovi iziskuju smisao za uočavanje i razlikovanje nijansi, momče. Državnik, pre nego što načini jedan korak, mora da smisli i deset sledećih. Odluka o osnivanju nove vojske, za navodno gušenje ustanka, bila je jedini način da se izbegne majstorski smišljena zamka. Tako smo kupili vreme Nacionalnoj vojsci da ojača. A smerali smo da, kad kucne čas, novu Vojsku kalifata, koja je trenutno u Anadoliji, upotrebimo protiv Grka."

Zapanjeno je posmatrao ujaka. Da li je moguće da Ahmed Rešat nije slepo odan sultanu i da je, naposletku, i on iskreni patriota? Ako je to istina, kako to ranije nije uviđao? A žive pod istim krovom!

"Ali zašto sad raspuštate novu vojsku?", pitao je.

"Zato što smo se prevarili u računu. Nadmudriti su nas. Očekivali smo da će na čelu vlade i Ministarstvu vojnom uvek biti naši istomišljenici. Damad Ferid reagovao je ishitreno i nepromišljeno, kao soko kad vidi plen, i ubedio sultana da mu poveri oba položaja."

"Ferid je retko uspešni oportunista."

"U braku je s vladarevom sestrom. Retko kad napušta Dvor. S vremenom je postao jedan od retkih sultanovih ljudi od poverenja."

"Tako je uspeo da izdejstvuje smrtne kazne za nacionaliste."

"To nije sve. Vojska kalifata više nije ono što smo zamislili, Kemale. Sad je stvarno koriste za obračun s nacionalistima."

"Ali, ujače, sigurno si znao da je Damad Ferid zakleti neprijatelj nacionalista? On je nesposoban da razlikuje KJP od nacionalista, a ne vidi dalje od sopstvenog nosa."

"Da, ali nije samo to, izbila je nova kriza. Jedinice Vojske kalifata krenule su u Anadoliju preko Izmita. Međutim, tamo su ih napali Čerkezi. Ispostavilo se da i oni žele da osnuju samostalnu državu. Kao što vidiš, niko više ne veruje u Otomansko carstvo."

"Da, čuo sam za događaje u Izmitu."

"Imaš dobre izvore podataka."

"Izgleda."

"Pretpostavljam da znaš i za predstojeće putovanje Damad Ferida u Pariz,

gde će Otomanskom carstvu biti zadat poslednji udarac."40 Kemal je ćutao.

"Nameravamo da tokom Feridovog odsustva uništimo monstruma od vojske kojeg smo sami stvorili. Radim na tome s begom Ahmedom Rešitom i Džemal-pašom."

"Šta će biti s njihovim oružjem? Bilo bi divno kad bi nekako stiglo do nacionalista."

"Prvo moramo da smislimo kako da je mirno raspustimo. Lako ćemo se posle pozabaviti njenim arsenalom."

"Baviš se zaista neugodnim poslom, ujače. Kad te vidim ovakvog, duboko sam zahvalan što sam zatočen između četiri zida i što nisam na tvom mestu."

"Mnogo puta sam razmišljao o ostavci. Ipak, služim državi otkad znam za sebe. I ona je mene dobro služila. Ne mogu da pobegnem kao pacov samo zato što je broda počeo da tone. Izdržaću sve udarce sudbine."

"Nek ti je dobri Alah u pomoći!"

"Ne bih rekao da je dosad bio. Kao da podela vlasti u dve struje nije bila dovoljna, već su u Ankari osnovali i drugu vladu. Kinezi imaju poslovicu: psu s dva gospodara sudeno je da crkve od gladi. Nek nas Alah sačuva takvog kraja!"

Ahmed Rešat uzdahnu. Ustao je i rekao: "Najbolje je da krenem. Ne želim da me Rešit-beg čeka. Pretpostavljam da je kočija već stigla."

Zahvalnost i samilost preplavile su Kemala. Odupirao se nagonu da zagrli napaćenog ujaka, ali znao je da ne voli javne izraze naklonosti. Ahmed Rešat mu se opet obratio pre nego što je izašao na vrata.

"Hteo sam nešto da ti kažem, Kemale … Leman i njen klavir … Povredio sam je. Hoćeš li ti da slušaš njihov večerašnji koncert? Misliš li da ćeš moći da podneseš Suad na violini?"

"Ko bi mogao da te zameni? One pred tobom žele da se pokažu. Možda ćeš moći da ih slušaš sutra uveče?"

"Ne raspiruj im nade. Bojim se da u narednim danima neću često vidati kuću."

"A kad si pa bio s nama?", promrmljala je Behidža s praga. "Naručio si kočiju, ali Husni-efendija nije mogao da je pronađe. Nisi me slušao kad sam ti govorila da bi trebalo da imamo našu. Sad ćeš pešačiti do Rešit-bega."

"Pešačiću. Tako mi i treba kad ne slušam ženu. Hvala Alahu na lepom prolećnom vremenu."

⁴⁰ Veliki vezir Damad Ferid bio je jedan od potpisnika Sporazuma u Sevru (10. avgusta 1920. godine), mirovnog ugovora koji su Saveznici pripremili posle Prvog svetskog rata. Njegove odrednice imale su katastrofalne posledice po Otomansko carstvo. Predviđao je podelu i kapitulaciju. Sporazum iz Sevra poništen je posle Turskog rata za nezavisnost. Godine 1923. potpisale su i ratifikovale novi – Sporazum iz Lozane

Kemal je ostao sam u salonu. Protegao se na divanu i stavio ruke pod glavu. Bio je mrtav umoran. Iscrpljivalo ga je čekanje na vesti koje nikako da stignu. Umorio se od života, od svega izuzev prevođenja i vodenja ljubavi s Mehparom. Povetarac je kroz poluotvorene prozore donosio miris mora. Obuzet žudnjom, strasno je punio pluća i posmatrao tamne tonove večernjeg neba. Beli pupoljci magnolije ispred prozora okončali su svoj kratki životni vek. Sjajno zeleno lišće gospodarilo je vidikom. Proleće će ove godine ličiti na prethodna. Proći će kroz Istanbul sramežljivo i nečujno. Srca će ostati netaknuta, a krv neuzburkana. Prolećna radost moraće da sačeka sledeću godinu.

***

Dragi brate Kemale,

Pišem u žurbi, u radnoj sobi SF.

Posetila sam SF čim sam dobila vest da me očekuje. Primila me je s poslovičnom ljubaznošću. Razgovor je tekao uobičajenim tokom. Pomenula sam temu od naročitog značaja. Za dva dana, na čajanki u čast rođenja njenog rođaka, biće u prisustvu osobe o kojoj smo govorili. Obećala mi je da će naći načina da pomene temu i da će mi poslati detaljni izveštaj o odgovoru. Još se ne zna kad će trajekti proraditi. Majka je, kao što znaš, veoma zabrinuta zbog mene. SF je predložila da otputujem do Uskudara u njenom brodiću. Zbog toga moram da pođem brzo i bez pozdrava. Poslala sam ti pisma zahvalnosti za hanumaefendi Sarajlihanumu i hanumaefendi Behidžu. Poslaću ti po Haki-efendiji sva obaveštenja koja stignu do mene. Od sveg srca zahvaljujem tvojoj porodici na srdačnom i nesebičnom gostoprimstvu. Poljubi Leman i Suad umesto mene.

Tvoja sestra Azra Zija

Stavio je pismo u džep. Moraće da čeka najmanje jednu nedelju na drugo pismo od Azre. Ako ono potvrdi njegove sumnje, pokušaće da ubedi ujaka. Nije hteo da se iskrade iz porodične kuće, kao lopov, niti da spali mostove između njega i ujaka, koji mu je toliko toga oprostio. Znao je da neće moći da se vrati ako ode bez pozdrava. Kad bi mogao da privuče ujaka na svoju stranu ... kad bi samo mogao ...

Kad bi ga ubedio da je od samog početka bio u pravu, onda bi mogao valjano da se oprosti od njega. Mnogo ih je voleo. Njihove molitve će ga pratiti. Kružio je po sobi kao ranjeni lav. Glava mu je bila puna misli o baki, devojčicama, ujni i ujaku. I Mehpari! Kad samo pomisli da je nikad više neće videti, zagrliti, poljubiti njenu glatku kožu ... Knedla mu je zaigrala u grlu. Čuo je korake na stepenicama. Teški koraci pripadali su muškarcu, a ne ženi – nisu Mehparini. Ujak je otišao još ranom zorom. Ko bi to mogao biti? Husni-efendija nije imao naviku da skita po kući! Zgrabio je mesingani svećnjak i stao iza vrata. Neko je dvaput pokucao.

"Ko je?"

"Mahir."

Otvorio je vrata sa uzdahom olakšanja.

"Šta je bilo, Mahire? Neke nevolje?"

"Sarajlihanuma mi je rekla da se odmah popnem na sprat. To sam i učinio."

"Iznenadio si me. Nisam te očekivao. Samo se žene penju na ovaj sprat."

"Hteo sam da što pre upoznam tvoju ujnu s rezultatima laboratorijskih analiza. Sarajlihanuma me je dočekala na vratima. Rekao sam joj da sam došao da te obiđem. Poslala me je pravo kod tebe."

"Kakvi su rezultati."

"Dopusti mi da prvo obavestim nju."

Kemal je izašao i pokucao na vrata preko puta. Kad niko nije otvorio, pozvao je Mehparu na donjem spratu.

"Pravi ajran⁴¹ za tebe i Mahir-bega. Brzo će ga doneti", doviknula mu je Sarajlihanuma.

"Mahire, dobio sam pismo od Azre", reče Kemal. "Sultanija Fehima srešće se sa sultanom danas. Pokušaće nešto da sazna. Mislim da će mu postaviti otvoreno pitanje. Zašto i ne bi kad sultan Vahdetin nikad nije krio proengleska osećanja?"

"Znaš li da šeik Said, u ova tegobna i oskudna vremena, vodi rastrošan život na visokoj nozi?"

"Da li ga Englezi plaćaju?"

"Ubeđen sam da je tako. Ipak, ne pripadaju sve proengleske organizacije Saidu. Na primer, Partija slobode i jedinstva⁴² ne gleda blagonaklono na šeikovu pohlepu. Monopolizovao je fondove. Englezi ne žele da ljute svoje pristalice, a ubeđen sam da sultanu daju deo novca koji dele i drugima."

"Pomolimo se da je to istina!"

Kad je Mehpara stigla s ajranom, Kemal je zamoli da dovede ujnu. Strčala je

-

⁴¹ Tur. *ayran,* hladno piće od jogurta

⁴² Partija slobode i jedinstva (tur. *Hürriyet ve İtilaf Partisi),* nakon zabrane 1912, ponovo se pojavila 1919. Održavala je bliske veze s Velikom Britanijom

do Behidžine sobe i uskoro se vratila s njom.

"Mehpara, hajdemo u tvoju sobu da bi ujna nasamo popričala s doktorom", zamolio ju je Kemal.

Behidža je sela na rub postelje i prekrstila ruke u krilu. Mahir joj je saopštio novosti: "Čestitam, efendum, pronašli smo uzrok napada nesvestice. Trudni ste!" "Aaaa! Zbilja!"

"Zar niste zadovoljni? Nadajte se sinu! Uz Alahovu pomoć ćete ga i dobiti!" Tupo je zurila ispred sebe.

"Leman je mlada žena. Gotovo da je stasala za udaju. Biće me sramota da joj saopštim novost."

"Ali vi ste još mladi."

"U ratu smo. Skolile su nas sve same nevolje. Nije vreme za rađanje, čak ni za dečaka."

"Naravno da nije, ali neka vam Alah podari zdravo i pravo dete!"
"Amin!"
"Ako mi date neki datum, izračunaću vreme porođaja."
"Ne brinite doktore, pozvaću babicu."
"Kako god želite."
"Sad bih se povukla, ako dozvoljavate ..."
"Behidža-hanumaefendi ..."

"Da ... "Šta da kažem ako me pitaju? Šta da kažem Kemalu, Sarajlihanumi i

ostalima?"
"Dajte mi nekoliko dana. Htela bih da ja lično saopštim vesti Rešatbegu.
Zatim ću reći i drugima."

"U tom slučaju, ja ne znam ništa jer rezultati još nisu gotovi."

"Hvala vam, doktore", reče Behidža na izlasku.

Doktor je zamišljeno posmatrao vrata. Ni vesti o muževljevom unapredenju u ministra ni vesti o trudnoću nisu mogle da razvesele ženu u okupiranoj prestonici. Čak je i drveće u bašti delovalo tužno. Oblikovalo je setni ljubičasti veo, a on je popao i po mladom i po starom, po svima bez izuzetka.

Još malo je posedeo u sobi iako je bio u žurbi. Kad se Kemal nije pojavio, krenuo je ka stepenicama. Čuo je zvuk klavira: Leman je svirala.

Podigla je glavu čuvši njegove korake. Osmehnula se. Svetloriđa kosa rasula joj se po ramenima. Nije pokrila glavu. Svetlo s prozora padalo joj je preko lica. Zapazio je crvenkastu nijansu kose i mrlje boje meda u njenim krupnim, zelenim očima. Kad li je ova devojka odrasla? Kad li se toliko prolepšala?

"Kako ste, Leman ... hanuma?", pitao je. S teškoćom je izgovorio reč

"hanuma". Učinila mu se nespojivom s devojčicom koju je nekad, u Solunu, ljuljao na krilu, ali mlada žena za klavirom više nije bila dete. A ona je i te kako bila svesna toga.

"Dobro sam, doktore. Kako ste vi? Da li ste došli da pregledate mog brata Kemala?"

```
"Jesam, ali mu nisam više potreban. Vaš brat je ozdravio, mlada damo."
```

"To je divno! A Mehpara-abla ostane s nama bez obzira na to?"

"Mehpara vam je veoma draga, zar ne?"

"Jeste. Lepo se slažemo."

"Nastavite samo, Leman ... hanuma. Divno svirate."

"Azra-abla me je prošle nedelje naučila ovu kompoziciju. Poznajete hanuma Azru, zar ne?"

"Da, poznajem je."

"I ona lepo svira."

"Dugo je nisam čuo."

"Šteta", reče Leman. "Mnogo je bolja od mene."

"Ona samo vežba mnogo duže od vas. Ko zna šta ćete vi postići kad budete u njenim godinama. Još ste veoma mladi. Moglo bi se reći da ste još dete."

"Bolje vam je da nana ne čuje da me zovete detetom. Pokušava da me uda."

"To je besmisleno! Vaš otac to neće dopustiti! Koliko imate godina?"

"Petnaest, ali za nekoliko meseci imaću šesnaest."

"Porasli ste, Leman. Preko noći ste izrasli u divnu, mladu ženu. Moram da požurim, ali jednog od ovih dana doći ću samo da bih uživao u vašoj muzici."

"Ako me unapred obavestite, spremiću vam duet sa Azra-ablom."

***

Mahir je sišao u predsoblje, uzeo kalpak⁴³ s police, obuo cipele i pronašao kaput na čiviluku. Nabacio ga je preko ramena i izašao. Odupro se nagonu da podigne glavu ka prozoru na međuspratu. Da je to učinio, video bi da ga Leman posmatra skrivena iza poluprovidnih zavesa.

Mehpara je podigla sako koji je Kemal zaboravio kad je požurio u svoju sobu nakon kratkog, ali veoma strastvenog susreta. Istresla ga je i raširila po krevetu. Tankim prstima milovala je i peglala okovratnik i rukave. Od Azrinog dolaska, nije posećivao njenu sobu, niti ju je zvao u svoju. Nedostajao joj je. Svake noći koju je

_

⁴³ Visoka okrugla kapa, obično od ovčijeg runa

Azra provela u kući, kad bi svi otišli na spavanje, pažljivo je osluškivala zvuke iz njegove sobe. Nije se ustezala da ostavlja vrata odškrinuta da ne bi prečula bat koraka. Kemal nije napuštao svoju sobu, niti ga je Azra posećivala, u to je bila sigurna. Zanemarivao ju je tokom Azrinog boravka. Dok je jutros kod nje čekao da doktor Mahir pregleda Behidžu, ograničio se na poljupce. Drhteći, Mehpara ga je pitala da li mu je nedostajala.

"Naravno da si mi nedostajala, ali Mahir i ujna su u mojoj sobi i svakog trenutka bi mogli da upadnu."

"Misliš li da bi upali u moju sobu? O, Alahu!", kriknula je potiskujući suze. Bio je to isti Kemal koji je tolike noći proveo s njom. Verovatno mu je dosadila. Više ne gori plamenom ljubavi. Podala mu se, on se zadovoljio pa će produžiti dalje, u potrazi za svežijim i ljupkijim predmetom osvajanja.

Zgrabila je sako koji je tako pažljivo ispravljala. Bacila ga je na zid. Nije mogla više da se savladava. Gazila ga je. Plakala je. Podigla ga je s poda, pritisla na grudi i zarila lice u meku tkaninu.

Nije znala gde će je ljubav prema Kemalu odvesti, ali bila je spremna da ga sledi do kraja sveta. Ako njen ljubljeni ostane u ovoj kući, zadržaće se u njoj dok ne ispusti dušu. Ako se oženi – na primer Azrom – slediće ga u novoj kući kao sluškinja. Biće i više nego spremna da postane druga žena, ako je to uslov da bude njegova negovateljica, konkubina, ljubavnica i rob.

Ustala je s poda i raširila sako po postelji. Nešto je zašuštalo u desnom džepu dok ga je peglala. Pronašla je presavijeno pismo. Otvorila ga je i, posle kraćeg oklevanja, sklopila. Zadržala je vazduh kad ga je po drugi put otvorila i osmotrila rukopis. Prišla je prozoru da bi imala više svetlosti. Ugledala je Azrino ime na dnu strane. Kolena su joj klecnula, a srce preskočilo. Svako ko bi se zatekao u sobi pomislio bi da ima problema sa srcem. Počela je da čita.

Savila je pismo i sela na postelju. Odnos između Kemala i Azre nije bio romantičan, kao što je strahovala. Baš lepo. Imali su nešto u čemu ona nikad neće moći da učestvuje. Zajedno su pleli mračne mreže koje su im mogle doći glave. To je bilo loše, veoma loše.

Presavivši ga pažljivo, vratila je pismo u džep sakoa.

Azra je, hvala Alahu, otišla kući. Bilo je očigledno da će nastaviti da se dopisuju i da će ta prelepa plavuša plavih očiju nastaviti da ga vodi u susret opasnosti. Šta da radi? Da li je mudro da obavesti Sarajlihanumu? Ili je bolje da se obrati Rešat-begu? I da li će neko od njih moći da urazumi Kemala! Možda bi bilo najbolje da pokuca na Azrina vrata i popriča s njom. Objasniće joj da je Kemal donedavno bio smrtno bolestan i da se tek odskora oporavio od strašne groznice. Zatražiće da ga ostavi na miru. Postoji na stotine sposobnih mladića spremnih da

se izlože opasnosti. Azra može da iskoristi bilo kog od njih u pogibeljnim igrarijama. Ako ga ponovo uhapse ili ako se opet, ne dao Alah, razboli, tu mu je kraj. Da, to bi bio najbolji potez. Posetiće je i porazgovarati s njom. Možda će dobiti i batine kad Kemal čuje šta je učinila, bez obzira na to što muškarci u ovoj kući nikad nisu pribegavali nasilju. Ali istrpeće! Nikad je više neće pogledati kad dozna šta je učinila. Ali neka! Biće joj dovoljno što je živ. Ne treba joj ništa dokle god zna da njen ljubljeni negde na svetu diše. Ali zar Azra nije napisala da će negde otići? Opet je izvukla pismo i još jednom proučila sadržaj. Juče je otišla na azijsku obalu. Da li će moći da ubedi Behidžu da joj dozvoli da je poseti u Erenkoju? Ako i ne uspe kod nje, možda će uspeti s Leman: Azra je dobra pijanistkinja i Leman ju je zavolela. Sprijateljile su se. A kad Leman nešto hoće, niko i ništa ne može da je zaustavi. Bogoradiće i umiljavaće se dok ne dobije ono što želi. Da, nagovoriće Leman, a ona će opsedati roditelje dok im na kraju ne dozvole da podu za Erenkoj.

***

Behidža se posle večere povukla u svoju sobu i po poslednji put obukla pačalik. Znala je da više nikad *neće* moći da obuče tesnu, bledoružičastu haljinu. Češljala je kosu četkom s drškom od slonovače. Blago se štipala i šamarala po obrazima da bi dobila boju. Rešat-beg je kasnio, kao i obično. Zapalila je uljanu lampu, protegla se na postelji i zasvirala ud.

Kad se Ahmed Rešat te večeri vratio kući, pronašao je suprugu usnulu na postelji, a ud joj je kliznuo iz ruku i pao na pod.

"Nazepšćeš, hanuma. Zašto se nisi pokrila?", pitao je. Kad je otvorila oči, nastavio je: "Haljina ti je tako tesna."

"Nosim pačalik, beže."

"Trebalo bi da nosiš nešto toplije po ovom vremenu."

"Htela sam da ti u njemu saopštim novost."

Trgao se.

"Kakve novosti?"

"Nosila sam ovu odeću i u drugim prilikama. Nadam se da će mi doneti sreću ..." Gledala je pravo ispred sebe. Usne su joj drhtale. Seo je kraj nje. "Da li se nešto desilo? Kakve novosti? Šta je bilo, draga moja?"

Duboko je udahnula pogleda uperenog u pod. "Rešat-beže, trudna sam. Možda ćemo ovog puta dobiti dečaka."

Dugo je ćutao. Napokon je šapnula:

"Vest te nije obradovala?"

"Nadam se najboljem. Nije baš najsrećnije vreme za deru, ali Alah će nam pomoći da izdržimo."

"Naravno da hoće! Ti si ministar, zar ne?"

"U ratu smo. Pod okupacijom. Ovo su teški dani, a dolaze još teži.

Mogu samo da se nadam i molim Alaha za srećan porođaj i da ovoga puta, po volji njegovoj, dobijemo dečaka."

Pogrešila je kad je očekivala neobuzdano oduševljenje kao prilikom ranijih objava trudnoće. Ustao je, skinuo se i pitao:

"Da li tetka zna? Kome si još rekla?"

Nije rekla mužu za napad nesvestice, niti za doktorovu posetu. Lagala je:

"Niko ne zna."

"Onda ćemo sutra obavestiti i ostale ukućane. Pazi na zdravlje i ishranu, hanuma. Imala si teške trudnoće."

"Dobro mi je", negodovala je.

"Mahir će doći sutra da te pregleda."

"Nema potrebe. Zvala sam babicu."

"Behidža-hanuma, vremena se menjaju. Sad imamo porodičnog lekara. Nema razloga da ne koristimo njegove usluge. Babica će, naravno, prisustvovati porođaju, ali mora da te pregleda i doktor Mahir."

"Prošle nedelje sam, na sastanku ženskog društva, srela Šahenda-hanumu. Ona je iz porodice Redžep-bega ... To je veoma prosvećena dama."

Rešat-beg je, s kiselim izrazom lica, progovorio: "Čuo sam za nju, ali bi bilo bolje da se obratiš našoj babici iz susedstva."

Rano ujutru će obavestiti doktora Mahira, pre nego što se Behidža preda u ruke Šahenda-hanume, jednoj od žena koje zabadaju nos u muška posla i mauču s predikaonica. Zamoliće ga da što pre dođe i pregleda njegovu ženu. Njena poslednja trudnoća završila se pobačajem. Bila je nežnog i krhkog zdravlja. Zahtevala je brižnu negu. Moraće da pronađe način da nagna staru tetku da pokaže naročitu pažnju prema snaji i da je ne uznemirava. Znao je da tetka, iako u osnovi žena dobrog srca, čvrsto veruje da je dobra svekrva dužna da ima kritički stav prema snaji.

"Javiću Mahir-begu da te poseti", rekao je milujući je po kosi.

Uznemirila se. Nije smela da mu kaže da je već dolazio bez njegovog znanja, a ni da mu to taji. Pocrvenela je. Pokušala je da prikrije crvenilo i zbunjenost promrmljavši: "Rešat-beže, sramota me je da Lemani kažem da će dobiti sestru ili brata. To je užasno!"

"A zašto?"

"Ona je pred udajom."

"Nijedna devojka u mojoj kući, bez obzira na Sarajlihanumu, neće se udati pre dvadesete."

"Ali ko će uzeti ženu od dvadeset godina? Svi traže ljupke i mlade devojke. Da li si ti čekao da napunim dvadesetu?"

"Čekao bih te da tvoj otac nije hteo da te pusti da se udaš za mene pre dvadesete. Pokušaćemo da ih što duže zadržimo pored sebe. U stvari, mogle bi da žive ovde s muževima. Šta kažeš na to?"

"Nisam znala da ih toliko voliš."

"Posao me je dugo udaljavao od njih. Voleo bih da budu ovde, pred mojim očima, kad se penzionišem. Mislim da je važno da budu dovoljno odrasle da mudro izaberu supruga. Poslali su te ovamo još kao devojčicu. Reci mi, da li si ikada zažalila što si došla?"

"Nikada. Ponovo bih te izabrala, i s ovom pameću."

"Ne bacaj tu ružičastu haljinu samo zato što je stara", rekao je kad se nagnuo i zario nos u njenu kosu rasutu po ramenima. "Ne samo da će nam doneti sreću ako budemo imali još dece, već ti i divno pristaje."

Mehpara je pokucala na vrata i ušla u sobu ne čekajući Kemalovo dopuštenje. Pakovao je knjige u kofer na krevetu. Prešla je pogledom preko sobe. Knjige su joj privukle pažnju.

```
"Beže?"
"Šta je bilo, Mehpara?"
"Zvao si me?"
"Ne, nisam."
"Pomoći ću ti da se spakuješ."
"Mogu i sam."
"Hoćeš da odem?"
"Da, hoću da odeš."
Prišla mu je i otela knjigu koju je hteo da stavi u kofer.
"Zašto pakuješ ove knjige?"
"Sklanjam ih."
"Ali ovo su knjige koje uvek čitaš."
"Pa pročitao sam ih."
Dobro, onda ću ih sutra staviti na najvišu policu ora
```

"Dobro, onda ću ih sutra staviti na najvišu policu ormana. Ne moraš da ih stavljaš u kofer."

"Ne mešaj se, Mehpara!", planuo je kad nije uspeo da joj otme knjigu.

```
"Šta se dešava? Ideš li negde? Sav veš ti je opran i ispeglan ... Zašto?"
      "Volim čistu odeću!"
      "Nikad nisi mnogo mario za čistoću."
      "Gledaj, kasno je ... Ma ostavi me na miru! Idi na spavanje, u svoju sobu!"
      Nije odstupala.
      Zavladala je neprijatna tišina. Spustila je knjigu na krevet i polako otkopčala
bluzu.
      "Prestani! Zakopčaj se! Nisam raspoložen."
      Rasrdio se zato što se pravila da ga ne čuje.
      "Rekao sam ti da ideš u svoju sobu!"
      Prišla mu je. "Danima si tako dalek. Izbegavaš da me pogledaš u lice.
      Više ne mariš za mene. Postoji li neka druga ..."
      "Ne postoji!"
      "Zašto se onda udaljavaš od mene?"
      "Ove stvari ne rade se na silu. Rastrojen sam. Očekujem vesti koje nikako da
stignu. Tužan sam i nije mi ni do čega."
      "Pa poveri mi se. Reci mi kakve vesti očekuješ."
      "Tiču se samo mene."
      "Meni možeš sve da kažeš."
      Otkopčala je svu dugmad. Skinula je bluzu i jelek. Posmatrao je reljef plavih
veva na mlečnobelim prsima. Učinilo mu se da su punije nego pre. Gusta smeđa
kosa pala joj je preko lica. Skinula je haljinu, a on pantalone. Bacio je kofer na pod i
stisnuo je za raširene butine obema rukama. Prodro je u nju i zaboravio sve. Dizao
se i spuštao, sve brže i snažnije. "Reci mi", prozborila je odmakavši se od njega.
      "Šta?", prostenjao je.
      "Šta očekuješ."
      Zanemario je njene reči. Pokušavao je da se vrati u nju, ali ona se izmicala.
      "Budi mirna, za Alaha miloga!"
      "Biću ako mi odgovoriš."
      Progutao je psovku u poslednjem trenutku. Pokušavao je da je zajaše.
      Svaki put bi se izmakla.
      "Izudaraću te!"
      "Samo napred."
      "Mehpara, molim te!"
      "Reci mi. Koga ili šta očekuješ?"
      "Dosta je bilo! Zar nisi svojevoljno došla ovamo? Zar nisi želela da vodiš
```

"Jesam. Toliko si mi nedostajao da nisam mogla da spavam. Ležem bez sna

ljubav?"

žudeći za tobom. Došla sam ovamo po tvoje dodire i poljupce."

Njene reči su ga dodatno uzbudile. Ponovo ju je bacio pod sebe. Namestio se da klizne u nju, ali ona je skočila s postelje i stala pored vrata. "Idem ako mi ne kažeš."

"Tako naga?"

"Naga! Zaključaću vrata. Nikad me više nećeš dodirnuti."

Bespomoćno ju je posmatrao. Nabrekli ud mu je poigravao. Povredila mu je ponos. "Dođi ovamo", rekao je. Kliznula je ka krevetu mačjim hodom. Opkoračila ga je.

"Reci mi."

Dok se ljuljao pod njom, rekao je. "Očekujem poziv da krenem ... ah ... da se pridružim borbi za ... oh ... oslobođenje ... aaaah!"

Bližila se vrhuncu. Sve više njenih suza završavalo je na njegovom licu. "Napuštaš me. Odlaziš i ..." Ućutkao ju je poljupcem.

"Najdraža, borba je važna. Veća je i značajnija i od naše ljubavi. Zar ti to nije jasno?", nežno je šaptao.

"Ništa nije važnije od naše ljubavi!"

"To je, s tvoje tačke gledišta, verovatno tačno, ali meni su neke stvari preče od ljubavi. Naposletku, ja sam muškarac."

"Moj muškarac!", zajecala je i zarila lice u šake. Ljubila mu je usne, nos, bradu. Ponovo su vodili ljubav, ovaj put nežnije. Uživali su u dodirima i tiho šaputali. Malo kasnije, izvukla se ispod njega polako i pažljivo. Zaspao je s glavom na njenim grudima. Pokupila je razbacane knjige, vratila ih na uobičajena mesta na policama, a kofer gurnula pod krevet. Umotala se u ćebe koje je završilo na podu, pokupila odeću i izašla. Sredila mu je sobu kao da će ga to sprečiti da je napusti.

Doktor Mahir je sedeo u selamliku kao na iglama, preko puta Ahmeda Rešata u najboljem odeću koje je imao. Ministar finansija upravo se vratio iz džamije, u kojoj je s vladarem i dvorskom svitom išao na molitvu. Sultan je putovao u kočiji, a pratila ga je povorka iz Dvora – dvorski zvaničnici poređani u skladu s hijerarhijskim položajem. U dvorištu džamije, odabrane za tu molitvu, čekali su veliki vezir, ministri, senatori, civilni i vojni državni službenici, muškarci koji su ženidbom ušli u kraljevsku porodicu, ambasadori i brojni gosti i uglednici. Tradicionalna molitva petkom bila je prilika da narod vidi svog sultana i kalifa. Otkako su okupatori zabranili prisustvo počasnoj straži, ceremonija je mnogo izgubila od svog nekadašnjeg sjaja.

Ahmedu Rešatu nije bilo milo kad je video koliko je malo ljudi izašlo da pozdravi sultana. To je značilo da su čak i građani muslimanske prestonice, odvajkada odani sultanu, počeli da gube poverenje u njegovo vođstvo. Tog dana shvatio je da je i on sam jedna od istaknutih ličnosti u prezrenoj vladi. Ta spoznaja ga je silno pogodila.

Mahira su pak mučili drugi problemi. Pre nekoliko dana Behidža ga je naterala da prikrije činjenicu da ju je pregledao. Kao da to nije bilo dovoljno, znao je za Kemalov tajni plan da napusti ujakov dom i pridružio se pokretu otpora. Stideo se što mora da bude neiskren pred starim prijateljem.

Rešat-beg još nije bio spreman da se pridruži pokretu otpora. Još je verovao da će sultan, pre ili kasnije, shvatiti da je nerazumno postupio kad je poklonio poverenje Englezima. Verovao je da će se to jednog dana dogoditi, baš kao što odani sin do poslednjeg trenutka veruje u preobražaj posrnulog oca. Nije imao druge do da strpljivo čeka, ne pribegavajući izdaji, ne okrećući mu leđa i ne čineći ništa protiv njega, sve dok sam ne uvidi da greši. Mahir se nadao da taj dan neće doći prekasno za njegovog prijatelja. Gucnuo je limunadu i spustio čašu na sedefni stočić.

"Veoma je dobra. Svaka čast onom ko ju je pravio", rekao je gost. Domaćin je uzvratio: "Napravila ju je moja starija kći." Mahir je zalud čekao da razgovor pređe na Leman. Pitao se šta bi Ahmed Rešat rekao kad bi znao da njegov najbliži prijatelj vrlo često razmišlja o njegovoj petnaestogodišnjoj kćeri.

"Limunovi su iz bašte iza kuće. Posadili smo to drveće kao da smo predvideli oskudicu hrane koja će nas zadesiti. Čitave zime jedemo voće iz bašte. Nešto ostane i za susede. Dobro ti je poznato da se u Istanbulu u poslednje vreme ništa ne može kupiti", reče Ahmed Rešat, neosetljiv na prijateljev duševni nespokoj.

"Znam o čemu govoriš."

"Nek Alah blagoslovi i mog tasta, koji nam često šalje hranu! Međutim, putevi su sve nesigurniji. Ponekad su neprohodni."

"Tako sam i ja čuo. Čak i ljudi poput mene teško putuju. Stalno pokazujemo papire na stražarskim mestima. Niko ne zna šta ga čeka na putu do odredišta."

"Želim ti sreću na putovanju. Mnogima ćeš nedostajati u Istanbulu, Mahir-beže. Potrebniji si nam no ikad, pošto je Behidža-hanuma zatrudnela."

"Voleo bih da mogu da ostanem, ali jedini način da se spreči izbijanje novih zaraza jeste da se radi u oblastima pod karantinom. Tvoja žena je savršeno zdrava. Očekujem lak porođaj."

"Znaš, Mahire, da nismo planirali još jedno dete u ovakvim vremenima. Ipak

sam se silno obradovao kad sam čuo vesti, kao da dolazak tog deteta na svet nagoveštava neka lepša i bolja vremena."

"Takva je Alahova volja. Bojim da ćemo do tih boljih vremena dobrano da pričekamo. Okupatori više nemaju ni trunku trpeljivosti prema podanicima Otomanskog carstva islamske *vere*. Ne znaš, pošto nisi voj – nik, ali smislili su nov način ugnjetavanja. Zahtevaju od otomanskih oficira svih činova da salutiraju svakom vojniku savezničkih snaga."

"Mislim da te nisam najbolje razumeo, Mahir-beže. Nećeš valjda da mi kažeš da se od visokog oficira otomanske vojske traži da pozdravlja svakog savezničkog vojnika, čak i običnog pešadinca?"

"To sam hteo da kažem. Zamisli samo situaciju u kojoj paša mora da salutira običnom vojniku, bez obzira na to da li je Englez, Francuz, Italijan ili čak Grk."

"Kad je ta praksa uvedena?"

"Pre mesec dana. Uskoro će obavestiti našu vladu pismenim putem i zatražiti saradnju u sprovođenju te odluke. To je neizdrživ pritisak na turske oficire. Počeli su da nose civilnu odeću da bi izbegli sramotu."

Domaćina je iznenada zaboleo stomak. Hteo je da povrati. Stavio je desnu ruku na usta, a levu na stomak.

"Šta nije u redu? Posiveo si u licu."

"Spopala me iznenadna mučnina, sasvim iznenada."

"Mogu li da ti pogledam jezik?"

"Dobro sam, Mahir-beže, sasvim dobro. Bar koliko bilo ko od nas može da bude. Ne brini, proći će."

Ćutke su sedeli, kao da su preslabi ili malodušni za priču.

Doktor je prekinuo tišinu.

"Veruj mi kad ti kažem da mi je žao što idem u ovom trenutku, pogotovo zbog Behidža-hanume. Ostaviću ti ime i broj doktora, mog prijatelja, za svaki slučaj. Akil Muhtar je moj veliki prijatelj i vrlo sposoban lekar."

"Hvala ti."

"Leman-hanuma je brzo porasla, zar ne? Sad je dostojanstvena mlada dama. Siguran sam da će biti od velike pomoći majci."

"Bila bi da se prema njima ne ophodi kao prema deci. Ne dozvoljava im ni prstom da mrdnu. Mislim da greši, ali odgajanje dece je ženski posao. Ne želim da se mešam. Koliko *ćeš* odsustvovati?"

"Oboleli od kolere su u Tuzli.⁴⁴ Oni s tifusom i veneričnim bolestima su u karantinu na brojnim mestima. Najnoviji talas izbeglica doneo je i epidemiju azijskog gripa. Nameravam da prvo obiđem Tuzlu, ali ne znam gde ću kasnije ići.

⁴⁴ Misli se na Tuzlu u predgrađu Istanbula na azijskoj obali. (Prim. prev.)

Siguran sam da se neću vraćati dok zaraze ne budu pod kontrolom."

"Grad s ovoliko izbeglica i došljaka mora da se suoči s epidemijom", reče domaćin. "Brojke su zapanjujuće! Tokom Balkanskih ratova, više od 56.000 ljudi došlo je samo u Istanbul, da ne pominjemo 90.000 Rusa i gotovo 100.000 izbeglica s Krima."

"Tada smo uspeli da sprečimo širenje tifusa koji su doneli s Krima."

Čuli su graju pored kuće. Ahmed Rešat prišao je prozoru da vidi šta se dešava. Husni-efendija raspravljao se žustro s nekim pored baštenske kapije. Nepoznati im je bio okrenut ledima. Žustro je gestikulirao. Ahmed Rešat ga je prepoznao kad se okrenuo ka prozoru.

"To je Haki-efendija, Zija-pašin čovek. Pitam se šta želi? Možda Azrahanumi nešto treba?"

"Zaista neobično!" Mahir je stao pored domaćina ispred prozora. Ahmed Rešat je krenuo iz selamlika. Zamalo da se sudari s Hakiefendijom kad je otvorio vrata. Siroti sluga je drhtao.

"Gospodaru, stigli su osvajači! Stigli su pred našu kuću! Osvajači!"

"Osvajači? Šta to govoriš, čoveče?"

"Hvala Alahu što dame nisu ovde. One su na azijskoj obali. Požurite, gospodine. Učinite nešto. Za Alaha miloga ..."

"Haki-efendija! O čemu govoriš?"

"Otimaju nam kuću. Vas će poslušati, gospodine. Ne dopustite im da to urade. Molim vas, pođite sa mnom! Brzo!"

"Sačekajte me da se obučem. Odmah se vraćam", reče Ahmed Rešat. Naleteo je na Kemala dok je trčao uz stepenice.

"Mahir-beg je došao a ništa mi nisi rekao. Ujače? Šta nije u redu, ujače?"

Ahmed Rešat ga je gurnuo u stranu i nastavio da trči uz stepenice. Kemal je požurio za njim, a onda je spazio Mahira na ulazu u selamlik, u društvu potresenog Haki-efendije.

"Šta se desilo?"

"Plene Zija-pašinu kuću."

"Ne mogu da verujem! Kada se to desilo?"

Haki-efendija je zbrkano prepričavao događaje kad se Ahmed Rešat sjurio niz stepenice. Otišao je sa Azrinim slugom.

Mahir i Kemal stajali su zbunjeno u predsoblju. Doktor se okrenuo kad je čuo šuštanje lišća. Ugledao je Leman. Posmatrala ih je razrogačenim očima s baštenske kapije. Nosila je korpu punu rascvetalih grančica.

"O, Leman … hanuma", reče Mahir. "Otkud vi ovde? Nismo vas videli." Osmeh je osvanuo na doktorovom zabrinutom licu.

"Bila sam u vrtu. Brala sam procvetale grančice. Staviću ih u vazu i naslikati. Šta se dešava? Kemale, zašto izgledaš tako uznemireno? Gde je otac otrčao? Petak je. Ministarstva su zatvorena, zar ne?"

"Iskrsao je neodložan posao. Zašto ne odeš na sprat", reče Kemal. "Čika Mahir i ja moramo da popričamo u selamliku."

Mahir se spremao da krene za Kemalom u selamlik. Nije mu prijalo što ga je prijatelj nazvao "čikom" pred Leman. Nije mogao da odoli da okrene glavu, da bi je samo još jednom pogledao. Bila je krhka i graciozna, kao jednodnevni leptir. To setno lice i krupne zelene oči ... Sa zaprepašćenjem je shvatio da treperi iznutra.

"Dođite na sprat kad završite razgovor. Odsviraću vam nešto na klaviru", reče Leman.

"Da li uživate u muzici?"

"Veoma, a najviše volim Šopena. Eto, nisam mogla da pronađem notne sveske do kojih mi je najviše stalo."

"Napišite mi šta želite. Sutra idem u Peru, nije mi teško da posetim muzičku radnju zbog vas, Leman-hanuma."

"Tako ste ljubazni, efendi." Osmehom je osvetlila hodnik, bar se doktoru tako činilo.

"Dosta priče o muzici", reče Kemal, "imamo važnija posla." Gotovo da je ugurao doktora u selamlik. Vrata su se za njim zatvorila.

Azra se vratila na evropsku obalu da bi nadgledala predaju kuće okupacionim snagama. U poslednjih nekoliko nedelja primetno je smršala. Tamni podočnjaci svedočili su o neprospavanim noćima, zbog briga izazvanih najnovijim događajima. Koračala je podignute glave. Nije htela da pokaže koliko joj je teško.

"Zavidim ti, draga Azra", napomenula je Behidža, "na dostojanstvenom držanju. Ja bih na tvom mestu davno pala u postelju."

"Ne bi, draga moja. Nesreća nam otkriva da imamo snage da trpimo, za koju nismo ni sanjali da možemo imati. Očekivala sam da će se majka razboleti i pasti u postelju kad su prognali oca i kad sam izgubila starijeg brata, ali nije. Istrajala je zbog mene. Sad je moj red da budem jaka zbog nje. Osim toga, ne želim da dušmani vide koliko patim."

"Imam dobre vesti za tebe. Nisam naročito snažna osoba, ali nisam ni toliko slaba da bih poklekla pred vatrenim govorom na ženskom skupu. Strašno sam se postidela što sam se onesvestila u Makbula-hanuminom domu. Ispostavilo se da

sam trudna. Izvini ako si se i zbog mene brinula."

"O, Behidža-hanuma, kakva divna vest usred ove sveopšte nesreće! Čestitam vam! Tako sam srećna zbog vaše trudnoće!"

"Hoćete li da vam pravim društvo kad pođete po nameštaj iz kuće?"

"Nikako! Razmislila bih o vašoj ljubaznoj ponudi da mi niste saopštili te divne vesti. Pošto sad znam da ste u drugom stanju ... savetujem vam da nikuda ne mrdate. Strašno biste se potresli kad biste videli moju kuću preplavljenu neprijateljskim vojnicima. Uverena sam da će tamo biti i onaj drski grčki prevodilac. Ne bi bilo dobro da se izlažete takvom iskustvu. Ostanite kod kuće."

"Onda povedite Mehparu. Može da pakuje predmete koje iznesete iz kuće, ili da odvaja one koje ćete odmah poneti. Naći će vam se u svakom poslu."

"Biće mi dobrodošla i velika pomoć."

"Reći ću joj da se spremi."

***

Behidža je pronašla Mehparu u sobici pored kuhinje; peglala je Kemalov donji veš. "Da li bi htela da odeš sa Azra-hanumom do njene kuće? Mora da sastavi spisak nameštaja i ličnih stvari pre nego što preda kuću okupatorima. Htela sam da idem s njom, ali bojim se jutarnjih mučnina. Ne bih da joj budem na smetnji."

"Dopusti mi da završim s peglanjem", odvrati Mehpara, "i pomoći ću joj na svaki način."

"Blagoslovena da si, devojko!"

Procenila je da nema potrebe da nosi Kemalov veš u njegovu sobu. Poslagala ga je u svoj šifonjer, zgrabila ogrtač i požurila.

Ahmed Rešat držao je u krilu najnovije Azrino pismo, naslovljeno na Kemala. Natakao je naočari za čitanje na nos. Pažljivo ga je pročitao, od početka do kraja. Ništa od onog što je sultanija Fehima rekla Azri nije mu bilo nepoznato, izuzev jednog detalja.

Šeik Said gaji naročito bliske odnose s Anglofilskim društvom⁴⁵, koje

⁴⁵ Anglofilsko društvo (tur. *İngiliz Muhipleri Cemiyeti;* doslovce: Društvo srdačnih prijatelja Engleske) bilo je organizacija čiji su članovi podržavali britansku okupaciju. Većina članova bila je iz najuglednijih istanbulskih porodica. Društvo je optužen da sprovodi tajni program za uništenje islama, promovisanja hrišćanstva, suzbijanja turskog nacionalnog identiteta i okretanje javnog mnjenja protiv pobune u Anadoliji. Ataturk je ovo društvo okarakterisao kao zločinačko i izdajničko

u svojim redovima ima mnogo uticajnih Jermena. Deo izdašnih suma koje prima od njih troši na svoj rastrošni životni stil, a ostatak ulaže u sastavljanje proengleskog kabineta. Najpreči posao ovog kabineta biće uništenje Nacionalnog pokreta ... Ferid-paša priprema protivnapad na nacionaliste. Sve češći su njegovi susreti s kurdskim plemenskim vođama, jer je šeik Said, koji i sam kurdski poglavica ...

Ahmed Rešat je još jednom pročitao pismo. Jedna rečenica ga je posebno privlačila. Glasno ju je pročitao, kao da traži potvrdu svojih misli:

"Naš sultan je u potpunosti upoznat s ovim dešavanjima."

"Nema moći i sile osim s Alahom", promrmljao je, skinuo naočari i pogledao nećaka.

"Da li ti je sad jasno, ujače! Eto šta radi tvoj sultan! Da je Mahir mogao da skupi hrabrost, odavno bi te upozorio na ovo. Obeshrabrio se zato što nije dobio odgovarajuću priliku."

"Dobro su mi poznate razmere tvoje ludosti, zato nisam iznenađen što te zatičem usred ovog zamešateljstva. Što se Mahira tiče, on ima karijeru! Nisam ni sanjao da je član tajne organizacije."

"Svi zdravomisleći ljudi su na našoj strani, ujače. Nije reč samo o patriotama. Čak i Francuzi podržavaju ustanak koji pušta korenje u Anadoliji."

"Ako nas Francuzi i podržavaju, ne čine to zbog naših lepih očiju. Prebijaju stare račune s Englezima", nije se dao Ahmed Rešat. "Grci traže teritorije koje su preuzeli Italijani. Engleska podrška Grcima pogurala je Francuze, a naročito Italijane, ka Turcima. To sam čuo i od Kaprini-efendije."

"Ali to ništa ne menja, zar ne? Sultan je na pogrešnom putu; ujače, to ti je valjda jasno?"

Ahmed Rešat nije mogao da odgovori, ali sve mu je bilo jasno kao dan. Jednostavno, neke reči nije mogao da prevali preko usana. Sultan, kome se zavetovao na vernost, izabrao je, upavši u more, da prigrli zmiju u obliku Engleza, nacije s najnemilosrdnijim planovima što se tiče budućnosti Otomanskog carstva. Sultanov izbor da se uhvati za zmiju bio je neshvatljiv. Rešat-beg je već nekoliko

meseci znao da Englezi planiraju da na tlu otetom od Otomanskog carstva osnuju nezavisnu kurdsku državu, kojom bi upravljala njihova marioneta – šeik Said. Bio je istinski uznemiren zato što sultan i Partija slobode i jedinstva ne vide šta im se dešava ispred nosa. To raspoloženje ga je upravo prošlo. Said i Kurdi su pomoću novca, propagande i ko zna čega još uspeli da obezbede podršku velikog broja otomanskih intelektualaca. Zaveli su i sultana. Njegova vera u vladara sa svakim danom bivala je sve slabija. Sultan je na izazove sudbine sve češće reagovao zatvaranjem očiju i sve neprobojnijom tišinom.

U više navrata, razgovarao je o tome s ministrom unutrašnjih poslova Ahmedom Rešitom. Nisu bili srećni zbog sultanove slepe proengleske orijentacije. Isprva su to pravdali time da on prvenstvo daje veri, a ne državi. U danima posle okupacije, postalo im je bolno jasno da su se i u tome prevarili: bivši hrišćanski podanici dobili su podršku velikih država. Bugari, Srbi i pravoslavni Jermeni okrenuli su se Rusima, a katolički Jermeni Francuskoj. Što se Amerikanaca tiče, oni su godinama skitali Anadolijom tragajući za preobraćenicima među otomanskim hrišćanima. Religija je bila kao beton za temelje država, a otomanska vlada nije uspevala da je upregne u svoja kola i iskoristi za svoje državne ciljeve. Eto, čak i bratska arapska muslimanska plemena bez oklevanja su zarila nož u leđa istovernicima i instituciji kalifata.

Ahmed Rešat je ustao, ne mareći za pepeo koji je padao s cigarete na tepih. Umorno je koračao po prostoriji.

Kakva bruka! Oficiri moćnog carstva, koje postoji duže od pola milenijuma, prisiljeni su da pozdravljaju grčke redove. Sultan podržava organizacije koje se zalažu za uvođenje šerijatskog prava. Ne, stvari su otišle predaleko! Stigli smo do prelomne tačke! Neka se slomi ono što se mora slomiti!

"Sinko", oklevajući se obratio Kemalu, "naš narod je podeljen na dva dela. Neki veruju da se moramo dići na oružje protiv osvajača, a drugi veruju u mirne diplomatske mere otpora, kojima će ublažiti odredbe Sporazuma o prekidu vatre. I te kako sam svestan da nemamo finansijskih sredstava za još jedan rat. Zbog toga sam uporno pristajao uz one druge. Događaji iz prethodnih meseci ubedili su me da je u našem interesu da ipak pružimo podršku onima koji žele da se bore."

"Pošto si napokon uvideo istinu, pomozi nam."

Prišao je nećaku i šapnuo mu:

"Riznica je prazna. Ako želite novac za oružje, nema ga."

"Ne tražimo finansijsku pomoć. Treba nam podrška i blagoslov vlasti. To tražimo od tebe."

"Izaći ću vam u susret na svaki mogući način, kad god mi se obratite."

"Najdraži ujače! Hvala ti! Znam da ćeš jednog dana ... Jednog dana ..." Kemal je bio previše ophrvan osećanjima da bi završio rečenicu. Vlažnih očiju, poljubio je ujaka u ruku i prislonio je na čelo.

"Ujače, vazda si mi bio otac kog nikad nisam upoznao. Vodio si računa o mladom buntovniku, iako si i sam bio mladić. Odgajio si me. Oprostio si mi brojne greške. Napustio bih ovaj svet kao teško razočarana osoba da sam morao da napustim ovu kuću i poginem bez tvog blagoslova. Sad mi je mnogo lakše. Mnogo si me obradovao."

"Kuda ideš, dečače?", pitao je Ahmed Rešat. I njegove oči su se ispunile suzama.

"Čekam da mi jave. Otići ću čim me pozovu."

"Izgleda da mi je sudeno da živim pitajući se gde si i kako si. Ujna

će svakodnevno plakati za tobom. Naš dom će ponovo skoliti patnje i brige."

"Ne zaboravi da sam se vratio iz Sarikamiša, valjda ću se vratiti iz Bakirkoja."

"Ali zar ne ideš u Anadoliju?"

"Kasnije. Kad kucne čas. Sa zalihama ..."

"Nek te sreća prati na tvom putu! I ne pričaj nikome ništa dok ne pođeš."

"Možda ću otići tek za nekoliko nedelja."

"Ako ništa drugo, imaćemo još nekoliko nedelja mira. Žene u kući će se silno uzbuniti. Nisam siguran da imam snage da to izdržim."

Ućutali su se kad je Leman ušla s notnim sveskama.

"Oče, pogledaj šta mi je doktor poslao."

"Stvarno? Ali Mahir-beg je otišao, zar ne?"

"Doneo ih je sluga. Iznenadiću ga ako uspem da naučim da sviram kompozicije koje mi je poslao."

"Pa kreni na posao."

"Da li vam je rekao kad će se vratiti?"

"Kad završi posao."

"A kad će to biti?"

"Otkud ja znam, Leman. Bolnice su pune pacijenata koji boluju od kojekakvih boleština, od tifusa do konjuktivitisa. Ko zna kad ćemo ga videti."

"Neka ga Alah čuva!"

"Alah čuva lekare", reče Kemal, "baš kao i decu."

"Nisam siguran da Alah više ikoga čuva", reče Ahmed Rešat. Kemal se zagledao u ujaka podignutih obrva. Zar je posle gubitka vere u sultana postao i cinik?

Grč je stisnuo Mehparina leđa od neprestanog saginjanja. Prsti su joj utrnuli od vezivanja paketa. Spakovale su sve stvari iz salona, radne sobe i svih spavaćih soba ogromnog zdanja. Divila se prekrasnim predmetima, ali se u sebi zahvaljivala što njena kuća nije tako raskošna. Stranci se nisu zanimali za manje upadljive domove, s manjim vrtovima. I porodica Ahmeda Rešata, iako je bio ministar finansija, mogla bi se jednog zimskog jutra naći na ulici. Englezi su oduzeli kuću porodičnog prijatelja Šakir-paše na Taksimu. Morali su da se odsele u letnjikovac na Bujukadi⁴⁶ usred zime. Da se to dogodilo Ahmedu Rešatu, ne bi imali izbora osim da i oni odu na ostrvo ... I da se smrznu. Na jedvite jade su grejali i kuću u gradu. Hladni severni vetrovi, koji šibaju preko borova na ostrvskim brdima, ubili bi Kemala, dok bi Sarajlihanuma i devojčice, u najboljem slučaju, dobile tuberkulozu. Tiho se pomolila u znak zahvalnosti, kao što ju je Sarajlihanuma naučila. Zatim je kucnula u drvo i cimnula desnu ušnu školjku.

"Iscrpljene smo. Predlažem da popijemo čaj", reče Azra, dok se borila da veže krajeve čaršava obmotanog oko velikog tepiha.

"Dopustite da vam pomognem", ponudila se Mehpara koja je hitro završavala svoj deo posla. Sedele su na sofi pokrivenoj pamučnim platnom.

"Možeš li da nam doneseš čaj, kućepaziteljko Nazik? Peć na alkohol i čajnik još su na svom mestu", reče Azra.

Prvi put su ostale nasamo kad je kućepaziteljka izašla. Mehpara je bila rešena da iskoristi tu priliku.

"Azra-hanuma", progovorila je, gledajući mladu ženu pravo u plave oči, "mogu li otvoreno da porazgovaram s vama?"

"O čemu?"

"Imam nešto da vam kažem o Kemal-begu."

"A! Tako znači", klimnula je Azra. Pripremila se da joj oštro odgovori kad je bude pitala o prirodi njenog odnosa s Kemalom.

"Pretpostavljam da znate šta ću vas pitati."

"A šta bi to moglo biti?"

"Mislim da ne shvatate koliko je Kemal bolestan, fizički i ..."

"I te kako shvatam."

"Ne znate sve, efendum. Već dve godine je vezan za postelju. Pluća su mu slaba, baš kao i bubrezi."

"Zašto mi to govorite?"

 ^{46} Naiveće od Prinčevskih ostrva u Mramornom moru, nadomak azijske obale Istanbula

"Zato što se, ako se ponovo razboli, verovatno neće oporaviti. Umreće. Doktor Mahir je tako rekao. I drugi doktori dele njegovo mišljenje."

"Onda nastavite da se brinete o njemu. Primetila sam koliko ste brižni."

"Azra-hanuma, molim vas, nemojte da ga uvlačite u opasne poduhvate."

"O čemu govorite? O kakvim opasnim poduhvatima?"

"Znate vi na šta mislim. Vi ste pametna žena. Znam da radite za dobrobit otadžbine i zahvalna sam vam zbog toga. Medutim, ako Kemal-beg napusti našu kuću, prehladi se, iscrpi ... razboleće se i ... i ... ne mogu to ni da izustim. Dovoljno je služio svojoj zemlji. Ratovao je i patio je. Molim vas, ne uvlačite ga opet u to. Preklinjem vas, Azra-hanuma."

"Umorni ste. Ne znate šta govorite."

"Samo recite i uradiću sve što hoćete da on učini. Zdrava sam; jaka sam."

"Ne želim da iko išta radi. Dosta je bilo! Molim vas, prestanite da govorite besmislice!"

Azra je skočila i počela da šparta po prostoriji.

"Dovoljno sam uznemirena što danas moram da predam dom dušmanima, a sad i ovo. Kućepaziteljka će vam doneti čaj. Mnogo ste mi pomogli. Slobodni ste da odete kući kad ga popijete. Hvala vam."

Mehpara je stiže na vratima i uhvati za ruku.

"Ne ljutite se na mene. Samo pokušavam da ga zaštitim. I, Azra-hanuma, spremna sam da vam pomognem kad god vam zatrebam. Prenosiću poruke. Dostavljaću pisma ... Čak i oružje. Iskoristite mene; ne plašim se."

Azra nije znala kako da odgovori očajnoj devojci koja ju je stiskala za ruku. Zastala je. Osvrnula se po salonu koji je nekad bio sjajno osvetljen i dobro provetren. Nije mogla da prepozna avetinjsku prostoriju s praznim policama i pokrivenim nameštajem. Ovde su slavili obrezivanje pokojnog brata i njenu veridbu s Nedždetom. Za nekoliko dana odjekivaće od topota čizama engleskih oficira. Sobe u prizemlju i predvorje postaće učionice za hrišćansku decu. U tome je bar nalazila neku utehu ... Nevina dečica trčaće po kući, baš kao i ona, u neka prošla i srećnija vremena, s bratom ... Kako život zna da bude okrutan! Devojka je drži za ruku. Moli je da pomogne njenom voljenom. Tuge i patnje je napretek, u bezbrojnim oblicima. Obuzelo ju je duboko sažaljenje.

"Mehpara, razumem tvoju zabrinutost, ali ne mogu ništa da učinim. Ako je Kemal-beg odlučio, otići će i činiće ono što bude hteo. Ne mogu ga sprečiti. A ako misliš da sam ja uhoda, nisam. Izgubila sam brata i supruga, a moj otac provodi starost u Bursi u krajnje nezavidnom položaju. Nemam za šta da se uhvatim, izuzev

za otadžbinu. Daću sve od sebe za njeno oslobođenje."

"Oprostite. Ni za trenutak nisam pomislila da ste uhoda."

"Hoću još nešto da vam kažem ..."

"Izvolite."

"Kemal-beg će možda otići od kuće da bi se borio u ratu za oslobođenje. Možda će i poginuti u boju ..."

"Alah neka ga čuva!"

"Neka ga čuva! Ali i hiljade drugih poput Kemal-bega napustili su svoje porodice i voljene i pohrlili u borbu za spas otadžbine. U rat nisu otišli samo muškarci, već i žene."

"Ali šta one mogu?"

"Mogu mnogo. Od pripremanja hrane na linijama fronta, preko zbrinjavanja ranjenike i pripremanja medicinskog materijala, do stražarenja pod oružjem, kad je neophodno. Ne zaboravite da vojnicima treba hrana, san i odeća."

"Imate pravo."

"Ovaj trenutak zahteva da mislimo samo na svoju zemlju, a ne na ljubljene i voljene. Pokušaj da shvatiš Kemala."

"Oprostite mi"; reče Mehpara. Priznala je poraz. "Nisam tako razmišljala. Ako Kemal ide i ako tamo ima mesta za žene, mogu li da vam se pridružim?"

"Možeš da nam se pridružiš i ako Kemal ostane ovde. Znaš da čitaš i pišeš, zar ne?"

"Da. I znam da negujem bolesne."

"Dobro, imaću to na umu."

"Da li ćete vi otići u Anadoliju?"

"Moj posao u Istanbulu je završen. Otići ću kad bude vreme."

"Vi ste prava heroina. Volela bih da budem kao vi."

"Nisam ja ništa naročito. Volim svoju zemlju, to je sve."

"I ja je volim, ali dok vas nisam srela, nisam ni shvatala da joj žene mogu biti od koristi."

"Žene više neće sedeti kod kuće. Rat je odneo previše muževa, očeva i sinova. Ženama nije ostalo ništa drugo do da rade. Neće biti povratka na staro. Otomanske žene moraće da rade rame uz rame s muškarcima, baš kao i njihove evropske sestre. Razgovaramo na vratima. Molim vas, uđite unutra."

"Bolje da pođem da bih se vratila pre mraka. Doći ću opet da vam pomognem ako vam budem potrebna."

"Molim vas, ostanite i popijte čaj sa mnom. Razgovaraćemo malo duže. Tako ćemo se bolje upoznati."

Mehpara se vratila u salon oborene glave. Sela je na pokriveni kauč.

Uskoro su pile čaj iz šoljica u obliku lala.

"Obično služim čaj s kolačima, ali ..."

"Mi ga odavno služimo bez kolača", poverila joj se Mehpara. "Prošlo je deset dana otkako smo potrošili poslednje ostatke brašna. Već mesec dana nam ništa nije stiglo iz Bejpazarija."

"Još imamo malo brašna. Narediću da vam ga odnesu."

"Nikada tako nešto ne bih prihvatila!"

"O čemu to govorite. Nameravala sam da sve zalihe poklonim kućepaziteljki i Haki-efendija. Slobodno se poslužite brašnom. Pre bih hranu bacila u more nego da je ostavim dušmanima."

Mehpara je ustala kad su popile čaj. Prebacila je ogrtač preko ramena i pošla ka vratima.

"Hvala vam. Uz vašu pomoć, uspele smo danas sve da spremimo", reče Azra.

"Hoćete li da dođem i sutra?"

"Sutra već napuštamo kuću."

"Hoćete li ostati kod nas?"

"Vraćam se na azijsku obalu, kod majke."

"Neka vam Alah podari bezbedno putovanje!", reče Mehpara. Azra je zagrli i poljubi u oba obraza.

"Prenesite moje poštovanje porodici. I poželite srećan put i sve najbolje Kemalu!"

"Mogu li da mu kažem da smo razgovarali o mom pridruživanju pokretu otpora?"

"Naravno da možete", reče Azra. "Potrebna nam je pomoć, čak i od dece, da i ne govorimo o pametnoj i sposobnoj devojci poput vas. Dođite i pridružite nam se kad god budete hteli."

"Potražite me ako vam opet zatrebam. Učiniću sve što mogu. Behidžahanuma je toliko želela da vam i ona pomogne, ali zbog njenog stanja ..."

"Da, znam."

"Doviđenja, Azra-hanuma. Čuvajte se."

"I vi. Videćemo se, Mehpara."

Mehpara je hitala ka svom domu nekoliko koraka ispred Azrinog sluge. Razmišljala je o upravo završenom razgovoru. Ako ode za Anadoliju s Kemalom, biće u prilici

da ga zaštiti. Kuvaće mu, utopljavaće ga i davati mu lekove. Tačno je da je borba za otadžbinu divna stvar, ali u jednom se nije slagala s Azrom. Ljubav ima prvenstvo nad državom. Kemal je na prvom mestu, zemlja na drugom, a tek onda idu život, ponos, čast, porodica, svet, raj, šta god ... Kemal je prvi i najpreči. Uvek Kemal!

Slediće ga i do samih kapija pakla.

Sarajlihanuma, Behidža s kćerima i kućepaziteljka Gulfidan su se, početkom juna, preselile u kuću na ostrvu. Povele su i Zehru sa sobom. Godišnja ritualna seoba počela bi kad se prve kore lubenice pojave na obali. Spakovali bi se, gurnuli kofere u navlake protiv prašine, potrpali tanjire u kalajisane kutije i krenuli na ostrvo gde će provesti ostatak leta. Vratiće se u kuću u Bajazitu s prvom septembarskom svežinom.

***

Život na ostrvu nudio je pregršt Bitnih zadovoljstava. Prostrli bi tepihe ispod borova i poredali na njih jastuke. S drveća su visile ljuljaške i za decu i za odrasle. Nepresušne reke rođaka tekle su ostrvskim utočištem, a oni bi ostajali jednu ili više večeri. Ibrahim-beg nije bio ljubitelj gradskog života, ali je redovno posećivao kćer i unuke na ostrvu da bi uživao u okrepljujućem miomirisnom vazduhu letovališta. I susedi su često navraćati na doručak, popodnevni čaj, nekoliko partija karata kasni noćni razgovor uz piće. Posete bi svakom i uzvratili. Na ostrvu su rađali dudovi, kajsije i breskve, grožđe u vinogradima i povrće iz bašti. Bračni par, koji im je čuvao i održavao kuću, imao je mnogo posla posle zatišja u zimskim mesecima. Unajmili bi i kuvara da bi lakše podneli najezdu letnjih gostiju. Naime, iz letnje kujne iza kuće neprestano su se dizali pramenovi dima. Vodu su hladili u debelim glinenim krčazima, a lubenice i dinje u baštenskom bunaru. Ahmed Rešat imao je i ledaru u letnjikovcu. Led su sitnili, obmotavali usoljenim platnom i stavljali na donje police hrastovih ormana obloženih metalom, punih boca rakija, limunade i šerbeta. Domaćini su sa zadovoljstvom služili goste ledeno hladnim Bokovima i rakijom, kao i raznovrsnim ukusnim jelima.

Deca su večerala ranije u bašti iza kuće, dok su odrasli jeli kasnije, u prednjem vrtu. Pili su raki i pevali do kasno u noć uz saz i ud. Život na ostrvu oduvek je bio ispunjen zabavom i druženjem. Mnogo se razlikovao od onog u Bajazitu, u kući opasanoj visokim zidom. Vinograd, povrtnjak, borovik, popločano dvorište i golemi vrt zauzimali su pola hektara. Bio je to raj za prijatelje, rođake i dečicu.

Svemu tome je pre nekoliko godina došao kraj. Rat je i tu učinio svoje. Porodica nije dopuštala Kemalu da putuje trajektom do ostrva. Provešće još jedno leto u kući u gradu, s Mehparom i Husni-efendijom, a Rešat-beg je bio previše zauzet da bi se pridružio porodici, izuzev vikendom. To je odgovaralo Kemalu, ali je rastužilo sve ostale. Mladić se radovao što će poslednje nedelje u kući provesti sa ujakom. Moći će da se zbliže kroz razgovor. Nadao se da če mu se pružiti prilika da ga privuče na svoju stranu.

JUL-AVGUST 1920.

Leto 1920. godine bilo je neobično toplo. Mehpara nije otvarala kapke na prozorima. Uredila je prostor ispod lipovog drveta u bašti iza kuće, da bi muškarci imali gde da sede u hladovini. Rešat-beg je, na svu žalost, retko imao prilike da u njemu uživa, čak ni uveče. Veliki vezir i ministar unutrašnjih poslova otišli su u inostranstvo da bi učestvovali u sastavljanju mirovnog sporazuma. U njihovom odsustvu, Ahmed Rešat obavljao je i dužnost ministra unutrašnjih poslova. Odlazio bi na počinak kasno uveče i žario na posao rano ujutru, bez doručka. Kemal se gorko razočarao što se tiče dugih, muških razgovora s ujakom, o kojima je toliko maštao.

Jedne zagušljive julske večeri, Ahmed Rešat je neobično rano stigao kući. Nije otišao u svoju sobu, već je oprao ruke i lice u lavoru u predsoblju. Zamolio je Husni-efendiju da posluži raki i meze u bašti. Kemalu je odmah bilo jasno da nešto nije kako treba.

Prišao je ležaljci u kojoj je sedeo Ahmed Rešat.

"Da li se nešto dogodilo, ujače?"

"Zašto pitaš?"

"Nikad ne piješ raki bez razloga. Pogotovo ne u ovo doba dana."

"Danas je Državni savet prihvatio odredbe mirovnog sporazuma koji su sročili saveznici. Silom su nam ih sasuli niz grlo. Shvataš li šta se dogodilo? Shvataš li zašto želim da se napijem dok ne padnem pod sto, da se obeznanim."

"Shvatam."

"Grci su juče umarširali u Tekirdag. Čuli smo da je jermenski bataijon pre dva dana ušao u Adanu. Englezi su pre tri dana okupirali Izmit. Grci su pre četiri dana osvojili Bursu. Bandirma, Kirmasti i Balikesir pali su jedan za drugim.⁴⁷ Hoćeš li da nastavim?"

"Nemoj. Molim te, nemoj."

⁴⁷ Tekirdag je grad u istočnoj Trakiji; Adana je u istočnoj Turskoj; Izmir, Bursa, Bandirma, Kirmasti i Balikesir nalaze se između Egejskog i Mramornog mora, u severozapadnoj Turskoj

"Čovek bi pomislio da je naša zemlja lubenica od koje svakog bogovetnog dana neki alavi nevernik odseče po slasnu krišku. Dode mi da udaram glavom u zid. Današnji događaj me je izbezumio više od bilo kog drugog. Danas mi je postalo nedvosmisleno jasno da se od nas očekuje da bez otpora prihvatimo svaku sudbinu. Mirovni sporazum biće potpisan za manje od nedelju dana. A to će biti kraj ... Gotovi smo!" Trljao je dlanove. "Gotovi smo. Veliko Otomansko carstvo biće i zvanično sahranjeno. Alah je hteo da moja generacija plati za sve grehe, ma kakvi oni bili, tako što će potpisati smrtnu presudu carstvu. Plaćamo užasnu, užasnu cenu. Husni-efendija, donesi taj raki! Šta čekaš!"

"Ujače, imam li pravo ako pretpostavim da si već popio piće-dva na putu do kuće?"

"Pa šta i da jesam? Kakve sam koristi imao od trezvenosti? Hoću ako sutra budem trezan, sprečiti pad još nekog od naših gradova? Hajde, poteci, donesi mi raki. Sedi i pij sa mnom, hoćeš li?"

Kemal je kružio oko ležaljke, nemoćan da uteši ujaka. Husni je uskoro došao s velikim poslužavnikom, na kojem je Mehpara poređala tanjiriće s kriškama lubenice i paradajza.

"Paradajz je iz naše bašte, beže", reče Husni-efendija.

"Brani ga po cenu života, Husni-efendijo, zato što nam, već koliko sutra, neće ostati ništa osim paradajza iz naše bašte", reče Ahmed Rešat. "Alah nek nam je u pomoći!"

"Alah nam neće pomoći, efendijo! Digao je ruke od nas. Već neko vreme pomaže isključivo hrišćanima."

"Onda neka nam se nebo smiluje, beže!"

"Imaju novac; imaju moć; imaju i nauku na njihovoj strani. Šta nam se to desilo? Reci mi, efendijo, šta nam se desilo? Ne, nije važno, recimo da ni ti ne znaš", zaplitao je Ahmed Rešat. Usmerio je pažnju na Kemala. "Ali šta ćemo s tobom, ponosnim i uglednim čovekom; učenjakom, na čijem obrazovanju se nije štedelo, koji tvrdi da o svemu zna više od bilo kog drugog. Reci mi ti zašto je Alah, u svojoj beskrajnoj mudrosti, procenio da zaslužujemo ovu neizrecivu sramotu! Zašto ovo čini nama, a ne njima? A?" Pružio je čašu. "Napuni! I daj čašu vode! Izvadio si je iz bunara, jelda? Izvadi je ako nisi! Daj da uživamo u vodi iz našeg bunara dok još možemo! Samo da znaš, i njemu su dani odbrojani! I bašti! I baštu će nam uskoro oduzeti ... Uskoro, vrlo uskoro!"

Kemal i Husni izmenjaše poglede. To nije bio Ahmed Rešat kog su poznavali i voleli. Sluga nikad nije video gospodara takvog, čak ni one zlosrećne noći 16. marta. Cimnuo je Kemala za ruku i odvukao ga korak-dva u stranu. "Da li smo zbilja gotovi mladi gospodaru? Da li je moguće da su begefendijine reči istinite?", prozborio je drhtavim usnama.

Kemal se, u nedostatku reči, poslužio poslovicom: "Strpljivo, Husni-efendijo. Ne znamo šta će doneti jutro. Samo Alah zna šta nam donosi sutrašnji dan." Zatim je, kao i ujak, iskapio čašu rakija. Grlo mu je gorelo. Prijatna toplina širila mu se stomakom. Seo je na travu pored ležaljke. Ujak je odavno popio raki, ali nije ni dirnuo hranu. Ispustio je praznu čašu na tle. Mirno je sedeo, zatvorenih očiju.

"Ujače ... Zar nema nade?"

"Kemale, kao što znaš, Tevkif-paša odbio je da potpiše Sporazum iz Sevra u Parizu. Osetio je nesuglasice između savezničkih sila. Nadao se da će ih iskoristiti. Iščitavao je i češljao Sporazum da bi dobio na vremenu. Neočekivani napad na Trakiju pokvario nam je planove."

"Znam sve o tome, ujače."

"Sinko, toliko toga ti nije poznato. Danas se okupio Državni savet. Pročitali smo svaki red prispelog izveštaja. Proučili smo svaku reč. Gore je nego što smo mislili: svaki od postavljenih uslova, moralnih i materijalnih, grđi je od prethodnog. Ne samo da zahtevaju velike odštete zbog objave rata i gubitaka ljudskih života, več su im pridodali i zahteve za naknadu štete nanete imovini i robi. No, materijalnu odštetu nekako bismo i podneli, ali što se drugih uslova tiče ..."

Zakašljao se. Kemal je strpljivo čekao da napad kašlja prođe. Napunio je čaše.

"Na primer, saveznici su odlučili da nam zauvek oduzmu vlast nad podanicima. Odsad ćemo vladati samo Turcima. Pošto smo manjina u Trakiji i Izmiru ...⁴⁸ Pomisli samo, Kemale ..."

Popio je još rakija. Ponovo se zakašljao. Kemal je pokušavao da mu pomogne da dođe do daha tapšući ga po leđima.

"Ujače, izgleda da si poslednji gutljaj prebrzo progutao."

"U znak samilosti, ostavili su nam Istanbul kao glavni grad. A što se Bosfora tiče ... ti magareći sinovi ... Reči mi zastaju u gr ..." Ućutao se. Zacrveneo se u licu. Više nije govorio, niti je kašljao. Prestao je da diše.

"Ujače? Ujače!", povika Kemal jer se ujakova skerletna put preobražavala u ružičastu, s primesama zelene. Ovlažio je salvetu u bokalu i otro graške znoja s ujakovih slepoočnica.

"Još postoji tračak nade. Nismo gotovi."

_

⁴⁸ Nekadašnja Smirna

"Gotovi smo, dečače!"

"Ne, nismo. Vlada u Ankari obznanila je da nikad neće prihvatiti Sporazum iz Sevra."

"O, Kemale, dečače! Tokom današnje rasprave, stigao je telegram od bega Rešita Mumtaza. Poručio nam je da smesta potpišemo sporazum ili *će* nam Saveznici oduzeti i Istanbul."

Došao je red i na Kemala da se zagrcne.

Ahmed Rešat progovorio je toliko tihim glasom da Kemal isprva nije znao da li ga je dobro razumeo:

"lako nas je to ubilo, potpisali smo prokleti Sporazum iz Sevra."

Kroz otvoreni prozor na drugom spratu dopirala je tiha pesma. Mehpara je svirala ud i pevušila:

Ne žalim se glasno, al' život oplakujem kleti, Prokleta sam i drhtim od sudbine što nam preti.

SUKOB

Behidžin muž nijednom nije došao na ostrvo u junu i julu. Nije htela da čeka septembar da bi ga videla. Ostavila je decu Sarajlihanumi i krenula kući, ali samo je saznala da se vratila prerano i u zlo doba. Rešat-beg nije bio čovek zle naravi. Sad je svako veče, po povratku kući, sedeo ispod drveta iza kuće i pio raki. Nije pričao ni sa kim, čak ni s Kemalom. Naprezala se da sazna uzrok ovakvog ponašanja: Da li se zaljubio? Čitave zime igrao je karte po francuskim salonima prepunim belosvetskih dama. Da li ga je obrlatila neka predivna strankinja? Ne, to je nemoguće. Rešat-beg je previše dobro vaspitan da bi se upustio u tako nedoličnu avanturu ... Ali muškarci su muškarci. Zatrudnela je. Stomak joj se udvostručio, grudi povećale, a obrazi naduli ... Ko zna? Zaplakala je od muke. Sarajlihanuma, iako teška žena, bila je jedina kojoj se mogla poveriti, a ona je bila na ostrvu. Istina je da je Mehpara bila pored nje, ali s njom nije bila toliko bliska. Očajna, odlučila je da se obrati Kernalu.

"Sigurno postoji razlog zašto je Rešat-beg toliko tužan i povučen. Ne mogu da se otmem utisku da ga muče ljubavni jadi", počela je i odmah prešla na stvar. "Uvek sam se ponašala kao tvoja starija sestra. Valjda bi me obavestio da se nešto tako desilo. Što pre saznam, to bolje!"

"Ujna! Kako možeš i da pomisliš na to?", užasavao se Kemal. "Nadam se – moliću se – da ujak nikad neće saznati da si posumnjala u njega! Strašno bi se razgnevio i uvredio."

"Dobro, ali šta se onda dešava s njim? Nije se nasmejao otkad sam se vratila sa ostrva. Zašto mi ne poveri šta ga muči? Zar ja nisam njegova supruga."

"Dobro me slušaj, draga ujna. Šta bi bilo kad bi ti ujak rekao: *Bio sam primoran da potpišem Sporazum iz Sevra. I potpisao sam ga iako sam dobro znao da ću time aminovati raspad moje zemlje i nestanak svega do čega mi je stalo, da če me to koštati ministarskog položaja i zauvek ukaljati moj ugled. Ipak sam ga potpisao na sultanov zahtev, da ga ne bi potpisao sultan i da bi vrata ostala otvorena. Zbog toga ne mogu ni sa kim da razgovaram. Molim te da shvatiš da želim da tugujem u samoći. Šta bi učinila kad bi ti to rekao?"*

Zurila je u Kemala. "Zašto bi samog sebe ostavio bez posla. Pa ne može da

snosi nikakvu odgovornost ako je postupio po sultanovom zahtevu. Sultan najbolje zna. Zašto je tako potresen ako se povinovao vladarovoj volji?"

Kemal procedi kroz stisnute zube: "Zaboravi onda ovo što sam ti rekao. Dovoljno je da znaš da ujak nije u vezi s drugom ženom. Možeš da budeš mirna što se toga tiče. U njegovom životu nema više ničega izuzev dužnosti i tuge."

Mehpara se pojavila u bašti s korpom veša u rukama. Ugledala je Kemala kako puši cigaretu pod drvetom. Žurno je spustila korpu i pohitala ka njemu.

"Odmah da si prestao!", povikala je svojim najstrožim glasom. "Zar si zaboravio šta ti je doktor rekao? Ne više od tri cigarete na dan, i to isključivo posle obroka! Ugasi to, odmah!"

"Pusti me da ovu popušim na miru pa neću zapaliti nijednu pre večere." Pružila je ruku ka cigareti.

"Daj to ovamo! Ionako si je skoro popušio. Daj mi je ili ću te tužiti Sarajlihanumi!"

Bacio je cigaretu na zemlju i zgnječio je nogom.

Izvukla je vlažnu maramicu iz korpe i obrisala mu vrhove prstiju od duvanskih mrlja. Mrmljala je: "Ruke ti smrde na duvan. Taj zli korov je neuništiv!"

"Zbog čega su cigarete toliko loše?"

"Loše su za tvoja pluća."

"Šta je bilo, bilo je."

"Imao bi velike koristi ako se ratosiljaš tog poroka. Mislila sam da jedva čekaš da jurneš u borbu za spas otadžbine? Za tako nešto moraš biti zdrav i jak. Moraš da vodiš računa o sebi."

"Kad ne budeš kraj mene, neće biti nikog da me neguje i dovodi u red. Brzo ću okopneti", šalio se.

"Ne, nećeš. Brinuću se o tebi."

"Mislio sam, kad Odem od kuće."

"I tada ću se brinuti o tebi. Idem s tobom."

"Tamo gde idem nema mesta za žene."

"O, ima, i te kako ima! Mnoge žene su več otišle u Anadoliju, zajedno s očevima, muževima i braćom. I ja idem."

Zinuo je od čuda. Mehpara nikad neće prestati da ga iznenađuje.

"Ko ti je to rekao?"

"Čula sam to na sastanku na koji sam otišla s Behidža-hanumom. I kasnije, u razgovoru sa Azra-hanumom. Bila sam na još jednom skupu s njom."

"Na kakvom skupu?"

"Ženskog društva. Tamo je bilo žena svih godišta."

"Da li Sarajlihanuma zna za to? Nikad se ne bi složila s tim."

"Složila se kad sam joj rekla da idem kod Azra-hanume. Zar si zaboravio da nam je bila gošća? Tada smo otišle na sastanak."

"Azra! Ko bi rekao!"

"Nije me nagovorila. Ja sam tražila da idem."

"I sad hoćeš da ideš u Anadoliju? Misliš da će te pustiti?"

"Pa kad ti ideš. Volela bih da ne ideš, ali ti me nećeš poslušati. Nećeš poslušati ni mene, niti bilo kog drugog. Znam da ćeš otići, kao što si otišao za Sarikamiš, iznenada i bez ičije dozvole. Zidovi ove kuće zdrobiće me kad odeš. Želim da dišem. Zato sam rešila da idem i ja s tobom i služim svojoj zemlji. Možda ćeš me onda više ceniti."

Ustao je i čvrsto je stegao u zagrljaj, ne mareći za scenu koju je mogao videti svako ko se zatekne na prozoru. Vlažna maramica pala je na tle. Položila mu je glavu na grudi.

"Oduvek sam te izuzetno cenio", rekao je. "Molim te da se ne izlažeš opasnosti zbog mene. Molim te!"

"Ali ja bih zaista volela da idem. Hoću da budem od koristi. Devojčice su porasle. U kući ima dovoljno sluga. Pusti me da pođem. Postaću medicinska sestra, kao i druge žene. Možda će me poslati gde i tebe. Tako bih mogla da nastavim da se brinem o tebi."

"Uskoro odlazim. Biću najpre negde u Istanbulu, pre odlaska na front. Na istoku je hladno. Svi znaju za krhko stanje mojih pluća. Sigurno će me rasporediti u oblasti s blažom klimom."

"Ne bi trebalo nigde da te raspoređuju."

"Kako možeš da kažeš tako nešto kad im je potreban svaki sposoban čovek! Ja sam veteran, iskusni vojnik. Moje mesto je na bojnom polju. I ti si spremna da pođeš. Zatraži da te pošalju na Zapadni front. Pronaći ću te pa makar morao celu zemlju da prevrnem."

Toliko se obradovala da je na trenutak pomislila da će joj srce stati. Nešto se dešavalo, nešto što je prevazilazilo najneobuzdanije snove. Postao je više od ljubavnika – postao je osoba od poverenja i saradnik. Toliko je zavidela Azri. Toliko je patila gledajući kako razgovara s njom, zagledan u njene krupne plave oči. Plakala je iz noći u noć zbog saznanja da neke stvari neće nikad moći da podeli s voljenom osobom. Stvari su se u međuvremenu promenile. Kemal je počeo da je ceni i kao osobu, a ne samo kao ženu. Više nije bila devojka zadužena za sitne kućne poslove, već žena koja će spasavati otadžbinu, baš kao i Azra.

Sarajlihanuma je povukla dugi dim iz cigarete i otresla pepeo u tacnu pred sobom. Posmatrala je Behidžu. "Šta ovo znači, devojko moja?" Snaja se vrpoljila u stolici. Znala je da je svekrva vrlo nezgodan islednik.

"Kunem se da znam koliko i ti! Eto, uči. Želi da postane medicinska sestra."

"Kakve su to gluposti o medicinskoj sestri? Pa zar nije medicinska sestra već godinama? Negovala je Kemala otkad se razboleo."

"Tako je."

"A nije želela da postane medicinska sestra dok je to zaista bila, zar ne? Šta je pravi razlog tom iznenadnom zanimanju?"

"Zbog čega si tako ljuta na mene? Da li je od mene dobila tu ideju? Zašto je lepo ne pitaš, Sarajlihanuma?"

"Pa pitala sam je! Samo me je ćutke pogledala. Nije mi odgovorila. Mislila sam da je tebi nešto rekla."

"Čvrsto je rešila da postane medicinska sestra, eto, to mi je rekla. Možda ju je Azra zavela na stranputicu."

"Ne sumnjam u to, ali zašto je Rešat dozvolio tu glupost! Rekla sam joj da se vala neće ni maći iz kuće, a drznica mi je odvratila da ima dozvolu glave porodice! I na to se sve svodi, zar ne? Prihvatili smo je, pružili smo joj obrazovanje, odgajili smo je i učinili sve što smo mogli za nju, da bi se posle svega toga pobunila protiv nas."

"Kažu da svako zlo ima svoje dobro. Njena obuka će nam dobro doći kad se budem porađala. Da i ne pominjem da svi starimo! Zar ne bi bilo dobro da imamo medicinsku sestru u kući, da nam se nade u starosti?"

"U ovoj kući postoji samo jedna starica, a to sam ja! Šta time hoćeš da kažeš?"

"Ne umišljaj da vreme samo na tebe utiče. Svi starimo!"

"Možda, ali to u ovom trenutku nije tvoj problem. Krv mi proključa kad vidim kako Mehpara svakog bogovetnog dana kaska okolo za Azrom. Mi ćemo biti odgovorni ako joj se nešto desi."

"Šta bi moglo da joj se desi? Samo povremeno skokne do obližnje kancelarije Crvenog polumeseca. Suad se onomad posekla, a Mehpara ju je previla, i to isto kao i doktor Mahir. Ma i bolje od doktora!

"Meni je u glavi samo *izraz previše pametna za svoje dobro*. Mehpara je oduvek bila oštroumna, a to nikad ne izađe na dobro. Kakva šteta! Nek Alah čuva naše devojke od toga!"

"Sarajlihanuma, ali šta to govoriš! Pa zašto bi Alah nekog čuvao od pameti?"

"Samo me ti kritikuj! Devojka mora da zna gde joj je mesto! Ne sme da ide okolo i zabada nos u sve i svašta."

"U tome se slažemo, ali Mehpara jednostavno hoće da bude medicinska sestra. Šta je u tome loše?"

"Dakle, ti tako misliš! Pre neki dan se došaptavala s Kemalom. Zapamti šta sam ti rekla! Kad završi naukovanje, neće se ta zaustaviti na medicinskoj sestri!"

"Da li to hoćeš da kažeš da si ih prisluškivala?"

"Naravno!"

"Gde?"

"Bili su pod drvetom. Tiho sam im se prikrala i stala ispod lipe. Nisu me videli."

"Sarajlihanuma! Kako možeš? To je prosto nedolično!"

"Baš me briga! Saznala sam ono što je trebalo."

"I šta je to?"

"Naš budalasti Kemal se, kao što znaš, sprema da ponovo spasava zemlju. Ali izgleda da će je ovoga puta spasavati zajedno s Mehparom. Mehpara uči za medicinsku sestru da bi mogla da zbrinjava ranjenike na frontu! A to nije sve! Toliko o tvojim predviđanjima da će ti pomagati pri porođaju. Devojka ima druge namere."

"O, Azra, Azra!", zavapila je Behidža. "Sve je to njeno maslo! Kad nije mogla mene da obrlati, ustremila se na devojku."

"Otkad je na ženama da spasavaju zemlju?", negodovala je Sarajlihanuma. "Odvajkada muškarci brane državu, a žene služe muškarcima. Muškarac koji ima mir u svom domu može da spasi i svoju zemlju i čitav svet. Slažeš li se?"

Behidža se pak zanimala za praktičniju stranu problema. "Da li si sigurna da si ih dobro čula? Da li Mehpara zaista namerava da ode na bojno polje?"

"Baš tako sam čula, jasno i glasno. Obavestiču Rešata pa da vidimo šta će on reći na to." Povukla je poslednji dim i bacila opušak. Namrštila se kad je Behidža, odnedavno osetljiva na dim, otvorila prozor. Supruga Ahmeda Rešata oduvek je bila krhko čeljade. Sve su takve: ili su preterano fine kao Behidža, ili su svojeglave i neposlušne kao Mehpara. Nije uspela da dovede pravu ženu u ovu kući. Besnela je zbog toga. Neko vreme maštala je o zajednici Kemala i Azre, ali ubrzo je uvidela nerazumnost takve zamisli. Kao da je Stvoritelj – Alah neka nas sačuva! – rešio da napravi muškarca, ali mu se, u trenutku rasejanosti, omakla Azra. Dabogda takva žena nikad više ne stupi nogom u ovo domaćinstvo! Azra nije dolazila u obzir, naravno, ali bilo je i krajnje vreme da se s Kemalom nešto učini. Ne bi se upuštao u opasne avanture da ima ženu. Lično bi se dala u potragu i očas posla našla odgovarajuću nevestu za unuka, samo da ulice ne vrve od neprijateljske vojske. Ne bi morala da ide daleko, ali ruke su joj bile vezane zbog nevernika. Neprestano je slušala nova svedočenja o njihovom groznom ponašanju. Ne, ne bi bila bezbedna

na ulici, čak ni u poodmaklom životnom dobu. Samo šašave žene, poput Azre, ovih dana bazaju sokacima.

"Drskost je zarazna, draga moja. Pazi da Leman ne padne pod Mehparin uticaj", reče Sarajlihanuma, "osim ako nećeš da i ona iznenada krene na obuku za medicinske sestre. Možda još ima vremena da je sprečiš."

"Ništa nije neverovatnije od toga. Leman beži od bolesti. Zbog straha od mikroba izbegava da se penje na sprat gde leži njen voljeni brat Kemal. Sigurno si primetila da mu više ne sedi u krilu. Ne sme ni da mu se približi."

"To je zato što je odrasla. Prestara je da mu sedi u krilu. Uskoro će staviti veo."

"Šta to pričaš! Ne pada mi na pamet da tako rano prekrivam kći čaršavom."

"Nego šta ćeš? Da nećeš možda da je pustiš da skita okolo obučena kao one nafrakane strane radodajke?"

"Još je dete!"

"Dete! U Bejpazariju devojke njenih godina već imaju decu! Zar ti je prošle nedelje promaklo kako je Mahir-beg gleda?"

"Sad stvarno govoriš gluposti! Pa on bi mogao otac da joj bude!"

"Ma kakva je to glupost o njemu kao o ocu? Misliš li da nisam savršeno svesna Mahirovih godina? Nekad smo bili susedi u Solunu. Najbolje je kad je muškarac deset do petnaest godina stariji od žene. Žene se brzo troše. Nisam imala više od petnaest kad sam se udala za mog dragog pokojnog muža, a on se tad *već* primicao četrdesetoj."

"Vreme se menja, a s njim i običaji. Ne želim da se moje devojke udaju za starce. Što se Mahir-bega tiče, on je bliski porodični prijatelj. Ako je pogledao Leman, učinio je to kao otac koji se divi brzom procvatu voljene kćeri."

Ova žena je puna čiste zlobe, pomisli Behidža dok je ustajala s divana i prilazila vratima. Okrenula se na pragu.

"Ne bi bilo pametno da grdiš Mehparu. Pohađa obuku za medicinske sestre s Rešat-begovim blagoslovom. Bolničarke su potrebne zemlji koja je u ratu. Da nisam trudna, i ja bih otišla na obuku, ali nije mi sudeno."

Odjurila je uz stepenice, ka spavaćoj sobi, ne čekajući svekrvin odgovor. Mahir je odmeravao Leman! Taj ljubazni gospodin zagledao se u devojčicu! Ne, to nije moguće! Sarajlihanuma je ponekad zaista nepodnošljiva. Protegla se na postelji i posegla za bocom kolonjske vode s mirisom lavande. Obilno se posula njome po grudima i slepoočnicama. Spopao ju je napad slabosti. Kad je prošao, položila je ruku na stomak. Tražila je znake života, ali ništa se nije kretalo. Beba u stomaku bila je neobično mirna. Biće to pametan i poslušan sin, na oca. Zvaće se Raif, po dedi.

Raif Rešat! Biće divna osoba. Porašće u otelotvorenje oba imena. Biće Raif – samilosni, i Rešat – onaj koji sledi stazu pravednosti.

Azra je sedela pored Mehpare u zadnjim redovima učionice. S divljenjem su slušali Šahenda-hanumu. Pokazivala je dugim štapom ustrojstvo otomanskog Crvenog polumeseca na mapi ispred školske table. Objašnjavala je različite načine zbrinjavanja ranjenih i bolesnih u Anadoliji. Dok su sinovi otadžbine tukli neprijatelja s planina i brda, njihove majke, sestre i dragane morale su da im pomažu. I ne samo to – žene ove velike zemlje moraju da stanu na čelo borbe i osvetle put muškarcima. Trebalo bi da nose oružje u rovove, lože vatru pod kazanima i pomažu u zbrinjavanju ranjenika. Ženska udruženja, pod vođstvom Crvenog polumeseca i Udruženja za odbranu ženskih prava, otvaraće podružnice u unutrašnjosti da bi sestrama na selu prenele stečena znanja, veštine i iskustva.

Šahenda-hanuma je na kraju predavanja zapitala pažljive slušateljke da li su spremne da krenu za Anadoliju. U sali su bile trideset tri žene. Azra i Mehpara bile su među sedamnaest koje su podigle ruke.

"Časne sestre, najkrvavije bitke trenutno se vode u južnim provincijama. U Marašu i Antepu vape za medicinskim sestrama."

"Spremna sam da krenem bilo kud", obznanila je Azra kad je po drugi put podigla ruku.

"Neka dignu ruke sve koje govore francuski!"

Azrina ruka se po treći put našla u vazduhu.

"Azra-hanumaefendi, pošto govorite francuski, poslaću vas za Antep, zajedno s Nemdžijom i Nejir."

"Kakve koristi ću tamo imati od francuskog, efendum?"

"Čitava oblast je pod kontrolom francuskih trupa. Pošto su svi muškarci koji govore francuski na bojištu, nedostaju nam prevodioci u gradu. Vaše znanje jezika dobro će nam doći. Da li da upišem i ime vaše prijateljice?"

"Ne, nemojte!", povika Mehpara.

"Njen verenik otići će na Zapadni front. Bićemo vam zahvalni ako biste mogli da udesite da Mehpara-hanuma ode u Izmir."

"Moje dame, nalazimo se u ratu. Molim vas da se izdignete iznad želje da budete s vašim draganima i zaručnicima. Dužnost je iznad svega!"

Azra je ustala. "Efendum, Mehpara-hanuma želi da bude sa svojim draganom samo da bi se brinula o njemu ako to bude neophodno. Znate, Kemal-beg je bio ozbiljno ranjen u bici kod Sarikamiša. Medicinska nega mu je i danas potrebna."

Duboko potresena Mehpara spremala se da pita Šahenda-hanumu šta čovek lošeg zdravlja uopšte traži na bojnom polju.

"U redu. Staviću je na spisak za Zapadni front", rekla je Šahenda-hanuma, "a sad predajem reč Nakija-hanumi. Ona je, ako je neko ne poznaje, upravnica liceja Fevzije. Molim vas da je pažljivo saslušate, hanume."

Kad su Azra i Mehpara krenule ka izlazu, prišla im je Šahenda. "Azra-hanuma, verovatno ćete uskoro krenuti. Pre polaska u Anadoliju, bićete u tekiji na azijskoj obali.

"Znam na koju dervišku školu mislite, efendum."

"Onda znate i da ćete biti u sigurnim rukama."

"Razume se."

"Možda ćete morati da provedete izvesno vreme u njoj. Naši konvoji kreću tek kad se steknu pogodni uslovi. Moramo da sačekamo da stražar raspoložen za saradnju bude na dužnosti. Ukrcaćete se u kola sa zalihama za Anadoliju. Prirodno, putovaćete u društvu supruga."

"Ali, hanumaefendi, moj suprug je odavno umro ..."

"Dobićete muškog pratioca koji će se predstavljati kao vaš suprug. Mnogo je muškaraca koji željno čekaju priliku da odu u Anadoliju. Bili bi sumnjivi kad bi putovali sami. I vi i druge žene putovaćete kao porodice. Hodža će vam izraditi papire u tekiji."

"Kada ću poći?"

"Bićete tamo do vikenda."

"Šta će biti sa mnom?", pitala je Mehpara.

"Dopišite ime i adresu na spisak. Obavestiću vas čim neophodne pripreme budu obavljene. Vi ste medicinska sestra, mlada damo?"

"Jesam, ali ne stidim se nijednog posla. Znam i da čitam i pišem."

"I želite da idete baš u Izmir?"

"Na Zapadni front."

"Zapadni front je veliki. Moram da saznam kakvu pomoć od nas očekuju."

"Da li da dođem sledeće nedelje?"

"Javićemo vam kada da dođete."

"Ne morate toliko da se trudite, efendum. Dolaziću ovamo. Tako ću brže saznati."

"Nadam se da ne nameravate da odete bez odobrenja vaše porodice? Bilo bi nedolično ako biste nam se pridružili bez njihovog blagoslova.

Molim vas da na sledeći sastanak Crvenog polumeseca donesete pismeni pristanak vašeg roditelja ili staratelja."

Azra i Mehpara pozdravile su se sa Šahendom i otišle. Šetale su podruku Divanjoluom ka Bajazitu. Zbližile su se od onog dana kad su pakovale Azrine stvari, a Rešat-beg dozvolio je Mehpari da ide na obuku za medicinske sestre, koju je i Azra pohađala. Dva puta nedeljno pešačile su na predavanja. Azri se dopadala Mehparina bistrina, naivnost i iskrenost. Mehpara je obožavala Azru, iako je ponekad patila od napada ljubomore. U njoj je videla uzor i stariju sestru.

Mehpara je tog dana bila duboko zamišljena. "Pitaću Kemal-bega da mi napiše pismo. Šahenda-hanuma misli da želim da pobegnem od kuće."

"Pa zar to nije istina?"

"Jeste, ali s Kemal-begom. Zar ne beži i on?"

"Ne beži, Mehpara. Muškarci odlazi od kuće, a žene beže. Mislim da je neophodno da ga ubediš da je najbolje da odete zajedno."

"Već smo razgovarali o tome. Idem da bih mogla biti od koristi zemlji. Bio je veoma zadovoljan kad je to čuo."

"Valjda ne preduzimaš sve ovo samo da bi izgledala bolje u njegovim očima?"

"Činim to da bih bila s njim i da bih izgledala bolje u njegovim očima. Ipak, Azra-hanuma, veruj mi da sam srećna što ću biti od koristi otadžbini. Moja ljubav prema Kemalu ipak je jača od svega, naravno."

"U smrt bi trebalo da ideš samo zbog svojih životnih ideala."

"Pa ja i ne želim da živim bez njega."

"Aman, devojko! Volela bih da i ja nekog toliko zavolim."

"Zar nisi volela supruga?"

"Mnogo sam ga volela, ali ne s takvom očajničkom strašću kao ti Kemala."

"Nadam se da ćeš jednog dana spoznati ljubav poput moje."

"Sumnjam da će taj dan ikad osvanuti. Imam trideset dve godine.

Prestara sam za takve stvari."

"Ljubav ne zna za godine", negodovala je njena sagovornica.

"A otkud ti to znaš?"

"Osećam da je tako."

Azra je iz sveg srca želela da veruje u prijateljičin osećaj. Ostaće u Rešat-begovom domu još nekoliko dana. Zatim će preći na drugu obalu.

Mehpara je zastala kad su stigle do početka njihove ulice. "Osećam još nešto, Azra-hanuma", rekla je.

```
"Šta?"
"Osećam da ćeš se i ti zaljubiti. Ludo, baš kao i ja."
"Ma nemoj mi reći! A kada?"
"Uskoro."
```

```
"Još jedan predosećaj."
"Zaista tako osećam."
"Ti si luda!", brecnu se Azra.
```

Kemal se peo uz stepenice ka svojoj sobi. Iznenadio se kad je video baku na stepeništu. Obukla je svetloplavu noćnu haljinu i dugu, belu čipkastu maramu, kakvu je obično nosila na molitvama. Zbog izdužene seni, koja je plesala po zidu na drhtavom plamenu sveća, ličila je na utvaru.

"O, zašto si, sultanijo moja, udostojila ovaj sprat prisustvom svojim? Šta dovodi te ovamo?"

"Ulazi u svoju sobu! Razgovaraćemo tamo."

"U redu, u redu. Idem. Zašto si tako srdita, bako? Da li sam učinio nešto što te je uznemirilo?"

Prošao je kroz vrata koja mu je otvorila Sarajlihanuma. Spustio je svećnjak na sto. Već nekoliko dana nisu imali struje, a vladala je i nestašica petroleja, tako da su im sveće bile jedini izvor svetlosti. Ipak, čak i na slaboj svetlosti dve sveće, Kemal je jasno video napetost na staričinom licu. Zatvorila je vrata. Sela je na postelju i pokazala na mesto do sebe. "Sedi."

```
postelju i pokazala na mesto do sebe. "Sedi."
      Poslušao je.
      "Sad nie dobro slušaj, sinko!"
      "Samo zapovedajte, sultanijo moja!"
      "Ne šegači se! Nisam raspoložena za šalu!"
      Postajao je sve zabrinutiji.
      "Govori! Šta si uradio devojci?"
      "Kojoj devojci?"
      "Koliko devojaka imamo u kući?"
      "Prilično. Da vidimo: Leman i Suad, Mehpara i Katina, koja dolazi i odlazi ... i
Azra je čest posetilac ..."
      "S ovim se nije šaliti, dečače! Hoću istinu, i to odmah! Šta si uradio
Mehpari?"
      "Ništa joj nisam uradio."
      "Lažeš!"
      "Zašto bih te lagao, bako?
      "Proširila se u struku. Grudi su joj porasle."
      "Baš imaš oštar vid, bako. Ja nisam primetio."
      "A šta bi mogao biti razlog tim promenama, Kemal-beže?"
      "Ugojila se?"
```

"Ne, dečače, nije! Uopšte se nije ugojila! Štaviše, danima ništa ne stavlja u usta!"

"Onda tebe oči varaju. Kako se to proširila, a nije se ugojila?"

"Mene moje oči nikad nisu prevarile! Teško je mene prevariti u tim rabotama!"

"Dobro, bako, reci više šta imaš, molim te."

"Mehpara je trudna, dečače!"

"Oh!", uskliknuo je sa iskrenim zaprepašćenjem. Pocrveneo je i drhtavim glasom upitao:

"Da li si to zaključila samo zato što se ugojila?"

"Ne, to nije jedini razlog. Primetila sam još nešto."

"Moram da te pitam šta si primetila, pošto su optužbe veoma ozbiljne."

"Ujutru joj pripadne muka kad oseti miris hrane iz kuhinje. Onda otrči da povraća. Ima i drugih znakova, koji se tebe, momče, nimalo ne tiču."

***

Pognuo je glavu kao prekoreno dete. Bio je gnevan i začuđen što nije razmišljao o posledicama druženja s Mehparom.

"Ali vratimo se suštini problema, dečače. Devojka je odrasla u našoj kući, pod našim nadzorom. Priznaj odmah ako si odgovoran za ono što se dogodilo. Nije u njenoj naravi da se poda nekom van kuće, ali već neko vreme pravi društvo Azri kad god ona izađe. Navodno, išla je s njom u Crveni polumesec. Opet, ja ne mogu da zamislim da bi ona uradila nešto nedolično van kuće. Ne bi se usudila. Kad odbacim sve druge mogućnosti, ostaješ samo ti."

Ćutke je sedeo, pogleda uprtog u vrhove papuča.

"Kemale, pogledaj me u oči!"

Oklevajući, podigao je pogled.

"Da si spreman da položiš ruku na Kuran i da mi kažeš da nisi odgovoran za njenu trudnoću?"

Ćutao je.

"Idem u sobu po Kuran. Tek tad ću ti poverovati! Ako me ubediš da nisi odgovoran, učiniću sve što mogu da je navedem da progovori, da saznamo ono što se mora saznati. A kad saznam, Mehpara i taj besramnik propištaće majčino mleko!"

"Ostavi devojku na miru, bako", progunđao je. "Ako je zatrudnela, učinila je to sa mnom. Ne diraj je, molim te! Ona je nevina! Zaveo sam je i iskoristio ... Za sve sam ja kriv!"

"O, dečače, zar se ne stidiš sebe? Zar si morao da zadovoljiš svoju pohotu na devojci pod tvojom zaštitom?"

Zaprepašćeno je ustuknuo. Vrlo dobro je znala da godinama nije video nijednu devojku. Imao je premalo prilika da zamisli sliku žene, a kamoli da s nekom zadovoljava pohotu.

"Izvini, bako. Nisam gasio pohotu. Podlegao sam osećanjima. Sve se dogodilo jedne noći, dok sam imao nervni napad. Žao mi je."

"Sutra ću razgovarati s devojkom. Ako je trudna ..."

"Zar malopre nisi bila sigurna u to?"

"I još sam, ali najbolje je da mi to i lično potvrdi. A kad i ona potvrdi, smesta ćeš obavestiti ujaka da želiš da je uzmeš za ženu. Venčaćete se još koliko sledeće nedelje, ovde, u kući. Ahmed ne sme da sazna da je već trudna."

"Zašto?"

"Obrukao bi se zauvek u njegovim očima. Nikad ti ne bi oprostio, a ni njoj!"

Skočio je s kreveta. Gnevno je koračao po sobi. "Zašto bi to bilo tako važno? Ionako me ne ceni mnogo zbog mojih političkih stavova."

"Ovde nije reč o politici, već o časti i čistoti porodičnog imena. Ništa i nikad te neće iskupiti ako dozna da je trudna."

"U pravu si."

"Moli se Alahu da nisam! Ako se ispostavi da ipak nije trudna, poslaću je nazad njenoj tetki s nekim prigodnim objašnjenjem."

"Zašto bi je slala tetki ako nije trudna?"

"Da bih vas rastavila! A šta si ti mislio! Zar da nećaka ministra finansija, pored toliko pašinskih kćeri za udaju, obrlati obična sluškinja?"

"Ali zar Mehpara nije naša rođaka, unuka Rešat-begovog ujaka s majčine strane?"

"Svakako da jeste, ona je unuka i mog ujaka!"

"A zar mi nismo direktni potomci poglavica Kamčerika? I zar to nije najponosnije i najuglednije pleme na zemljinom šaru?"

"Hvaljen neka je Alah! Istinitije reči nikad nisu izgovorene."

"Ko bi onda bio poželjniji za udaju od devojke tako plemenita roda?"

"Da je nisam lično odgajila i obrazovala ..."

"Dakle, odrasla je pod tvojim plemenitim nadzorom. Podučavala si je ovde, u našoj kući."

"Dozvoliću ti da ti bude žena samo ako si otac njenog deteta. Ako nije trudna, prekinućete vezu. Odmah ću joj ugovoriti drugi brak."

"Uf!"

"Nemoj da mi ufćeš, Kemal-beže! Sam si zapržio čorbu, sad kusaj!

Moli se da nemam pravo i da devojka ne nosi dete u utrobi. Ako je to tačno, niko ne sme da sazna istinu. Da nikome nisi pisnuo o tome. Prepusti sve meni."

"Uzeću je za ženu bez obzira na to da li je trudna."

"Nema potrebe za brakom ako nije. Pronaći ću joj pristojnu priliku."

"Ne trudi se. Ja ću se oženiti njome."

"Vidi ga samo! Kriv a drzak! Babica *će* je sutra obići. Posle njene posete odlučićemo šta ćemo dalje."

Sarajlihanuma je polako ustala i požurila ka vratima. Okrenula se pre nego što je zakoračila u hodnik. Zagledala se u Kemala i sručila mu svoju konačnu presudu u lice, slovo po slovo: "Idiote!!!"

Odslušao ju je kako silazi stepenicama. Zatim je potrčao u sobu preko puta. Mehpara je sedela na krevetu i češljala kosu. Kad su se vrata otvorila, podigla je mesingani svećnjak da vidi ko je.

"O, ti si! Nisam te očekivala. Nisi mogao da spavaš?"

"Mislim da imaš nešto važno da mi kažeš."

"Ali sve sam ti već ispričala čim sam stigla kući. Ponoviću ti ako hoćeš. Bile smo u školi. Poznaješ Šajesta-hanumu, babicu i čelnicu udruženja ..."

Kemal je prekinu. "Ne govorim o tome", rekao je. "Reci mi, Mehpara, ono što si prećutala."

"Dobro, de. Odlazim za Anadoliju nekoliko dana posle tebe. Odsešću na suprotnoj obali, u uzbečkoj tekiji. Tamo ću se zadržati nekoliko dana, a onda ću s konvojem za Izmir. A zatim ..."

"Mehpara!"

"Šta je!"

"Zar ništa drugo nemaš da mi kažeš?"

"Oduvek sam htela da ti kažem koliko te volim. Volim te više od sopstvenog života."

"Dosta! Prestani s tim! Reci mi! Jesi li trudna?"

Skočila je s kreveta kao oparena i stala preko puta Kemala. Nije primetio da joj kolena klecaju, ali je zato uočio podrhtavanje usana. Oborila je bademaste oči. Progovorila je tihim glasom, sa užasnutim izrazom lica:

"Ne znam."

"Kako to misliš – ne znaš? Šta tu ima da se ne zna?"

"Nisam sigurna."

"Bićeš sigurna sutra, kad te pregleda babica."

Pala je na kolena. Obgrlila ga je oko nogu. "Preklinjem te, ne diraj mi bebu!

Odmah ću otići ako želiš! Poći ću u Anadoliju pre tebe! Nikad me više nećeš videti! Ne diraj mi bebu pa ću ti doveka ljubiti stopala!"

"Kako možeš da trućaš tolike gluposti?" Uhvatio ju je i pokušao da je uspravi. Oklembesila se u njegovim rukama. Lice joj je oblio znoj.

"Kako se osećaš? Nisi se valjda onesvestila? Nemoj da se onesvestiš ...

Hajde, lezi na krevet."

Položio ju je na postelju i gurnuo joj jastuk pod glavu.

"Zašto si se toliko uplašila? Zar te je toliko strah od Sarajlihanume?"

"Za Alaha miloga, ne diraj mi bebu!"

"Ako si trudna, beba je moja koliko i tvoja. Kako mogu da dopustim da neko naškodi mom detetu?"

Zaplakala je. "Pustićeš me da ga zadržim?"

"Naravno da ćeš ga zadržati! Venčaćemo se, i to što pre. Donećeš naše dete na svet."

Naslonila je glavu na njegove grudi i bučno zaridala.

"Za kakvog me čoveka smatraš? Za neku karakondžulu? Zašto mi nisi rekla?" "Plašila sam se da ga nećeš hteti."

"I šta bi bilo da nisam? Koliko bi dugo krila trudnoću?"

"U svakom slučaju, ići ću u Anadoliju ... Nadala sam se da ću se mirno oprostiti i da će se Alah pobrinuti za sve."

"Više nema potrebe da bilo gde ideš. Venčaćemo se do kraja nedelje, pre nego što krenem."

"Udata ili ne, idem u Anadoliju. Tamo ću te čekati. Tražim samo da mi napišeš pismeno odobrenje."

"Neću! Kad smo razgovarali o tome, nisam znao da si trudna. Anadolija nije mesto za trudnicu. Ne možeš da ideš."

"Snažna sam. Snaći ću se. Ne ostavljaj me ovde! Razboleću se od brige!"

"Nećeš. Ostaćeš ovde i roditi bebu. Ni ovaj rat ne može večno trajati.

Vratiću se pa ćemo zajedno podizati dete."

"Umreću bez tebe!"

"Nećeš. Niko od nas neće umreti. Živećeš, i to ne samo zbog mene već i zbog bebe koju nosiš u utrobi. Moraš da je zaštitiš. Ne zaboravi da je to naše dete."

"Ne ostavljaj me ovde, molim te!"

"U Anadoliji krv teče potocima. Okupacione snage su mnogobrojne. Pljačkaju i čine svakakva zla. Haraju boleštine, narod gladuje. Šta će tamo trudnica sama?"

"A šta će biti s tobom? Kako ćeš ti izdržati sve to?"

"Ja nisam u drugom stanju!"

Nasmejala se. Kemal ju je pokrio i ugasio sveću. Čvrsto ju je zagrlio, šapćući: "Laku noć. Sad ćemo se lepo naspavati nas troje. Čeka nas naporan dan. Preneću dobre vesti ujaku izjutra. Pronaći ćemo hodžu i početi pripreme za venčanje ... Imaćemo dosta posla."

"Pitam se šta će Sarajlihanuma reći na sve ovo?"

"Da nam Alah podari zdravlje i sreću, eto šta će reći."

"Šta će biti s tvojim ujakom? Da li će blagosloviti naš brak?"

"Učiniću sve što mogu da dobijem njegovu saglasnost."

Upro je zamišljen pogled u tavanicu i dodao: "Neće imati drugog izbora osim da pristane."

"Molim te, nemoj mu reći da sam trudna. Presvisla bih od sramote."

"Ne brini. Nećemo nikome reći, ali znaj da je Sarajlihanuma to i sama nanjušila."

"Ali svi *će* saznati istinu kad se porodim. O, bar ću dotad hodati visoko uzdignute glave."

"Ovo su teška vremena. Tvoj suprug i detetov otac otići će u rat. Majka će zato biti smrtno zabrinuta. U takvim uslovima, prerani porođaj ne bi bio nikakvo iznenađenje, zar ne?"

Izvesno vreme ležali su zagrljeni. Tiho je prozborila: "Kako si znao?"

"Ništa u vezi s tobom ne izmiče mom oku!", trijumfalno će Kemal. Srce joj je treperilo od ljubavi. Skupila se oko njega. Nedugo potom duboko je zaspala, prvi put posle nekoliko meseci.

Kad je Ahmet Rešat ušao u selamlik, Kemal je zatvorio prozore i navukao teške plišane zavese.

"Opet ti je hladno, nećače? A lep je dan. Zašto si sve zatvorio?"

"Moramo poverljivo da razgovaramo. Ne želim da nas neko čuje."

"Ko bi nas mogao čuti?"

"Dragi ujače, ženske oči i uši su u svakom ćošku i budžaku ove kuće.

Govori onda. Šta je to tako hitno i poverljivo da bi se krilo od žena?"

"Dugoočekivane vesti konačno su stigle. Odlazim u petak."

"Zaista?", lakonski reče Ahmed Rešat. lako ga je vest uzdrmala, posmatrao je nećaka s nepromenjenim izrazom lica.

"Otputovaću na seosko imanje. Tamo ću izradivati dokumente. Praviću isprave za one koji idu u Anadoliju. Poslaćemo im i oružje kad ga prikupimo u dovoljnoj količini. A onda ću i ja s njim krenuti dalje."

"Savetovao sam ti da ne ideš u Sarikamiš i nisi me poslušao. Odande si jedva izvukao živu glavu. Ponovo te savetujem da ne ideš. Ipak, sad znam da ništa ne može da te zaustavi. Zato ti želim srećan put. Molim te samo da nas redovno obaveštavaš kako si."

"Slaću pisma u Bejpazari. Odande redovno stiže pošta. Tako ćemo izbeći neželjene pažnju."

"Vidim da si o svemu dobro razmislio."

"Sve vesti koje pošaljem ići će tim putem. Imamo rođake u tom gradu. I red je da se redovno javljaju, zar ne?"

"Jeste."

"Obratiću ti se za pomoć ako nam zatreba novac za oružje. *Šećer će* biti šifra za *oružje*. Vlada nestašica *šećera* u gradu, zbog čega se doprema iz Bejpazarija. Ako neko od mojih pisama padne u pogrešne ruke, ne smeju izazvati sumnju."

"Sumnjam da će iko čitati pisma upućena meni. Predostrožnost je, u svakom slučaju, preporučljiva."

Znali su da se veoma dugo neće videti. Ćutke su sedeli, zadovoljavajući se disanjem istog vazduha. Ahmed Rešat pomislio je na trenutak kad je prvi put držao Kemala. Bio je veoma mlad kad je postao ujak. Nesigurno je držao bebu u naručju i užasno strepeo da je ne ispusti. Znao je da se dečakov otac najverovatnije neće vratiti i da će mu biti nešto najbliže ocu što će ikada upoznati. Sad je hteo da mu kaže: "Ne idi; ostani. Ako ne možeš da radiš, brinuću se o tebi, ali tvoju smrt neću moći da podnesem." Posle nekoliko minuta, progovorio je drhtavim glasom:

"Nećače, tamo se neće brinuti o tebi kao ovde. Pazi na zdravlje. Ne zaboravi da uzimaš lekove. Predvideo sam da ćeš otići pa sam zamolio ministra zdravlja da mi nade neke lekove koje ja nisam mogao. Sutra će mi ih poslati. Ponesi ih sa sobom. U unutrašnjosti ih nećeš naći."

"Blagosloven da si, ujače!"

Ponovo su ućutali. Sad se Kemal pitao kako da počne. Prikupio je hrabrost i zaustio: "Moram da te zapitam za još jednu uslugu pre polaska."

"Kaži. Treba li ti novac?"

"Ne. Treba mi je tvoj blagoslov i pristanak."

"Pa imaš ih."

"Ujače, reč je o nečemu drugom, nečemu ličnom. Sramota me je, ali je krajnje vreme da priznam. Zaljubio sam se u Mehparu. Hteo bih da se venčam s njom pre polaska. S tvojom dozvolom, naravno."

Zapanjeno je zurio u nećaka.

"Hoćeš da se venčaš s Mehparom?"

"Da, ujače. S tvojom dozvolom."

"Ali ona nam je kao treća kći. Ona nam je krvni srodnik, dečače. Zar je to doličan brak?"

"Ona nam je daleka rođaka. I zgodno je što je deo našeg domaćinstva. Odlazim, a biću siguran da joj u mom odsustvu ništa neće nedostajati."

"Tvoja baka to nikad neće dozvoliti."

"Ali ti se pitaš, ujače."

"Ona te je odgajila, Kemale. I ona se pita."

"Znam da se Sarajlihanuma nada da ću se dobro oženiti. Ali bolestan sam. Vlasti me progone. Krećem u neizvesnu avanturu. Budi siguran da me nijedna ne bi htela za muža, osim Mehpare."

"Dečače, ako su tvoje tvrdnje tačne, zar ne misliš da ćeš za nju biti preteško breme."

"Raspoloženi smo za brak. Zaljubili smo se dok me je negovala."

"Nadam se da shvataš da je čeka tegoban život ako je uzmeš mimo Sarajlihanuminog pristanka. Ni ja neću dati svoj pristanak ako se ona ne saglasi. Ona je najstarija u kući."

"Ne brini za to. Ako nam dozvoliš da se brzo venčamo, Mehpara neće ostati ovde kad odem na seosko imanje. Otići će u Anadoliju sa Azrom, da služi domovini."

"Šta!"

"Tako je, ujače. Kćeri svih uglednih porodica u gradu spremaju se da polože najveću žrtvu za otadžbinu. Mnoge devojke kreću u unutrašnjost da bi obučavale seljanke i radile za momke na frontu."

"Neka nas Alah sačuva, zar da devojka iz moje kuće skita od nemila do nedraga ..."

"Otići će da spasava zemlju, a ne da skita. Trebalo bi da si ponosan na nju, ujače."

"Napuštanje doma nije časni način služenja državi."

"Ima još jedan razlog da pođe. Pridružiće mi se kad me pošalju u boj. Nastaviće da se brine o mom zdravlju."

"Tako znači! To je pozadina njene iznenadne želje za pohadanjem obuke za medicinsku sestru."

"Ne govori loše o tome, ujače. Zaista je želela da stekne znanje od kojeg će svi imati koristi."

"Sinko, vidim da si sve završio iza mojih leđa. Ali znaj ovo: kad se oženiš, ti si odgovoran za nju. Ja se više neću mešati. Samo da znaš da joj ja nikad ne bih dopustio da ode."

"Ujače, time si nam dao blagoslov, zar ne?"

"Biću proklet i ako ti ga dam, i ako ti ga ne dam. Kako bih mogao da pogledam porodicu u oči kad bi pobegla za tobom neudata?"

"To ne bi bila tvoja greška. Ona je odrasla žena. Rekao bi da je radila po svome."

"Smatram se odgovornim za sve što uradi neko koje pod mojim starateljstvom. Kako bi mi ti inače, za sve ove godine, onoliko jeo dušu?"

"Ujače, s tvojim pristankom pozvaću hodžu Omera da nas venča. Takođe ću, s tvojim dopuštenjem, poslati Husni-efendiju do naše rođake Dilruba-hanume da nju i njenu decu pozove na svečanost. Tako ćemo sve završiti do četvrtka."

"Prvo dogovori venčanje s hodžom. Tek tada ćemo poslati Husnija do Dilrube. Postaraj se da sve bude gotovo dok ne pođeš na put", ljutito *će* Ahmed Rešat.

"Kako ti kažeš, ujače", reče Kemal. Nagnuo se da mu poljubi ruku. "Čestitam! Neka ti Alah podari dug i srećan život, nećače!"

"Ujače, ako se brineš zbog njenog puta u Anadoliju, dajem ti reč da ću je ubediti da ostane kod kuće."

"Ne odobravam što naše devojke idu u Anadoliju. Ne želim ni da mislim šta bi se sve moglo dogoditi usamljenoj ženi u ratnoj zoni, s toliko vojnika i krvi oko nje. Ako Mehpara želi da služi svojoj zemlji, može to da uradi i ovde, pod mojom zaštitom. Neka se zaposli u nekoj od istanbulskih bolnica. Zar mora da ide na ratište?"

"Razgovaraću s njom. Pošto si odlučno protiv toga, onda joj ni ja neću dopustiti da ide."

"Tako bi bilo najbolje, nećače."

"Moram da zatražim još jednu uslugu", reče Kemal.

Rešat-beg se pomoli u sebi. Posmatrao je nećaka preko naočara.

"Hoćeš li biti tako dobar da ove novosti ti saopštiš Sarajlihanumi?", pitao ga je mladić s nevinim osmehom.

"E sad *je* dosta! Ja joj vala neću reći! Već si me namestio da joj ja prenesem vesti o tvom odlasku. To mi je sasvim dovoljno! Skupi hrabrost da joj sam kažeš ili nemoj ni da se ženiš!"

Izašavši iz kuhinje, Sarajlihanuma je viknula: "Donesi mi kafu ispod drveta, Mehpara!"

"Poslaću je po Zehri, efendum", odvrati devojka. Žurno je pripremala dolmu⁴⁹.

⁴⁹ Punjeno povrće

"Donesi je ti."

"Ruke mi zaudaraju na luk. Šoljica će ..."

"Rekla sam ti da je ti doneseš!" Sarajlihanuma je *već* dva dana bila veoma zlovoljna. Mehpara je ostavila posao i oprala ruke sapunom. Skuvala je kafu od mlevenih leblebija jer Zehra već neko vreme nigde nije mogla da nade pravu kafu. Ponela ju je u baštu iza kuće. Sarajlihanuma je čekala u velikoj pletenoj stolici ispod drveta. Mehpara je spustila kafu na kraj stola. Polako je podigla smeđe oči. Susrela se sa staričinim strogim pogledom.

"Znam zašto se venčavate!"

Devojka je oborila oči.

"Pre nego što sam te dovela u ovu kuću, procenila sam da si časna i pametna devojka."

"Imali ste pravo, efendum."

"Časna devojka ovo nikad ne bi napravila!"

Ćutala je pogleda uprtog u tle.

"Ali ne sumnjam da si pametna. Neka te bar pamet dobro služi ubuduće!"

"Ali ja ga ... volim, efendum! Mnogo ga volim!"

"Dosta! Neću to da slušam! Koliko si samo drska! Nameravala sam da ga oženim. Nadmudrila si me ..."

"Efendum ..."

"Cut more! Ne prekidaj me! Pažljivo me slušaj! Niko ne zna, niti će znati, da si u drugom stanju. Ne želim da se moj nećak obruka u ujakovim očima. Porazgovaraću s babicom. Za sve ću se pobrinuti. Šajesta i druge babice iz njenog klang vala neće kročiti u ovu kuću. Nadam se da ti je to jasno. Zabrinutost zbog odsustva supruga izazvaće prevremeni porođaj. Jasno?"

Uplakana i rumenih obraza, devojka odgovori: "Jasno, efendum."

"Reci mi, koliko meseci je prošlo?"

"Nisam sigurna ..."

"Šta ti sad to znači? Hoćeš da mi kažeš da ne znaš kada ste obavili tu poganu radnju?"

"Ako misliš na prvi put, naravno da znam. Ali ne mogu da procenim kad sam zatrudnela. Već dugo hodam po oblacima. Znam samo za ljubav prema njemu." Eto šta je želela da joj kaže, ali nije smela. Samo je zurila u tle, grizući usnu.

"Govori! Da li si osetila još nešto kad je krvarenje prestalo?"

"Krvarenje mi nikad nije bilo redovno ... Već mesec dana imam mučnine ... Dok ste bili na ostrvu ...", mucala je.

"Hmmm! Dok smo bili u letnjikovcu, naravno! Trebalo je da znam. Kad mačka nije tu, miševi kolo vode! Eh, da si pošla s nama! Baš sam ispala budala! Hoćeš da kažeš da si zatrudnela pre dva meseca?"

"Pretpostavljam da je tako bilo."

"Razumela sam. Gubi mi se s očiju!"

Mehpara je morala nakratko da se osloni o sto. Vratila se u kuhinju. Znala je da je kriva, ali nije joj bilo žao. Kad Kemal napusti kući, ostaće na milost i nemilost Sarajlihanumi. Svakodnevno će je kinjiti. A kad se dete rodi, svako sa imalo pameti moći će da izračuna kad je začeto. Saznaće istinu. Verovatno će ostati bez ijednog prijatelja u kući. Svi će je smatrati droljom koja je zavela mladog gospodara.

Možda je to i istina?

Naravno da jeste. Učinila je sve što je mogla da je primeti, da privuče njegovu pažnju.

Nije! Nije drolja! Krila je svoju ljubav dok ga je negovala. On je nju prvi poljubio! Tako je! On je prvi počeo. Srce joj je gorelo od ljubavi, ali on je kresnuo šibicu. Setila se prvog poljupca. Zatvorila je oči i zadrhtala.

```
"Mehpara-abla, kako ti je?"
"Dobro sam, Zehra. Nešto me je zabolelo, ali prošlo je."
"A šta te boli?"
"Srce."
```

"U tim godinama za tu boljku nema leka", nasmejala se kućepaziteljka. Mehpara je stavila grudvicu mlevenog mesa na list vinove loze. Zavila ga je u valjak. Bila je siguran da će život iza rovova, u senci mitraljeza, usred zvižduka tanadi, biti lakši od života u ovoj kući. Sve će istrpeti zbog bebe. Rodiće Kemalu divnog dečaka. Dečaka? Kako to može da zna? Da li će biti sin? Naravno da hoće! Rodiće sina ljubljenom čoveku. Osećala je to.

OKTOBAR 1920.

Venčanje su priredili u kući tri dana pre Kemalovog odlaska. Prisustvovala mu je i Mehparina tetka, sa kćerima Mualom i Mezijet i sinom Redžepom. Gosti su kod njih i prenoćili. Oko nevestinog vrata obesile su đerdan, tradicionalni, sa pet zlatnih dukata. Mehpara nije mogla a da se ne zapita čiji miraz su okrnjili da bi ona, njihova siromašna rođaka bez oca i majke, mogla da dobije nevestinski dar, kao što red nalaže. Tetka joj je često govorila koliko im je bilo teško da je pošalju od kuće u tako osetljivom životnom dobu. "Učinilo smo to za tvoje dobro, da ne bi morala da deliš sirotinju s nama." Da je to bilo baš tako, poslala bi neku od svojih kćeri u Rešat-begovu rezidenciju, a ne nju. Tako je i rekla tetki.

"Sarajlihanuma te je odabrala", odgovorila joj je tetka. "Od sve dece, odlučila se za tebe."

Da li ju je odabrala zato što je bila lepša od svojih sestara?

I one su bile visoke, lepog stasa i dostojanstvenog držanja. Dugo *je* razmišljala zašto je baš nju izabrala. Konačno je shvatila. Nije Sarajlihanuma nju izabrala zato što je bila lepša, pametnije ili pristojnija od svojih sestara, već samo zato što je bila siroče. Odlučila se za nju zato što je bila potpuno bespomoćna i zavisna. Ne bi imala kome da se žali ako bi je kinjili. Niti je imala svoj dom gde bi mogla da potraži utočište, niti majku i oca koji bi je primili raširenih ruku ako bi pobegla. Kako je prepredena! Ali Alahovi putevi su tajanstveni! Poslali su je u nepoznatu kuću, za njeno dobro, ali kolo sreće se okreće. Desilo joj se nešto predivno! Udala se u kući u koju je došla kao siromašna štićenica. Neki će reći da je zavela mladog gospodara. Drugi će tvrditi da je njegova ljubav prema njoj samo sažaljenje čoveka nežnog srca prema siročetu. Ali neka priča ko šta hoće! Njihova ljubav nalik je na bajku i ima srećan kraj. A ona je glavna junakinja te pripovesti.

Sarajlihanuma joj je navlačila narukvicu od kovanog zlata na zglob, onu koju je Rešat-beg pre mnogo godina kupio svojoj tetki u Damasku. Koliko joj se u detinjstvu divila! Sećala se kako ju je, kao devojčica, milovala vrhovima prstiju. Najviše se zadržavala na kopči u obliku dve zmijske glave, sa očima od rubina.

"Ta narukvica ti je veoma draga, zar ne?", pitala je starica. "Obožavam je."

"Neka Alah dâ da te muž jednog dana obdari još lepšom!"

Zatvarala je oči i zamišljala bezličnog supruga kako joj stavlja narukvicu na ruku. Osećala ju je na zglobu. A sada, nedeljama i mesecima pomno je posmatrala Kemala. Zapamtila ga je tako dobro da, čak i da ga ne vidi nekoliko godina, neće zaboraviti nijedan detalj voljenog lica, sve do linije obrva.

Dilruba-hanuma plakala je od sreće gledajući kako joj se udaje nećaka bez oca i majke. Hodža Omer molio se dubokim basom u hodniku. Kemal je bio s druge strane vrata, s hodžom. Kad su završili s molitvom, mladoženja je odgovorio: "Uzimam Mehpara-hanumu po Alahovoj zapovesti, u ime Proroka i slobodnom voljom." Čuće se Mehpari nerazumljive i tajanstvene reči, kao što su *mihr-i müccel*⁵⁰ i mihr-i muaccel⁵¹; potpisaće papire. Od tog trenutka, biće njegova supruga.

"Postala sam Kemalova zakonita supruga! Šta bih još mogla iskati od tebe, svemogući Alahu? Sve što tražim jeste da mi se vrati živ i zdrav. Ne marim za narukvice i đerdane, kao ni za batine i poniženja. Ništa mi nije važno. Samo mi ga vrati, Alahu, samo to tražim!"

***

Pognute glave, Mehpara je krajičkom oka posmatrala ljude u odaji. Možda nije bila pravedna prema njima? Jeste, trpela je Sarajlihanumine prekore i grdnje, ali čak ni Rešat-beg nije bio pošteđen njene oštre jezičine? Niko je nije zaista kinjio otkad je prešla prag ovog doma. Deca su je smatrala starijom sestrom. Behidža-hanuma je po prirodi bila blage naravi. Rešat-beg se uvek brižno odnosio prema njoj. Sarajlihanuma je jeste ponekad grlila. Ali to je bilo sve. Tvrdila je da neko sa strane ne bi mogao da se na pravi način brine za Kemala. Tako je sprečila zapošljavanje prave medicinske sestre. Niko nije očekivao, niti je zahtevao, da se ona prihvati tolikih obaveza. Sama se hvatala svakog posla. S vremenom su to svi počeli da prihvataju zdravo za gotovo, ali ako je od siromašne rođake postala sluškinja s mnogo obaveza, sama je to od sebe napravila.

Po završetku svadbene ceremonije, sve žene, s Leman i Suad na čelu, potrčale su ka Mehpari. Tetka i njene kćeri, Behidža, kućepaziteljka Gulfidan, Azra i Zehra stale su u red da joj čestitaju. Sarajlihanuma je ostala na stolici, ali je nevesti ipak pružila ruku. Poljubila joj je ruku, kao i svim starijim osobama. Devojčice su je

Deo miraza koji se sporazumno isplaćuje supruzi ako se razvede ili postane udovica

⁵⁰ Deo miraza koji plaća suprug nakon konzumiranja braka

obasule poljupcima. Azra ju je čvrsto zagrlila. Sarajlihanuma je bila toliko ganuta da je na kraju ipak ustala i poljubila nevestu u čelo.

Zatim je došao red da joj čestita muška čeljad. Poljubila je Rešat-bega i hodžu u ruku. Rukovala se s bratom od tetke. Kemal je poslednji došao na red. Stao je ispred neveste. Sagnula se da ga poljubi u ruku, ali on ju je zaustavio, uhvatio je za ruke i pogledao u oči. Očekivala je da će nešto reći, ali mu nijedna reč nije prešla preko usana. Kao da je zanemeo od siline osećanja.

Zehra je unela poslužavnik s limunadom. Odsad će ona biti odgovorna za nabavku i kućne poslove. Mehpara se od danas, kao mlada nevesta, uzdigla u kućnoj hijerarhiji.

Behidža se postarala da svadbeni banket bude raskošan, koliko god je to u to doma velike nemaštine bilo moguće. Poslužena je tradicionalna svadbarska čorba, pilav s jagnjetinom, dve činije s povrćem prelivenim maslinovim uljem i hošaf⁵². Nema venčanja bez zerdea⁵³, ali nisu mogli da pronađu šafran. Nije bilo ni šećera za limunadu, niti za druge slatkiše, pa su sve zasladili medom, koji im je nedelju dana ranije poslao ibrahim-beg.

Leman i Suad su posle večere svirale klavir i violinu. Tetka Dilrubine kćeri pevale su svirajući na udu. I pored svega toga, raspoloženje nije bilo baš najveselije. Sve je nekako više podsećalo na sahranu. Niko nije bio naročito raspoložen, izuzev Mehparine tetke i njenih kćeri. Muškarci su se povukli u selamlik, da divane uz nargile. Žene su se okupile u salonu na gornjem spratu. Azra je sela na divan pored Mehpare. Tiho joj se obratila: "Jesi li se predomislila za Anadoliiu."

```
"Kemal-beg mi sad neće dozvoliti."
"Kad si rekla da ga nikad nećeš napustiti, pretpostavila sam ..."
"Htela sam da idem, ali on sad smatra da bi to bila velika greška."
```

"Pazi bogati! A do pre deset dana pevao je sasvim drugačiju pesmu.

Dakle, heroizam i dužnost su svetinje, ali samo dok se neko drugi njima bavi."

```
"Nije to, Azra. Kasnije ću ti objasniti o čemu se radi."
"O čemu?"
"Nečemu ličnom. Tiče se mene."
Azra je ćutke i pažljivo proučavala prijateljicu.
"Kad Kemal odlazi?", konačno je pitala.
"U petak."
"Da li Rešat-beg zna za to?"
```

⁵² Tur. *hoşaf* – hladno piće od dinstanog voća

⁵³ Tur. zerde – desert od začinjenog i zaslađenog pirinča

"Zna već neko vreme. I Sarajlihanuma je obaveštena. Nije očekivala da *će* tako brzo otići. Satima je neutešno plakala."

"Znači, zbog toga su joj oči natekle. Onda bi bilo dobro da se *veče*ras oprostim s Kemalom. I ja ću sutra ujutru otići. Pretpostavljam da će mladenci u to doba spavati."

"Možda ćeš videti Kemal-bega na selu, ili negde u Anadoliji. Sa mnom bi trebalo da se oprostiš ... Uh ... Ko zna kad ćemo se ponovo sresti?" Zaplakala je.

"Ne plači. Sačuvaj prisustvo duha. Ko još plače na svojoj svadbi?" Nevesta je obrisala suze i rekla: "Imaš pravo. Kad krećeš za Anadoliju?"

"Sledeće nedelje, nadam se."

"Neka te Alah čuva!"

***

Kad su ispušili nargile, muškarci su se preselili u salon. Zehra i kućepaziteljka sišle su da provetre selamlik i spreme postelju za Dilrubinog sina. Dilruba-hanuma će sa svojim kćerima prespavati u Mehparinoj sobi, a Azra će spavati u Kemalovoj. U velikoj sobi, u kojoj je Azra dotad spavala, namestili su dvostruki madrac. Večeras će ona biti svadbena ložnica. Mladenci će imati samo nekoliko dana na raspolaganju, ali to će biti najsrećniji dani u Mehparinom životu. Sećanje na njih pomagaće joj u teškim vremenima. Rešat-beg je, posle pola sata živog razgovora, obznanio: "Dobro, kucnuo je čas da pošaljemo mladence u bračnu ložnicu."

"I ja sam prilično umorna", reče Behidža. "Mogu li da vas zamolim za dozvolu da se povučem, dragi gosti?"

Kad su Rešat-beg i Behidža-hanuma otišli u svoju sobu, Azra je prišla Kemalu. "Noćas ću spavati u tvom krevetu. Zar se ne bojiš da ću preturati po tvojim stvarima?", nasmejala se. "Sećam se koliko je moj stariji brat strahovao da ću videti njegove knjige i papire, ili pronaći ljubavna pisma."

"Ah, Azra, kad bi znala koliko mi nedostaju ti dani odrastanja. To je bio najbezbrižniji deo mog života ... tek mnogo, mnogo kasnije, shvatio sam koliko je dragocen."

"Moj ti je savet da se pobrineš da shvatiš koliko dragocenu ženu imaš; ne časi ni časa. Duboko ti je odana", reče Azra.

..Znam."

"Da li si je zato sprečio da ode u Anadoliju?"

"Mora da ostane kod kuće ... iz zdravstvenih razloga."

Osmehnula se kad je napokon shvatila o čemu se radi. Ograničila se na sledeće reči: "Zbilja si raskalašan, dragi moj." Pružila mu je ruku. "Polazim rano

ujutru. Možda se dugo nećemo videti. Zbogom, Kemale."

"Otpratiću te do tvoje sobe. Oprostićemo se na spratu."

Sarajlihanumi nije promaklo nevestino utučeno držanje. Mehpara se rastužila kad je videla kako se Azra i Kemal, napuštajući odaje, došaptavaju i smeju. Blago podignutom bradom i izvijenim obrvama, najstarija žena u kući dala je nevesti do znanja da treba da krene za njima. "Mehpara, zašto stojiš tu? Odvedi svoje sestre od tetke u njihovu sobu. I ne zaboravi da poneseš sveću sa sobom."

Nevesta je sa zahvalnošću pogledala staricu. Obratila se tetki:

"Molim te, pođi za mnom."

"Pođi za suprugom, Mehpara. Pronaći ćemo mi našu sobu i bez tvoje pomoći", reče Dilruba-hanuma.

"Mehpara-abla, idem dole u kuhinju da bih uzela čašu vode. Hoćeš li mi pokazati gde je?", pitala je jedna od Dilrubinih kćeri. Mehpara je morala da je povede niz stepenice. Pre toga je poljubila Sarajlihanumi ruku, prislonila je na čelo i poželela laku noć ostalima.

"Mehpara-abla, tako je zgodan! Kako si uspela da mu ukradeš srce? Svaka ti čast!", oduševljeno će Mezijet čim su se našle u kuhinji, iza zatvorenih vrata. "Sarajlihanuma kipi od besa, ali ti se praviš da je uopšte ne primećuješ!"

Nevesta je naglo pocrvenela.

"Hajde, uzmi vode i idi u svoju sobu", rekla je i sklonila muslinsku tkaninu s glinenog krčaga.

"Zašto se ljutiš na mene? Samo govorim istinu. Majka kaže da ću sad i ja biti bolja prilika jer si ti postala ministarska snajka."

"Kasno je, Mezijet. Umorna sam. Sutra ćemo razgovarati o tome."

"Ali sutra ujutru idemo kući!"

Upravo tako, pomisli Mehpara.

"Ooo, razumem. Mladoženja te čeka! Ponekad sam tako glupa! Brzo, potrči u sobu. Ne valja da čeka", smejala se Mezijet.

Mehpara je prekrila krčag pre nego što je devojčica stigla išta da doda. Izašla je iz kuhinje i požurila uz stepenice.

Kemal je ušao u sobu. Mehpara je sela na ivicu postelje i čekala da on obavi svadbene molitve. Kad je završio, ustala je da smota njegovu molitvenu prostirku.

"Nemoj", rekao je, "to može da čeka." Izvukao je dijamantski prsten iz džepa.

"Pripadao je mojoj majci, čije lice nikada nisam video. Otac joj ga je poklonio kad su se oni venčali. Nije joj doneo sreću, ali uz Alahovu pomoć, doneće je tebi."

Uzela je prsten. Poljubila ga je i navukla na prst.

"Hoću nešto da ti kažem ... kao što znaš, odlazim u petak."

"Znam."

"Ako ne budem mogao da budem s tobom kad se porodiš ..."

"Bićeš, sigurna sam ..."

"Mi smo obični smrtnici … Ne znamo šta nosi budućnost. Možda ću biti na putu ili negde daleko … Bilo kako bilo, ako ne budem s tobom, želeo bih da bebu, ako bude devojčica, nazoveš po mojoj majci, a ako bude dečak, po mom ocu."

"Dobićemo sina."

"Onda mu daj ime Halim."

"Daće Alah, ti ćeš mu šaptati ime u uvo." Okrenula je glavu da suprug ne bi video njene suze. "Možeš li da me raskopčaš?", pitala je. "Ne mogu da dohvatim dugmad."

Mehpara je, kao zakonita supruga, iz nekog razloga postala mnogo sramežljivija od nekadašnje smele i strastvene sluškinje. Nije se okrenula da pogleda muža u lice dok ju je raskopčavao, skupljao dugu kosu i ljubio u potiljak. Lako je zadrhtala, žurno kliznula iz odeće i jurnula u krevet, da je ne bi gledao nagu. Obukla je spavaćicu, koja je čekala preklopljena na jastuku, i navukla prekrivač do brade.

"Dakle, sad si moja snebivljiva mlada, je li?", kroz smeh će Kemal. "Samo napred, tako treba!" Podigao je prekrivač i legao do nje. Privukao ju je sebi s namerom da je poljubi. Nežno ga je zaustavila.

"Hajde samo da ležimo ovako i zaspimo zagrljeni? Molim te. Hajde da ležimo savršeno nepokretni i mirni, u čvrstom zagrljaju, dok ne zaspimo."

Tog petka ujutru, Ahmed Rešat ustao je veoma rano. Pažljivo se pripremao za dugačak dan jer će opet učestvovati u svečanoj povorci za molitvu petkom. Čekao ga je i sastanak kabineta, na kom će raspravljati o najnovijim vestima iz Anadolije. Sišao je u predsoblje s keramičkim pločicama. Rastužio se kad je video kofer kraj ulaznih vrata.

"Zar su se zaljubljene ptičice već probudile?"

"Čula sam da Mehpara ide u toalet. Ustali su", obavestila ga je Sarajlihanuma.

"Da pošaljemo Zehru da im pokuca na vrata?"

"Rešat-beže, razgovarao si s Kemalom do kasno u noć. Zar ti to nije dovoljno?"

"Želeo bih da se oprostim s njim. Možda će otići pre nego što se vratim. Znaš li kad *će* naići kočije?"

"Odlazi, odmah posle venčanja! Da bi spasavao državu! A ja mislim da država *neće* nikuda otići, s Kemalom ili bez njega. Ako joj je sudeno da bude spasena, spašće se ona i bez njega. To je van pameti! Oduvek je bio blesav! Ponovo *će* se vratiti upropašćen i ..."

"Bako, čuo sam svaku reč", oglasio se Kemal nagnuvši se preko stepenišne ograde. "Ujače, sačekaj malo, odmah ću sići." Preskakao je po dva stepenika.

"Kasno smo legli pa sam se uspavao."

Sarajlihanuma se naljutila zato što je prekinuta. Nastavila je da mumla:

"Ne zanima me ko me sluša. Ponavljam ti, ovog puta u lice. Ponašaš se kao da si malouman. Dobro bih te izudarala da imam snage. Tvoj ujak bi trebalo da te dovede u red, ali ima previše meku dušu. Napuštaš nevestu posle tri dana braka. Prvi put čujem za tako nešto! Nisu te ni zvali u vojsku! Ne bih se bunila da su te pozvali da služiš sultanu. Al' šta ću kad oboje, i muž i žena, traže šejtana. Dobro me slušaj! Nemoj slučajno da si mi se vratio ranjen! Dosta smo trpeli zbog tebe!"

"Šššš, udahni duboko, bako", reče Kemal. "Vene će ti popucati."

"Nego šta će! I to zbog tebe! Ubićeš me svojim ludostima, nesrećo!"

"Draga tetka, što ne odeš na sprat da nećak i ja možemo na miru da se oprostimo⁵⁴", reče Rešat-beg.

"Nema razloga da to ne učinite preda mnom."

"Sarajlihanuma, molim te!"

Oštri ton glave porodice nagnao je najstariju ženu u kući da skupi haljine i okrene se ka stepenicama. Čim su ostali sami, Kemal je uhvatio ujaka za ruku.

"Mnogo ti dugujem i znam da nikada neću moći da ti se odužim. Sve dobro u životu desilo mi se zahvaljujući tebi. Moram da te zamolim da se brineš za Mehparu, da bih mogao da odem mirne duše i čiste savesti."

"Ona će mi uvek biti kao kći."

"Znam. Voleo bih da se nikad nisi jedio zbog mene. Voleo bih da je sve bilo drugačije ..."

"Čak i najveće nesreće nose blagoslov. Idi čiste savesti i mirne duše. Čuvaj se da bi se vratio živ i zdrav. I ne zaboravi da kod kuće imaš suprugu koja čeka tvoj povratak. Ne hrli u susret opasnosti. I čuvaj se, sinko."

Zagrlio je nećaka. Oči su im blistale kad su se razdvojili.

"Obaveštavaću vas o svemu što mi se dešava dogovorenim putem."

⁵⁴ Oproštaj (tur. *hellalleşnek*) predstavlja mnogo više od običnog pozdrava. To je ritual (kakav se obično izvodi na samrtnom odru, pre bitke ili dugog razdvajanje) u kojem dvojica ljudi jedan drugom praštaju sve prethodno učinjene grehe

"Ne brini. Stanje će se popraviti, a ti ćeš se vratiti. Ova zemlja ponovo će biti naša. Dočekaćemo bolje dane, sinko."

Ahmed Rešat izlete na vrata da Kemal ne bi video suze na njegovom licu. Hitao je kroz baštu, tražeći maramicu po džepovima. Obrisao je oči i nos, razmišljajući o tegobnom životu sa ženama, koji ga čeka posle Kemalovog odlaska. Korne će se poveravati, s kim će razgovarati o politici? Brzo je stigao do kapije. Bilo je sveže. Policajci su patrolirali po ulicama. Prepoznao je Grke i Jermene u britanskim uniformama. Opsovao je u bradu dok je odmicao ka Sirkedžiju. Žandarmerijski bataljon, sastavljen od različitih nacionalnosti, marširao je u urednoj koloni nedaleko od njega. Ukrućeni i visoki Englez s palicom koračao je pored skromno obučene dobrovoljačke turske jedinice. Francuz sa sjajnim, crnim brkovima i širokim crnim pojasom držao se za pozamašni trbuh. Italijan s perjanicom na šeširu i crvenim šinjelom ličio je na egzotičnu pticu. Video je i ruske beskućnike šćućurene pod strehama. Zatvori, kasarne i fabrike behu puni i prepuni. Nije bilo mesta za ovoliko doseljenika i izbeglica! I leševi su počeli prečesto da se pojavljuju na ulicama.

Stigao je do Sirkedžija, odakle je mogao da vidi oklopljene bojne brodove usidrene u daljini. Englezi su počeli da zauzimaju policijske stanice da bi sprečili krijumčarenje oružja i dobrovoljaca u Anadoliju. Tako su preobrazili Istanbul u okupirani grad. Ahmed Rešat je, baš kao što je rekao svom nećaku, bio jedan od onih koji iskreno veruju da svaka nesreća donosi blagoslov. Da nije lično prisustvovao masakru u policijskoj stanici Šehzadebaši i da nije video pismo sultanije Fehime, još bi bio slepo odan vladaru. Skorašnji događaji izmenili su njegov način razmišljanja. Hteo je da pruži pomoć pokretu za oslobođenje u Anadoliji. Ipak je postojala nada, koliko god slabašna bila. Titrala je kao plamičak okrajka sveće. Ali Alah je veliki! Ahmed ne bi bio od velike koristi u Anadoliji. A u Istanbulu, na položaju ministra finansija, raspolagao je političkom moći koja bi i te kako mogla pomoći.

Okrenuo je glavu od usidrenih bojnih brodova. Odmicao je žustrim korakom, moleći se: "Poštedi nas, Alahu, ovog poniženja. Molirn te, čuvaj Kemala! Poštedi mu život da bi se vratio kući, svojoj nevesti."

Molitve su uvek donosile mir Ahmedu Rešatu, ali ovog puta nisu mogle da isteraju tugu iz srca. Pitao se da li su njegove molbe stigle do Alahovih ušiju. No, u

podne će otići u mečet ⁵⁵ i ponoviti molitve. Pokušaće i još jednom, na popodnevnoj molitvi. Alah će ga na kraju čuti. Spašće i grad i njegovog nećaka.

Poziv na večernju molitvu zaorio se gradom kad je kočija Džambasa Mehmeda⁵⁶ stigla po Kemala. Mehpara je prva ugledala vozilo ispred baštenskih vrata jer je čitavog dana posmatrala ulicu s prozora. Vrisnula je. "Šta se dešava, kakvo je to čudo?", pitala je Sarajlihanuma.

"Kočije su pred vratima", zavapila je nevesta bleda kao kreč.

"Vreme je da krenem", reče Kemal.

Behidža i Sarajlihanuma pohrlile su ka prozoru. Kemal je otišao u svoju sobu. Obukao je ženski mašlah, pripremljen prethodne večeri. Mehpara je produžila rub da bi mu pokrio i stopala. Dok je ona šila, Kemal je iščitavao pismo sa uputstvima da se odene u žensku odeću. Zabrinuto je gledala kako cepa pismo u sitne komadiće i baca ih u mangal.

Žene i deca ispratile su Kemala do prostranog predsoblja. Svi su govorili uglas. Svi su imali nešto važno da kažu. Tiskali su se i gurali na stepeništu, dok je silazio u predvorje. Zehra i kućepaziteljka Gulfidan dobilo su slobodan dan. Husni-efendija bio je jedini sluga u rezidenciji. Stajao je u dovratku, namršten. Usne su mu se neprestano mrdale u molitvi.

Kemal je prvo poljubio ruku uplakane bake, previše potresene da bi ga korila i previše umorne da bi progovorila. Izmenjali su poljupce. Stala je preko puta njega, mrmljajući dugu molitvu. Na kraju mu je ritualno dunula u lice. Posle Sarajlihanume, nastupila je Behidža. Kad je kucnuo čas da problematični nećak napusti dom, čas koji je tako dugo i nestrpljivo očekivala, ophrvala su je snažna i neočekivana osećanja. Čvrsto ga je zagrlila i glasno zaplakala. "Ako sam ti išta skrivila ...", glas ju je tu izdao.

"Ujna! Kako možeš da pričaš takve stvari! Ko zna koliko puta sam se ja ogrešio o tebe. Doneo sam ti nevolje i bolest u kuću ... Bio sam stalni razlog za brigu i gnev."

"Šta god da sam učinila za tebe, učinila sam slobodnom voljom. Pred Alahom te oslobađam svih dugova i obaveza", reče Behidža, ne znajući da umnogome ponavlja reči svog supruga.

Leman i Suad su plačući potezale rukave bratovljeve košulje. Suad je

_

⁵⁵ Tur. *mescid* – mala džamija

⁵⁶ Tur. *Topkaph Cambaz Mehmet* bio je vođa *Müsellâh Müdâfaa-i Milliye,* tajne službe

pokušala da se popne u njegovo naručje.

"Mnogo si teža nego kad sam te poslednji put podigao, sestrice, mislim da sad ne bih mogao", reče Kemal. "Kad si toliko porasla?"

Behidža je odvukla kćeri od Kemala. Mehpara je jedina bila suvih očiju zato što je poslednjih dana isplakala sve suze. Sa strane je posmatrala kako se Kemal oprašta od porodice. Pokrio je glavu kapuljačom i gurnuo ruke u ženske rukavice. Pre nego što je navukao veo preko lica, uhvatio je Mehparu za ruke, privukao je sebi i poljubio u vrat, obraze i oči.

"Vratiću se. Ne brini. Pazi na našeg sina", prošaptao je.

Zagrlio je i Husni-efendiju, koji mu je otvorio vrata. Pretvarao se da ne vidi suze na starčevom licu. Spustio je veo, skupio ogrtač oko sebe i podigao kofer. Krenuo je ka kočiji.

Pored kočijaša je sedeo čovek s kicoškim, špicastim brkovima kakve su nosile istanbulske kabadahije, grubi i odlučni ljudi pod vođstvom Džambasa Mehmeda Topkapijskog. Brkajlija je skočio s kočije čim je ugledao Kemala na kapiji. Uzeo je kofer i seo preko puta njega.

Mehpara je potrčala u baštu, s kofom koju je doveo Husni-efendija. Zajedno su je prosuli za kočijom koja se udaljavala. Kemal je čuo pljusak vode.

Dok se barica na ulici preobražavala u tamnu mrlju, Mehpara je na trenutak ugledala Kemalovo lice i ruku u rukavici. Mahao im je kroz prozorčić kočije.

"Poveravam te Alahu, voljeni", rekla je. Tu reč nikad nije upotrebila u njegovom prisustvu. Ponavljala ju je nečujno: "Voljeni, voljeni, voljeni ..." Kočija je u dnu ulice skrenula levo i izgubila se iz vida.

ŽIVOT NA SEOSKOM IMANJU

Posle napornog putešestvija, Kemal je stigao na seosko imanje. Spustio je kofer pod ležaj i poslagao knjige, maštajući o danu kad će napustiti ovo mesto. Spavaonica je zaudarala. Prozori su bili širom otvoreni, ali je oblak sivog duvanskog dima ipak lebdeo ispod tavanice. Mešao se sa zadahom prljavih čarapa, skinutih posle površnog ritualnog pranja. Gušio se u sveprisutnom vonju muškog znoja i belog luka. Već je delio spavaonice s gomilom muškaraca, ali to su uvek bili sinovi državnih službenika i imućnih trgovaca, koji su, baš kao i on, odrasli u velikim kućama. I oni su pušili, ali im dah i noge nikad nisu zaudarale i nosili su čisti donji veš. Prvi put u životu, prokleo je godine provedene u uglednoj istanbulskoj rezidenciji. Setio se službovanja u vojsci. Najpre mu je bilo veoma teško, baš kao i sada. Na istoku je beli, ledeni svileni ogrtač uklonio sve te neugodnosti. Iz tog rata zapamtio je samo hladnoću. Istrpi hladnoću; izbori se s hladnoćom; ne dopusti da te hladnoća savlada; ne dozvoli da te hladnoća zarobi! Da li je moguće da će ga ova duga, uska, nepodnošljivo zadimljena, pretrpana i zagušljiva prostorija naterati da pomisli kako je i hladnoća prijatnija?

Sat kasnije iznenađeno je otkrio da više ne opaža smrad teskobne spavaonice. Kad shvati da nema kud, čovek se brzo prilagodi okolini, bez obzira na njenu negostoljubivost.

Još više ga je zapanjila brzina s kojom se zaželeo kuće, u kojoj je, bez obzira na Mehparu, donedavno nervozno brojao dane, kao zarobljenik koji očekuje da ga svakog časa puste na slobodu. Čeznuo je za provetrenom, čistom i lepo nameštenom sobom na tavanu. Glava ga je bolela, a osećao se krhko i slabašno među grubim, aljkavim muškarcima u spavaonici. Kad se samo seti s koliko nestrpljenja je čekao da ovamo dode!

Na putu se nije skočio s ozbiljnijim preprekama.

Policija je nekoliko puta zaustavila kočiju. Brkajlija, koji je sedeo pored kočijaša, svaki put bi skočio dole da odgovori na pitanja. Kočija bi onda nastavila put. Smetalo mu je što sedi pod ženskim ogrtačem, potpuno bespomoćan i

beskoristan. Morao je da pita pratioca zašto je to bilo neophodno. Zar nije mogao da se odene kao hodža ili derviš? Nije mu smetalo da se krije pod čaršavom kad se sklonio u Azrin dom, ali se užasavao pomisli da će stići na seosko imanje u ženskom ruhu.

"Da li si čuo da nasrću na naše žene i kako narod burno reaguje na to?", pitao ga je brkajlija.

"Ne, nisam."

"Da, i kako bi kad su sve novine strogo cenzurisane. Ne očekuješ valjda da *će* nevernici dobošariti o sopstvenim zlodelima, zar ne? Kakogod, prošle nedelje su tri francuska oficira malo više popila i počela da dosađuju nekim ženama u parku Gulhane."

"[?"

"Svu trojicu su izbole noževima. Jedan je baš nadrljao. Možda je i odapeo." "Hoćeš da kažeš da se vojnici nekontrolisano ponašaju."

"Tako je. A njihovi zapovednici ne žele više takve nevolje. Zato su strogo opomenuli vojnike da to više ne čine. Zbog toga smo mislili da je bolje da se odeneš kao žena. Vojnici su dobili noževe prošle nedelje. Procenili smo da se neće približavati ženama dok su neugodne uspomene sveže."

Kemal, zadovoljan objašnjenjem, nije dirao ogrtač sve do seoskog imanja. Skinuo je mašlah neposredno pred izlazak iz kočije. Prošao je kroz vrt, pun visokog drveća i ušao u veliku kuću od žutog kamena. Prošao je kroz zadnja vrata, u drugo dvorište. Pregazio je još jedan vrt dok konačno nije stigao do kuće u kojoj će stanovati.

U spavaonici je obitavalo sedamnaestoro ljudi. Muškarci u širokim pantalonama, golemih brkova i zapuštene brade nisu nimalo ličili na Kemalove stare prijatelje iz KJP-a. Njih bi Sarajlihanuma prezrivo nazvala bundžijama. Raspoređivao je bočice pilula iz kofera, svestan prezrivih osmeha oko sebe.

"Trpiš li strašne bolove, brate", nacerio se jedan od njih.

"Bubrezi i pluća stradali su mi na bojištu kod Sarikamiša. Moram da se kljukam lekovima, prijatelji. Ako se razbolim, nikom neću biti od koristi", objasnio je.

"Tukao si se kod Sarikamiša", pitao je Dramali.

"Da. Nažalost, većina mojih saboraca posmrzavali su se pre nego što su dobili priliku da se okušaju u borbi."

"Kako si uspeo da se vratiš kući živ i zdrav?"

"Očigledno je da Alah nije hteo da me pozove. Mene su zarobili, a posle su me pustili."

"Izgledaš mladoliko, to je sve."

"Izgled ume da vara", odvrati Kemal.

Koliko je samo bio u pravu! Te rmpalije kabadahije već su ulazile u legendu, ali nisu bili ono što bi se na prvi pogled dalo pomisliti. Većina njih bili su lučki radnici i kočijaši, spremni da rizikuju život da bi prokrijumčarili nekoliko komada oružja iz skladišta, da isprebijaju policajca iz redova manjina, koji je zaboravio gde mu je mesto, ili da bi napravili probleme okupatorima na svakom mestu i na svaki način. Na početku rata, ribari s Crnog mora u malim brodićima hrabro su skupljali mine iz Bosfora. Lovili su ih i isporučivali Ministarstvu vojnom. Lučki radnici i nosači uglja u Galati prenosili su na širokim plećima oružje i municiju pokretu otpora u Anadoliji. Osvajači su imali problema u Istanbulu, mislio je Kemal, najvećma zahvaljujući ovim ljudima. Cimeri su mu se sve više dopadali. Zar mu Mahir nije rekao da se pokret otpora ne oslanja samo na nosače i kočijaše, već i na lopove i prevarante? Lakoprsti džeparoši služili su plemenitom cilju, pljačkajući arsenale i pomažući pri transportu ukradene municije nacionalistima. Kako se usudio da s visine gleda na te ljude? Nije mogao a da se ne strese od jeze pri pomisli da u spavaonici ima i lopova. Odlučio je da se ne raspituje o njihovim zanimanjima.

On se uzdržavao od svih pitanja lične prirode, ali njegovi cimeri nisu imali sličnih obzira, niti su se ustručavali da o sebi sve kažu i bez pitanja. Ubrzo je saznao dosta o njihovim živopisnim životima i senovitoj prošlosti, kao i o samoj organizaciji. Zahvaljujući Mahiru, postao je deo pokreta otpora koji je organizovan po principu ćelija. Saznao je da je ustanovljena tajna linija snabdevanja za slanje ljudi, oružja i opreme u Anadoliju. Osoba odgovorna za održavanje životno važne transportne linije bio je običan sluga. Opsežno obrazovanje, kojim se oduvek ponosio, i fini maniri, koji su toliko prijali baki, ništa nisu značili na seoskom imanju. Priče njegovih saboraca bile su nepresušni izvor čuđenja.

Tek je na selu naučio da ne postoje samo dobar i istinit, ili loš i promašen život. Shvatio je da samo Komitetu za jedinstvo i napredak, kojem je nekad davno pristupio s mladalačkim oduševljenjem da bi se ubrzo u njih gorko razočarao, može da zahvali što je dobio priliku da se bori za opstanak ugrožene otadžbine. KJP je za vreme svoje vlade obrazovao Specijalnu službu⁵⁷ i odnegovao čitavu generaciju tajnih agenata. Nakon što je uvukao Otomansko carstvo u Veliki rat, KJP je izgubio vlast. Vođe su oterane u izgnanstvo, a Specijalna služba raspuštena. Ipak, nekolicina iz stare garde vratila se u tajnosti i postarala da se skupljanje

⁵⁷ Tur. *Teşkilat-i Mahsusa* – Specijalna obaveštajna služba. Osnovao ju je Enverpaša 17. novembra 1913. godine, s ciljem da celo Otomansko carstvo pokrije mrežom svojih agenata

podataka nastavi. Osnovana je nova organizacija. Kemal je sad bio član obnovljene mreže, koja je pomagala nacionalistima svojim velikim iskustvom. Borbi su se pridruživali svakojaki ljudi, iz svih istanbulskih četvrti i okoline. Svaki kraj pokušavao je da nadmaši susedni junačkim delima. Lokalne vucibatine sa živopisnim nadimcima, poput Bitanga, Ujka, Veliki Brat i Gorila, bili su i više nego voljni da iskažu patriotizam. Veslači, ribari, lučki radnici, pekari, vozači, zanatlije, težaci, dućandžije, pisari i intelektualci neprekidno su punili redove pokreta otpora. Bezimeni heroji su neumornim zalaganjem krčili put ka pobedi. Napredovali su korak po korak. Kemal je znao da bi rat za nezavisnost ostao samo daleki san bez ljudi koji su do daleke Anadolije krijumčarili vojnike u civilnim odelima i oružje ukradeno iz istanbulskih arsenala.

Iscrpljeni mladić bi se često zavukao u krevet i izrekao molitvu zahvalnicu KJP-u, sili iza nove organizacije, najčešće nazivane Karakol, iako je imala još mnogo imena.

***

Nije učestvovao u akcijama na terenu, niti u organizovanom ometanju okupacionih snaga. Provodio je dane falsifikujući lične isprave i papire o demobilizaciji za dobrovoljce na putu u Anadoliju. Gradani Istanbula mogli su da putuju unutar grada samo s dozvolom Savezničkog biroa za pasoše. Kemal je izrađivao i pečatio dokumenta, sve dok ga ruke ne zabole, a prsti utrnu. Pripremao je krivotvorene potvrde, zapise i dokumente za nepostojeće trgovce, poslovne ljude, doktore i advokate. Brojao je dane do trenutka kad će dobiti opasnije zadatke.

Jedne večeri razgovarao je s prijateljima u spavaonici. Žalio se na dosadne, mastiljarske zadatke. Dramali ga neočekivano prekori.

"Prestani da kukaš", rekao je. "Misliš li da bilo ko od nas može da radi tvoj posao? Svako ima svoje zaduženje. Da li svih pet prstiju isto izgledaju? Ne, ali ipak rade zajedno i svaki ima svoj zadatak. Ko od nas ume da piše tako precizno i čitko? Samo ti! Ko može da krivotvori sva ta dokumenta? Opet samo ti! Da li bih ja mogao kad bi mi naredili? Nema zbora! Moje ruke umeju samo da povlače obarač. Zato prestani da se žališ i radi svoj posao, čoveče!"

Kemal je ćutke otišao do svog kreveta i ispružio se. Dramali se ubrzo stvorio pored njega. "Da li sam te uvredio?", pitao je.

"Nisi. Nikako. Potpuno si u pravu."

"Doduše, i ti imaš pravo. Zatvoren si ovde. Dosadilo ti je sedenje između četiri zida. Planiramo da sredimo onog Binita. Mogao bi da nam se pridružiš."

"Misliš na policijskog komesara Dž. G. Beneta, zapovednika Vojne obaveštajne službe Britanskih okupacionih snaga?"

"E, baš tog."

"Dramali, tražiš nevolje. Zadaviće te ako te uhvate."

"Neće oni nikoga uhvatiti."

"Ako ga ubiješ, samo će postaviti novog čoveka na njegovo mesto. A ko će pljačkati arsenale ako se tebi nešto desi? Ne čini to. Nije uredno rizika."

"Plašiš se, zar ne?"

"Ni najmanje. Jednostavno mislim da taj čin neće ništa dobro doneti. Ima li potrebe da se spuštamo tako nisko?"

"Procenili smo da postoji potreba."

"Da li Pelivan⁵⁸ zna za ovo?"

"Pa, pretpostavljam da u onoj finoj palati nisi načuo da taj tip Binit muči zatočene nacionaliste?"

"Kakva je to priča o životu u palati, Dramali? Nestašice su pogodile svaki dom u Istanbulu. Jeli smo suv hieb, baš kao i svi ostali."

"Pusti sad to. Nego, hoćeš li s nama da ga smaknemo, ili nećeš?" Kemal je zažalio što se upustio u ovaj razgovor. Ako odbije, osramotiće se.

"Dobro. Idem s vama."

"Znaš li njegov jezik?"

"Govorim malo engleski."

"E, lepo. Bićeš u prilici da mu objasniš zašto ćemo ga ubiti", veselo će prodavac pita Hasan s gornjeg kreveta. Visio je odozgo, šapćući Kemalu u uvo. "Ucmekaćemo Binita zbog onog što je učinio našim saborcima."

"Beneta."

"Izvini. Kad god čujem njegovo ime pomislim na čopor pasa.⁵⁹ Ne zaboravi da je taj nitkov običan crv što gmiže po prašini. Možeš li to da mu prevedeš kad ga ćapimo?"

"Daću sve od sebe", rekao je Kemal pomalo sumnjičavo. Spopala ga je mučnina pri pomisli na ubistvo. Posegnuo je ispod jastuka i izvadio Mehparinu maramicu s mirisom lavande. Duboko je udahnuo. Poslednje večeri koju su proveli zajedno, voljena je tu maramicu natopila suzama. Pažljivo ju je vratio pod jastuk.

Šta li sad njegova dragana radi? Da li češlja dugu kosu, ili mirno spava? Da li ga sanja? Da li joj nedostaje? Kako izlazi na kraj sa Sarajlihanumom? Da li je obznanila ukućanima da čeka njegovo dete?

⁵⁸ Tur. *Ethem Pehlivan* bio je glava kočijaškog esnafa u Uskudaru. *Pelivan* (tur. *pehlivan*) – rvač, snažan, krupan. junak

⁵⁹ Turski izgovor engleskog imena *Bennett* veoma je sličan kombinaciji *Bin-İt (Bin* - hiljada; *İt* - pas)

Pre nego što je dobio priliku da pomogne u atentatu na Beneta, poslali su ga na prvu misiju van seoskog imanja. Temeljno su omazali kazan pasulja, a kad su počeli da prikupljaju sudove, stigla je naredba da se Kemal hitno javi u Sultan Ejupovu džamiju. "Zar ne mogu da sačekaju da se operem?", pitao je Kemal.

"To možeš i tamo. Hajde, požuri."

Spakovao je peškir, spustio rukave, uzeo sako i fes i krenuo za Faikom Molom.

Alžirski vojnici, pripadnici francuske vojske, bili su stacionirani u kasarni u Rami, u blizini Sultan Ejupove džamije. Tog dana su najavili da će doći na popodnevnu molitvu, a prevodilac, koji je obično prevodio propoved na francuski da bi je Alžirci razumeli, razboleo se. Njegov posao poverili su Kemalu. I rekli su mu da bi mogao dobiti sličan zadatak.

Kleknuo je pored vaiza⁶⁰ posle molitve. Posmatrao je gomilu crnoputih mladića. U njihovim crnim očima video je strah i bespomoćnost. Ratovali su za račun bogatijih, obrazovanijih i naprednijih kolonizatora, koji su im oteli zemlju i slobodu, a na kraju posegli i za njihovim dušama. Nije sumnjao da se mladi Alžirci, koji kleče na tepihu istanbulske džamije u loše skrojenim francuskim uniformama, pitaju šta traže u muslimanskoj zemlji na drugom kontinentu i da kunu zlehudu sudbu.

Verno je prevodio sveštenikove reči. Obraćao se mladićima i tražio da ne pucaju na muslimansku braću. Ponela su ga osećanja. Nastavio je da govori dugo nakon što je sveštenik ućutao.

Alžirski istovernici nisu gajili neprijateljstvo prema otomanskoj braći. Poslali su ih u daleku zemlju da se bore za Francuze, u ratu iz kog će izaći osakaćeni ili mrtvi. I čemu sve to? Samo da bi se njihovi kolonijalni gospodari još više obogatili. A šta će biti s njima, mladićima iz Alžira? Šta će biti s njihovim porodicama, braćom, majkama i očevima? Da li će njihovo učešće u osvajanju ovog grada i zemlje na bilo koji način poboljšati život njihovih porodica u Alžiru? Neće! Alžirski muslimani nastaviće da žive pod čizmom francuskih hrišćana. Dokle? Dok ne zaborave ko su, kojim jezikom govore i kojem se bogu mole. Francuski gospodar pomoći će im da napune stomake, ali će ih tamna put i vera zauvek osuditi na

⁶⁰ Tur. *vaiz* – propovednik u islamu, uopšte dobar poznavalac islamske literature. (Prim. lekt.)

status ljudi drugog reda, čak i u rođenoj zemlji.

Vaiz je najpre strpljivo čekao da Kemal dovrši govor. Onda ga je dohvatio za ruku, da bi ga ućutkao, kad mu je postalo jasno da se to neće skoro dogoditi. Kemal nije prekidao. Vaiz ga je na kraju glasno prekorio:

"Šta to govoriš? Ućuti! Uvalićeš nas u nevolje!"

Nije bilo druge do da okonča neplaniranu propoved. Alžirci su ga sagradili srdačnim aplauzom. Neki su brisali oči, drugi su plakali, ne pokušavajući da zaustave suze.

"Šta si im to rekao?", pitao ga je vaiz.

"Rekao sam im istinu. Njihovu istinu. Budi siguran da niko od njih neće povući obarač ako dobiju naređenje da pucaju na nas."

"Trebalo je da se držiš mojih reči."

"Ne boj se, govorio sam im pravo iz srca, i tvog koliko i mog. Svi u ovoj džamiji nečiji su zatočenici. I oni, i mi."

Kad se Kemal te večeri vratio u spavaonicu, iznenadio se kad je video da su vesti o njegovom govoru u Sultan Ejupovoj džamiji već stigle do cimera. Okružili su ga, nestrpljivi da iz prve ruke čuju šta je govorio. Seo je na ležaj. Taman je zaustio da im natenane ispriča šta se dogodilo, Pelivan je uleteo u prostoriju.

"Ej, ti, Kemal-beže sveznalice! Jesmo li te poslali tamo da prevodiš ili da propovedaš?"

"Prevodio sam, ali sam u ..."

"Tišina! Ne odgovaraj! Odsad *ćeš* raditi šta ti se kaže i ništa osim toga! Jesi li me razumeo?" Pelivan je ogromnim prstom kucnuo Kemala po čelu. Kad ga je pretpostavljeni prilično jako opalio tim prstom, Kemal je skočio s kreveta bled kao kreč.

"Smiri se, Pelivane, preteruješ."

"Ja? Ti si preterao! Ja ovde izdajem naređenja! Ova jedinica je pod mojom komandom!"

"Ovo nije vojska."

"Ovo je civilna vojska! Ako ti se to ne sviđa, vrati se u svoju rezidenciju! Lako ćemo te zameniti."

"Ići ću kud god mi se i kad god mi se prohte! Mogu li da te pitam čemu imam da zahvalim na ovakvom tretmanu?"

"Pretpostavljam da misliš da si ispao mnogo pametan, jelte? E pa, nisi! Privukao si pažnju! Istakao si se! Svi koji su se zatekli u džamiji sad sede po kafanama i prepričavaju tvoje baljezgarije. Moli se Alahu da to ne dođe do osvajača! Baš bi me bilo briga da te ucmekaju, kad bi samo tvoja glava bila u pitanju, ali povući ćeš i sve nas sa sobom! Nismo ovde da bismo se pravili važni ili da bismo skupljali aplauze. Moramo da budemo neupadljivi! Cilj nam je budemo nevidljivi! Ovo nije rvanje na poljani! Da li si me razumeo!"

"Žao mi je. Pogrešio sam. Nisam znao."

"Prestani da brbljaš i pravac u krevet."

Ispružio se na postelji i sklopio šake na potiljku. Duboko je razmišljao o zbrci koju je napravio, i to na prvom zadatku u gradu. Drugog verovatno neće ni biti. Provešće ostatak života krivotvoreći papire.

Već sutradan je shvatio koliko je pogrešio. Dok se oblačio nakon buđenja, Pelivan je upao u spavaonicu i rekao: "Završi s pisanijima do podneva. Danas imaš posla u kafanama."

"U kafanama?"

"Nećeš stalno ići u džamije. Ovog puta ići ćeš u kafane. Izdvojili smo nekoliko mesta u koja često zalaze vojnici Vojske kalifata. Posetićeš ih s nekoliko prijatelja. Tražićete nargile, igraćete karte i raspričaćete se, naročito u blizini vojnika. Kad se sprijateljite s njima, pomenućete im da ne nose oružje za račun sultana, već Engleza. Nabacite im to, onako uzgred, prijateljski. Ne želim ni svađe ni rasprave ... Vi ste samo ortaci koji u kafani neobavezno razgovaraju o politici."

"Misliš da će nam poverovati?"

"Suština tvog posla je da ih nateraš da ti veruju. Zbog toga smo odabrali momka iz visokog društva, veštog na rečima. Tvoj ujak je ministar finansija, zar ne?"

"Jeste."

"Sjajno. Ponovićeš ono što si čuo od ujaka. Jedan od tvojih sagovornika biće iz Ministarstva spoljnih poslova, a treći iz krugova bliskih Dvoru. Ako vas trojica ne znate šta pričate, ko onda zna? Samo sedite i pričajte. Negodujte i gunđajte protiv osvajača. Kukajte da ništa ne možete da učinite. Pričajte da biste voleli da muslimani prestanu da rade za Engleze, da promene stranu i odu u Anadoliju da se bore protiv Grka. Nećete lagati. Balikesir, Bursa i Izmit već su pali. Grci napadaju Tekirdag. To je sve istina, zar ne? I svima je poznata. A kad zauzmu Izmir, krenuće na Istanbul, zar ne? Svi znaju koliko je Grcima stalo do njega. I biće njihov ako se ovako nastavi. Da li ćemo učiniti nešto pre nego što bude prekasno? Zar ne bi bilo divno kad bi otomanski vojnici prestali da slušaju engleska naređenja i kad bi s oružjem otišli u Anadoliju i pomogli muslimanskoj braći? To je poruka koju bi trebalo da im preneseš! Pričajte. Naterajte ih da se zamisle. Ali nemoj ni slučajno da radiš isto što i juče! Neophodno je da budeš pribran i staložen. To se od tebe

očekuje."

"A zatim?"

"A zatim šta?"

"Dobro. Učiniću sve to, ali šta onda? Šta ako ne uspemo da ih obmanemo?"

"Ma nikoga vi ne obmanjujete. Posejaćete seme sumnje. Kad završite razgovor i popijete kafu, otići ćete u drugu kafanu i sve tako ukrug. Kad odete, zameniće vas dragi i ponoviće vaše reči. Radićemo to dok ne pridobijemo vojnike na našu stranu."

"A šta ako ne uspemo?"

"Uvek posmatraj svet sa svetlije strane! A šta ako uspemo?"

Kemal nije znao šta da odgovori.

"Moraćete da se odenete kao efendije kad zađete među svet. Ispeglali smo ti odelo. I fes je spreman", reče Pelivan. "Juče si govorom podstakao buru. Videćemo šta ćeš danas uraditi."

Kemalu se te večeri malčice vrtelo u glavi od pušenja nargila u četiri različite kafane. Zatekao je cimere budne. Neki su se molili na prostirkama, drugi su se molili u uglu. Počeo je da prepričava svoje putešestvije zato što je pomislio da su njega čekali. Kandirali mu je dao znak da ćuti.

"Slušaćemo te kasnije. Pusti nas da završimo molitvu."

"Šta se dešava?", pitao je Kemal. "Da li se nešto desilo?"

"Nego šta!", potvrdio je Kandirali. "Dramali je otišao s Džambasom i još nekolicinom da nauči onog psa Binita pameti. Još se nisu vratili. Molimo se za njihov bezbedan povratak."

"Ali zar nije trebalo da pođem s njima?"

"Kako su mogli da te povedu! Binit ne visi po kafanama. Izlazi na otmena mesta, da bi se družio s fićfirićima kao što si ti. Smesta bi te prepoznali."

"Kandirali, otkud ti znaš gde ja izlazim i s kim se družim?"

"Lice te odaje. Izgledaš kao tip koji se zabavlja u Peri."

Kemal se nije trudio da objasni sagovorniku koliko dugo nije promolio nos iz kuće. Bio je umoran. Skinuo se i ispružio na postelji. Očekivao je da će zaspati čim mu glava dodirne jastuk. Ispostavilo se da je bio previše zabrinut. Pridružio se ostalima u bdenju. Čekali su Dramalija i njegove ljude.

Vratili su se tek ujutru. Razbežali su se u svim pravcima i vratili u štab preko Kagitanea i istanbulskih brda, da bi se otresli progonilaca. Bili su duboko razočarani. Dušmanina su ranili, ali ne i ubili. Bar su donekle osvetili saborce, tešili su sebe.

"Obećali ste da ćete me povesti sa sobom. Kad već niste održali reč, hoću detaljni izveštaj", zamolio ih je Kemal.

"Naši ljudi su skoro dva meseca pratili Binita", počeo je Dramali. "Ume da se zabavlja i voli da se druži s damama. Izlazi svako veče. Kad god bi izašao, neko od naših bi sedeo za susednim stolom. Motrili smo ga i prisluškivati. Često je zalazio u mehane kraj Bujukderea. Lud je za rakijem. Uvek je naručivao celu ohlađenu bocu i meze, a grčke lepotice sele bi mu na kolena. Po celu noć se tako zabavlja i pijucka. Kad završi s Grkinjama, automobil ga vozi do hotela *Kroker.* I šta misliš, da li je odlazio u svoju sobu na spavanje? Jok more! Silazio je u podrum i iživljavao se na uhapšenim Turcima. Odlazio bi na počinak tek kad bi ih dobro istukao kandžijom. Kad bi tamnice ispod *Krokera* umele da govore, svašta bi nam ispričale. Šta su sve radili našim ljudima ..."

"Dosta o tome! Reci šta se sinoć desilo!"

"Vođe organizacije većale su i odlučile da ga osude na smrt. Pelivan je to odobrio."

Kemal je pogledao Pelivana, koji je prekrštenih nogu sedeo na krevetu. Iskoristio je priliku da izravna račune od prošle noći. "Ipak si odstupio od stava da je uvek najbolje ostati neupadljiv?"

"Moji ljudi su patriote. Uvek mogu da ih kontrolišem, efendi Kemale. Ponekad moraju da urade i ono što je neophodno."

Kemal je ućutao. Svi su bili nestrpljivi da čuju ostatak priče.

Dramali je nastavio tamo gde je stao.

"Posle provoda na Bosforu, ušao je u automobil. Uključio je farove, kao i uvek. Tako smo znali da stiže uzbrdo. Niko drugi u to doba ne prolazi tim putem. Rasporedili smo petnaestoricu iza drveća i šipražja. Imali smo još nekoliko ljudi na vrhu brda. Planirali smo da zaustavimo automobil. Ludi Hamza trebalo je prvi da zapuca. Stajao je iza drveta, pored puta. Mi smo ležali u polju. Ćutali smo. Bio je mrkli mrak. Sinoć uopšte nije bilo mesečine. Zvezde su bile jedini izvor svetlosti. Blistale su kao krupni dijamanti s crnih nebesa. Prestali smo da dišemo jer smo se malo i uplašili. Zatim smo u daljini opazili svetlost automobilskih farova. Približavala su nam se. Auto je savladao krivinu i ubrzao. Posekli smo golemo drvo pored puta. Vezali smo ga konopcem da bi ostalo uspravno. Nameravali smo da ga pustimo da padne na put čim kola naiđu. Imali smo samo tren da to uradimo kako treba. Jedan od naših je zviznuo kad se automobil približio. Pustili smo drvo, koje je palo uz tresak ... Još ga čujem. Ali, avaj, palo je ispred automobila, a ne preko njega. Zapucali smo svi u isti mah. Njegovi čuvari uzvratili su paljbu. Čauš Husam stajao je pored mene. Svom snagom je zavitlao bombu na automobil. Čuo sam vrisak jednog nevernika. Drugi je plakao i grozno urlao. Ludi Hamza se zakleo da je

video Binita kako leži pored automobila u lokvi krvi. Nije mi jasno kako je išta video u mrklom mraku!"

"Au!"

"Zatim je nastao pakao. Psi su lajali, a stražari duvali u zviždaljke. Čuli su se krici, povici, psovke ... Strčali smo nizbrdo koliko su nas noge nosile, bez osvrtanja."

"Ako je Benet mrtav, to će biti u novinama", reče Kemal.

"Ako ih ne cenzurišu."

"Saznaćemo čak i da ih cenzurišu."

"Nadam se da je živ", reče Pelivan.

"Šta? Zašto? Hoćeš da kažeš da smo se zalud toliko trudili?"

"Nadam se da je živ, da zna zašto smo ga napali, i da ćemo ga opet napasti. To je gore od smrti."

"Imaš pravo. Ako je preživeo, do kraja života će se osvrtati preko ramena."

Nakon jutarnje molitve, dugo niko nije mogao da zaspi. A onda ih je umor pobedio i svi su spavali do mraka.

KOD KUĆE

Ahmed Rešat počeo je da se nakon završetka radnog vremena vraća iz Ministarstva pravo kući. Nije bio nešto naročito blizak s kolegama u kabinetu. Umorio se od beskrajnih svađa. Nikom nije govorio da se njegova ljubav prema sultanu ohladila. Trudio se da bude neupadljiv i oprezan zato što je to bio najbolji način da se domogne korisnih obaveštenja za nacionalnu stvar. Našao se u bolnoj i sramnoj situaciji. Ponekad se osećao kao dvolični izdajnik. Čeznuo je za nezavisnom državom. Sve teže je podnosio prisustvo okupacionih snaga. Mučio se da suzbije prezir i gorčinu na čestim službenim razgovorima sa strancima.

Posao je, u najboljem slučaju, bio tegoban. Ni kod kuće nije bilo mnogo bolje. Osećao se kao petao zatvoren u prepunom kokošinjcu. Niko od prisnih prijatelja i poznanika nije živeo u blizini. Okolnosti su bile takve da nisu dozvoljavate posete udaljenijim gradskim četvrtima. Svi razgovori u kući vrteli su se oko Behidžine bebe. Kad god bi zalutao u salon na srednjem spratu, čuo bi kako Sarajlihanuma i Behidža raspravljaju o imenima za bebu.

"Rešat-beže, prirodno je da ga nazovemo Raif, po tvom ocu, ali nam je potrebno i drugo ime. Raif jednostavno neće biti dovoljno. Znam mnoga dobra imena. Firuzan bi bilo lepo. Ili možda Kenan, ili Bulent", torokala je Behidža.

"Činiš veliku nepravdu rođenom ocu, devojko", umešala se Sarajlihanuma. "Mislim da bi dečak trebalo da se zove Ibrahim Raif. Na taj način bi uvažili osećanja obe porodične grane." Behidža bi joj se tad uvek suprotstavila. Rasprava bi se rasplamsala. Na izlasku iz sobe, Rešat-beg nije mogao a da ne dobaci: "Govorite o bebi koja još nije ni rođena, a vrlo je moguće da ćemo dobiti još jednu devojčicu."

"Nećemo. Ovoga puta rodiću dečaka. Sanjala sam to!"

"Samo da sve bude kako treba", rekao bi dok je hitao ka senovitom miru selamlika. Tamo je pisao detaljne izveštaje o najnovijim događajima. Slao ih je prijatelju, ministru unutrašnjih poslova Ahmedu Rešitu. On je još bio u Francuskoj. Kad se nije time bavio, čitao je knjige i čekao vesti od Kemala.

Odavno nije dobio vesti sa seoskog imanja. Sigurno bih prvi saznao da se nešto desilo Kemalu, govorio je sebi. Neko je, tri dana nakon nećakovog odlaska, pokucao na vrata da bi im poručio da je bezbedno stigao i da se ne brinu ako skoro ne bude vesti o njemu. Na osnovu toga je zaključio da je i kraće putovanje vrlo rizičan poduhvat. U takvim okolnostima nije mogao a da se ne brine za nećaka. Jednoga dana sedeo je za stolom boreći se s ciframa i proračunima. Husni-efendija ušao je s kovertom.

```
"Da li ga je poštar isporučio?"

"Donela ga je neka hanuma, gospodine."

"Koja?"

"Ne znam. Nosi čaršav."

"Zar je nisi pitao ko ga je poslao?"

"Zazvonilo je zvono na kapiji. Otvorio sam i neka žena mi je predala kovertu.

Kad sam je pitao ko je šalje, pokazala je na kovertu. Pretpostavio sam da je za vas."

"Dobro, Husni-efendijo. Slobodan si."

"Efendum, ona je još tamo. Čeka na vratima."

"Šta čeka?"
```

"Pretpostavljam da čeka odgovor."

Kad je Ahmed Rešat prepoznao Kemalov rukopis na koverti, zaključio je da je žena na kapiji u stvari prerušeni muškarac. Koliko god se trudio, neke stvari nije mogao da sakrije od Husni-efendije. "Uvedi je u baštu", rezignirano mu je naložio. "Neka sedne u hlad. Ponudi joj osveženje. Pročitaću pismo i napisati odgovor. To neće dugo trajati."

"A ako Sarajlihanuma ili Behidža-hanuma nešto pitaju ..."

"Ne mešaj žene u ovu rabotu! Ako te nešto pitaju, reci im da je to tvoja dalja rođaka."

Kad je Husni-efendija izašao, otvorio je kovertu. Pročitao je pismo pod svetlošću lampe na radnom stolu. Kemal je biranim rečima izvestio ujaka da je živ i zdrav. Pozdravljao je sve ukućane. Raspitivao se za njihovo zdravlje. Zatim je prešao na stvar: nacionalisti su uspeli da pronađu municiju. Susreli su se s teškoćama kad je došlo do plaćanja. Naveo je neophodne količine "šećera". Sličnom šifrom označio je i mesto isplate. Hladni znoj oblio je ministra finansija posle sledećeg pasusa. Nameravali su da municiju u Anadoliju prebace italijanskim brodom. Moraće da stupi u kontakt sa zapovednikom luke Pandikjan-efendijom, da bi se postarao za bezbedni utovar municije u Istanbulu. Savetovano mu je da mu se obrati bez oklevanja jer je Pandikjan osoba od poverenja i prijatelj Turaka.

Ahmed Rešat je još tri puta pažljivo pročitao šifrovano pismo da bi bio siguran da je sve dobro shvatio i zapamtio. Zabeležio je neke misli, savio i gurnuo pismo u džep. Otišao je do letnje kuhinje. Zbog Sarajlihanume, nije se mogao zadovoljiti cepanjem pisma u sitne komadiće. Husni-efendija je čistio pločice u letnjoj kujni. Prišao je Rešat-begu čim ga je video.

"Zar je otišla?", pitao je Ahmed Rešat.

"Pustio sam je u svoju sobu da je niko ne bi video. Čeka vas tamo."

"Dobro si učinio", reče Ahmed Rešat i uđe u kuću.

"Mogu li da učinim nešto drugo za vas, efendum?"

"Da li peć gori?"

"Malopre sam je upalio, zbog ručka. Plamen se još nije razgoreo. Hoćete li šolju kafe? Imamo nešto one kafe od leblebija. Reći ću im da vam skuvaju."

"Ne želim kafu. Otvori pećnicu, molim te."

Sluga je požurio da posluša gospodara. Vrelina je zapahnula lice Ahmeda Rešata kad se nagnuo nad peć. Izvadio je pismo iz džepa i zatvorio vratanca. Ustao je i ugledao Sarajlihanumu na vratima.

"Otkud ti ovde, dragi moj?"

"Uželeo sam se kafe."

"Sinko, zar si zaboravio na kuhinju u kući? Ovde nećeš naći ni lonče za kafu. Zar ne znaš da ovu peć koristimo samo za pripremu hrane? Ne ličiš na sebe otkad je Kemal otišao."

"Imaš pravo, tetka. U poslednje vreme sam baš rasejan." Zaputio se u selamlik. Usput je izbegavao staričin pogled.

Znao je zašto Kemal traži novac za oružje. Britanci su pre nedelju dana shvatili da su nemoćni da spreče sve češće pljačke istanbulskih arsenala. Odlučili su da bade sve zalihe municije u Mramorno more, nedaleko od Prinčevskih ostrva. Pokret otpora je na taj način ostao bez izvora oružja i municije iz prestonice. Morali su da pronađu novi izvor ratnih sredstava. To je podrazumevalo kupovinu oružja od Francuza ili Italijana.

Uspostavljanje kontakta s Pandikjan-efendijom pokazalo se znatno težim od nalaženja novca. Ministar finansija nije mogao tek tako da ušeta u kancelariju zapovednika luke. Takođe, nije mogao ni tek tako da ga pozove u svoj kabinet. Time bi samo privukao neželjene pažnju. Nije dolazilo u obzir ni da ga pozove u kućnu posetu! Mozgao je kako da mu se približi na bezbedan i tajnovit način. Međutim, prvo je morao da pošalje pismeni odgovor po maskiranom glasniku, koji čeka u Husni-efendijinoj sobi.

Izvukao je komad papira iz fioke za radnim stolom. Otvorio je poklopac pribora za pisanje, umočio pero u mastionicu i sabrao misli. Kemal mu se nije obratio sa "ujače". Njegovo pismo počinjalo je sa "Poštovani efendija". Zato će odgovoriti kao da piše starom prijatelju. Naveo je da su svi kod kuće živi i zdravi. Opreznim rečima opisao mu je poslednje događaje. Vlada je saznala da je paša Kazim Karabekir rešio da povrati Sarikamiš i Kars od Jermena. To su bile dobre vesti. Bilo je i loših. Grčki osvajači stigli su do Burse. Ahmed Rešat se potpisao i predao odgovor Husni-efendiji, koji ga je dao kuriru. Popeo se u svoju sobu da promeni odeću. Odmah će stupiti u kontakt s ministrom za pomorska pitanja, koji nikad nije krio simpatije prema nacionalistima. Porazgovaraće i s ministrima sličnog opredeljenja. Pronaći će način da finansira dotok oružja u Anadoliju.

Najveći deo novca dodeljenog Crvenom polumesecu odlazio je na bojište u Anadoliji. Njihovi članovi su čak prodavali imovinu da bi skupilo novac za Nacionalnu vojsku. Možda bi mogao da šalje oružje u Anadoliju pod znakom Crvenog polumeseca? Damad Ferid je još bio u Francuskoj. Odsustvo velikog vezira pružalo mu je mnogo slobode za finansijsko manevre.

Moraće da pronađe način da se sretne s Pandikjanom. Duboko je uzdahnuo. Nikad mu nije bilo ovako teško. Svi najbliži prijatelji i kolege bili su u inostranstvu.

Oblačio se razmišljajući kako da dopre do Pandikjana bez privlačenja neželjene pažnje. Setio se da je zapovednik luke bio među ljudima koji su igrali karte i šah s francuskim oficirima. To je to! Poslaće mu Husni-efendiju s pozivnicom na partiju bridža. Ali gde će se partija održati? Razmišljao je o domu starog prijatelja Kaprinija. Ne, to nije dobro rešenje. Možda su prijatelji, ali su trenutno na suprotnim stranama u ratu. Da li može da veruje Italijanu? Konačno se setio: mogli bi da se sretnu u hotelu Šahin-paša, u Sirkedžiju. Hotel je bio omiljeno stecište imućnih zemljoposednika. U gomili će biti neupadljivi.

Beg Ahmed Rešat i efendija Pandikjan sreli su se u sobi na prvom spratu hotela Šahin-paša posle popodnevne molitve. Rešat-beg je rezervisao sobu i poslao njen broj Pandikjanu. Naručio je samovar čaja i komplet šoljica u obliku lala.

Zapovednik luke uopšte se nije zbunio kad je, došavši na partiju bridža, ušao u sobu i ugledao samo jednog čoveka.

"Molim vas za oproštaj, Pandikjan-efendijo", reče Ahmed Rešat, "okolnosti su zahtevale ove mere predostrožnosti. Nisam vas pozvao na kartanje, već da bih porazgovarao s vama o nečemu veoma važnom."

"Trebalo je da pretpostavim, efendum. Međutim, pošto smo i ranije igrali bridž, mislio sam ..."

Ministar finansija nije gubio vreme: "Potrebna mi je vaša pomoć."

"Biće mi čast da vam budem od pomoći, Rešat-begefendi."

Ahmed Rešat nasuo je čaj iz samovara gostu i sebi. Pokazao je Pandikjanu da sedne na stolicu. On je seo na rub kreveta.

"Pandikjan-efendijo, nije mi promaklo da ste vi lojalan podanik Otomanskog carstva. Mnogo ste pomogli u ratu za nezavisnost u Anadoliji. Vi ste obavestili vlasti o tajnim skladištima pod britanskom kontrolom, o količini municije koja se u njima čuva i o odredištima brodova za transport naoružanja."

"Bože me sačuvaj, efendum! Bože me sačuvaj! Nikad se nisam mešao u politiku. Ja sam samo savesni državni službenik. Tu i tamo sam pomagao vladi oko papira."

Ahmed Rešat shvatio je da ga je uznemirio previše direktnim pristupom i da je neophodno da zadobije njegovo poverenje.

"Izvestan broj mojih bliskih prijatelja pridružio se pokretu otpora. Oni su mi dali vaše ime. Poznajemo se od ranije ... Igrali smo bridž za istim stolom." Spustio je glas do šapata. Pomenuo je nekoliko ljudi iz Karakola.

Pandikjan se dovoljno ohrabrio da pita: "A šta biste želeli da ja uradim?"

"Ukrcaćemo nekoliko putnika na sledeći italijanski brod koji isplovljava iz luke. Imaće težak prtljag. Biće nam potrebna vaša pomoć pri utovaru."

"Nijedan brod pod italijanskom zastavom neće isploviti sledeće nedelje."

"Vreme je od suštinskog značaja. Da li bi povećanje cene transporta rešilo problem?"

"Novac nije problem. Posavetovao bih vas da se ne oslanjate na italijansko brodovlje. Englezi su nedavno presreli jedan italijanski brod. Italijani su odonda u nemilosti, a njihovi brodovi pod prismotrom."

"O, Alahu! Ali ovo je hitna pošiljka. Grci, kao što znate, napreduju ..."

"Ne, ne brinite, pada mi na pamet drugi brod. Poznajem kapetana."

"O kojem brodu govorite? Predvidate li neke teškoće?"

"Ararat."

"Da li zaslužuju naše poverenje?"

"Ne bih ih preporučio da ga ne zaslužuju, ali morate da se dogovorite oko troškova."

"Kada ću dobiti više detalja?"

"Za nedelju dana ..."

"Nemamo toliko vremena. Da li bi moglo nešto da se uradi do sutra?"

"Da li bi do sutra mogli da doznate težinu i obim tereta?"

U nevolji smo, pomisli Ahmed Rešat. Zahvaljujući Kemalu, sve se više upetljavao s pokretom otpora. Posle svakog koraka, nepovratno je tonuo sve

dublje. Kao da to nije bilo dovoljno, ugrožavao je i osobe iz neposrednog okruženja. Počeo je da koristi Husni-efendiju kao kurira. Sad će morati da ga pošalje na seosko imanje kako bi pribavio neophodne podatke za Pandikjana i da bi dobio saglasnost za utovar oružja na drugi brod. Na seoskom imanju su, na svu sreću, gajili povrće i piliće. Husni-efendija će, ako bude imao nekih problema, moći da kaže da je krenuo da kupi namirnice.

"Doznaću to u najskorije vreme. Podatke će vam dostaviti ista osoba koja vam je donela i pozivnicu za bridž. Što se plaćanja tiče, možete imati puno poverenje u mene."

"Kome mogu verovati ako ne vama, efendum? Čast mi je što ste mi poklonili poverenje."

"Hvala vam, prijatelju."

"Begefendi, svi smo mi u istom čamcu. Ako potone, svi ćemo se podaviti. Činim sve što mogu da brod održim na površini. Vidim da i vi to pokušavate."

"Još jednom, hvala vam i Alah vas blagoslovio!", reče Ahmed Rešat. Ophrvan emocijama, pružio je ruku Pandikjanu. Dakle, još ima i ovakvih ljudi. Dok neki Jermeni oblače francuske uniforme i napadaju svoje susede, drugi čine sve što mogu da bi svoju zemlju, koju dele s muhamedancima, oslobodili stranaca.

DUŽNOST ZOVE

Kemal se iznenadio kad su ga, rano ujutru pre doručka, pozvali u glavnu zgradu. Oprao je ruke i lice i obukao čistu košulju bez okovratnika. Navlažio je kosu i pokušao da je zaliže. Čovek koji ga je pozvao otpratio ga je do glavne zgrade. Pošao je ka stepenicama zato što je pretpostavio da će ići u sobu na drugom spratu, gde se javio i prvog dana kad je stigao. Počeo je da se penje, ali pratilac ga je zaustavio. "Ne idemo gore. Pođite za mnom, molim vas." Kemal se vratio. Pokucali su na masivna drvena vrata na kraju hodnika u prizemlju. Pozvali su ih da uđu. Pratilac je stao u stranu da bi propustio Kemala.

Našao se u prostranoj odaji, improvizovanom vojnom štabu. Na jednoj strani je bio pisaći sto, a u središtu prostorije drugi, mnogo veći i prekriven mapama. Nekolicina je razgovarala oko stola. Kad ga je mladić u civilnoj odeći vojnički pozdravio, Kemal je udario petom o petu i klimnuo.

"Ja sam kapetan Sejfi iz glavnog štaba. Doputovao sam iz Ankare. Prespavaću na seoskom imanju. Vraćam se nazad posle nekoliko sastanaka."

"Drago mi je, ja sam Kemal Halim."

"Sedite, molim vas", oficir mu je pokazao stolicu ispred pisaćeg stola i sačekao da Kemal prvi sedne.

"Čuo sam mnogo o vama", rekao je, "iz krajnje pouzdanih izvora. Odmah ću preći na stvar. Vi ste veteran iz Sarikamiša?"

"Jesam ako se tako nešto uopšte može reći. Poznato vam je da se većina vojnika tamo posmrzavala bez ispaljenog metka."

"Činjenica da ste dobrovoljno krenuli u rat govori o vašoj neustrašivosti. Potrebni su nam ljudi poput vas. Grci napreduju kroz Trakiju ..."

"Da li ću dobiti oružje i vojni raspored?"

"Ako bude neophodno. U ovom trenutku nam je prikupljanje obaveštajnih podataka mnogo važnije. Neophodno je da najpre uspostavimo komunikacione linije između bojišta i Ankare."

"Nije dobro što je poštanski sistem pod kontrolom Saveznika", rekao je Kemal.

"Ne sasvim", progovorio je čovek s kalpakom s druge strane stola. "Imamo

pristup tajnim telegrafskim linijama. Kad su Britanci zatražili detaljni raspored svih telegrafskih linija, rekli smo im da tako nešto ne postoji. Objasnili smo im da nekolicina službenika zna sve mreže napamet i da smo se tako snalazili. Toliko nas preziru da su nam poverovali. Sačuvali su neke linije prema Anadoliji za sopstvene potrebe, a sve ostale uništili, odnosno misle da su sve ostale uništili. Kontrolišemo nekoliko, ali one nisu dovoljne. Potrebni su nam i kuriri."

Kemal ga je pažljivo slušao.

"Beže Kemale Halime, potrebni ste nam za uspostavljanje telegrafske i kurirske mreže. Krajnje poverljive izveštaje i vojne planove ne smemo da šaljemo telegrafom. Znam da ste radili u odeljenju za izradu dokumenata. Hteo bih da znam da li ćete prihvatiti da ..."

"Prihvatam", odrešito će Kemal. "Uradiću sve što želite jer sam odavno spreman za odlazak na front."

"Ipak, vaše zdravlje vam to ne dozvoljava. Znajte da vas, ako budete uhapšeni dok se budete bavili novim dužnostima, čeka mučenje i smrt. Dobro razmislite o našem predlogu. Pripremićemo vam neophodne papire za putovanje u Anadoliju ako pristanete da postanete kurir."

"Spreman sam. Kad polazim?"

"Poći ćete početkom nedelje."

"Efendijo, da li mogu da pišem ukućanima? Ne moraju da znaju gde idem, ali želim da znaju da napuštam Istanbul."

"Postupite po sopstvenom nahođenju. Bojim se da nećete imati vremena da se lično oprostite s njima. Ovo su teška vremena. Radimo sve što možemo da sprečimo napredovanje Grka. To je najbitniji zadatak."

"Razumem. Biću spreman za polazak."

***

Razgovor se time završio. Kemal je klimnuo okupljenim starešinama i izašao. Dugo je čekao taj trenutak. Kao da sedenje između četiri zida, među brbljivim ženama, nije bilo dovoljno iskušenje, sudbina ga je kaznila da svake večeri u spavaonici punoj muškaraca sluša o velikim podvizima, u kojima on nije mogao učestvovati. Uskoro više neće morati da se zadovoljava slušanjem tuđih pripovesti. Imaće i on šta da pripoveda svojoj deci i unucima. Govoriće im o smelim junačkim delima i opasnim avanturama ...

Srce mu ipak nije bilo na mestu. Otići će bez pozdrava s ujakom, bakom, devojčicama ... I Mehparom. *Neće* moći da je poljubi, niti *će* moći da oseti miris njene duge, bujne kose ... Nije važno. Kad se vrati kući, uživaće u njoj kad god

uzmogne. Krenuo je ka spavaonici da napiše oproštajno pismo porodici.

SUSRET

U sivo praskozorje, Husni-efendija se iskrao iz kuće. Požurio je ka kokoja ga je čekala kraj baštenske kapije. Neko je iskočio iza jabuke, preprečivši mu put.

```
"Hej! Koje to?", povikao je. Mašio se štapa.
```

"Čekaj, Husni-efendijo ... Nemoj odmah da biješ ... to sam ja."

"O, Mehpara-hanuma! Šta radite napolju u ovo doba?"

"To sam i ja tebe htela da pitam."

"Imam neka posla."

"Ali, Husni-efendijo, ni sunce još nije izašlo. Kakva posla imaš u ovo doba?"

"Savetujem vam da se odmah vratite u kuću. Ne smem ni da mislim šta će Sarajlihanuma reći ili učiniti ako vas vidi ovde sa mnom!"

"Ideš da vidiš Kemal-bega, zar ne?"

"Vratite se u kuću. Ne tiče vas se gde idem!"

"Husni-efendijo, znam da ideš u posetu mom suprugu."

"Ko vam je rekao tu neistinu?"

"Pa gde onda ideš?"

"Ne smem da vam kažem. To je najstroža tajna. Samo izvršavam begovu volju."

Pokazala mu je Kuran. "Dobro, u tom slučaju, zakuni se nad Kuranom da ne ideš kod Kemal-bega."

"Šta vi želite od mene, Mehpara-hanuma? Zašto ovo radite?"

"Povedi me sa sobom."

"To ne dolazi u obzir!"

"Zar nemam pravo da vidim supruga?"

"Prvo morate da dobijete dozvolu od bega."

Znala je da je pravilno protumačila namere starog sluge. Saznanje ju je samo učvrstilo u njenom naumu.

"Ako imaš dušu, povešćeš me sa sobom."

"Ne mogu", tvrdoglavo će Husni dok se borio da se iščupa iz njenog stiska.

"Husni-efendijo, moj suprug je otišao od kuće tri dana nakon venčanja. Možda ga nikad više neću videti. Možda će poginuti. Preklinjem te!"

```
"Ne mogu!"
"Imam nešto važno da mu kažem."
"Ja ću mu reći."
"Stvar je lična."

Požurite onda i napišite pismo. Sač
```

"Požurite onda i napišite pismo. Sačekaću da ga napišete."

"Hoću da razgovaram s njim."

Oslobodio se i krenuo ka kočiji. Mehpara je potrčala za njim.

"Za ljubav Alaha ... ljubiću ti stopala ..." Suze su joj klizile niz obraze.

"Mislim da ću se onesvestiti ..."

Stari sluga se okrenuo na vreme da je uhvati oko struka. Kuran joj je ispao iz ruke. Pomolio se ispod glasa i podigao svetu knjigu. Poljubio ju je, prislonio na čelo i pružio vlasnici.

"Uzmite Kuran i idite u kuću. Prebledeli ste. Ne izgledate dobro. Prehladićete se i biće vam onda još gore. Požurite."

"Nisam bolesna. Podeliću tajnu s tobom. Trudna sam. Sad znaš šta želim da mu kažem. Uskoro će poći u Anadoliju. Ko zna da li će se vratiti. Molim te! Preklinjem te! Zar nemaš dušu, Husni-efendijo?"

Sluga se bespomoćno vrpoljio.

"Idite i zatražite dozvolu od Rešat-begefendije. Ne mogu da vas povedem bez njegovog odobrenja."

"On ne sme da zna! Povedi me! U povratku ću izaći na uglu. Reći ću da sam išla da posetim tetku." Ponovo ga je uhvatila za ruku. "Husniefendijo, ovo će možda biti Kemalova poslednja prilika da pomiluje dete, makar i u stomaku. Zauvek će te gristi savest ako mu se nešto desi pre nego što mu javim dobre vesti."

***

Nedugo potom, Mehpara je sedela pored Husni-efendije u kočiji. Sirotan je morao da je pita kako je saznala da je pošao kod Kemala.

"Svakog dana, od buđenja do odlaska u krevet, čekam vesti o mom suprugu. I jutros sam rano ustala. Sedela sam pored prozora i čitala Kuran. Čula sam rzanje konja, pogledala kroz prozor i videla kočiju. Bilo mi je jasno da se nešto neobično dešava. Kad sam te videla u bašti, zgrabila sam čaršav i strčala do ulaznih vrata. U žurbi sam zaboravila da ostavim Kuran."

"Uvalićete me u nevolju", vajkao se stari sluga.

"Neću. Nikom ništa neću reći. Nije mi promakla ni poseta one žene pre neki dan. I jesam li je ikome pomenula?"

"Hoćete da kažete da ste i nju videli!"

"Jesam. Kad nam je Rešat-beg kasnije rekao da je Kemal dobrog zdravlja, znala sam da je ona donela poruku. Alah te blagoslovio, Husni-efendijo! Bez tebe ga ne bih videla."

Stari sluga je ćutao. Nije progovorio ni reč. Brinuo se šta će Rešat-beg učiniti kad sazna da je bez njegovog odobrenja poveo Mehparu na seosko imanje.

Kemal je sedeo za stolom i pripremao dokumente. Imali su još jednu uzbudljivu noć i niko nije trenuo do zore. Ovoga puta, dvanaestočlani tim pod Pelivanovim vođstvom upao je u fabriku i odneo sav barut do brodogradilišta Ajnalikavak u Zlatnom rogu. Englezi su odskora počeli da zatvaraju fabrike oružja da bi predupredili krađe. Pelivanovi ljudi uspeli su da uđu kroz krov. Zapečaćena vrata su tako ostala netaknuta, da osvajači ne bi ništa posumnjali. Akrobate i hodači po konopcu iskoristili su svoje veštine da bi nečujno uklonili crepove. Kradljivci su potom ušli neprimećeni. Petorica iz Kemalove spavaonice učestvovala su u operaciji. Ostali su bdeli, moleći se za uspeh. Kad se začuo jutarnji poziv na molitvu, još su slušali svedočenja učesnika smelog poduhvata. Tako je Kemal radio na trgovačkim papirima zakrvavljenih očiju ali puna srca. Onda je ušao čistač i obratio mu se s blagim osmehom:

```
"Beže, imate posetioca."

Kemal je bio utonuo u misli i nije ga ni primetio.
"Beže, sramota je da dopustite da vas čeka ..."
"Meni kažeš, Suljo?"
"Nije valjda da ne očekujete posetioca?"
"Ne, ne očekujem."
"Došla je neka žena. Čeka vas u vrtu."
```

Pretpostavljajući da je to još jedan kurir prerušen u ženu, pošao je dugim hodnikom ka vrtu. Video je Husni-efendiju pod drvetom. Neko je stajao pored njega, prilično visok i prekriven čaršavom. Pitao se da li je to Azra. Znao je da će uskoro poći za Antep. Verovatno je htela da se oprosti. Osetio je leptiriće u stomaku. Shvatio je da to nije Azra. Ubrzao je korak. Mislio je da će mu srce stati kad je žena uklonila feredžu.

"Mehpara!" Potrčao je. Pohitala mu je u susret i bacila mu se oko vrata.

"Nemoj ... Videće nas ... Prestani", rekao je i sklonio njene ruke s vrata. Da, to je njegova žena. Drhti, sva u suzama.

"Pa šta i da nas vide? Zar ja nisam tvoja zakonita supruga? Kako je lepo videti te opet! O, kakve sam noćne more imala! Ali ti si dobro, hvaljen neka je Alah!"

"Dobro sam. Zašto si došla ovamo? Da li ujak zna za to?"

"Došla sam s Husni-efendijom." Uhvatila ga je za ruku i postavila na svoj trbuh. "Strašno nam nedostaješ. Kad smo doznali da će Husni-efendija verovatno doći ovamo, nas dvoje, majka i sin, počeli snio da pratimo svaki njegov korak. I eto nas ovde, oboje."

"Imaš neverovatno snažnu intuiciju. Neprestano me zaprepašćuješ. Nemaš pojma koliko sam sinoć želeo da te vidim."

"Da li sam ti se javila u snovima?", pitala je, ali onda je Husni naglo prekinuo njen sastanak sa suprugom.

"Begefendi ti je poslao pismo. Molim te da ga pročitaš i brzo napišeš odgovor. Nemamo mnogo vremena." Uručio je pismo Kemalu.

Čučnuo je ispod drveta i pročitao pismo. "Idem unutra da napišem odgovor. Molim te da me sačekaš ovde."

Krenula je za njim.

"Ne možeš sa mnom, draga. Posetioci ovde nisu dobrodošli, pogotovu ne žene. U stvari, još mi nije jasno kako si se uopšte usudila da dođeš. Šta će biti ako vas je neko pratio? Šta će biti ako ti se nešto dogodi?"

"Niko nas nije pratio. Dobro znaš da bih sve stavila na kocku samo da bih te videla."

"Nosiš dete u utrobi; odgovorna si za dva života. Husni-efendija je poludeo kad te je ovamo doveo."

"Molim te, nemoj da se ljutiš na njega. Zahtevala sam da me povede. Reci mu da me opet dovede ako dobije naređenje da donese još jedno pismo. Mogla bih da ponesem hranu i čistu odeću kad bih unapred znala."

"Nemoj više dolaziti. Odlazim dalje sledeće nedelje."

"Ne!"

"Javi ujaku. Poslaće me na Zapadni front kao kurira."

"Tako znači. Imala sam pravo! Trebalo je da pođem s tobom. Trebalo je da budem pored tebe."

"O čemu govoriš! Dovoljno sam zabrinut što si i ovde došla." Neko vreme je ćutao. Uhvatio ju je za ruke. "Mehpara, zanemari moje poslednje reči. Drago mi je što si došla. Nisam hteo da odem bez oproštaja. Reci baki, ujaku, ujni i devojčicama ... Reci svima u kući da me isprate molitvama i blagoslovima. Neću biti baš na frontu, ali više nisam ni u pozadini. Ujak će se brinuti o tebi ako mi se nešto desi. Napisaću mu pismo da mu ga odneseš."

"Ne poveravaj me nikome, već se vrati živ i zdrav. Čekaću te, baš kao i tvoj sin."

"Biće kako Alah kaže!"

Pustio ju je i krenuo ka unutrašnjem dvorištu. Oteturala se do Husni-efendije i naslonila na drvo. "Nikad neću zaboraviti ono što si danas učinio za mene. Zahvaljujući tebi, još jednom sam videla supruga."

"Da li ste mu preneli dobre vesti?"

Zamalo da ga pita kakve vesti.

"Alah te blagoslovio, jesam!", rekla je. Ćutke su čekali Kemala. Uskoro se vratio s nekoliko koverata. Dva su bila upućena ujaku i baki, a na trećem je bilo nepoznato ime. Gurnula je sva tri u nedra.

"Hajde, efendum`, reče Husni, "pred nama je dalek put."

"Još samo malo, molim te."

Uhvatila je Kemala podruku i odvela ga malo dalje. Stari sluga je isprva tronuto posmatrao zaljubljeni par. Posle nekoliko minuta počeo je da se vrpolji. Posadila je muževljeve ruke na obe strane stomaka. Sluga nije hteo da ih uznemirava, ali je video mnogo namrgođenih ljudi s pištoljima za pojasom; malo dalje, iza jabučara, video je četu na obuci; iza njega su uneli krvavog ranjenika kroz veliku žutu zgradu. Gde god bi upravio pogled, video bi stvari koje nisu za gledanje. Više nije mogao to da trpi. "Požurite, Kemal-beže, čeka nas dug put", povikao je.

Prišli su mu držeći se za ruke. Trojka je odšetala do unutrašnjeg dvorišta. Kemal je zagrlio ženu, poljubio je u čelo i sa zahvalnošću se obratio starom slugi: "Pazi na Mehpara-hanumu. Nemoj da dopustiš da se previše trucka u kočiji." Husni-efendiji je, prvi put tog dana, bilo drago što ju je poveo.

Oklevajući, pustila je muževljeva ruku.

"Ostavi mi adresu gde bih mogla da ti pošaljem vesti o sinovljevom rođenju."

"Pisaću ti čim je budem saznao." "Doviđenja, ljubavi ... I srećno!"

Husni-efendija je u povratku seo pored kočijaša, kao da je znao da će Mehpara plakati sve do kuće. Stigavši posle višečasovnog putovanja do Bajazita, naložio je kočijašu da se zaustavi na vrhu ulice i predložio Mehpari da odatle otpešači do kuće.

"Odlučila sam da im kažem istinu", reče devojka.

"Begefendi će se strašno naljutiti."

"Reći ću mu da nisi znao, da sam se ja neopaženo popela u zadnji deo kočije. Preuzeću krivicu na sebe."

"Ne mogu da vas sprečim", uzdahnu Husni-efendija. "Pa, dobro, svejedno izađite ovde. Dajte mi pisma da ih odnesem begefendiji u ministarstvo."

"Idem s tobom. Moram nešto da mu kažem."

"Kočija će otići čim pređemo most. Tako smo se dogovorili. Ne možete toliko da pešačite."

"Mogu."

"O, radite kako znate!", promrmljao je stari sluga, izgubivši strpljenje, i otišao da plati vožnju kočijašu.

Kad su Mehpara i Husni-efendija stigli do ministarstva, službenici su već kretali kući. Stari sluga obavestio je sekretara da žele da vide ministra. Ušao je u zgradu s Mehparom, koja se glasno divila grandioznom mramornom stepeništu. Krenuli su na sprat, do Rešat-begove kancelarije. Kad ju je službenik zapitao koje, predstavila se kao njegova snaja. "Donosim mu važne vesti od kuće." Službenik ih je otpratio do susedne odaje. Nedugo potom, došao je i Ahmed.

Iznenadio se kad je video Mehparu.

"Da li se nešto desilo s Behidžom? Ili mojom tetkom?"

"Svi su dobro. Oprostite mi, efendum, bojim se da sam ponovo uradila nešto što nisam smela. Kad je Husni-efendija danas pošao u posetu Kemal-begu, uvukla sam se u kočiju bez njegovog znanja. Posetila sam seosko imanje i obišla muža."

"Kako si mogla? Da li si poludela?"

"Imala sam važne vesti za njega, efendum. Htela sam da mu ih lično saopštim. Oprostite mi, molim vas."

"A koje su to vesti? Da li ipak nameravaš da ideš u Anadoliju? Znaš da to neću dozvoliti pa si tražila dozvolu od Kemala, je li tako?" Ustao je i pogledao je pravo u oči.

"Ne, efendum. Ja ... trudna sam, efendum. To sam htela da mu kažem." Ahmed Rešat je odmah smekšao i ponovo seo.

"Jesi li sigurna, devojko?"

"Jesam, efendum."

"Neka Alah bdije nad njegovim dolaskom na svet! Čestitam! Pretpostavljam da si uspela da vidiš Kemala?"

"Jesam. Poslao ti je tri pisma." Izvukla ih je iz nedara i spustila na sto. Ahmed Rešat nije izdržao pa ju je još jednom ukorio, a tek onda uzeo pismo naslovljeno na njega.

"Trebalo je da me obavestiš da želiš da ideš na seosko imanje."

"Ne biste mi dopustili, a ja nisam htela da budem neposlušna."

"Zato nisi oklevala da se upustiš u opasan poduhvat, iako si u drugom stanju. Ista si kao tvoj muž! Nije ni čudo što se tobom oženio! Baš ste savršen par!"

"Mogu li sad da krenem kuću; ne želim da vam smetam."

"Putovala si ceo dan. Sigurno si iscrpljena. Pozvaću kočiju pa ćemo se zajedno vratiti. Ionako sam završio s poslom za danas."

Pročitao je pismo, poslao Mehparu u susednu kancelariju i pozvao Husni-efendiju. Stari sluga je posle deset minuta pošao u potragu za kočijom. Posle dužeg čekanja, krenuli su kući u ministrovoj kočiji. Husni-efendija nije bio s njima jer ga je Ahmed Rešat poslao da prosledi još jedno pismo.

Rešat-beg je upita: "Kako je Kemal izgledao? Da li je smršao?"

"Nije, dobro izgleda. Boja mu se vratila u obraze. Napisao mi je da vam kažem da ide na front, efendum."

"Naravno, ide. Neka ga Alah čuva!"

Ostatak puta protekao je u tišini. Žene su pritrčale kočiji kad su videle da iščezla Mehpara izlazi iz nje. "Pustite je na miru", reče Ahmed Rešat. "Jutros je pošla sa mnom da poseti Kemala. Nosi vam pozdrave od njega."

"Kakve su novosti?", htela je da zna Sarajlihanuma. Naljutila se. Nije volela kad se u kući nešto događa bez njenog znanja.

"Idem u svoju sobu. Mehpara će vam sve ispričati."

Ušla je u salon na drugom spratu. Žene i devojčice pratile su je u stopu. Sela je na divan ispred velikog prozora. Gledajući Behidžu pravo u oči, promrmljala je: "I ja očekujem dete, Behidža-abla."

"Priredila si sav ovaj cirkus samo zbog toga?", zafrktala je Sarajlihanuma.

"Sarajlihanuma!", povikala je prekorno Behidža i potrčala da poljubi Mehparu. Devojčice su sa oduševljenjem pozdravile vest da će kuća biti bogatija za dve umesto za jednu bebu. Svi su govorili u isti mah. Behidža će ovog puta dobiti dečaka. Biće divno ako Mehpara dobije devojčicu. Ako bude devojčica, daće joj ime Leman. Velika Leman počeće odmah da štrika ružičastu odeću za imenjakinju, čemu se iskreno radovala jer joj je dosadilo da štrika sve sama plava odelca za batu ...

"Kad bi trebalo da se porodiš?", pitala je Behidža.

"To je bar lako, samo saberi dane od venčanja", umešala se Sarajlihanuma. "Valjda neće doći do preranog porođaja ..."

"A zašto bi?", oglasila se Behidža. "Ona je zdrava i mlada."

"Draga moja, s porođajem se nikad ne zna. Zar i ti nisi bila zdrava mlada, pa si pobacila. Zar si zaboravila?"

Behidža se ujede za jezik. Nikad mi nećeš dozvoliti da to zaboravim, matora krmačo, pomislila je. Koristiš svaku priliku da me podsetiš da sam izgubila muškog naslednika i da mi to natrljaš na nos. Obratila se Mehpari, koja je izgledala srećno i ponosno: "Bebe se, u svakom slučaju, neće istovremeno roditi. Moja će biti

zaštitnički nastrojena, stariji brat tvoje devojčice."

"Zašto si posetila Kemala", prošaptala je prvom prilikom Sarajlihanuma u Mehparino uvo.

Mehpara je pocrvenela. "Nedostajao mi je, efendum."

"Reci mi istinu! Da li je opet bolestan?"

"Kunem se Alahom da nije! Neprestano ga sanjam. Morala sam da ga vidim. I drago mi je što jesam. Dobro je."

Starica joj je zaverenički došapnula: "Obavesti me kad sledeći put pođeš. Hoću i ja da idem s tobom."

Mehpara se usredsredila na živahno ćeretanje ukućanki. Nije htela da potresa baku vestima da će joj unuk ubrzo otići na front. To su bili dani u kojima su žene iz Rešat-begovog domaćinstva još mogle da uživaju u prijatnom razgovoru.

ROĐENJE

Behidžine kontrakcije počele su u prvoj nedelji oktobra, baš kad je Ahmed Rešat rešavao problem Vrangelove vojske.

Abdikacija Nikolaja IIi dolazak boljševika na vlast izazvala je građanski rat u Rusiji. Petar Nikolajevič Vrangel postao je jedan od generala na čelu antiboljševičke Bele armije. Vrangel je, suočen sa teškim porazom na Krimu i neobično hladnom i ranom zimom, naredio masovnu evakuaciju u Otomansko carstvo. Vojnici ruske Bele armije pridružili su se talasima izbeglica koji su zapljuskivali obalu Crnog mora. Stizali su u desetinama hiljada, u crnim šinjelima, natrpani po brodskim palubama. Donosili su vaške i boleštine. Kasarne, bolnice, logori i hrišćanske crkve u Istanbulu punile su se ruskim izbeglicama, a iscrpljeni grad se još borio s prethodnim najezdama izbeglica s Balkana i Kavkaza. Sad je morao da primi i Vrangelove razbijene odrede.

Baš tad su dva ruska ratna broda bila na suvim dokovima brodogradilišta Halič u Zlatnom rogu. Ahmed Rešat dobio je obaveštenje da će se ruski vojnici pod Vrangelovom komandom ukrcati na te brodove i krenuti, zajedno s Grcima, na otomanske luke na Crnom moru. Imali su dva zadatka: da spreče manja plovila da krijumčare oružje i dobrovoljce Nacionalnoj vojsci u Anadoliji i da okupiraju Crnomorsku obalu.

Ahmed Rešat se, po prispeću ove informacije, našao u kancelariji ministra za pomorska pitanja. Nadao se da će njegov kolega pokazati simpatije prema pokretu u Anadoliji. Nije se razočarao. Dva otomanska ministra su onda udruženim snagama počela da mozgaju kako da pomognu vojsci u Anadoliji.

Nacionalni pokret bio je opkoljen sa svih strana. Ne samo da im je sad pretila opasnost od Vojske kalifata, već su i veliki delovi Anadolije već bili pod okupacijom Saveznika. Jermeni, Kurdi, Čerkezi i Grci iz Otomanskog carstva želeli su da osnuju samostalne države. Neočekivani udar Vrangelovih snaga mogao bi da naškodi nacionalistima. Vest o opasnosti morala je što pre stići do Mustafe Kemala i voda Turskog nacionalnog pokreta, ali i ne samo do njih. Narod Anadolije mora

da zna šta mu se sprema. Tradicionalno gostoljubivi i velikodušni Turci duž obala Crnog mora morali su da znaju kakva im opasnost preti od brodova s grčkim i ruskim vojnicima. Obala će biti osvojena ako ih zateknu nespremne.

Ali kako *će* otomanski ministri preneti ovu vest narodu na Crnomorskoj obali?

Ministar za pomorska pitanja predložio je da sve objave u novinama. To jeste bila dobra ideja. Tako bi neophodno upozorenje našlo svoj put do ugroženog naroda. Bez oklevanja su sročili obaveštenje i poslali ga svim novinama, ali nisu uzeli u obzir da će Saveznici cenzurisati sve vesti koje se tiču Vrangela.

Ahmed Rešat je sledećeg jutra rano došao u kancelariju. Zgrabio je novine, ali u njima nije našao obaveštenje koje su sastavili. Sekretar mu je saopštio veoma važne vesti. Njegov sluga je u prizemlju i zahteva hitan prijem. Zaprepastio se. Husni-efendija mu je još koliko malopre otvorio kapiju kad je krenuo na posao. Šta se u međuvremenu desilo? Do ženinog porođaja ostalo je mesec dana. Da se nije Kemalu nešto desilo? Možda su ga uhapsili? Naredio je da mu odmah dovedu Husnija. Zabrinuto lice starog sluge poručivalo je da nešto nije u redu.

"Da li je nešto pošlo po zlu? Šta se desilo?", pitao ga je sa zebnjom u srcu. "Hanumaefendi je dobila trudove. Otrčao sam po babicu, a onda sam požurio ovamo, da i vas obavestim."

Ministar je prebledeo kao krpa. "Ali još nije vreme ...", uspeo je da prozbori. "Sarajlihanuma kaže da su trudovi počeli."

"Idi pravo kući! Budi tamo, možda im zatrebaš! Imam neke neodložne obaveze i veoma važan sastanak. Pojavio si se u najnezgodnije vreme! Doći ću čim budem mogao", rekao je, "ali javi mi ako nešto treba."

"Ne bih vas uznemiravao da to nije bilo apsolutno neophodno, efendum", reče Husni-efendija i uzeo gomilu novčanica iz gospodareve ruke. Ministar je više od svega želeo da bude kraj svoje supruge, ali čekao ga je sastanak s odborom za javni dug i još jedan s upravnikom Banke Otomanskog carstva, na kojem će ponovo tražiti odlaganje isplate dugova.

Žene su se obično poradale u ranim jutarnjim časovima, mrmljao je. Zašto je Behidža odlučila da to radi u radno vreme? Da li je pokušavala da mu zagorča život?

Krenuo je na sastanak. Na vratima kancelarije gotovo da se sudario sa – doktorom Mahirom!

"Mahir-beže? Da li je to moguće? Vratio si se u Istanbul!" "Jesam, efendum. Nakratko. Tu sam zbog tifusa i kolere ..." Ahmed Rešat ga je prekinuo.

"Prijatelju, sam Alah te je poslao kad si mi najpotrebniji! Nema drugog objašnjenja! Kasnije ćeš mi pričati o tifusu i koleri, ali sad te molim za pomoć jer se Behidža porada. Ja ne mogu da odem tamo. Do večeri ću biti na sastancima i svi su presudni za državu, a u mislima ću biti kod kuće. Molim te, ako nemaš preča posla, da pomogneš mojoj ženi da se porodi. To bi mi donelo silno olakšanje."

"Idem odmah. Slobodno se posveti poslu, čekaću te da se vratiš." Požurili su niz stepenice, razdvojili se i pohitali svako na svoju stranu.

Te noći je iscrpljeni i grižom savesti pritisnuti Ahmed Rešat kasno stigao kući. Neočekivani dolazak doktora Mahira pružio mu je izvesno olakšanje. Prisustvovao je samo Lemaninom rođenju. Gorko je žalio što nije bio pored supruge kad se rodila Suad. Još teže mu je padalo što nije bio s njom kad je na trećem porođaju na svet donela mrtvorođenče. Ali šta je mogao! Tad nisu bili čak ni u istom gradu. A danas je bio tako blizu kuće, ali jednako nemoćan da joj pruži pomoć i utehu. Molio se za još vremena. Behidža se možda još nije porodila. Da je porođaj gotov, Husni-efendija bi sigurno poslao nekog s vestima.

***

Nije mogao da pronađe kočije oko ministarstva. Nekako se ugurao u prepuni tramvaj. Trčao je od stanice na Divanjoluu do vrha svoje ulice.

Tamo je zastao da bi povratio dah. Ostatak puta prešao je kasom. Otvorio je kapiju i ušao u baštu. Kuća *je* bila neobično tiha. Nije se čuo plač novorođenčeta. Pogledao je ka drugom spratu. U salonu je bio mrak, a zavese u spavaćoj sobi navučene. Uočio je svetlost u selamliku. Verovatno ga Mahir čeka.

Pružio je korak preko bašte. Husni-efendija je otvorio vrata pred njim. U predsoblju nije bilo nikoga. Očekivalo bi se da u kući, posle dolaska bebe na svet, vlada slavljenička atmosfera. Da bude mnogo buke i trke, osmeha i razgovora. Zebnja mu se opet uselila u srce.

"Da li je beba rođena?", pitao je strahujući od odgovora.

"Jeste, po podne", odvratio je Husni-efendija.

"Zašto mi niko ništa nije rekao?"

"Hanumaefendi to nije želela."

Ahmed Rešat je u trenu prevalio put od zebnje do očaja. Otvorio je vrata selamlika. Zatekao je usnulog Mahira s otvorenom knjigom na kolenima.

"Mahir-beže!"

Doktor je skočio. Knjiga je s treskom pala na pod.

"Da li se nešto desilo? Nešto strašno se desilo, zar ne? Je li Behidža dobro? Da li je beba živa?"

"Svi su dobro. Behidža i beba su živi i zdravi."

"Zašto je onda u kući tako tiho? Zašto mi niko nije javio da se beba rodila? Gde je tetka? Gde su mi ćerke?"

"Behidža-hanuma se oporavlja. Dao sam je sedativ. Zaspala je."

"Šta je sa ostalima?"

"Povukli su se u svoje sobe."

"Mahire, šta sve ovo znači? Da li je porođaj bio težak? Da li je s bebom sve u redu? Ima li neki ozbiljniji nedostatak? Pobogu, reci mi!"

"Sedi, molim te. Ništa strašno se nije dogodilo ... Samo ..."

"Samo šta?"

"Pa, vidiš, svi su pomalo razočarani. Sarajlihanuma i Behidža-hanuma su se mnogo potresle zato ..."

"Zašto?"

"Zato što se rodila devojčica. Dobio si još jednu kći."

"Da li je živa i zdrava?"

"Jeste. Divna je."

"Hvaljen neka je Alah!", povika Ahmed Rešat. "Sledio sam se od straha! Mislio sam da je nešto pošlo po zlu. Gde je beba?"

"Sarajlihanuma je postavila kolevku u Mehparinoj sobi, da ne bi uznemiravala majku. Behidža-hanuma je neutešna. Učinili smo sve što smo mogli da je smirimo. Nemoj da joj zameriš ako bude svadljiva. Majke posle porođaja često pate od promena raspoloženja. Budi ljubazni prema njoj, Rešat-beže."

"Pa ne misliš valjda daću biti ljut na nju zato što je rodila devojčicu. Zar me nimalo ne poznaješ?"

"Nisam to hteo da kažem. Žene su se mnogo potresle. Pretpostavljam da si se i ti nadao dečaku. Čak je i Leman-hanuma delovala očajno. Izgleda da je sve stvari za bebu napravila u plavoj boji."

"Aman, jesu li svi u kući izgubili razum!?"

Ahmed Rešat otvorio je vrata i pozvao kućepaziteljku. Dotrčala je, poljubila bega u ruku i čestitala mu.

"Obavesti Sarajlihanumu, Mehpara-hanumu i moje kćeri da ih očekujem u salonu", rekao je Ahmed. "Gulfidan, šta ovo znači? Da li se u ovoj kući ovako dočekuje novorođenče? Jeste li spremile bar šerbet?"

"Naravno, gospodine."

"Posluži ga u salonu. Reci Zehri da ti pomogne. Nezahvalnošću ćemo

naljutiti Svemogućeg. Neko bi pomislio da se spremamo za sahranu."

Nedugo potom, Mehpara je stigla s povijenom bebom. Ponosni otac zagledao se u bebino lice.

"Bože, pogledaj je samo! Tako je sićušna!"

"Rodila se pre vremena", reče Mahir. Suočen s Rešat-begovim zabrinutim izrazom, dodao je: "Nema nikakvih razloga za brigu. Potpuno je zdrava. Pravi slatkiš."

Mehpara se široko osmehnula – zbog ličnih razloga, nije joj nimalo smetalo što je došlo do prevremenog porođaja. "Pogledajte tu zlatnu kosicu i mlečnu put; pa prćasti nos i usne u obliku pupoljka ruže. Hvala Alahu, prava je lepotica!"

"Stvar je rešena, zvaće se Sabahat – lepota", reče Ahmed Rešat.

"Neka Alah dâ da joj sudbina bude svetla kao i njen ten!", reče Sarajlihanuma kad je ušla u sobu. Rešat-beg poljubi tetku i upita je: "Nisi potresena što nije dečak, je li, tetka?"

"Ti bi trebalo da se brineš zbog toga, a ne ja; na tebi je da obezbediš produžetak loze", odvratila je jetkim glasom. "Behidža je budna. Tražila je da te vidi."

Otac je uzeo bebu iz Mehparinih ruku, privio je na grudi i polako pošao uz stepenice. Leman i Suad su bučno silazile.

"Polako, gospe moje, probudićete bebicu", prošaptao je.

"O, oče! Dobio si još jednu ćerku! Znaš li to?", pitala ga je Leman zabrinuto.

"Znam i baš sam srećan. Divna je!"

"A kako *će* se zvati?"

"Sabahat, ako vaša majka ne bude imala ništa protiv."

"Zar to ne znači jutarnji povetarac?"

"Ne, odnosi se na lepotu, na lepotu najfinijih crta lica Takvo ime joj savršeno odgovara. Vaša sestrica će porasti i biti lepa kao i vi. To se odmah vidi."

"Da li smo i mi prekrasne, tata?", zakikotala se Suad.

"Svakako, iako od vas očekujem da budete i pametne, učene i dobro vaspitane", reče Ahmed Rešat.

Behidžina glava počivala je na izvezenom jastuku kao uvela magnolija. Posmatrala ga je zakrvavljenim i podbulim očima. Progovorila je slabašnim glasom: "Ponovo sam te izneverila i razočarala."

"Kakva je to sad priča, Behidža-hanuma! Darivala si mi najdivniju devojčicu na vascelom svetu. Ne mogu biti srećniji. Pogledaj to lepo izvajano lice. I već ima zlatne uvojke, baš kao i ti. Voleo bih da se zove Sabahat jer je već sad prekrasna – izuzev ako ti imaš neku primedbu."

"Spremala sam se da bebu nazovem Raif Ibrahim. Nisam smišljala ženska imena."

"Sledeća beba biće Raif Ibrahim."

"Alah mi nikad neće podariti sina."

"Bolje je ne mešati se u Alahov posao, hanuma. Kad za to dode vreme, molićemo se da nam Alah podari dobre zetove. A neka ova divna devojčica donese sreću našoj porodici i zemlji!", reče Ahmed Rešat dokje spuštao Sabahat u ženino naručje.

"Iscrpljena sam. Ispašće mi iz ruku ako zaspim. Daj je Mehpari, molim te? Neka je čuva dok ne dode vreme za dojenje."

Poljubio je suprugu u čelo i uzeo bebu. "Odmori se, draga moja", rekao je. "Sutra ćemo zvati hodžu da blagosilja devojčicu."

Izašao je. Mazio je svilenkastu kožu novorođene kćeri dok je silazio stepenicama. "Sićušna Sabahat-hanuma, već si uznemirila majku zato što nisi dečak. Ali obezbediću ti obrazovanje dostojno dečaka. Ako Alah dâ, izrašćeš u živahnu i odlučnu osobu." Seo je na stepenice. Šapnuo je novo ime i molitve u bebino uvo i dunuo u nju.

Leman je sedela za klavirom na drugom spratu i svirala Mahiru ljubavnu pesmu.

"Sviraj nešto pristojno, devojko!", oglasila se Sarajlihanuma iz hodnika. "Dosta tog cijukanja! Sviraj nešto što liči na muziku!"

"To je šansona, nano."

"Šamsona! More sviraj neku doličnu melodiju! Nešto u čemu će Mahir-beg uživati."

"Ne zamerite nani, efendum. Stalno nas kritikuje", reče Leman pomalo postiđena bakinim nepoznavanjem francuske muzike.

"Ah, ta današnja deca", gunđala je Sarajlihanuma, "nimalo ne poštuju starije. Neka nas Alah sačuva! Sve je to Rešat-begovo maslo. Skroz ih je razmazio. Valjda neće zažaliti zbog toga!"

Ahmed Rešat sišao je u selamlik da bi izbegao Sarajlihanumu i devojčice. Kad se našao nasamo s Mahirom, rekao je: "Moja tetka, blagoslovena bila, teško prihvata promene. Stalno se istresa na devojčice. A ništa od ovog nas ne bi snašlo da smo se na vreme osavremenili. Opirali smo se promenama u Evropi, a to nas je sprečilo

da se prilagodimo novom dobu. Pošto se nismo samostalno razvili, sad nas na to primoravaju zemlje od kojih pozajmljujemo novac. Ali ta prinuda ima ograničeno dejstvo ... Više nije dovoljna."

"Ni narod ni sultan ne gledaju blagonaklono na ideje slobode i nezavisnosti. Mogu da shvatim sultanove rezerve. Ko bi svojevoljno ograničio sopstvenu vlast?"

"Velike evropske države su baš to učinile, efendum! Njihovi kraljevi imaju parlamente i zakonodavne skupštine, dele vlast s parlamentom, a poneki su im i celu predali. Samo mi to nismo učinili."

Još malo su razgovarali o državnim poslovima. Duboko su tugovali zbog poniženja koje je carstvo trpelo. Neko vreme su sedeli ćutke, pognutih glava. "Znaš", konačno se oglasio Ahmed Rešat, "najveću korist imamo od bezmerne netrpeljivosti Francuza i Britanaca. Njihovo suparništvo je naša prilika. Odavno bi nas zbrisali da se dobro slažu."

"Mnogo nam je pomoglo i suparništvo Grčke i Italije. Italijani nam, u protivnom, nikad ne bi pomogli da krijumčarimo oružje u Anadoliju."

"Oduvek sam bio naklonjen Italijanima", reče Ahmed Rešat. "Neke od njih ubrajam i u bliske prijatelje. Vidi, što ne bi prenoćio ovde? Namestiće ti krevet ovde, u selamliku."

"U tvom domaćinstvu je i bez mene gužva. Ne bih želeo da je povećavam`, negodovao je doktor.

"U ovo doba nema ni tramvaja ni trajekta. Nemaš izbora."

"Tako ti je to kad se čovek zapriča. Dobro, bar imamo mnogo zajedničkih tema."

"Naložiću Gulfidan da ti namesti krevet."

Kad je Ahmed Rešat izašao iz sobe, Mahir je razmišljao o onome o čemu su razgovarali. Izgleda da je Vrangelova pretnja duboko uznemirila Ahmeda, koji se već rvao s hiljadu i jednim problemom. Nove nevolje iskrsavale su sa svih strana, dok se pokret otpora u Anadoliji očajnički borio s neprijateljem. Svi su navalili na ostatke carstva, rukovođeni nekim svojim ciljevima. To je, doduše, bilo prirodno! Vukovi uvek napadaju u izmaglici. Dušmani su kidisali koristeći pokrov prašine popale preko Otomanskog carstva.

Ahmed Rešat vratio se s kućepaziteljkom.

"Hajdemo gore dok ti namesti krevet."

"I ti si umoran. Zašto ne odeš na počinak?"

"Neću još. Toliko smo razgovarali, ali mi nisi rekao zašto si se vratio u Istanbul. Siguran sam da nisi došao da bi pomogao Behidži da se porodi!"

Mahir se nasmejao. "Nisam. U kasarnama bi se mogla pojaviti kolera. Došao sam da upravljam preventivnim merama."

"Da li je već negde izbila epidemija kolere?"

"Samo što nije."

"Kako to? Nisam znao da epidemija kolere može da se naruči?"

"Naprotiv, upravo ću to učiniti! Izbiće sasvim neočekivano i brzo će se proširiti na sve kasarne."

"Nek sam proklet!"

"Zbog toga će sve kasarne biti evakuisane. Vojska će morati da sarađuje sa mnom u primeni preventivnih mera. Pod karantin će morati i skladišta oružja i municije. Došao sam da proverim ima li kolere. Pronaći ću vrlo ozbiljan slučaj i preporučite neophodne mere. Da li sam dovoljno jasan, efendum?"

"Shvatio sam. Mogu li da predložim da proslavimo Sabahatino rođenje i uspešno predupređenje epidemije kolere šoljicom lipovog čaja? Zatim ćemo na spavanje, da se dobro odmorimo."

"To zvuči savršeno."

"Gulfidan, možeš li da nam skuvaš čaj od lipe? Kasnije ćeš namestiti krevet", reče Ahmed Rešat. Dok su se peli na sprat, Mahir je bacio pogled na klavir. Ljubičasti šal. Leman je zaboravila ljubičasti šal na stoličici. Obično bi ga prebacila preko ramena dok svira. Svakog časa je mogao pasti na pod. Podigao ga je i stavio na klavir. Prineo je šaku nosu i diskretno udahnuo miris limuna.

PRFPAD

Kemalu su dosadili kancelarijski poslovi na seoskom imanju. Nestrpljivo je čekao da ga pošalju na front. Razgalio se kad su ga jednog dana pozvali dok je dremao na ležaju, čekajući poslepodnevnu molitvu. Žurno je navukao odeću. Radosnim i Jakim korakom stupao je poznatom stazom ka glavnoj zgradi. Da li će konačno poći za Anadoliju?

Čekale su ga arhitekte noćnog prepada.

Jedan od njih, koga su svi zvali Major, bio je zapovednik gazdinstva. Dvojica za stolom bili su mu potpuno nepoznati. Major je pokazao na stolicu. Kemal je seo.

"Kemal-beže", poče Major. "Dva motorna broda večeras kreću za Karamursel. Bićeš na jednom od njih. Posle večerašnje akcije, otputovaćeš u Ankaru, na obuku za uspostavljanje telegrafskih linija. Zatim ideš na Egejski front."

"Razumem, efendum."

"Imamo još jedan zahtev."

"Stojim vam na usluzi."

"Bićeš na jednom od motornih brodova. Dobićeš važan zadatak."

"Kakav?"

"Dozvoli mi da te predstavim kapetanima Mustafi i Ahmedu, u čijim brodovima ćemo večeras prevesti oružje i municiju iz skladišta u Karagaču do naših prijatelja na Anadolijskom frontu."

Kemal je klimnuo kapetanima. Po gradi i tenu, bili su slični ljudima iz crnomorskog regiona.

"Kad smo birali ljudstvo za ovaj zadatak, shvatili smo da su nam potrebne proverene patriote, koje znaju da čuvaju tajnu. Ispunjavaš sve te uslove. Ne očekujemo da nosiš municiju, ali ovakvi zadaci zahtevaju pažljivo vođenje inventara. Ljudi koji budu nosili oružje neće imati kad time da se bave. To je jedan od razloga zbog kojih si odabran za noćašnju akciju. Ako, neka nas Alah od toga sačuva, nešto pođe po zlu, razgovaraćeš s okupatorskom policijom na njihovom jeziku. Predstavićeš im unapred pripremljen objašnjenje."

"Razumem, efendum."

"Ovaj prepad je veoma opasan poduhvat. Mogao bi i poginuti."

```
"Shvatam."
"Da li prihvataš dužnost?"
"Da."
```

"Takav odgovor smo i očekivali od veterana iz Bitke kod Sarikamiša", reče Major. "Tvoje ime biće Gafur Abdulah, trgovac tekstilom. Šalješ tovar na azijsku obalu, a u Istanbul dovoziš povrće i žitarice. Poseduješ trgovačku firmu. Dokumenta te čekaju, dobićeš ih večeras. Idi u spavaonicu i spakuj stvari, a onda se vrati ovamo. U onoj sobi zateći *ćeš* odeću. Obuci je. Kapetani *će* te uputiti u detalje operacije kad krenete."

Kemal je otrčao do spavaonice. Od zemaljskog blaga poneo je samo lekove i izvezenu maramicu, dar od Mehpare. Poverio je knjige Osmanu sa susednog ležaja i oprostio se s cimerima. Vratio se u veliku zgradu i obukao pripremljenu odeću. Otišao je u štab i salutirao Majoru i ostalima.

Kemal i dva kapetana otputovali su kočijom do rta u Mramornom moru, odakle su pošli za Ahirkapi, ispod Dvora kod Sarajburnua.

Duvao je snažan vetar. Brodić se uzdizao i ponirao. Borio se s mučninom i nagonom za povraćanjem. U sebi se zahvaljivao sve dubljem mraku, koji je sakrio zelenkasti ten njegovog lica. Nije hteo da se obruka pred ljudima koji računaju na njega. Upravio je pogled na daleku tačku i pokušao da bude što mirniji jer je negde čitao da to pomaže.

Nebo je bivalo sve mračnije, a more mirnije. Bilo mu je bolje. Ka petani su mu predstavili pojedinosti prepada koji će izvršiti kasnije te večeri. Slušao ih je kao najpažljiviji đak.

***

Kad je postalo očigledno da će u Velikom ratu Otomansko carstvo biti na gubitničkoj strani i da će osvajači pokucati na kapije Istanbula, pristalice KJP-a počele su da gomilaju oružje po čitavom gradu. U Karagaču u Zlatnom rogu bilo je pet stotina sanduka municije, preko potrebne da bi se zaustavila grčka ofanziva. Svih pet stotina sanduka će, uz Alahovu pomoć, biti na putu za Anadoliju. Verovali su da je rizik mali jer je Nazmibeg, upravnik skladišta i član pokreta otpora, prepad unapred najavljen.

Kad stignu u Ahirkapi, prebaciče se zaprežnim kolima do keja u Zlatnom rogu, gde će ih čekati motorni brodovi. Plovilo kapetana Ahmeda isploviće prvo s ljudstvom. Kapetan Mustafa slediće ga s Kemalom.

Kemal je povukao dobar dim iz ponuđene cigarete. Radovao se dobijenoj hici sa stomakom. Prokletstvo, duvan je stvarno loš!

Kapetan Ahmed slušao je uputstva kapetana Mustafe. Kemal je upijao svaku reč.

Potrudili su se da pronađu četrdeset ljudi za nošenje teških sanduka s oružjem. To nije bio posao za svakoga. Tražili su hrabre, snažne, hitre i ćutljive ljude, kakvi se ne nalaze na svakom ćošku, pa su naložili petorici kapetana da obezbede ljude koji odgovaraju zahtevima posla. Uz Alahovu pomoć, sakupili su ih brzo i trebalo bi da se pridruže prepadu.

Oba kapetana delovala su pribrano i samouvereno, kao da razgovaraju o uobičajenom putovanju s evropske na azijsku obalu. Njihova samouverenost delovala je zarazno i na Kemala. Potegao je još jedan dim iz odvratne cigarete, da ne bi nekog uvredio, a onda ju je zavrljačio u more.

"Podelićemo pištolje i bodeže svima, za slučaj da nešto pođe o zlu. Kemal-beže, i ti ćeš dobiti pištolj. Nadam se da ti neće zatrebati, ali najbolje je da ga imaš, zlu ne trebalo", reče kapetan Mustafa. "Evo. Znaš da ga koristiš, zar ne?"

"Znam", reče Kemal dok se tiho molio da se tokom prepada ne obruka. S tugom je uviđao koliko je pre pet godina na Sarikamišu bio mlađi i snažniji. Toliko toga se odonda desilo. Više nije bio zdrav kao dvadesetogodišnji mladić. Čak je i morska bolest strašna stvar! Te noći, na tom motornom brodu, odlučio je da više nikad ne preduzima zadatke koji prevazilaze njegove snage. Kad časno obavi dužnost koje se te noći prihvatio, otići će pravo kući, u utočište Mehparinog zagrljaja. Provešće ostatak života vredno pišući članke i izbegavaće opasnosti bilo koje vrste. Biće posvećen i mudar suprug i voljeni otac, baš kao i njegov ujak.

Iskrcali su se u Ahirkapiju, kao što je i planirano, i otišli do keja na Zlatnom rogu. Oba broda bila su spremna. Grupice ljudi, lica pokrivenih maramama, iskrale su se iz okolnih zgrada i izmilele iz šipražja i između drveća. Činilo se da svi znaju šta se od njih očekuje. Očigledno je da su bili iskusni u ovakvim poduhvatima. Većina se ukrcala u prvi brodić, a nekoliko njih u drugi, kod Kemala. Ostali su nestali u mraku, gde su se primirila bez najmanjeg šapata, kijanja ili kašljucanja. Obmotali su motore krpama, a izduvne cevi spustili u vodu. Kemal je zaboravio na morsku bolest. Odmeravao je okolinu nervoznim pogledom. Nije čuo ništa izuzev lupanja sopstvenog srca. Brod je klizio kroz tamnu vodu pored Karagača. Zaustavio se ispred skladišta. "Ne prilazite obali!", povikao je stražar.

"Prijatelju, nismo stranci ... Zar ti niko nije rekao da ćemo doći?", pitao je kapetan Mustafa.

"Nije. Ne približavajte se!"
"Reci Nazmi-begu da smo ovde. Očekuje nas."

"Rekao sam vam da se ne približavate!" Stražar je uperio pušku u kapetana.

"Šta to radiš! Šta smo mi, neprijatelji? Nemoj da okrećeš tu pušku na mene; sačuvaj je za prave neprijatelje. Sram te bilo!"

Kapetan Mustafa upravio je brod ka obali dok se kapetan Ahmed držao daleko pozadi.

"Kako se zoveš, prijatelju? Dođi na brod! Videćeš da je sve u najboljem redu. Englezi su nam naredili da očistimo skladište. Znaš kakvi su, ne mogu da se izbore s kradljivcima ... odlučili su da sve bace u more, da ne bi palo u ruke pobunjenicima. Zato smo ovde. Natovarićemo sanduke i baciti ih u more nedaleko odavde. Sve će završiti u morskim talasima. Niko neće imati koristi od njega. Poslušno izvršavam naređenja iako su mi mrska." Kapetan je govorio i prilazio sve bliže pristaništu. Ostao je samo korak do obale.

Kemal je jedva nazirao seni iza stražara, koji nije skidao pogled s broda. Ko su ti ljudi?

"Kapetane Mustafa, pogledajte tamo ...", hteo je da kaže Kemal. Predomislio se kad ga je kapetan uhvatio za ruku.

"Kemal-beže, pomozi mi, molim te? Pazi da se brod ne odmakne od obale", reče kapetan Mustafa. Onda je skočio na pristanište da bi nastavio razgovor sa stražarem na suvom. Senovite prilike bile su sve bliže. Kemal se nagnuo i dohvatio metalni prsten na pristaništu sa obe ruke. Brod je počeo da se udaljava od obale. Našao se u ulozi žive daske za iskrcavanje. Samo su mu noge ostale na brodu. Mislio je da će mu istegnute ruke svakog časa pući. Jedan od mornara skočio je na pramac, dohvatio drveno pristanište moćnim prstima i uspeo da privuče plovilo obali pre nego što je Kemala izdala snaga.

"Mislio sam da ću ostati bez ruku", uzdahnu Kemal.

"Ništa im ne fali, samo su sad malo duže, bratac. Nov si u ovim poslovima, zar ne?"

"Nisam mornar ... Hej, šta se to dešava?" Dok se Kemal borio da zadrži brodić uz dok, ljudi iz drugog plovila tiho su poiskakali na obalu i odlučno i brzo onesposobili stražara. Vezali su mu ruke iza leđa i nabili krpu usta. Ljudi su počeli da iskaču i iz broda kapetana Mustafe. Seni su promicale desno i levo od Kemala. Gledao je kako siluete engleskih stražara nestaju sa zidova.

Četvoro ljudi približavalo se Kemalovom brodu.

"Uhvati me za ruku i izađi na obalu", rekao mu je jedan od njih.

"Ko ste vi?", pitao je.

"Mi smo organizatori prepada. Očekivali smo vas. Požuri."

Dohvatio je pruženu ruku i skočio na drveno pristanište. Laknulo mu je kad je ostavio more za sobom.

"Nazmi-beg je otvorio vrata. Naši ljudi su već u skladištu. Zadužen si za brojanje sanduka, zar ne? Požuri."

Dvojica su ostala u brodiću. Kemal je krenuo za preostalom dvojicom. Sanduci su brzo i tiho prelazili iz ruke u ruku. Kemal je hitro hvatao beleške. Nije video šta piše. Krupni mladić, kog je upoznao na palubi, motrio je na nekoliko vezanih vojnika zapušenih usta. Predstavio se kao Žandarm. Posmatrao je svaki njihov pokret s puškom u rukama. Izviđači su osmatrali da ne naiđe neko neprijateljsko plovilo. U tom slučaju, moraće da prekinu posao i sačekaju da brod prođe. I tako sve dok ne isprazne skladište.

Kemal je otvorio džakove. Uz Nazmi-begovu pomoć, razvrstavao je municiju po redosledu važnosti. Čim bi nešto popisao, to bi odmah završilo na brodovima.

Kad je skladište ispražnjeno, kapetani su naredili ljudima da se ukrcaju. Poveli su i zarobljenike. Zaputili su se ka mostu, teško natovareni municijom, ljudstvom i zarobljenicima.

Svezani i zapušenih usta, zarobljenici su završili u potpalublju kod kapetana Ahmeda. Bili su pod budnim okom stražara, koji su se raspričali nakon prepada. Kapetani nisu znali šta će sa zarobljenicima.

Mustafa je predložio da ih iskrcaju na pustom, stenovitom i teško pristupačnom delu obale, daleko od grada.

"Mislim da bi trebalo da ih odvezemo sve do Karamursela i da ih predamo Nacionalnoj vojsci. Usput ćemo im objasniti da su sinovi ove zemlje, a ne Engleske", oglasio se Kemal.

"Ali hoće li pristati uz nas?", sumnjičavo će kapetan Ahmed.

"To je vrlo verovatno. Sličnu poruku prenosio sam svima – i Senegalcima i Alžircima i Indijcima muslimanske veroispovesti. To je bila jedna od mojih dužnosti. Uvek sam imao uspeha. Ovi momci su Turci, što posao čini lakšim", reče Kemal.

"Među njima su i Englezi."

"Pobogu! A zašto smo njih poveli?"

"A šta da radimo? Da ih pustimo pa da prijave prepad i opišu naše brodove? To bi značilo zazivanje propasti."

"Imaš pravo, ali sad moramo da ih hranimo. Stranci nisu naučili da gladuju kao mi."

"Čak i po najgorem vremenu, stići ćemo na odredište za dve noći. Ne brini za hranu, niko neće umreti za dva dana", reče kapetan Ahmed.

Posle duge rasprave, odlučili su da odvedu zatvorenike sve do Karamursela i da ih predaju nacionalnim snagama. Engleski zarobljenici mogli bi biti dragoceni u budućim pregovorima.

Nakratko su se zaustavili na obalama Zlatnog roga da bi natovarili kutije sa šatorskim krilima, platnima za zavese i donjeg veša u jedan, i džakove žita u drugi brod. Najveći deo ljudi iskrcao se i otišao kući. Zaplovili su s robom trgovca Gafura Abdulaha, nabacanom preko dragocenog ratnog materijala.

Počela je druga etapa avanture.

Površina mora bila je glatka i mastiljava. Nije bilo slučajno što te noći nije bilo mesečine.

Kemal je zaključio da se privikava na plovidbu pučinom. U neko doba noći otkrio je da čak i uživa u ljuljuškanju na talasima. Setio se brodskog izleta s ujakom, na Mramornom moru. Nagnuo se preko ograde i gurnuo ruku u vodu, sve dok mu se koža nije izborala i nabrala. Izvadio je i veselo uzviknuo:

"Vidi, ujače, sad imam staračke ruke, baš kao ti!"

Ujak se nasmejao. Pomilovao ga je po kosi i rekao: "Daće Alah da doživiš duboku i sretnu starost."

Osmehnuo bi se kad god bi se setio tog izleta. Osmehnuo se još šire kad se setio da ujak u to doba nije imao više od dvadeset godina.

"Izgleda da ti je sad bolje, Kemal-beže, ali prava opasnost tek predstoji", reče kapetan. "Približavamo se mostu Unkapani."

Kemalov osmeh iščeze.

Prošli su ispod mosta bez ikakvih nevolja. Nastavili su plovidbu ka Karakojskom mostu i stražarskom punktu koji je nadzirao pomorski saobraćaj u Zlatnom rogu. Kemal je i u mraku mogao da vidi zabrinutost na kapetanovom licu.

"Hoće li pretražiti čamac?", pitao je.

"Neće ako je naš čovek na dužnosti."

"A ako nije?"

"Onda ćemo imati izvesnih neprijatnosti."

Stigli su do mosta. Neko je poslao signal lampom. Kapetan Mustafa je odgovorio prodornim zviždukom. Senka na mostu odgovorila je na isti način. Brodić je usporio. Kapetan je usmerio plovilo ka stražari. Kemalu je srce divlje tuklo u grudima. Noćna plovidba nije se mogla porediti s teturanjem po ledu kod Sarikamiša, ali osećao je da nikad nije bio bliži smrti. Kiša metaka mogla bi ih zapljusnuti i zbog najmanje greške. Kakva bi to tragedija bila! Ne zato što bi poginuli, oni nisu važni. Svi na brodu bili su spremni da umru. Bila bi tragedija što ne bi isporučili municiju i što bi sav trud bio uzaludan. Kemal se tiho molio za

uspeh noćašnjeg poduhvata. Molio se, ako baš mora, i da umre, da izgubi život radeći nešto korisno, za razliku od nesrećnika koji su se posmrzavali kod Sarikamiša bez ispaljenog metka. Dok se molio, duboki glas dopro mu je do uva.

```
"Lozinka?"
"Polumesec."
"Znak?"
"Odredište."
"Možete da prođete. Želim vam srećan put."
"Hvala."
```

Prošli su ispod mosta i nastavili ka Mramornom moru. Kemal je sedeo na krmi, leđima oslonjen o gomilu mreža. Zagledao se u mutne vode, svestan da je najveća opasnost prošla. Kapetan Mustafa mu je prišao i spustio ruku na rame. "Više ne očekujem nevolje! Zašto ne siđeš u potpalublje da se naspavaš", predložio mu je.

"Ovde mi je dobro."

"Nos mi kaže da nailazi oluja. Kad nas udari, biće ti veoma loše. Bolje je da zaspiš dok je more mirno."

Kemal je pogledao desno, ka tamnoplavoj obali. Na njoj se ništa nije razaznavalo. Rešio je da posluša kapetana, ustao i sišao u potpalublje. Našao je prazni kutak, legao i zaspao.

Veseli uzvici i krici. Neko je vikao: "Potpalite lomaču!" Žurni koraci iznad glave ... Bio je na pola puta između sna i jave. Otvorio je oči kad je teški sanduk tresnuo o palubu. Da li je u spavaonici? Pridigao se, instinktivno saginjući glavu da ne udari o krevet iznad. Nalazio se u nekom skučenom prostoru. Ustao je i krenuo, pridržavajući se za zid. Otvorio je oči, ali je i dalje čuo neobičnu buku iz sna. Popeo se uz stepenice, stupio na palubu i zagledao u nebo bez zvezda, prošaranu mlečnom svetlošću zore.

"Dobro jutro vam želim, beže", pozdravio ga je kapetan Mustafa. "Izgleda da su te momci probudili kad su ispustili sanduk s puškama." Sanjivi um je povezao krhotine stvarnosti. Shvatio je gde se nalazi.

```
"Da li smo stigli do odredišta?"
"Jesmo, hvala Alahu. Odspavao si dobru partiju, Kemal-pašo."
"Nemoj mi reći da sam unapređen u pašu dok sam spavao."
```

"Sad si admiral čitave mornarice!"

Preostalo ljudstvo na brodu istovarivalo je džakove i sanduke s ratnim zalihama na obalu. Kemal je zapazio i nova lica.

"Gde je drugi brod?", pitao je kapetana.

"Još nije stigao. Čekamo ga."

"Otkad smo ovde?"

"Od pre jednog sata."

"Odmah sam zaspao. Šteta što me nisi probudio. Zašto drugi brod toliko kasni? Da li su upali u neke nevolje?"

"Bili su iza nas. Izgubili smo ih kod Daridže ... Možda imaju problema s motorom."

"Alah nek im je u pomoći!"

"Ma sigurno su promašili pristanište", reče jedan od ljudi koji su nosili sanduke s municijom.

"To je pomislio i oblasni namesnik. Predložio je da zapalimo lomaču na obali, ali to nam neće mnogo pomoći zato što sviće."

Kemal se stresao kad je kročio na kopno. Dočekao ga je sveži povetarac. Planina sanduka i džakova ležala je na doku. Izvukao je beležnicu i naslonio se na stub. Pokušavao je da pročita svoja pisanija. Odustao je jer nije bilo dovoljno svetla. Na obali je plamtela velika vatra, lomača zapaljena zbog drugog broda. Nebo je iz časa u čas bivalo sve svetlije. Ponovo je otvorio beležnicu i počeo da proverava spisak ukradenih ratnih sredstava.

Nervoza zbog izgubljenog broda rasla je iz sata u sat. Čitav tovar prebacili su na zaprežna kola. Brodski tovarni prostor ispunili su džakovima žita. Na doku su bile i Kemalove kutije s platnom i donjim vešom.

Kapetan Mustafa mu je prišao i rekao: "Vreme je da kreneš. Kucnuo je čas da se oprostimo."

"Trebalo bi da požuriš da bi pomogao drugom brodu, ako mu je motor zaista pokvaren", reče Kemal.

"Razumem, zapovedniče mornarice", zacerekao se kapetan Mustafa. "More je preduboko za sidro. Ako im se motor zaista pokvario, ko zna dokle su dosad otplutali."

Kemal se po ko zna koji put postideo svog neznanja. Kapetan mu je pružio ruku.

Odvezali su uže. Brod kapetana Mustafe pohitao je ka otvorenom moru, poškropljen treperavim crvenim i žutim mrljama. Brod je uskoro postao teško vidljiva tačka na dalekom horizontu. Kemal je imao osećaj da se s njegovim odlaskom kida i poslednja veza s rodnim gradom. Istanbulski brod iščezavao je s vidika. Podsećao ga je koliko je daleko od kuće. Osećao je čudnu prazninu i neobjašnjivo oduševljenje pri pogledu na sanduke donjeg veša. Nastavio je da proverava podatke iz beležnice. Čekao je drugi čamac.

Bližilo se podne. Nada je kopnela u svim srcima. Sunce se podiglo iznad horizonta. Namesnik Karamursela i njegovi ljudi već su šuškali da je engleski bojni brod verovatno presreo njihovo plovilo na otvorenom moru. Svi su bili neraspoloženi.

"Na prvi znak opasnosti, pobacali bi opasni tovar u more", reče Kemal kog nije napuštala nada. Setio se zarobljenika u potpalublju drugog plovila. Njih nisu mogli tek tako da pobacaju u vodu!

"Nema smisla čekati na otvorenom", rekao je namesnik. "Vratićemo se u grad. Iz Istanbula će nam već javiti šta se desilo."

Baš kad je nevesela grupa krenula iz pristaništa, neko je opazio sićušnu tačku na horizontu. Čekali su s neopisivim uzbudenjem. Da, bili su to oni.

Dočekali su brod veselim pokličima. Motor im se pokvario pored Daridže. Odonda su pokušavali da ga poprave. Teret su istovarili, a zaro bljenike predali Nacionalnoj vojsci kad je došla da preuzme naoružanje.

Još jedan prepad uspešno je obavljen.

Britanski odgovor bio je oštar. Mnoge su pohapsili i mučili. Istanbulskoj vladi zapretili su surovom odmazdom. Od tog dana bilo je strogo zabranjeno da bilo ko prolazi ispod mostova kad se smrkne.

31. DECEMBAR 1920.

Dilruba-hanuma se posle večere nije pridružila kćerima u salonu, raspoloženim za priču. Obavila je ritualno pranje i molitvu, otišla u krevet i čitala Kuran do duboko u noć. Odložila je svetu knjigu na noćni stočić, pomolila se po poslednji put tog dana i legla da spava, s nadom da će joj Alah u snu pokazati pravi put.

Prošle nedelje, porodica iz ulice do njihove zatražila je Mualinu ruku. To su bili dobri, pošteni i jednostavni ljudi. Pre nekoliko godina upoznala je njihovu majku u bakalnici na uglu. Odonda su se često viđale na jutarnjoj kafi. Posećivale su se za praznike i razmenjivale recepte za džemove i pite. Sve u svemu, dobro su se slagale. Nije mogla olako odbiti svadbenu ponudu takve porodice. Međutim, pre svega je bila majka svojoj deci. Nije mogla da zaboravi da ima, istina dalekog, rođaka ministra, koji živi u raskošnoj rezidencije u Bajazitu. Kad bi Rešat-begefendi poverio nekom od službenika da ima rođake stasale za udaju, mnogi od njih bi, nesumnjivo, rado ponudili da uzmu za ženu neku od njenih kčeri. Obe su dobro vaspitane devojke. Ako je Mehpara uspela da obrlati mladog gazdu kuće, onda i njene devojke mogu da privuku pažnju nekog od Kemal-begovih uvaženih prijatelja. Muala i Mezijet bi tako dobile priliku da napuste oronulu kuću u skromnom delu Bešiktaša. Postale bi gospodarice neke rezidencije.

Njihova kuća nije uvek bila u tako očajnom stanju. Kad je njen otac kupio pre nekih četrdeset godina, bila je tipični istanbulski dom: trospratno drveno zdanje, bele boje, s krovom od crvenih crepova i ljupkim velikim prozorima. Dilruba-hanuma je tad bila devojčica. Njena porodica je posle rata 1878,⁶¹ poput toliko drugih, pobegla za Istanbul pred masakrima na Kavkazu. Kuću su kupili zlatnicima koje su doneli ušivene u postavi odeće. Krile su ih i u kosi. Nadali su se da će u novoj domovini izgraditi novi život, ali stigli su u Istanbul baš kad je počelo opadanje i raspad Otomanskog carstva. Gubili su muškarce u ratu, žene na porođajima, a decu u epidemijama. Možda su postale siromašne i ne baš srećne, ali su još bile zahvalne Alahu što su izbegle pokolje i silovanja i što su imale imućne rođake spremne da im pomognu. Ako jedna od devojaka sklopi dobar brak, njen sin Redžep bi mogao dobiti zaposlenje u državnoj službi.

⁶¹ Tursko-ruski rat 1877-1878. Godine

Kad je s kćerima i darom u rukama otišla do rezidencije da čestita rođenje treće Behidžine kćeri, pomenula je to i Sarajlihanumi. Ostala je nekoliko dana da im pomaže u dočekivanju čestitara.

"Rešat-beg je poslednjih dana u takvom raspoloženju da sigurno neće hteti ni da čuje za provodadžisanje", rekla je Sarajlihanuma. Dodala je: "Nadam se da ćeš, kad se Mehpara porodi, opet svratiti na koji dan. Tada ćemo mu to pomenuti." Starica je prosto uživala u moći provodadžike.

Dilruba-hanuma se našla u nedoumici: da li da čeka dok se Mehpara porodi, da bi možda našla uglednog i imućnog prosca za svoju kći, ili da se zadovolji susetkinim sinom? Iz iskustva je znala da je pametno oprati ruke kad god se čovek nade pored vode. Štaviše, već se brinula da će Muala u komšiluku steći ugled mušičave i uobražene usedelice. Sudbina ponekad zakuca na vrata, ali se posle možda nikad ne vrati ako ne naide na lep doček. Dugo i duboko je razmišljala, ali joj nijednom nije palo na pamet da zapita ćerku za njeno mišljenje. Ni nju niko nije pitao kad se venčavala sa svojim suprugom. Izbor mladoženje bio je dužnost starijih rođaka, pa čak i suseda. Dok se rvala s teretom odgovornosti, rastrzana i nesposobna da donese odluku, nadala se da će joj snovi pokazati put.

Niz eksplozija prenuo ju je iz sna. Sanjala je dvostruko venčanje. Zadovoljno se smešila zbog tihe grmljavine, koju je tumačila kao dobovanje svadbarskih bubnjeva, zbog čega se uspravila u postelji sa osmehom na licu. Nisu to nikakvi bubnjevi, već bombe ... Evo još jedne! Skočila je iz postelje tako naglo da joj se zavrtelo u glavi. Zamalo da padne. Nagnula se prema prozoru i sklonila zavese. Nestvarna crvena svetlost obasjavala je nebo iznad dvospratnica i trospratnica. Negde u blizini besneo je požar! Ulica je bila puna užurbanih ljudi. Trčali su u svim pravcima. Bombe su padale, jedna za drugom. Da li ih granatiraju? Da li je neprijatelj na ulicama? Da li će upasti u kuću? Da li će je opljačkati i spaliti? Da li strani dušmani ubijaju sve pred sobom? Izletela je iz sobe i naletela na kćeri, koje su drhtale od straha.

```
"Šta se dešava, majko? Da li bacaju bombe? Kakva je to buka?"
"Gde vam je brat? Gde je Redžep?"
"Još se nije vratio."
```

"Nije se vratio? U ovo doba? Alahu milostivi, šta ću ako mu se nešto desi? Možda je ustreljen, ili uhapšen!"

```
"Neka nas Alah sačuva, majko! Ne govori takve stvari!"
"Obucite se! Brzo! U čaršave! Svi beže, u strahu su za goli život! Idemo i mi!"
```

"Ali gde ćemo u ovo doba, majko?"

"Kod Rešat-bega. Tamo će nam pružiti utočište. Kod njega ćemo biti sigurne. To je ministarska kuća."

"Ali kako ćemo do nje?"

"Pronaći ćemo neki čamac. Prebacićemo se do Sirkedžija. Ići ćemo pešice. Požurite sa odevanjem. Napišite pismo Redžepu, da bi znao gde smo otišle. Ostavite ga u hodniku. Da li si me razumela Mezijet? Požuri, devojko!"

Eksplozije su postale zaglušujuće i česte. Dilruba je otišla u svoju sobu. Izvukla je metalnu kutiju s dragocenostima i tapijama iz drvenog kovčega. Pronašla je ključ kutije u fioci ormana. Otvorila je i nešto potražila. Skinula je jastučnicu s jastuka. Ubacila je zlatni nakit i dragulje iz kutije u jastučnicu i svezala je. Zatakla je za pojas i navukla ogrtač i čaršav.

```
"Da li ste spremne, devojke", pozvala ih je.
"Spremne smo, majko."
"A poruka Redžepu?"
"Čeka ga u hodniku", rekla je Mezijet.
```

Dilruba-hanuma i njene kćeri potrčale su niz stepenice do ulične kapije. Izašle su napolje. Ulica je bila puna uspaničenih suseda, žena koje vrište, uplakane dece i unezverenih pasa. Stražari su duvali u pištaljke. Ljudi su se naginjali s prozora. Svi su vikali. Niko nije znao šta se dogada.

"Uhvatite me za ruke. Čvrsto me Bržite", povikala je Dilruba. "Ako se izgubite u gomili, sastaćemo se kod trajektnog pristaništa. Jasno?"

Gomila je išla ka glavnoj ulici. Gurali su se, tiskali i gazili one koje bi pali. Dilruba-hanuma je shvatila da je zaboravila da obuje cipele. Ne samo da je teško hodala u papučama već su joj noge i zeble. Proverila je da li je zavežljaj s dragocenostima još za pojasom. Bio je. Malo se opustila. Bombe su i dalje odjekivale, nesmanjenom žestinom. Svaka eksplozija bojila je nebo drečavocrveno. Zatim bi se pojavile i druge boje. Posmatrala je sevanje plave, žute, narandžaste i ljubičaste.

"Ovo je sudnji dan!", vikao je sedobradi starac. "Ovo nije bombardovanje, već smak sveta!"

Uspaničena rulja jurila je napred. Dilruba se saplela i zamalo pala kad joj je neko nagazio rub čaršava. Marama joj je pala na tle. Neće moći da se sagne da bi je podigla. Ionako će izginuti! Baš je briga šta će susedi reći! Plovila je uzburkanim ljudskim morem, držeći kćeri za ruke. Ugledala je nekog ispred sebe. Probijao se kroz gomilu u suprotnom smeru. Ispruženim rukama razgrtao je ljudsku maticu. Kad je stigao nadomak nje, Dilruba povika: "Alahu milostivi, to si ti!"

"Majko! Šta radiš na ulici gologlava! Gde si, za ime sveta, pošla?" "Oh, Redžepe! Dečače moj! Vrata pakla su se otvorila! Zar ne čuješ? Pogledaj nebo! Vidi te boje! Bežimo da spasemo živu glavu!"

Dilruba-hanuma i njena porodica stajali su nasred ulice. Otpozadi su ih gurali i udarali. Redžep je uspeo da odgura majku i sestre u stranu. Sklonili su se u bezbednost najbližeg dovratka.

"Majko, da li si poludela? Smesta se vraćajte kući!"

"Ali sinko, šta ćemo s bombama? Zar ih ne čuješ? Bićemo sigurni kod Rešat-bega."

"Kakve crne bombe?"

"Pa pogledaj! Svi beže!"

"Idemo kući. Nadam se da nisi zaboravila da zatvoriš vrata. Ako jesi, lopovi su već sve počistili."

Odjeknula je otegnuta eksplozija.

"Pa zar ne čuješ? Bacaju bombe!", reče i Mezijet.

"Devojke, nisu to bombe. To se zove vatromet. Videle biste i same da ste stigle do obale", *reče* Redžep. Imao je neobičan izraz lica, kao da ne zna da li da se smeje ili da plače. "Nevernici slave Novu godinu. Usidrili su bojni brod kod Bešiktaša i *već* više od sata ispaljuju vatromet. Hajdemo kući, molim vas!"

"Kako to misliš?", zamuckivala je Dilruba. "Pa ko još usred zime pravi vatromet!"

Othramala je do kuće, cupkajući u jednoj papuči, gologlava, raspuštene kose, sa zavežljajem s dragocenostima koji joj je landarao pored kolena. Negde usput shvatila je da joj je san te noći pokazao put. Alah joj je ponudio nagoveštaj smaka sveta. Prinudio joj je da se suoči sa smrću, da bi je odmah zatim vratio u normalan život. Ako se setila da dobro zatvori vrata pre no što je pošla, izvestiće susede, čim se probudi, da je spremna da svoju kćer dâ njihovom sinu. Neka im Alah podari dug i srećan zajednički život!

Ahmed Rešat sedeo je u svojoj sobi i čitao pismo s naočarima na nosu. Kad je završio, sklopio ga je, stavio u džep i sišao niz stepenice da se pridruži ženama u salonu.

"Mehpara, reci Gulfidan da nam skuva dobru kafu, molim te?"

"Ruke joj mirišu na luk. Ja ću je skuvati i poslužiti, efendum", reče Mehpara. "Samo što ja neću moći da pijem. U poslednje vreme ne podnosim njen ukus."

"Pa skuvaj za Sarajlihanumu i Behidžu. One će mi praviti društvo."

"Nemoj da kuvaš za mene. Mnogo kafe šteti mleku", reče Behidža. Žene su

na sebi štedele da bi bilo kafe za Rešat-bega i goste. Nisu samo tako štedele. Behidža se pretvarala da joj se meso gadi kako bi ostalo više za kćeri i Mehparu. Sarajlihanuma je isprva korila snaju zbog izbirljivosti, ali je prestala čim je pronikla u njene skrivene motive.

Mehpara je otišla da skuva kafu Rešat-begu i Sarajlihanumi. "Šta se dešava, dečače? Otkud ta iznenadna želja za kafom?"

"Želim da razgovaramo, a kafa je samo izgovor", objasnio je Ahmed Rešat.

"Otkad se ti zanimaš za razgovor s nama?", pitala je Behidža.

"A zašto ne bih porazgovarao s vama?"

"O čemu bi razgovarali?"

"O nečemu zanimljivom."

"Umirem od znatiželje. O čemu se radi, za Alaha miloga."

"Sačekaj da Mehpara dođe", reče Rešat-beg.

"Rešat-beže, dečače moj! Da li je zaista neophodno da i ona bude ovde?"

"Jeste", reče Ahmed Rešat, "zato što se tiče njenog supruga."

"Imali vesti od mog lava? Reci mi odmah! Pući ću od znatiželje! Da li je dobro? Da li ga zdravlje služi? Da li je otišao na front?"

"Odgovoriću na sva pitanja kad i Mehpara bude ovde."

Mehpara se uskoro pojavila s kafom i čajem na sedefnom poslužavniku. Poslužila je Rešat-bega, a zatim i Sarajlihanumu. "Znam koliko voliš slatku kafu, ali nestalo nam je šećera pa sam ti donela čaj, efendum.

Zasladila sam ga medom."

"Ibrahim-beg nam šalje čudesno sladak med!", reče Sarajlihanuma.

"Zar ga još ima?"

"Štedljivo ga koristim. Još ga ima."

"Sjajno. Sad sedi i slušaj. Dobili smo vesti od Kemala."

Mehpari su zadrhtala kolena. Sela je na divan, pored Behidže, koja je ljuljala bebu na krilu.

"Pisao nam je iz Ankare, do koje je putovao dva dana konjem i zaprežnim kolima. Predstavljao se kao trgovac platnom. Pripremili su mu sve neophodne papire. Putovali su mirno i bez problema. Rekao je da može da izađe na kraj s kišom i susnežicom – čak i sa snegom – dokle god gazi po čvrstom tlu. Verovatno hoće da kaže da mu se nije svideo put preko mora."

"O, moj siroti dečak!", rekla je Sarajlihanuma. "Nikad taj nije voleo vodu, ni kad je bio mali. Sećaš li se, Rešat-beže, kad je imao tri godine i kad je strašna oluja zahvatila ostrvo? Mesecima su ga proganjale noćne more."

Mehpara je poželela da starica ućuti i da više ne progovara, bar dok ne sazna šta im Kemal poručuje. Rešat-beg je nastavio da čita pismo:

"U Ankari je odseo u nekoj madresi. Učio je da čita i piše telegrafske poruke i da postavlja telegrafske stanice. Po završetku obuke, poslali su ga u Egejsku oblast, s koturima žice i izolatorima."

1?"

"Koliko sam ja razumeo, hoće da uspostave telegrafske stanice u obla stima pod grčkom okupacijom, da bi imali stalnu vezu sa Ankarom."

"Neka nas Alah sačuva, šta taj momak zna o telegrafiji?", zavapila je Sarajlihanuma. "Uvaliće se u nevolje! Znam da će tako biti! Šta ako mu se zavrti u glavi dok rasteže žice, i padne ..."

"Alah s tobom, majko!", reče Behidža. "Pa neće on razvlačiti žice.

Neko drugi će to raditi."

"Drage moje gospe", reče Ahmed Rešat, "veoma bih cenio kad biste prestale da komentarišete i počele da slušate. Sledi vest koje će vam se dopasti."

"Kakva vest?"

"Pogađajte koga je Kemal sreo u Ankari?"

"Koga? Koga?"

"Gazi-pašu⁶²?", pitala je Mehpara.

"Pogrešila si."

"Hajde, reci nam sine!"

"Sreo je Azra-hanumu."

"Au!", otelo se Mehpari pre nego što je stigla da poklopi usta rukom.

"Šta ona radi u Ankari?", pitala je Sarajlihanuma. Ustala je i prišla

Rešat-begu. "Šta ona radi u Ankari?", ponovila je.

"I ona uči telegrafiju."

"Da li će biti na Zapadnom frontu?", pitala je Mehpara. Glas joj je blago podrhtavao, uprkos naklonosti prema Azri.

"Ne. U Marašu je. Po završetku obuke, vratila se u Maraš."

Behidža promrmlja: "Da li je ta žena luda?"

"Ona nije žena, već prava muškarača! Nek Alah sačuva naše devojčice od toga!", reče Sarajlihanuma.

"Ima li još nekih vesti od mog supruga?", pitala je Mehpara.

"Daću ti pismo pa *ćeš* ga natenane pročitati. Koristio je mnogo šifrovanih izraza pa dosta toga nećeš razumeti."

Mehpara se očas stvorila kraj Ahmeda Rešata. Gotovo da mu je otela pismo iz ruke.

"Dva pisma upućena su samo tebi, Mehpara", reče Ahmed Rešat.

Sve tri žene iznenađeno podigoše glavu.

 $^{^{\}rm 62}\,$ Pre nego što je Mustafa Kemal dobio nadimak Ataturk, zvali su ga Gazi-paša

"Jedno je sigurno Kemalovo. A čije je drugo?", pitala je Sarajlihanuma.

Rešat-beg je izvadio dve koverte iz džepa i dodao ih Mehpari. Smesta je otvorila ono s Kemalovom rukopisom.

"Čije je drugo pismo? Reci mi odmah!"

Otvorila je drugi koverat i pogledala potpis da bi zadovoljila Sarajlihanumu. "Od Azre. Pročitala bih pisma u svojoj sobi, ako mi dozvolite."

"Zapamtite šta vam kažem! Neproverena prepiska nikom nikad ništa dobro nije donela", oglasila se Sarajlihanuma.

Mehparu je baš bilo briga za insinuacije starije žene, kao i za zavidljiv i pomalo povređen izraz na Behidžinom licu. Otrčala je u svoju sobu. Vrhovima prstiju milovala je slova ispisana Kemalovom rukom. Celivala *je* papir koji su dodirivale ruke njenog voljenog. Počela je da čita.

Pismo je počinjalo pozdravima svim članovima domaćinstva. Brzo je prešla preko raspitivanja za svačije zdravlje, od Sarajlihanuminog do Sabahatinog. Nekoliko puta je pročitala opis slučajnog susreta s Azrom u Ankari. Ne, nije bilo ni najmanjeg nagoveštaja nečega nedoličnog. Iskreno se obradovao kad je naišao na staru prijateljicu, i hteo je da to raspoloženje podeli sa suprugom, to je sve. Azra se, u svakom slučaju, posle dva dana vratila u Maraš. Kemal je očekivao da će ga poslati negde u Egej, u grad čije ime nije naveo. Ljubljeni suprug napisao je da je u snovima dobijao znake koji najavljuju srećnija vremena i da je ubeđen da će ih sudbina spojiti najkasnije za godinu dana. Molio je Mehparu da sačuva optimizam i da bude izuzetno oprezna s bebom. Obrisala je oči kad je završila s čitanjem. Usredsredila se na pismo Rešat-begu. Sadržalo je mnogo više podataka o njegovim namerama, ali i mnoštvo šifrovanih reči, kao što je Ahmed i rekao, pa je bilo jedva razumljivo. Pročitala je Kemalovo pismo nekoliko puta, a onda je rešila da pročita i Azrino.

Pismo je počinjalo sa: "Za Mehpara-hanumu, moju namučenu i na žrtvovanje spremnu sestru." Azra je opisala slučajni susret s Kemalom u Ankari. Izgledao je zdravo i raspoloženo. Nema razloga da brine za muževljevo zdravlje. Ponosi se svojom dužnošću i sa zadovoljstvom je obavlja. Zaključio je da je u Istanbulu predugo sedeo između četiri zida. Tu nikome nije bio od koristi.

Stigla je do najvažnijeg dela pisma, odnosno do veoma važne novosti.

Azra joj je prošle jeseni, dok su se vraćale sa Šajesta-hanuminog predavanja, poverila da joj je srce već dugo prazno i da želi da voli muškarca jednako strastveno kao Mehpara Kemala. Mehpara joj je rekla da je sigurna da će Azra uskoro upoznati takvog čoveka i nije se prevarila. Azra se zaljubila u majora kog je

upoznala u Marašu. Kad je videla Kemala u Ankari, pomenula mu je i majora. Poverila je tu tajnu i Mehpari. Trudila se da sakrije novu ljubav, iako je deo nje želeo da je obznani čitavom svetu. Zamolila je Mehparu da joj obeća da nikom neće ni zucnuti o tome. Jednog dana će se, uz Alahovu pomoć, svi sastati u Istanbulu. Tad će joj otkriti i njegov identitet, ako preživi.

Ako preživi! Te reči ubole su Mehparu ravno u srce.

Sela je na ivicu postelje. Sklopila je ruke i pomolila se: "Alahu, daj neka svi prežive!"

Htela je da ponovo pročita sva tri pisma, ali oglasilo se baštensko zvono. Prišla je prozoru. Iznenadila se kad je videla tetku i njene kćeri, zajedno s Redžepom, koji je nosio mnoštvo paketa. Osmehivali su se prolazeći kroz baštu. Niko joj nije rekao da će tetka Dilruba doći u posetu. Gurnula je pisma ispod jastuka i strčala niz stepenice.

Dilruba-hanuma došla je da bi obznanila Maulinu veridbu i da bi s rođacima podelila još sveže sećanje na patnje i muke koje je doživela pre desetak dana. Ispripovedala im je, uz česte upadice svojih ćerki i sina, kako su nevernici u kasnim večernjim satima slavili neku naopaku Novu godinu zaglušujućim eksplozijama, kako su svi izleteli na ulice u strahu za sopstveni život i kako je izgubila papuču i šal u haosu i panici.

Leman, Suad i Behidža glasno su saučestvovale s Dilrubinom nesrećom. Sarajlihanuma je manje-više uspešno ugušila osmeh koji joj je zaigrao u uglovima usana. Mehpara uopšte nije mogla da se usredsredi na razgovor. Misli su joj se neprestano vraćale pismima pod jastukom. Htela je samo da se što pre vrati u svoju sobu, pismima, ali nije smela da se usudi na tako bezobziran gest pred gostima.

Nakon što je nekoliko puta ponovila svoju priču, na veliku radost Sarajlihanume, Dilruba se obratila Mehpari: "Da li si sigurna da ne nosiš blizance, devojko moja? Stomak ti je ogroman!"

Mehpara se samo zagonetno nasmejala. Već je navikla na to pitanje. "Nikad nismo imali blizance u porodici. Možda ih je Mehpara imala po majčinoj liniji. Znaš li nešto o tome, efendum", nastavljala je Dilruba. Sarajlihanuma se spremala da joj odgovori kako dolikuje, ali nije stigla zbog kućepaziteljke.

"Neko je u prizemlju. Doneo je poruku gospodaru", rekla je. Rešat-beg je pohitao ka vratima. Mehpara je prebledela. Sarajlihanuma se uhvatila za grudi. Žene su se unervozile čekajući gospodarev povratak. Godinama su stizale samo loše vesti. Uskoro su čule Rešat-begove korake na stepenicama. "Brzo se penje. To znači da vesti nisu loše", promrmljala je Mehpara. Pokazalo se da ima pravo jer se Rešat-beg pojavio na vratima sa širokim osmehom i mašući telegramom.

"Dilruba-hanuma, donela si nam sreču! Kemal nam šalje novosti. Nacionalna vojska konačno je uspela da se odupre Grcima, iako su raspolagali sa 20.000 vojnika naspram naših 6.000. Sukobili su se na Zapadnom frontu, kod mesta Inonu."

"Gde?", pitala je Sarajlihanuma koja je malo otvrdla na ušima.

"Ne znam gde je to, ali vidim da se Rešat-beg osmehuje prvi put posle nekoliko meseci. To znači da su vesti dobre!", reče Behidža.

FEBRUAR 1921.

Smrklo se. Žene i deca upravo su večerali. Mehpara je u kuhinji spremala obrok za Rešat-bega, koji je kasnio, kao i obično.

Sarajlihanuma nije mogla da gleda svoja posla. Čim je videla da slaže parčiće pite, doviknula joj je sa stepeništa.

"Mehpara, Rešat-beg ne voli pitu s krompirom, zato gledaj da mu daš onu sa spanaćem, molim te."

"Upravo to i radim, efendum", odvratila je Mehpara.

Mehpara se sve teže kretala jer su joj zglobovi oticali. Uprkos tome, trudila se da pomogne u kućnim poslovima. Begovi neredovni prihodi primorali su ih da otpuste Zehru, a sirota kućepaziteljka Gulfidan bila je suviše stara i gojazna da bi se penjala stepenicama. Ni trudna Mehpara više nije mogla lako da ih savlada.

Stomak joj je bio tako veliki da su Suad i Leman bile ubedene da nosi blizance. Spremile su im imena ako budu dečaci. Leman je, kao starija sestra, izabrala ime Selim za mlađeg, zato što će se dobro slagati s Halimom, imenom koje je Suad izabrala za starijeg.

Devojke su čavrljale. Mehpara ih je rezignirano slušala blago nagnute glave. Zamišljala je njihovo razočaranje kad vide da nema blizance. Nije mogla da predvidi kako će Rešat-beg i Behidža-hanuma reagovati na bebin prerani dolazak na svet. Da li će se suočiti sa užurbanim sabiranjem na prste i zbunjenim češanjem po glavi? Da li će je grditi? Da li će joj sasuti optužbe u *lice* ili je vazda domišljata Sarajlihanuma već smislila uverljivo objašnjenje?

Na poslužavnik je pored pita dodala kuvane šljive i šolju ajrana. Spustila ga je na mramorni stočić u predsoblju. Kad se Rešat-beg pojavi, odneće poslužavnik u selamlik ili u salon na spratu.

Tog dana niko nije išao u kupovinu, što znači da nema ni novina. Efendija Husni izgubio je rođaka. Otišao je na selo na sahranu i neće ga biti nekoliko dana. Kad je Rešat-beg jutros krenuo na posao, Mehpara ga je zamolila da donese novine kući. Svakodnevno ih je čitala i tražila vesti koje imaju veze s Kemalom.

Sišla je u ostavu na Sarajlihanumin zahtev, da naprave inventar zaliha.

Šečera je odavno nestalo. Ostalo im je veoma malo ulja. Brašna je bilo koliko za jednu pitu. Behidža će pisati u Bejpazari još večeras. Tražiće brašno, ulje i sir.

Pela se uz stepenice pridržavajući se za ogradu. Devojke su bile u salonu, svirale klavir i violinu i pevale.

"Pridruži nam se, Mehpara-abla", zvala ju je Leman, "ponesi ud pa ćemo zasvirati nešto ä *la Turca.*"

Odbila je. Leda su je bolela i samo je želela da legne i da se odmori. Kad je stigla do odmorišta na drugom spratu, oglasilo se zvono na kapiji. Biće joj previše da opet siđe i popne se. Neka Gulfidan otvori vrata.

Stigla je do svoje sobe i prišla prozoru. Kućepaziteljka je žurila prema kapiji, što znači da je čula zvono. Žene u kući verovale su da je Gulfidan nagluva i da ne može da čuje zvono i kucanje. Pravile su se da ne znaju za taj sitan nedostatak. Kućepaziteljka je otvorila kapiju i zapodenula razgovor s dva nepoznata muškaraca. Mehpara je i s visokog prozora, po njihovim ukočenim pokretima i ozbiljnom držanju, mogla da zaključi da su došli nekim neprijatnim poslom. Odmakla se od prozora i sela na rub postelje, s rukama na grudima. Bila je tužna i zabrinuta. Zamor nije bilo jedini problem. Podrigivala je po čitav dan, iako bi pojela samo činiju pirinča. Otupela je; ništa je nije privlačilo. Otkrila je glavu i raskopčala bluzu da bi se oslobodila teskobe u grudima. Dohvatila je kolonjsku vodu sa noćnog stočića i poprskala slepoočnice i grudi. Skinula je papuče i legla u krevet. A onda joj je nešto reklo da ustane i pride prozoru.

Kućepaziteljka je nestala. Na kapiji su s nepoznatim muškarcima stajale Sarajlihanuma i Behidža. Jedan od njih je nešto objašnjavao, pokazujući nekud u daljinu. Behidža se udarala po kolenima. Sarajlihanuma se zaljuljala, nagnula napred i pala u travu. Muškarci su pokušali da je usprave.

Mehpara je jurnula niz stepenice bosonoga, gologlava i otkopčane bluze. Muškarci su vodili, ili bolje reći nosili, Sarajlihanumu ka kući. Behidža je stupala za njima i neprestano ponavljala:

"Majko, molim te, preklinjem te, pokušaj da sačuvaš prisustvo duha. Mehpara ne sme ovo da čuje, da se, neka nas Alah sačuva, nešto ne desi bebi. Preklinjem te, molim te, majko ..."

Mehpara je izletela iz kuće i potrčala ka posetiocima. "Šta se desilo Kemalu?", vrisnula je. Neobična četvorka je ćutke stala ispred nje, kao na fotografiji. Nemo su zurili su u nju, kao i ona u njih. Pružila je ruke i polako pala na mramorne ploče ispred vrata.

"Neka nam Alah pomogne, samo da nije udarila stomak!", povika Behidža. Kleknula je kraj nje. Položila joj je uvo na grudi, da oslušne srce. Sve veća barica ružičaste tečnosti širila se ispod Mehparinih nogu. "Izgubiće bebu!", vrisnu

Behidža.

"Ovo nije pobačaj. Porada se", reče Sarajlihanuma.

"Pomagajte!", povika Behidža muškarcima koji su pridržavali Sarajlihanumu. "Pomagajte! Za Alaha miloga, obavestite kućepaziteljku i devojke. Pozovite babicu, brzo! Nemojte samo da stojite tu! Požurite! Potrčite!"

Pustili su staricu i utrčali u kuću. Sarajlihanuma je pala na sve četiri, nemoćna da stoji bez tuđe pomoći. Otpuzala je do Behidže i Mehpare, skinula maramu i dodala je snaji. "Stavi joj ispod leđa. Savij joj kolena i blago rastavi noge."

Behidža je odsutnim pokretima izvršila staričino naređenje. Sarajlihanuma je dopuzala do Mehpare, nadnela se nad nju i snažno je ošamarila nadlanicom. Mehpara je otvorila oči i tupo pogledala u staricu.

"Porađaš se, dete. Misli na bebu. Samo na nju. Očekuješ dečaka, zar ne? Misli na svog sina. Duboko udahni. Udahni, izdahni. Udahni, izdahni. Tako treba, draga moja. Još jednom. I još jednom."

Dva muškarca istrčala su iz kuće sa ostalim ženama iz domaćinstva. Skupili su se oko Mehpare. Svi su govorili uglas. Kućepaziteljka je jurcala okolo i mahala rukama, a devojčice su plakale.

Jedan od gostiju podigao je Mehparu i poneo je u kuću. Otkad je došla sebi, samo je vrištala i urlala. Unuke su pomogle baki da ustane. Krenula je za muškarcima u kuću i izdavala naređenja u hodu. "Čim je uvedete, položite je u selamlik, prvu odaju na desnoj strani." Behidža se usredsredila na Leman, koja je zbunjeno kružila oko nje. "Prvo ćeš otrčati po babicu, zatim ćeš otići do Belkis-hanumine kuće. Reći ćeš prvoj komšinici šta se desilo. Zamoli je da pošalju slugu tvom ocu. Možda bi mogli da upregnu kočiju i odu do ministarstva. Šta god da učine, neko mora javiti vašem ocu o porođaju. Neophodno je da što pre dode ovamo i obavesti Mahir-bega", rekla je.

"Samo da uzmem čaršav ..."

"Ne teraj me da ponavljam, Leman! Polazi iz ovih stopa! Svaki trenutak je dragocen! Puca mi prsluk za tvoj čaršav! Tutanj!" Leman je zurila u majku, inače veoma pristojnu i sitničavu kad je reč o pravilima pristojnosti i jeziku. Popravila je kosu i požurila ka baštenskoj kapiji. U sebi se zahvaljivala Alahu što je babica odmah tu preko puta.

Kad je Leman otišla, Behidža se obratila Suadi, koja je još ridala. "Zbog čega plačeš?", pitala je.

"Mehpara-abla umire."

"Ne govori gluposti! Porada se!"

"A šta ako umre?"

"Prestani da baljezgaš i radi nešto korisno! Ostavila sam sirotu Sabahat samu u sobi. Idi i čuvaj sestru."

"Hoću da budem pored Mehpara-able. Kućepaziteljka može da pazi na bebu."

"Ona mora da pomaže. Da zagreva vodu i sprema obloge. Ima tu dosta posla."

"Ali, majko, ja ..."

Behidža je tad prvi put u životu podigla ruku i glas na svoju ćerku. "Suad, rekla sam ti da ideš i čuvaš sestru! Vrata balkona ostala su otvorena. Mačka bi mogla da se ušunja u sobu. Kunem se Alahom da ću te golim rukama zadaviti ako joj se nešto desi!"

Devojčica je potrčala u kuću. Bila je tako rada da izbegne ćušku, da je prvi put u životu sa zadovoljstvom poslušala naređenje. Muh*parini* krici orili su se baštom i prelivali na ulicu.

***

Ahmed Rešat i Mahir stigli su tek posle nekoliko sati. Ahmed Rešat bio je, naravno, na važnom sastanku pa je obaveštenje dobio tek kad se sastanak završio. Doznao je da je Mehpara dobila trudove i odmah zaključio da petomesečna beba neće preživeti. Pitao se zašto je deci u njihovoj porodici sudeno da prerano dolaze na svet. Možda ima istine u izreci "ko se previše čuva, sigurno će nastradati", to jest da do prevremenog porođaja dolazi kad se ženama preterano ugada u trudnoći.

Razmišljao je kako će vest o mrtvorođenoj bebi saopštiti Kemalu. Odmah su ga zabolele i glava i uši. Sabrao se i poslao jednog pisara do Mahirove kuće, a drugog do bolnice u kojoj je radio. Nadao se da će ga brzo pronaći. Znao je da radi na evropskoj obali. Istrčao je na ulicu i potražio kočiju. Kad nijednu nije našao, skočio je na tramvaj u pokretu i uhvatio se za spoljašnju metalnu šipku. Izdaleka je ličio na obesnog studenta pa se u sebi molio da ga neko ne vidi. Kad je tramvaj stigao do Divanjolua, skočio je na trotoar. Na početku ulice naišao je na Mahira, koji je baš plaćao kočijaša.

Rekao mu je: "Mala je verovatnoća da će dete preživeti. Biće mrtvorođenče, zar ne?"

"Uskoro ćemo znati", reče Mahir. "Prerano rođene bebe mogu prežive čak i kad se rode u sedmom mesecu."

Ahmed Rešat nije imao srca da mu kaže da beba nema ni šest meseci. Ćutke

su požurili. Behidža im je otvorila vrata. Oči su joj bile crvene, a lice bledo kao kreč. Ahmed Rešat je skinuo fes i pitao:

"Da li je beba živa?"

"Živa je", rekla je. Jecajući se bacila u muževljevo naručje.

"A Mehpara? Da li je ona dobro?"

Odgovorila je jecajući: "Jeste ... koliko je to moguće."

"Idem gore da vidim kako su", ponudio se Mahir. Krenuo je uz stepenice s doktorskom torbom u ruci, ali Behidža projeca kroz suze: "Mahir-beže, Mehpara je u selamliku."

Doktor je otvorio vrata selamlika. Porodilja je ležala na divanu, opruženih ruku i nepokretna kao leš. U kolevci pored divana ležala je prerano rođena bebica, umotana u pelene. Plakala je jedva čujnim glasom.

Babica je sedela na jastuku ispod Mehparinih nogu i čitala Kuran. Videla je doktora. "Porodila se pre vremena", prošaptala je. "Mnogo pati. Nije htela ni da pogleda sina."

Prišao je porodilji i rekao: "Kako si, Mehpara-hanuma?" Nije otvarala oči.

"Mehpara-hanuma ... Mehpara ... To sam ja, doktor Mahir. Kako ti je?"

Nije odgovarala. Pretpostavio je da spava i prišao kolevci. Podigao je i položio bebu na divan. Pregledao je dete i rekao babici: "Ima velike šanse da preživi."

Otišao je na sprat da bi im objasnio da bi bilo dobro kad bi beba provela desetak dana u bolnici i da bi, ako mu dozvole, odveo detence i majku u Italijansku bolnicu u Bejogluu, u kojoj rade neki od njegovih prijatelja. Otvorio je vrata salona i gvirnuo. Ahmed Rešat ležao je opružen u fotelji. Videvši izraz na prijateljevom licu, doktor je smesta zaboravio na Mehparu i bebu. "Rešat-beže!", prošaptao je.

Sarajlihanuma je sedela ispod prozora na divanu, prekrštenih nogu, ruku sklopljenih u krilu. Ljuljala se napred-nazad i nerazgovetno mrmljala. Nije mogao da je razume. Spustio je torbu na pod i pažljivo pogledao okolo. Behidža i Suad nisu bile tu. Leman je stajala pored oca. Utrljavala mu je kolonjsku vodu u slepoočnice i ruke. Lice joj je bilo bledo i upalo, kao i očevo. Prišla je Mahiru, nagnula se ka njemu kao da će mu saopštiti veliku tajnu. Prošaptala je: "Mahir-beže, primili smo tužne vesti. Izgubili smo Kemala."

Zurio je u nju. Tog dana je ostarila deset godina. Odmah je razumeo šta Sarajlihanuma mrmlja. "Nema ni groba na koji bih mogla da odem!"

SLOMLJENA KRILA

Okružena slabim, drhtavim svetlom, Azra je spustila pero. Odmakla se od stola kad je videla da suzama kvasi mastilo. Čekala je žmureći. Jecala je dugo i otegnuto.

Živela je u primitivnoj nastambi, koja se zimi nije mogla zagrejati, i u kojoj leti nikad nije bilo dovoljno vode. Nalazila se u uskim sokacima siromašnog predgrađa Maraša. Sedela je za pisaćim stolom. Sebi je ličila na glumicu koja nevešto igra melodramatičnu scenu u lutajućoj pozorišnoj trupi. Kapci su je štitili od jutarnjeg sunca. Bila je u spavaćici, neočešljana. Šal joj je skliznuo s levog ramena. Tamni podočnjaci govorili su o još jednoj neprospavanoj noći. Sve u svemu, bila je slika i prilika tuge i malodušnosti. I takva je upadljivo odudarala od oskudnog spartanskog okruženja.

Verovala je da ju je ljubav prema otadžbini dovela do dalekog grada. Verovala je u to dok je meseci teškog rada nisu naveli na duboko preispitivanje. Zaključila je da nije došla ovamo zbog otadžbine, već da bi uvela uzbuđenje u svoje isprazno bitisanje.

Koliko je samo zavidela Mehpari! Spoznala je tu zavist dok je sastavljala pismo saučešća. Zapanjila se koliko je iskreno bila naklonjena neobrazovanoj mladoj ženi iz Rešat-begovog doma, gde je igrala ulogu sirote rođake, daleko ispod Azrinog društvenog nivoa. To prijateljstvo prožimala je i zavist zbog Mehparine strastvene ljubavi prema njenom starom drugu iz detinjstva. Mislila je da takvu ljubav nikad neće spoznati. Kasnije joj je zavidela i na plodnosti koja je Azri u potpunosti uskraćena.

Kemal je oduvek tvrdio da je Mehpara ljubomorna na Azru. To se moglo razumeti. Naposletku, Azra je dobro obrazovana, imućna, cenjena i nezavisna žena – sve što je Mehpara uzalud želela da bude. Prijatelj joj je navodio mnoge divne osobine koje poseduje. Ubeđivao ju je da su one razlog da toleriše bilo kakvu neljubaznost s Mehparine strane.

Ali Mehpara nikad nije bila neljubazna! Uvek se prema Azri ophodila s najvećim poštovanjem — izuzev onog dana kad su se okupili u rezidenciji. Sad bi

učinila sve da se nađe na Mehparinom mestu. Međutim, čovek nije gospodar svoje sudbine, već Alah crta tajanstvene putanje naših života.

Sudbina je poslala Mehparu u Rešat-begov dom i Kemalovo naručje; bilo im je suđeno da se uzmu, kao što je njoj bilo suđeno da postane udovica pre nego što je u potpunosti spoznala šta znači biti supruga.

Da li je Azrina zavist neosnovana?

Nije. Mehpara ima dete. Uvek će imati veliku ljubav deteta, čak i da do smrti čezne za Kemalom.

A Azra nije imala ništa.

Udala se za Nedždeta zato što su njihove porodice taj brak smatrale odgovarajućim. Kad bi se osvrnula za sobom, pokušavajući da se seti najsrećnijih zajedničkih trenutaka, videla bi samo muževljeve krotke, kestenjaste oči. Posmatrale su je s velikom nežnošću, ali u njima nije bilo velike ljubavi. Pamtila je i trenutke slatkog zadovoljstva. Sedeli su jedno pored drugog i slušali muziku, ili bi se ljuljali u baštenskim stolicama ispod kestena, razgovarajući o knjigama koje su čitali.

A strast?

Trenuci sladostrasne žudnje, ako ih je i bilo, pripadali su samo Nedždetu. Ležala je ispod muževljevog snažnog, mladog tela, raširenih nogu i svilene spavaćice podignute preko pasa. Podizala ju je da bi zaštitila čipku. Krišom je brisala graške znoja koje su padale na njeno lice s muževljevog čela. Ako bi bilo dovoljno svetla, s gađenjem bi posmatrala njegovo lice. Kolutanje očima nagoveštavalo je da će se mučenje ubrzo okončati. Tada bi počela da ahće i ohće, da bi ga ubrzala. Ponekad se pitala koliko je nemogućnost da zatrudni povezana s nemogućnošću da uživa u ljubavi.

Uvek bi se zbunila zbog sirove žudnje u Mehparinim očima, koju je primetila još kad su došli da se sakriju u njenom domu. Sevnula bi kad god bi pogledala Kemala. I puki boravak u istoj sobi s Kemalom budio je u Mehpari osećanja daleko snažnija od svega što je Azra ikad osetila prema suprugu. Pratila je svaki njihov pokret. Videla je kako se Kemal "slučajno" češe o Mehparinu šaku, ruku, kosu, čak i o grudi i butine. Pritom Mehpara nije skidala pogled s voljenog čoveka. Najčešće je gledala njegove oči i usne. Azra je u njenim očima prepoznavala pogled žene koja se priseća strastvenih trenutaka. Kad Mehpara nije posmatrala ljubljenog, gubila bi se u mislima, koje su se, nesumnjivo, ticale Kemala, i isključivo Kemala.

Zavidela joj je. Nije im zavidela na ljubavi i bliskosti, već na snazi i duhovne i fizičke veze, koju je odmah prepoznala iako je nikad nije iskusila.

Umočila je pero u mastionicu. Htela je da sastavi pismo saučešća, ali reči su joj teško dolazile.

Strašno sam tužna, najdraža sestro. Neka ti Alah podari strpljenje da izdržiš. Tvoj muž je stradao u borbi za otadžbinu. Budi ponosna na njega. Pokušaj da pronađeš utehu u sinu.

Zgužvala je papir i počela od početka.

Najdraža Mehpara, moja voljena i najnesrećnija sestro,

Da li ćeš naći utehu u pripovesti o poslednja dva dana koje sam provela s Kemalom? Bili smo uzbuđeni kad smo stigli u Ankaru, ne samo zato što ćemo naučiti nove veštine već i što će one biti od pomoći u proterivanju neprijatelja iz naše zemlje. Kemal se radovao. Oženio se voljenom ženom, čekao je rođenje sina i dobio važne dužnosti. Kako je sam rekao, jedva je čekao da "bude od koristi". Hteo je da se vrati kući visoko podignute glave, kad grčki napad bude odbijen. Nismo znali kako ćemo oterati Grke, ali smo se u potpunosti tome posvetili. Verovali smo u čudo, čitavim bićem ...

Te noći u Ankari, razgovarali smo do rane zore. Vratili smo se u detinjstvo. Bili smo potreseni do suza zbog onog što smo izgubili, proživeli, zbog načinjenih grešaka ...

Ne, ovo joj ne može poslati. Još jedna lopta od papira našla se u korpi za otpatke ... Ali nije odustajala.

Nepokolebljivo si rešena da saznaš što više o strašnom događaju. Ne znam kakvu korist ćeš imati od tih saznanja, ali evo. Dok je Kemal putovao s torbom telegrafske žice, zaustavila ga je vojna policija nadomak Eskišehira. Odbio je da otvori torbu. Pokušao je da ih obrlati pričom. Predstavio se kao putujući trgovac i pokazao pripremljene papire. Ali oni su zahtevali da otvori torbu. Počeo je da je otvara zato što nije imao kud. Ali nije ju otvorio, već ju je zavitlao u obližnju jarugu. Grčka policija pogledala je torbu na dnu jaruge, potegla oružje i izrešetala njegovo krhko, bespomoćno telo ...

Zašto joj ovo pišem? Da li sam poludela?

Još jedna lopta papira završila je u korpi.

Ne, ovo mora biti više od pisma saučešća. Htela je da joj prenese svoju ljubav. Ispovediće se da bi olakšala svoj teret. Možda će se osloboditi noćnih mora kad nekom poveri svoju muku. Shvatila je da upravo to želi.

... već sam ti pisala da sam konačno našla ljubav nalik onoj koju si ti imala s Kemalom, zbog koje sam ti toliko zavidela i zbog koje sam ti se toliko divila. Bojim se da sam opet sve zabrljala. Tvoja ljubav prema Kemalu u početku je bila očajnička i beznadežna. I ja sam u beznadežnoj i strastvenoj vezi s tim čovekom ... Tim čovekom ...

Pisala si mi koliko si srećna što sam konačno pronašla ljubav. Nemoj da budeš srećna zbog mene, sestro. U mojoj ljubavi nema nimalo sreće ...

Naglo je ustala, prevrnuvši stolicu. Mahnito je išla ukrug. Šta da radi "s tim čovekom` i "s tom ljubavlju"? Da li da prihvati ponudu koju joj je ponavljao svaki dan? Može li da pobegne s njim? Može li izbrisati prošlost, izneveriti i obrukati majku, rođake i prijatelje ... Može li tako da izda otadžbinu?

Sinoć je kod majora Žana Danijela otišla u seljačkoj odeći i bacila mu se u naručje. Nije ni pogledala da li su zavese navučene. Osetila je njegovu težinu na sebi. Raspametio ju je nemirnim usnama. Dok je rasterećena i zadovoljena nakon vođenja ljubavi ležala u njegovom zagrljaju, obećala je da će otići s njim. Stiglo je jutro, a s njim i spoznaja da je čupanje biljke s korenom nepodnošljivo bolno. Uopšte nije znala da li je suze na listu ispred nje prolila zbog Kemala ili zbog sebe.

Možda je jedino časno rešenje da Žan Danijel pogine boreći se za svoju stvar, baš kao i Kemal. Tako će se osloboditi fatalne i zabranjene ljubavi. Ali šta to pomišlja?! Da li će joj smrt njene ljubavi pomoći da nađe duševni mir! Nikad neće vredeti ni koliko nokat s Mehparinog malog prsta! Njena prijateljica je u svakom trenutku bila spremna da umre za Kemala! Išla je gore-dole po sobi, razrogačenih očiju. Mahala je rukama kao da se s nekim žustro raspravlja.

"Mehpara, kad bi samo znala koliko si srećna! Volećeš uspomenu na Kemala do kraja života. To znači da će zauvek biti tvoj. Neće videti kako stariš i kopniš. A ja,

ako napustim zemlju i porodicu zbog ljubavi prema francuskom oficiru, i ako me on izda ... ako me jednog dana ostavi ... Kako da se vratim preko spaljenog mosta? I kome?

Sipala je vodu u skupljene šake iz bokala na stolu. Umila se. Podigla je prozor i raskrilila drvene kapke. Pomerila je zavesu, zažmurila pred jutarnjim suncem i pokušala da ispuni pluća svežim vazduhom. I dalje je osećala teskobu u grudima. Moraće da se obuče i ode. Očekuje je raport pred provincijskim namesnikom i sređivanje prepiske turskih zapovednika s Francuzima. Kad su se Grci oglušili o naredbe Saveznika i nastavili pohod na Anadoliju, došlo je do blage, ali vidijive, promene u stavu Francuza i Italijana prema Turcima. Proces se ubrzao nakon što je vlada u Ankari u martu potpisala ugovor o prijateljstvu sa Sovjetskim Savezom. 63

Da je Kemal samo dočekao da vidi ovakav razvoj događaja! Znala je da život pun raznih "da je samo" i "šta bi bilo kad bi bilo" nije uredan življenja, baš kao što je duboko u srcu znala da će ostatak života provesti u kajanju. Ako ode, jednog dana će požaliti što nije ostala; a ako ostane, jednog dana poželeće da je otišla.

Smotala je i zapalila cigaretu. Bilo joj je malo bolje kad je popušila jednu, dovoljno dobro da sedne, stavi prazan list papira na pisaći sto i napiše pismo saučešća svojoj prijateljici.

_

⁶³ Moskovskim sporazumom utvrđene su istočne granice Turske severno od (rana. Bio je tu vrlo jasan znak boljševičke podrške antlimperijalističkom pokretu u Anadoliji i vladi u Ankari

SEPTEMBAR 1922.

Najdražoj sestri, Mehpari,

Pišem ti iz Izmira. Molim te da sva pisma odsad šalješ na novu adresu. S najvećom pažnjom sam pročitala tvoje najnovije pismo. Veruj mi kad ti kažem da znam da će te toga i žudnja za njim zanavek pratiti. Pokušaj da prihvatiš bolnu stvarnost. Istina je da mi smrt nije oduzela ljubav, ali se bol zbog gubitka voljene osobe ne može meriti ni sa čim. Ipak, ja nemam bebu koja bi me vezivala za život.

Najdraža sestro, život ide dalje. Dok ti odgajaš Halima i Sabahat u Istanbulu, ja ću raditi u školi u Izmiru, gde ću se verovatno i nastaviti. Nemamo drugog izbora. Istrpećemo. Turske žene su vazda tako i živele i samo su se molile da njihova deca imaju srećnije živote od njih.

Veruj mi, sestro, tvoja pisma su mi, usred ovog sveopšteg haosa, izvor velike utehe. Oživljavaju boje i mirise mog rodnog grada. A moja pisma vazda odražavaju samo borbe i rat.

Kao što znaš, rat s Francuskom je i zvanično okončan prošlog oktobra. Opozvali su francuske trupe raspoređene u Adani i oko nje. Žan Danijel se sa svojim bataljonom vratio u Francusku. Odbila sam da se udam za njega i nisam pošla s njim. Zbog toga je iz naše zemlje otišao kao razočaran i gnevan čovek. Ne želi čak ni da se dopisuje sa mnom. Kaže da hoće da me što pre zaboravi i nastavi sa svojim životom.

Nadao se da ćemo se zajedno vratiti u Francusku, venčati i zasnovati porodicu. To bi se možda i desilo da nije ovog rata. Nikad neće razumeti zašto nisam mogla da se udam za oficira vojske koja je okupirala moju zemlju. Ali tako mora biti. Ne žalim za tim. I ja sad imam veliku ljubav, kao i ti. Do samrtnog časa neću zaboraviti onog zbog kog mi je srce zadrhtalo. Voleću Žana Danijela do poslednjeg daha.

Dok je bio u Marašu, tražila sam da me premeste u neko mesto van Ankare. Moj prelazak na Zapadni front poklopio se s naredbom kralja Konstantina da grčke trupe krenu na Ankaru. Drumovi su se ispunili vozilima i zapregama punim ranjenih vojnika. Mnogi su bežali. Putovanje je bilo naporno, ali vredno truda. Stigla sam na vreme da učestvujem u velikoj pobedi kod Sakarije.

Neko vreme sam ostala u Eskišehiru. Kad je nacionalna vojska pokrenula veliku ofanzivu, krenula sam za njom kao medicinska sestra u poljskoj bolnici, iza linija fronta.

Koliko smo samo bile dalekovide kad smo otišle na obuku u Crveni polumesecu Istanbulu. Šta bih sad radila da nisam naučila kako da zbrinjavam rane, menjam zavoje i dajem injekcije? Ovde je bilo i drugih žena iz Istanbula. Zbrinjavali smo ranjenike iz oblasti pod artiljerijskom vatrom. Danima nismo spavale. Činile smo sve što smo mogle da pomognemo tokom dvadeset dana neprestanih kontranapada. Radile smo u poljskim bolnicama, spremale zavoje i pomagale u hirurškim intervencijama. Uz Alahovu pomoć, svi kontranapadi okončali su se pobedom.

Sigurna sam da te je Rešat-begefendi odavno obavestio o najnovijim dešavanjima na frontu, ali ipak ću ih podeliti s tobom. Prošle nedelje zarobili smo generala Nikolaosa Trikupisa, glavnokomandujućeg grčkih trupa, i njegov štab. Plakali smo od sreće na ulicama, grlili smo se i pevali. Zatim smo krenuli za vojskom ka Izmiru. Tako sam i stigla u ovaj divni grad. Goreo je kad smo mu se približili. Žene nisu smele da odu u luku, u kojoj je vladao haos. Čekale smo u obližnjem selu. Dozvolili su nam da uđemo u Izmir tek posle dva dana.

Ne znam da li ćeš mi verovati kad ti kažem da sam, kad sam prvi put videla grad s vrha brda, osetila da su Ali Riza i Kemal sa mnom i da plaču od sreće. Nisu poginuli uzalud. Svaki izgubljeni život vodio nas je korak bliže oslobođenju.

Možda te ovo neće mnogo utešiti, ali vest o pobedi putuje na sve četiri strane sveta telegrafskim linijama koje je Kemal postavio.

Zapadna Anadolija biće do kraja ovog meseca očišćena od grčke vojske. Nameravam da iznajmim manju kuću u četvrti Karantina, nedaleko od škole u kojoj ću predavati engleski. Majka će doći da živi kod mene čim se sredim. Kažu da su ovdašnja leta vrela, ali klima je prilično blaga. Kad bude letnji raspust, doći ćemo

u Istanbul. Verovatno ćemo izdati deo naše goleme kuće. Tada ćemo se videti.

Mnogo se govori o proterivanju neprijateljskih snaga iz Istanbula. Volela bih da tog dana budemo zajedno.

Molim te da mi što pre odgovoriš. Piši mi o Halimu i Sabahat, o Behidža-hanumi, Rešat-begefendiji i devojčicama. Da li je Leman napredovala na klaviru? Da li je Suad porasla i da li se prolepšala? Razmišljam o svima njima. Od majke sam čula da Sarajlihanuma nije pri sebi otkad je saznala za Kemalovu pogibiju. Strašno mi je žao. Alah će je izlečiti.

Alah vas blagoslovio! Ljubim ruke starijima i oči mlađima.

Neprestano razmišljam o tebi, verna prijateljice, Azra

Mehpara je pročitala pismo. Savila ga je i gurnula u džep kecelje. Sarajlihanumin glas zaorio se stepeništem.

"Mehpara, jesi li skuvala čaj za Kemala?", povikala je.

Prišla je podnožju stepenica i odgovorila: "Jesam. Uskoro ću ga doneti."

Starica je povremeno gubila razum. U tim trenucima mislila bi da je Kemal još živ. Ostatak domaćinstva joj je ugadao, glumeći da je Kemal još s njima. Mehpara je čak počela i da uživa u toj lakrdiji. Godilo joj je da se pretvara da joj je suprug živ.

Behidža je, kad je opazila da se Mehpara ponaša kao i Sarajlihanuma, odmah uzbunila muža. Ahmed Rešat je porazgovarao s Mahirom.

I doktor se mnogo zabrinuo zbog njenog ponašanja. Sarajlihanumini ispadi mogli su se pripisati poodmaklim godinama, ali je savetovao da Mehpara hitno ode na psihijatrijski pregled. Pronašli su specijalistu, a Ahmed je smislio hiljadu neupadljivih izgovora da Mehparu pošalje kod njega.

Svakoj ženi bilo bi veoma teško da se istovremeno nosi s gubitkom supruga i rodenjem deteta. Da li bi joj promena okoline pomogla? Kako bi bilo da je pošalju negde na odmor, na neko mesto koje ne budi uspomene?

U kući se razgovaralo o nekoliko mogućnosti jer se Mehpara brinula o dve bebe. Gde bi mogla da ode, i ko bi je odveo? Behidža je htela da pošalje Mehparu i bebe u Bejpazari. Otišla bi s njima i posetila oca. Zatim bi se vratila u Istanbul. Mehpara bi nekoliko meseci ostala na seoskom imanju, gde bi uživala u svežoj

hrani i čistom vazduhu.

Ali ona se žestoko se usprotivila kad su joj pomenuli putovanje. Neće ići nikuda, rekla im je. Niko je neće rastaviti od mirisa njenog muža i uspomena koje opstaju u sobama u kojima su nekad obitavali.

"Draga Mehpara, želimo ti samo najbolje", ubeđivao ju je Rešat-beg. "Nije dobro da se zatvoriš ovde sa starom Sarajlihanumom načetog razuma. Mrtvi su otišli, a živi moraju da nastave da žive. Misli na svog sina ako nećeš na sebe. Zbog njega moraš da budeš zdrava."

"Pa zdrava sam, efendum."

"Govorim o duševnom zdravlju."

"Duševno sam zdrava. Ako se i ponašam kao da je Kemal živ, činim to samo da bih udovoljila Sarajlihanumi. To i meni godi."

"Ali to je opasno. On je mrtav. Ne smeš da se pretvaraš da je živ."

"Dobro! Neću to više raditi!"

Mahir ih je posavetovao da je ne opterećuju. Više nisu tražili da ode na seosko imanje, a ona je prestala da se ponaša kao da je Kemal živ. Više nije povlađivala Sarajlihanuminim maštarijama. Sipala je lipov čaj iz bakarnog kondira s osmehom na usnama. Svi misle da je luda. Neka ih. Čula je Sarajlihanumine korake na stepenicama.

"Zašto silaziš ovamo, draga moja. Baš sam ti ponela čaj."

"Da li si stavila meda, da mu omekšaš grudi?"

"Jesam", tiho ju je uveravala. "Vrati se na sprat, nemoj da te vide ovde."

Gledala je kako starica vuče noge uz stepenice. Stekla je utisak da je ta odrešita žena, koja je nepokolebljivo komandovala Halimovim rodenjem do dolaska babice i koja je samostalno upravljala domaćinstvom narednik nedelja, jednostavno odlučila da je njen posao završen i svojom voljom postala *deli sarayli* – žena iz Saraja, koja je, kako to već s njima uvek biva, skrenula pameću.

Behidža i njene kćeri bivale su sve očajnije zbog Sarajlihanuminog stanja, ali Mehparina ljubav i nežnost prema starici rasle su iz dana u dan. Znala je da je Kemalova pogibija spržila staričino srce, baš kao i njeno. Razumele su jedna drugu. Neće napustiti ovaj dom sve dok Sarajlihanuma – neka joj Alah podari dug život – ne bude pozvana kod Stvoritelja. I da ode, svakako da neće otići da živi u Bejpazariju, već u Izmir, sa Azrom.

Zajedno će se vinuti u vazduh na slomljenim krilima.

BEG

Prošlo je sedamnaest dana otkad je sultan Vahdetin izgubio titulu trideset šestog padišaha, odnosno Osmanlijskog gospodara šahova. Od 1. novembra 1922. godine, u Dvor je dolazio samo kao kalif.

Kalif je sedeo u paviljonu u Jildiz parku. Pogledom je lutao preko stotina kupola na sedam istanbulskih bregova, pod kojima su njegovi slavni preci snivali večni san. Niko nije mogao reći da li je tugovao zbog izdaje arapskih vođa, koji se nisu odazvali pozivu zaštitnika vere, ili se gorko kajao zbog pogrešnih poteza i procena iz prethodnih godina. Niko to nije mogao reći jer je i inače povučeni Vahdetin sasvim prestao da govori. Doduše, njegova potištenost bila je dovoljno rečita, s mnoštvom jasnih telesnih znakova, od dubokih bora na licu do pogurenih ramena.

Nije bio naročito iznenađen kad je saznao za odluku o opozivu vladarskog prava Otomanskoj dinastiji.

Sultanov prvi ađutant pozdravio je u Kabatašu Refat-pašu, predstavnika Nacionalne vlade, sledećim rečima: "Dobro došli, efendum! Prenosim vama i Nacionalnoj vladi koju predstavljate sultanova pozdrave."

Refat-paša mu je odvratio: "Molim vas da prenesete moje poštovanje i zahvalnost uzvišenom zaštitniku Kalifata."

Sultan Vahdetin bio je dovoljno mudar da iz tog pozdrava razluči da je sultanat odslužio svoje. Dok je razmišljao o budućnosti, nije mogao a da se ne seti nasilnih i mučkih ubistava pojedinih evropskih vladara.

Francuski monarh Luj XVI završio je na giljotini; kralju Čarlsu I odrubili su glavu sekirom; ruskog cara Nikolaja II su streljali, zajedno s celom porodicom. To su bila prva ubistva koja su bivšem sultanu pala na pamet. Vladari propalih carstava su, bez izuzetka, doživljavali istu sudbinu: pogubljenje. Ne mora ići daleko po svetu da bi pronašao primere te krvave prakse. Zar nije i veliki broj njegovih predaka i rođaka tako završio?

Većina je stradala po naredbi rođene braće, ali neki su ubijeni i po naređenju sinova i majki. Jednog je umorio rođeni otac. Ako je i njemu takva sudbina zapisana, prihvatiće je mirno i dostojanstveno. Bar su moderna vremena i verovatno *će* ga ubiti na mnogo čovečniji način nego njegovog pretka Mladog Osmana ⁶⁴ daleke 1622. godine. Ne, njega, Vahdetina, poslednjeg sultana, verovatno će vrlo civilizovano streljati ili obesiti.

A opet, ništa nije nagoveštavalo pogubljenje. Ostalo mu je samo da strpljivo čeka. To je i činio. O samoubistvu ili bekstvu nije razmišljao.

Promenio je mišljenje nakon gnusnog incidenta.

Vodeće pero "Pejami sabaha", prosultanatskih novina koje su se i u okupaciji neumorno suprotstavljale vladi u Ankari, beg Ali Kemal brijao se u berbernici u Bejogluu, kad su ga agenti Specijalne službe uhapsili. Najpre su ga odveli u Kumkapi, a zatim brodom u Izmit.

Tamo je raspomamljena rulja, naoružana štapovima i kamenjem, napala zdepastog i prkosnog kolumnistu. Gomila ga je dugo linčovala, a onda ubila. Nuretin-paša, zapovednik odreda Specijalne službe, propustio je da naredi svojim ljudima da zaštite zatvorenika.

Približavala se molitva petkom. Vahdetin su užasavao pomisli da će i njega prepustiti besu gomile. Da li će i njegovo pogubljenje biti javni linč? Ni pod kojim uslovom ne želi da ga rođeni podanici rastrgnu.

Okupatori su dugo tlačili i ponižavali njegove podanike i zato imaju puno pravo da od suverena traže da podnese račun. Kad bi samo mogao da im objasni koliko je propatio kad se prepustio sudbini, da je činio ono što je smatrao najboljim.

Kad bi im samo mogao reći da pobedu Nacionalne vojske smatra čudom, koje je omogućila samo Alahova volja, i da je u srcu silno zahvalan pobedničkoj vojsci. Ipak, znao je da nikad neće dobiti priliku da to učini. Neki ludak skočiće iz gomile. Ostali će krenuti za njim i ... Alah neka ga sačuva ... nije mogao ni da zamisli bruku i poniženje koji bi usledili. Sultanska glava ne sme da skonča nedostojnom smrću u rukama razularene gomile kao nesrećni novinar u Izmitu.

Zato je odlučio da pobegne pre ritualne molitve petkom.

Procenio je da se Nacionalna vlada ne bi protivila abdikaciji i dobrovoljnom

⁶⁴ Osman II, ili Mladi Osman, došao je na presto s četrnaest godina. Pretpostavlja se da je vladavinu završio zadavljen žicom ili ubijen drobljenjem mošnica

odlasku u izgnanstvo. Niko više nije želeo prolivanje krvi, nerede, niti propast kalifata. Ankara je duboko i iskreno žalila zbog linčovanja novinara. Kao najbolje rešenje nametalo se bekstvo iz zemlje dok još ima ono malo sigurnosti koju daje titula kalifa.

Ahmed Rešat je 17. novembra zauzeo svoje mesto među uglednicima u molitvenoj sviti. Spremali su se da se pridruže svečanoj povorci. Stajao je ispred Jildiz džamije, u prostoru rezervisanom za ministre Otomanskog carstva. Čekali su dolazak sultanove kočije, zajedno s dvorskom gardom u šarenim uniformama i belim rukavicama. Posebno su se isticali oficiri s pozlaćenim epoletama, kalpacima i izglancanim čizmama. Međutim, kočija je kasnila.

Poziv na molitvu zaorio se s minareta. Minuti su sporo prolazili. Nestrpljivi pastuv počeo je da igra pod konjanikom. I ostali su mu se pridružili.

Ahmed Rešat i njegove kolege ministri strpljivo su čekali sultana, iako su znali da više nikad neće stati na čelo svečane povorke u petak. Ministar finansija proučavao je lica u gomili. Gledao je žilave, namučene i obmanute Istanbulce.

Došlo mu je da zagrli svakog od njih. Narod je ispunio dvorište džamije. Nisu više hteli da čekaju na kiši. Želeli su da se pomole i podu kući.

Sultan Vahdetin VI Mehmed-han, iako je znao da će ga verni podanici Istanbula čekati i po kiši u procesiji za molitvu petkom, napustio je zemlju po planu za evakuaciju koji je osmislio general Harington.

Pet bivših ministara i tri bivša velika vezira tog jutra su rano otišli u palatu Jildiz. Sultan se prvo oprostio s porodicom i rođacima u haremu. Otišao je do selamlika i oprostio se sa osobljem. Odenuo je paradnu uniformu, okićenu otomanskim i stranim odlikovanjima, i crne naočari, da bi prikrio suze. Pogurenih ramena, rukovao se sa svima, a onda im se obratio drhtavim glasom.

Pet minuta kasnije, veliki veziri i ministri krenuli su u džamiju u svojim kočijama. Vladar i njegova pratnja ukrcali su se u dva automobila sa zavesama na prozorima. Izašli su kroz Bešiktašku kapiju Malteškog paviljona i krenuli širokom avenijom, između britanskih vojnika do palate Dolmabahče.

Posle kraćeg odmora u haremu palate, produžio je do keja. Ukrcao se na brod s engleskom zastavom. Okrutna igri sudbine htela je da u njemu bude prevezen do britanskog bojnog broda "Malaja".

Putovao je s dve supruge, najdražom konkubinom, sinom Ertugrulom, privatnim lekarom, Rešat-pašom i nekoliko poverljivih ljudi, od kojih je najvažniji bio prvi ađutant Čerkez-paša. Bilo ih je dvanaestoro. Vojni orkestar svirao je "Sultanov marš" dok je stroj britanskih mornara na palubi bojnog broda "Malaja" pozdravljao poslednjeg otomanskog sultana.

Ahmed Rešat je nervozno izvukao sat iz džepa na grudima. Pogledao je brojčanik. Da, sultanov brod verovatno je već digao sidro. Vratio ga je u džep. Blago je pognuo glavu i prekrstio ruke na grudima. Neupadljivo je odao poštu svim istaknutim vladarima nekada slavnog i veličanstvenog carstva, uključujući i poslednjeg. Podigao je glavu sa suzama u očima. Od Kemalove pogibije nije se osećao jadnije i tužnije.

Pridružio se gnevnoj gomili koja se gurala ka vratima na suprotnom kraju dvorišta. Kiša je sve snažnije padala. To je bilo dobro zato što je plakao. Nije mogao da zadrži suze. Toliko su postale deo njega, da ih je jedva i opažao. Osećao se kao emir Abdulah od Granade, koji je plakao s bezbedne planinske padine dok su Španci harali ulicama zapaljenog grada. Tad je emirova majka izgovorila reči koje će ući u istoriju:

"Samo ti plači; suze ti pristaju. Cmizdriš kao kurva zbog grada koji nisi uspeo da odbraniš kao muškarac!"

Suze Ahmeda Rešata su zakasnile. Za razliku od Kemala i njegovih prijatelja, nije branio grad svim srcem i dušom. Istanbul će, zahvaljujući tim mladim ljudima, ponovo postati turski grad. Obesne strane trupe više neće koračati njegovim ulicama u šarenim uniformama sa zlatnim lentama, a otomanski oficiri ... E to je glupo ... O kakvim Otomanima govori! Njih više nema! Dakle, turski oficiri više neće biti obavezni da pozdravljaju ohole osvajače u ostatku nekad moćnog carstva koje se prostiralo na tri kontinenta.

"Hvala Alahu na tome", promrsio je.

Pešačio je do Bajazita. Stigao je do kapije, fizički i psihički izmožden. Pozvonio je. Bio je previše umoran da bi se petljao s ključem. Tiho je klimnuo Husni-efendiji. Ćutke su pošli ka kući. Prednja vrata su se otvorila i na njima se pojavila Behidža. Izgledala je veoma zabrinuto. Pomogla mu je da skine kaput, prihvatila fes i značajno pogledala put selamlika. "Kaprini-efendija čeka te duže od sata", rekla je. "Grof Kaprini."

"Zaista! Pitam se zašto je došao?"

"Volela bih da ti kažem, ali nisam ga razumela. Pominje nekakav spisak ... Hoće nasamo da razgovara s tobom. Zašto si baš danas došao tako kasno kući?"

OPROŠTAJ

Ahmed Rešat je proučavao siluetu Istanbula ogrnutog jutarnjom maglom. Izdizao se iz morskih voda, načičkan minaretima ustremljenim ka nebu. Stajao je na obali ne trepćući i visoko podignute glave. Pokušavao je da zauvek zapamti mili prizor koji verovatno više nikad neće videti. Uvlačio je sveži morski vazduh duboko u pluća. Zatvorio je oči i osluškivao grad. Nepovratno će utisnuti Istanbul u svih pet čula. Kasnije, mnogo kasnije, okom uma uživaće u minaretima, kupolama i zelenom Bosforu; nos će mu se ispuniti bogatim mirisom morske trave, soli, dimom sagorelog uglja; u ušima će mu odzvanjati tandrkanje tramvaja, otegnuti zov trajekta, prodorni krici uličnih prodavca i galebova. Neće ga zaboraviti. Nikad ga neće zaboraviti.

Mahir je stajao malo dalje od njega. Ahmed Rešat osetio je da mu doktor prilazi. Lako se nakašljao da bi sklonio knedlu iz grla. Okrenuo se ka svom prijatelju i rekao: "Mahir-beže, ne mogu da očekujem da ćeš stalno voditi računa o mojoj porodici dok ne budem tu, ali biće mi mnogo lakše ako bi ti pazio na zdravlje naših beba."

"Budi miran, efendum. Neću se brinuti samo o bebama, već i o čitavoj porodici. Ako se moj posao u gradu okonča pre tvog povratka, potražiću nameštenje u nekoj istanbulskoj bolnici. Ako i dalje budu zahtevali da odem u provinciju, daću ostavku."

"Nemam pravo da ti navalim toliku odgovornost na pleća. Zamolio bih te samo da ih ponekad obideš. Behidža-hanuma ne zna s ciframa. Bilo bi dobro kad bi joj pomogao s računima. Eh, da je Kemal živ ..."

Knedla mu je ponovo zaigrala u grlu. Ahmed Rešat ućuta.

"Rešat-begefendi ... teško mi je da ti ovo kažem ... jako mi je neprijatno, ali osećam da je vreme da progovorim o izvesnoj stvari jer nam je ostalo veoma malo vremena ..."

"Dobro. Nastavi, Mahir-beže."

"Svestan sam razlike u godinama, ali moram da zatražim od vas Leman-hanuminu ruku. Želim da sprečim govorkanja i štetne glasine ... Možemo sad da se verimo, a venčaćemo se nakon tvog povratka ..."

"Mahire, zatražio sam da povedeš računa o mojoj porodici, ali ovo je nešto

sasvim drugo. To je preterano velikodušan gest. Štaviše, Leman je još devojčica."

"Leman-hanuma ima šesnaest godina. Imaće sedamnaest kad se budeš vratio. Možemo da čekamo."

"Ne mogu da ti dopustim da se toliko žrtvuješ samo zarad naše dobrobiti."

"Rešat-begefendi! Pa nije reč o žrtvovanju! Ja se ... izuzetno divim Leman-hanumi."

"O!"

"Nadam se da me nećeš pogrešno shvatiti. Ona je sad mlada žena, a ja sam ... njoj izuzetno privržen. Nikad ne bih smogao hrabrosti da priznam svoja osećanja da stvari nisu krenule ovim tokom. Nastavio bih da je potajno obožavam. Ali okolnosti su se promenile. Ne bi trebalo da odlaziš iz kuće koju ne štiti nijedan muškarac."

"Nisam primetio da je moja devojčica odrasla. Bio sam toliko preokupiran državnim poslovima da nisam imao vremena ni za sopstvenu decu. Propustio sam svoj život, Mahire. Isti taj život sad me šalje na nepoznatu obalu ..." Zurio je u daljinu, kroz suze.

"Da li je tvoj odgovor potvrdan, efendum? Da li me prihvataš za zeta?"

"A zar bih mogao da se nadam boljoj prilici od tebe? Ti si moj najdraži prijatelj. Naše porodice su odavno vrlo bliske. A opet, moram da se posavetujem s mojoj suprugom i kćerkom. Naposletku, ipak se Leman udaje."

"Ako se i one slaže, mogli bismo se veriti još večeras, pre tvog odlaska."

"Otići ću kući da se posavetujem s porodicom. Nadam se da naše prijateljstvo neće trpeti ako se izvesna dama ne složi?"

"Ne verujem da će se to desiti, ali svejedno ću se brinuti o tvojoj porodici i ostati u Istanbulu do tvog povratka."

"Ne mogu to da tražim od tebe. Dopusti mi da porazgovaram s kćerkom ... zatim ćemo se sresti."

"Rešat-begefendijo, obavestićeš me o odluci hanumaefendi Behidže i Leman-hanume?"

"Naravno. Poslaću Husni-efendiju u bolnicu."

"Čekaću kod kuće. Bliže je."

"Vrlo dobro. Ja ću još malo prošetati obalom. Poslaću ti poruku posle podnevne molitve, Mahir-beže."

Mahir se oprostio s Ahmedom Rešatom i krenuo ka Sirkedžiju. Ogrtač mu je lepršao na vetru. Nije znao da li hoda ili lebdi.

Ahmed Rešat seo je na kamen čim se doktor izgubio iz vida. Zagledao se u daljinu. Sunce još nije izašlo. More se prostiralo pred njim. Još nije bilo blistavo i plavo, već tamno i protkano crvenim strelicama, koje su prodirale kroz niske oblake na suprotnoj obali. Činilo mu se da ga drevno poluostrvo za ledima obavija nestvarnim čudesima, manama i vrlinama. Rodio se i odrastao u gradu uskih sokaka koji jure ka obali, grimiznih loza i tamnozelenih kiparisa, jednostavnih drvenih kuća ukrašenih ljubičastim pupoljcima, velikih samotnih trgova i užurbanih mostova između muslimanskih i hrišćanskih četvrti. Grad pred njim bio je star, stariji i od Otomanskog carstva, ponosan i nenadmašan. Sutradan u ovo doba, obala po kojoj gazi polako će iščezavati pred njegovim očima, zajedno s kupolama i minaretima koji streme u nebo. Stajaće na palubi italijanskog broda, na putu u izgnanstvo. Napustiće svoj dom, porodicu, rođake i prijatelje. Neće biti tu da se divi Lemaninom svadbenom velu, niti će ljuljati unuke na kolenu. Neće biti tu da vidi kako se Suad preobražava u mladu devojku, niti će videti bore u uglovima Behidžinih divnih očiju i usana. Neće videti ni kako Sabahat i Halim prave prve korake. Neće biti pored tetke u njenim poslednjim godinama. Ukratko, neće biti tu da vidi nijedan od tih sitnih događaja koji daju smisao i značaj životu.

Mislio je na strogo obrazovanje i godine teškog rada na odgovornim dužnostima, na tri kontinenta, sve za dobrobit carstva, na priznanja koja je često sticao, posvećenu i predanu službu ... na sultana, kog je samo do pre nekoliko dana krivio zato što je pobegao na engleskom razaraču, kao običan izdajnik.

Sad nije mogao da ga krivi, bar ne više od sebe. Siroti sultan bio je primoran da se rve sa stoletnim problemima. Konačno se nestabilna kuta od karata – sagrađena od mnogovekovnih laži, trikova, pljački, neznanja, pohlepe, nepotizma, predrasuda, hiljadu pogrešnih koraka načinjenih u ime vere i korupcije – potpomognuta nezasitim apetitima evropskih država, srušila pred njegovim očima, sravnivši samu sebe sa zemljom.

Sultan je otišao. I on će otići. Neprestano se pitao kuda i zašto ide.

Da li beži da bi živeo među strancima, bez identiteta i karaktera, da bi opstao ... Da bi udisao i izdisao ... Da bi jeo, pio i spavao?

Da bi jeo i pio?

S kojim novcem i dokle? Pokušaće da opstane s ono malo para koje će možda dobiti od porodičnog prihoda ... Šta će, ako duže poživi i ako imovina u koju polaže sve nade bude zaplenjena, što bi se moglo desiti svakog časa. Kako će njegova porodica i on preživeti? Nosio je šest žena na plećima. Dve od njih bile su bebe u pelenama, jedna stara i nemoćna, jedna još dete. Samo će se Mahir o njima starati! Mahir! Da li ga je Alah poslao da štiti njegovu porodicu? Mogao je

poveriti porodicu i svom tastu, ali Ibrahim-beg bio je prestar da napusti svoj gradić i nastani se u Istanbulu. S druge strane, Behidžu i svoje kćeri nije mogao ni da zamisli na seoskom imanju.

Posmatrao je crvene nabore na površini vode, prošarane žutim žilicama, kao uglačani mramor. Činilo mu se da nevidljiva ruka izvodi ebru⁶⁵, da crta oštre linije koje se brzo razlivaju stapajući se s okolinom. Kad bi zakoračio u more ... s kamenom na kojem je sedeo u rukama ... voda bi ga lagano progutala. Potonuo bi u svetlucavo, mramorno more, baš kao i carstvo koje *će* napustiti. Da li je njegova duša toliko dragocena? Zar je Alah ionako jednog dana neće uzeti?

Ustao je. Blago se zateturao. Šetao je duž obale, posmatrajući more koje je postajalo tamnoplavo. Koračao je pognutih ramena i visoko podignutom kragnom kaputa. Izgubio je svaku nadu. Ništa nije očekivao od budućnosti. Odsad će svojoj porodici pružati samo tugu. Biće tu i sete, i brige, možda čak i – ne dao Alah – sramote. Neko će reći da su njegove kćeri deca izdajnika. Tako će zvati njegove najbliže. Biće supruga izdajnika, tetka izdajnika, rođaka izdajnika. Setio se žučne prepirke s Kemalom. "Svi će reći da sam ujak jednog izdajnika! Gubi mi se s očiju!", rekao je bespomoćnom nećaku.

"Alahu", molio se, "Alahu, šta sam to učinio da mi dodeliš ovakav život?" Ponovo je razmišljao o sigurnosti svoje porodice. Svim srcem se nadao da će njegova kći prihvatiti Mahirovu ponudu.

Mahir je otvorio kovertu čim ju je zgrabio od Husni-efendije. Prvo je pročitao poslednje redove.

"Husni-efendijo!", povika za slugom koji je krenuo niz stepenice. Starac je zastao. "Da, beže?"

"Hodi ovamo!" Mahir je sve pare koje je našao u džepovima istresao na dlan starog sluge, koji je, zatečen, nemo stajao na vratima. Starčev zbunjeni pogled bludeo je između Mahirovog dlana i lica.

"Hoćete li da vam nešto kupim?"

"Neću. To je bakšiš, efendijo!"

"Ali ... ovo je ... mnogo."

"Kakve si mi divne vesti doneo, to je malo! Poruči im da ću navratiti posle popodnevne molitve."

⁶⁵ Ebru je umetnost slikanja po površini vode. Boja se razlije po vodi i onda se s površine preslikavaju gare na papir

Sačekao je da se Husni udalji. Utrčao je u kuću i seo na prvu stolicu. S uživanjem je opet pročitao pismo. Leman je prihvatila njegovu bračnu ponudu. Behidža-hanuma i Sarajlihanuma nisu imale ništa protiv; naprotiv, bile su izuzetno zadovoljne proscem. Pozvali su ga na večeru.

Kućepaziteljka je dočekala Mahira na ulazu u kuću. Nije ga odvela do selamlika, već uz stepenice do salona. Poslužena je večera *ä la Française*. Još niko nije sedeo za stolom. Mahir je spustio veliku kutiju ratluka na orman i seo na divan pored prozora. Pogledao je napolje. Ulica je bila mračna. Usamljena svetiljka na vrhu brda nije gorela. Mračna ulica u mračnim vremenima, a on je blistao od sreće! Malčice se i stideo takvog raspoloženja. Napadno je odudaralo od sive svakodnevice.

Skočio je na noge kad je Ahmed Rešat ušao u salon.

"Dragi prijatelju, zadovoljstvo mi je da ti kažem da ti moja kći, po svoj prilici, uzvraća na tvoja osećanja. Moja Leman je dovoljno odrasla da gaji osećanja prema muškarcima! Ne mogu tome da se načudim!"

Mahir je pocrveneo. Rešat-beg rekao mu *je* da Leman gaji osećanja prema njemu. Govorio mu je i druge stvari, ali te nije čuo od zaglušujućeg lupanja srca.

" ... pa, šta kažeš na to, Mahir-beže? Pošto u kući nema muškaraca, selamlik nam ne treba. Drugim rečima, ako želiš posle svadbe da ostaneš u Istanbulu, možeš u njemu da otvoriš kliniku."

"Pričekaćemo s venčanjem dok se ti ne vratiš."

"Budimo otvoreni, ja se možda nikada neću vratiti. Proslavićemo veridbu. Posle toga možeš malo da pričekaš do venčanja, dok Leman ne napuni sedamnaestu."

"Svi ćemo prisustvovati venčanju."

Ahmed Rešat uzdahnu, ali nije glasno izrazio sumnju. Ubrzo su Sarajlihanuma, Behidža i Suad ušle u sobu. Mahir je bio razočaran Lemaninim odsustvom. Ustao je i pozdravio dame. Poljubio je Suad u oba obraza.

"Ah, nisi morao da se trudiš, Mahir-beže", reče Behidža kad joj je pružio kutiju ratluka. Predala ju je kućepaziteljki. Naložila joj je da ga posluži u srebrnoj činiji rezervisanoj samo za posebne prilike. "Mehpara Lemani uvija kosu. Uskoro će sići", objasnila je Mahiru i sela.

"Mahir-beže", nastavila je, "Sarajlihanuma je odavno primetila tvoje zanimanje za Leman, alija nisam mogla da poverujem u tako nešto. Ovo je nešto najbolje što je moglo da nam se desi. Ipak ćemo imati muškarca u domaćinstvu. To znači da žene neće biti nezaštićene do povratka mog supruga ..."

"Zauvek ću vam biti na raspolaganju, efendum", reče Mahir.

"Previše si ljubazan, Mahir-beže."

"Voleo bih da se, s vašom dozvolom, verimo još večeras, dok je Rešat-beg još ovde."

"Da ne žurimo previše", negodovala je Sarajlihanuma. "Zar ne bi trebalo da pričekamo da se Kemal vrati?"

"Ako i žurimo, činimo to zbog Rešat-bega", reče Mahir.

"Ovo je možda poslednji put da ću biti u prilici da podelim radost s ćerkom", reče Ahmed Rešat.

"Kako možeš da pričaš takve stvari", povika Behidža. "Molim te da se ne opterećuješ tako nesrećnim mislima. Vratićeš se za nekoliko meseci. Dokazaćeš svoju nevinost ..." Oči su joj se ispunile suzama.

"Da li sam počinio zločin pa da moram da dokazujem nevinost?", pitao je Ahmed Rešat. "Da li je zločin što nisam izdao carstvo u kojem si se i sama rodila?"

"Rešat-beže, našao si se na gubitničkoj strani. To je tvoj zločin. Stvar je jednostavna. Eh, da je Kemal preživeo, bio bi na pobedničkoj strani", reče Behidža.

"Kemal je živ. Videćeš, vratiće se za nekoliko nedelja."

Niko nije obraćao pažnju na Sarajlihanumu.

"Situacija nije tako jednostavna", obratio se Mahir Behidži. "Možda se Rešat-begefendi nije aktivno suprotstavio sultanu, ali je učinio mnogo za pobedničku stranu i za oslobođenje naše zemlje ... Iza kulisa, naravno. Ali niko nije očekivao da će sultan pobeći."

"Ma pričalo se uveliko da će to učiniti", reče Ahmed Rešat.

"To je možda tačno, ali nije morao da beži."

"Tako bi postupio svako na njegovom mestu. Zar i ja ne bežim?"

"Ti nisi sultan."

Behidža je vešto promenila temu. "Mahir-beže, pa vojnici su oduvek bili neprijateljski raspoloženi prema sultanu. Šta tu ima čudno?"

"Nije uvek tako bilo. To je počelo s Abdulom Hamidom II.⁶⁶ I zaista, ko bi ih zbog toga krivio?"

Ahmed Rešat spremao se da uzme učešće u raspravi kad su se pojavile Leman i Mehpara. Njegova starija kći prebacila je dugu, talasastu kosu preko ramena. Diskretna šminka naglašavala je krupne oči. Nosila je bledoljubičastu haljinu s čipkastim okovratnikom. Mahir je zaboravio na sve ostalo. Zurio u nju. Smešila mu se s dovratka.

Ahmed Rešat bio je jednako zadivljen kćerkinom lepotom i ženstvenošću.

⁶⁶ Sultan Abdul Hamid II svrgnula je vojska 27. aprila 1909. godine, dve nedelje nakon što je vojnim pučem raspustila i kabinet vlade

Srce ga je zabolelo kad se setio bebe u pelenama. Propustio je toliko toga u životu starije kćeri, a sad opet neće biti tu da vidi odrastanje mlađe.

"Dobro došao, efendum!"

Lemanin glas prenuo ih je iz sanjarija. Mahir je prineo njenu ruku usnama. Delovala je iznenađeno i zadovoljno prvim poljupcem. Godilo joj je da bude u središtu pažnje. Bila je savršeno svesna da je svojom lepotom očarala doktora, kao i da su je svi u sobi prihvatali kao odraslu osobu.

"Svi smo tu. Večera može početi", reče Behidža.

Mahir je ustao. "Jutros sam dobio tvoju dozvolu da zaprosim Leman-hanumu", rekao je. "Zato ovde i sada, u tvom prisustvu, želim da zvanično zatražim njenu ruku." Okrenuo se, zagledao u devojčine oči i pitao: "Da li me želiš za svog supruga?"

Sarajlihanuma se bučno promeškoljila na divanu. Očigledno je bila zgrožena što se prosac obraća devojci u prisustvu roditelja. To znači da će se porodica uvećati za još jednog člana sklonog nekritičkom usvajanju naopakog modernog slobodnog ponašanja! Svi su ćutali. Leman je stidljivo oborila pogled. Doktoru je srce zastalo u grlu.

Konačno je tiho prozborila: "Ako moj otac nema ništa protiv ..."

"Ali šta ti misliš, Leman-hanuma?"

Posle kraćeg, i očigledno lažnog, oklevanja, rekla je: "Želim, efendum." Mahir se obratio Rešat-begu: "Da li ćeš nam u tom slučaju dozvoliti da se verimo?"

"Već ste se verili", reče Sarajlihanuma. "Kemal je imao najlepše mišljenje o tebi."

Mahir je sa osmehom izvadio dijamantski prsten iz džepa.

"Nek nam ova veridba svima donese sreću!"

Doktor je navukao prsten na Lemanin prst. Izvadio je i drugi iz džepa i dao ga verenici. Drhtavim rukama, navukla je srebrni prsten na verenikov prst. Sarajlihanuma je prvi put u životu videla da verenica stavlja prsten na verenikov prst! Pa to je bila dužnost starijeg člana porodice! Pa je li ovaj doktor poludeo!

"Leman-hanuma, za dva dana ću vas ponovo posetiti s mojom starijom sestrom Šahber-hanumom. Doneću porodične dragulje i veridbene darove. Izvini što danas nije bilo sve kako treba", reče Mahir.

"Veridba je divno ispala, efendum. Hajde da večeramo", reče Behidža. Taman su seli da jedu, beba je zaplakala na spratu. Mehpara je potrčala uz stepenice.

"Da li to Halim plače?", pitao je Mahir.

"Nije on, već Sabahat. Vreme joj je za jelo", reče Leman.

Kad je video da Behidža ne ustaje, Mahir je nastavio:

"Behidža-hanumaefendi, sačekaćemo te da se vratiš ... sad sam član porodice ..."

"Oduvek si bio, Mahir-beže", reče Behidža. "Nema potrebe da idem gore. Mehpara doji i Sabahat, blagoslovena bila. Ja nemam dovoljno mleka."

"Sirota Mehpara po čitav dan ima bebe na grudima", reče Leman. "A opet su obe baš punačke."

"Mehpara-abla pretvorila se u kravu", kikotala se Suad.

"Suad! Poslala bih te pravo u krevet da ti otac sutra ne odlazi! Da više nisi ni zucnula!", grdila ju je majka pocrvenela od stida.

"Mahir-beže, spoljni izgled mojih kćeri te je obmanuo. Pomislio si da su odrasle, ali bojim se da su još deca", reče Ahmed Rešat.

"I to vrlo bezobrazna deca", dodala je Sarajlihanuma. Leman je zaplakala.

"U tom slučaju, baš sam srećnik. Imam verenicu bezazlenu kao dete", reče Mahir.

"Hajde da govorimo o lepšim stvarima. Želim da se sa osmehom prisećam poslednjeg obroka s porodicom."

"Kako to misliš poslednjeg obroka? Imaćemo još mnogo zajedničkih obroka", reče Behidža. Odluka njenog supruga da pobegne u inostranstvo podstakla je preobražaj rezervisanog i krhkog stvorenja u ženu čelične volje, spremnu na svaku borbu. Ahmed Rešat je sa zahvalnošću pogledao u nju.

Večera je, uprkos velikim naporima, protekla u setnoj atmosferi. Svi su znali da bi lako zaista mogla biti poslednji zajednički obrok. Mehpara nije progovorila ni reč. Od Kemalove smrti, govorila je samo kad je neko nešto pita. Behidžino raspoloženje je kopnelo iako se iz petnih žila trudila da raspali iskru veselosti. Samo su Rešat i Mahir razgovarali na tužnoj slavljeničkoj večeri, ali uglavnom o stanju nacije i budućnosti carstva bez vladara. Carstva?

"Vreme je da prestanemo da govorimo o podanicima nepostojećeg carstva", oglasio se Ahmed Rešat u jednom trenutku. "Izgubili smo ga. Ostao nam je samo jedan mali deo. Alahova je volja bila da paša Mustafa Kemal bude uspešniji od nas u odbrani zemlje od neprijatelja."

***

Mahir se odmah posle večere izvinio i zatražio dozvolu da ode kući. Nameravao je da ustane pre zore.

"Mahir-beže, molim te da se sutra ne mučiš. Zorom ću se iskrasti iz kuće da bih se pridružio kolegama na keju`, reče Ahmed Rešat.

"Budi siguran da ću biti tamo da te ispratim."

Ahmed Rešat dopratio je budućeg zeta do baštenske kapije. Leman je zalud

čekala da se okrene i mahne. Doktorove misli su, dok je koračao kroz noć, pripadale isključivo Ahmedu Rešatu i jutarnjem putovanju u ono što bi moglo biti nepovratno izgnanstvo.

Kad se Ahmed Rešat vratio u salon, zatekao je Leman kraj prozora. "Zašto još nisi otišla na spavanje, draga moja?", rekao je milujući je po kosi.

"Oče, zašto moraš da ideš? Niko nije umeo da mi objasni. Verena sam i više nisam dete. Hoćeš li mi ti objasniti?"

"Sedi, Leman", umorno će Ahmed Rešat. Otac i kći seli su na divan.

"Postoji spisak. Ljude sa spiska smatraju izdajnicima domovine. Nisam ga video, ali sam apsolutno siguran da su na njemu imena svih članova poslednjeg kabineta i potpisnika Sporazuma iz Sevra. Vlada u Ankari osudila je na smrt sve ljude sa spiska."

"Oče!", prigušila je krik šakom.

"Ne smeš da očajavaš, devojko moja. Moraš da se brineš o majci, baki i sestricama. Po svaku cenu moraš očuvati prisustvo duha. Otići ću mnogo bezbrižniji ako porodicu poverim tebi i Mahir-begu. Jednog dana shvatiće da nismo izdajnici i tada ćemo se vratiti. Ti si kćer časnog čoveka, spremnog da dâ i život za svoju zemlju. Nemoj to nikad da zaboraviš."

Naslonila je glavu na očeve grudi. Jecala je i drhtala čitavim telom. Ahmed Rešat joj je dozvolio da rida. Obratio joj se tihim glasom: "Hajdemo na počinak. Ne dopusti da te mati vidi uplakanu."

Pribrala se. Obrisala je suze i oskudnu šminku nadlanicom. S umrljanim licem i kitnjastom frizurom više nije ličila na ženu, ali ni na devojčicu. Usred žalosti za ljubljenim bratom, saznala je i za smrtnu presudu ocu. Kao da to nije bilo dovoljno, iste večeri se sasvim iznenada verila. U njenim krupnim očima ogledala se zbunjenost. Činilo se da ne shvata šta će sve morati da istrpi. Ahmed Rešat posmatrao je šesnaestogodišnjakinju, ni ženu ni devojčicu, s mešavinom tuge i ljubavi, svestan da je jednom rečenicom opteretio njena nejaka pleća silnom odgovornošću.

Mehpara je podojila Halima, promenila mu pelene i spustila ga u kolevku u podnožju kreveta. Nagnula se preko kitnjaste kolevke na desnoj strani. Sabahat je spavala čvrsto zatvorenih očiju. Pokretala je napućene usne, što je bio nepogrešiv znak da će se uskoro probuditi i zaplakati. Obrisala je bradavicu vlažnom pamučnom krpom. Nagnula se iznad kolevke i podigla sićušnu devojčicu. Bebica je, žmureći, gladno krivila vrat sve dok nije pronašla bradavicu. Bučno je coktala. Mehpara je vrhovima prstiju prošla kroz njenu nežnu kosicu. Volela je i druge

devojčice, pogotovo nestašnu i jezičavu Suad. Ipak, beba u njenom naručju zauzimala je posebno mesto u njenom srcu. Devojčica će, baš kao i njen Halim, odrasti ne znajući za očevu ljubav, nežnost i dobronamernu strogost. Predobro je znala kako je kad vas okolina posmatra s mešavinom sažaljenja, prekora i nipodaštavanja, rezervisanom za devojčice bez oca.

Tokom prvih godina u ovoj kući, bezmerno je zavidela razmaženim devojčicama na Rešat-begovom tetošenju. Kad bi saznali da se beg vratio kući, svi bi pohitali da se upristoje, ali devojčice nikad nisu osećale strah od oca. Sjurile bi se niz stepenice i skočile mu pravo u naručje.

"Où est mon petit cadeau?", pitala bi ga Suad, a on bi svaki put pohvalio njen francuski. Sarajlihanuma je uvek negodovala zbog toga. Upozoravala ga je: "Upropastićeš ih, Rešat-beže. Neće moći da se prilagode novoj sredini kad se udaju i odu u supružnički dom."

"Neću slati moje devojčice od mene", branio se Rešat-beg. "Kad se udaju, njihovi muževi živeće s nama." U neko doba primetio bi par radoznalih očiju kako ga posmatraju kroz odškrinuta vrata, ili s odmorišta na stepenicama. Pripadala su potištenoj devojčici koja nije bila njegova kći. "Predomišljam se i kad je reč o Mehparinom mladoženji." Nosić bi je zagolicao, a oči zapekle. Toliko je želela da bude Rešat-begova rođena kći, ali to je bilo nemoguće. U međuvremenu mu je postala snaja i dojilja njegove ćerke. Alah joj je možda uzeo Kemala, ali joj je dao dve bebe, među kojima ona nije pravila razliku. Sunce još nije izvirilo na obzorju. To doba je, po opštem mišljenju, najbolje za molitvu. Da li bi Alah dozvolio Rešat-begu, čoveku kog je smatrala ocem, da ostane u kući, kad bi se zavetovala da više nikad neće podojiti Sabahat, poneti je pomilovati po svilenkastoj koži?

Posle dvadesetominutnog dojenja, posadila je Sabahat na krilo i sačekala da podrigne. Zatim ju je nežno vratila u kolevku. Nije joj menjala pelene, da se ne bi probudila. Sklonila je zavesu. Kočija je čekala ispred baštenske kapije. Ahmed Rešat uskoro će izaći iz kuće s koferom. Ukrcaće se u kočiju i nestati u jutarnjem sivilu. I baš kao što je bilo i s Kemalom, oni koji ostaju nikad neće znati gde je otišao, šta je istrpeo i gde je sahranjen. Borila se sa suzama osluškujući škripu stepenica. Neko je silazio na prstima da bi napravio što manje buke. Rešat-beg.

Hteo je da ode bez buke, da napusti kuću dok svi spavaju. Kasnije će se probuditi i nastaviti da žive kao da se ništa nije dogodilo. To je želeo ... to je tražio od njih ... zahtevao je da se ta njegova poslednja želja poštuje – do njegovog povratka.

Kad je bila sigurna da je stigao do prizemlja, navukla je kućnu haljinu. Sjurila se niz stepenice u kuhinju i zastala na vratima. U polutami se nazirala utvarna prilika u beloj kućnoj haljini – Behidža. Činila je isto što i ona. Pipala je po kuhinji

tražeći sud. Mehpara ga je našla i napunila vodom. Izašle su zajedno iz kuhinje i naišle na Sarajlihanumu. Tri žene su ćutke izašle iz kuće, sa sudovima punim vode u rukama. Polako su krenule za Ahmedom Rešatom. Da li zato što ih nije čuo, ili zato što nije hteo, tek, nije se osvrnuo. Klimnuo je kočijašu, otvorio vrata i ušao u kočiju. Supruga je probdela noć ridajući u njegovom naručju. Nije imao snage ponovo da pogleda u podbule, zakrvavljene oči i lice iskrivljeno tugom. Kočijaš se popeo na svoje sedište i ošinuo mršave konje. Usne triju žena bešumno su se pomerale za kočijom, a onda su prosule vodu na ulicu.

"Putuj kao voda, i vrati se kao voda, mužu moj", Behidžin prigušeni krik mešao se sa udarcima kopita o kaldrmu.

Opstajala je na nogama uz Mehparinu i Sarajlihanuminu pomoć. Zatim je, kad je kočija zamakla za ugao, pala na kolena i briznula u plač.

Mahir je nervozno koračao pred lučkom kapetanijom čekajući kočiju. Zaustavila se na suprotnoj strani ulice. Žurno joj je prišao i preuzeo kofer od kočijaša.

"Mahire … Pa šta to radiš! Nije trebalo da dolaziš ovamo", reče Ahmed Rešat.

"A kako sam mogao da ne dođem, Rešat-beže! Kako sam mogao da te pustim da odeš bez oproštaja?"

"Da li si video nekog od mojih kolega?"

"Video sam nekolicinu. Pogledaj, tamo na uglu; to su begefendije Kemal i Hazim."

"Sačekaj da se pozdravim s njima. Brzo ću se vratiti."

Ahmed Rešat se posle nekoliko koraka okrenuo na petama i prišao Mahiru. "Pođi sa mnom. Voleo bih da predstavim zeta prijateljima`, rekao je.

Osmeh je osvanuo na doktorovom zabrinutom licu. Krenuli su ka sve brojnijoj grupi.

Zvaničnik brodske kompanije "Lojd Trijestino" prišao je grupici putnika. Razgovarali su na keju dok su čekali da se ukrcaju na italijanski brod za Brindizi. Obavestio ih je da je doneo putna dokumenta. Poslednji Otomani su tužnih lica krenuli za zvaničnikom ka carinarnici. Osramoćeni ministri propalog carstva otputovaće u izgnanstvo s papirima koje im je obezbedio grof Kaprini. Italijan je oduvek uživao veliki ugled na Dvoru i bio prijatelj većini begunaca.

Kad je saznao da je vlada u Ankari sačinila spisak ljudi osudenih na smrt i da on sadrži imena svih ministara iz poslednjeg sultanovog kabineta, grof Kaprini odlučio je da upozori starog prijatelja Ahmeda Rešat. Posetio ga je u njegovom domu u Bajazitu.

Večina ministara i poslanika već su pobegli britanskim parobrodom "Egipat".

Otišli su u istoimenu zemlju. Među preostalima je bilo i nekoliko grofovih prijatelja. Parobrod će za dva dana poći za Brindizi. Ako Ahmed Rešat i njegovi prijatelji propuste ovaj brod, moraće da putuju vozom, što je značilo da će im proveravati papire na svakoj granici, a to bi moglo biti opasno.

Odluku o bekstvu doneli su u žurbi. Neki nisu mogli da dobiju pasoše za tako kratko vreme. Za njih će dokumenta biti spremna do isplovljavanja.

Ahmed Rešat i njegovi prijatelji krenuli su za italijanskim zvaničnikom u carinarnicu. Mahir je pošao prema krmi ukotvljenog parobroda. Bio je veoma dug i ličio na golemi stambeni blok na vodi. Ugledao je suprotnu obalu tek kad je došao do kraja broda. Nekoliko svetiljki gorelo je na Jenidžamiju. Grad se lagano budio u oskudnoj svetlosti zore, uz mrmljanje, žamor i gunđanje. Podizala se metalna škripa prvog jutarnjeg tramvaja, isprekidana pesma motornih čamaca na putu ka luci i umorni krici ribara koji su istovarali ulov. S minareta je odjekivao poziv na jutarnju molitvu. Slušajući melodično zazivanje mujezina, zatvorio je oči i zamolio Alaha da pomogne Ahmedu Rešatu.

Poskočio je kad ga je neko uhvatio za rame.

Pored njega je stajao Rešat-beg. Rekao mu je: "Vreme je da se oprostimo."

Mahir je posmatrao lepo i plemenito, ali i umorno i upalo prijateljevo lice u bisernom sjaju zore. Ahmed Rešat progovorio je snažnim i odlučnim glasom:

"Mahire, poveravam ti svoju porodicu. Siguran sam da ćeš čuvati Leman. Ne odgađajte venčanje zbog mene. Moja ponuda ostaje. Otpustiće te iz vojske zato što si mi zet. Molim te da ozbiljno razmisliš da otvoriš ordinaciju u selamliku."

"Hvala ti. Nemoj da poklekneš pod tugom. Znaj da će ovde sve biti kako treba. Tvoja porodica je sad moja porodica."

"Možda preterujem, ali Mehpara i Halim su takođe članovi porodice. Moram da te zamolim da i na njih gledaš isto kao i na Behidža-hanumu, Sabahat ili Suad."

"Budi siguran da će tako biti."

"Hajde da se oprostimo."

Ahmed Rešat položio je ruku na rame budućeg zeta. Zagledao se u njegovo lice kao da crpi snagu iz doktorovih poštenih smeđih očiju. Okrenuo se bez reči i hitro ukrcao na brod.

Mahir se najedanput osetio usamljenim ispod ogromnog parobroda. Dobrobit i bezbednost brojne porodice počivali su na njegovim plećima. Nije ni primetio druge putnike koji su se peli na brod. Zurio je pravo gore da bi po poslednji put pogledom ispratio Ahmeda Rešata. Nije ga video.

Ahmed je bio na drugoj strani broda. Držao se za ogradu obema rukama i posmatrao more, kupole i minarete. Galebovi su zaranjali belim krilima u vodu, tragajući za hranom. Sunce će uskoro pozlatiti kupole. Grad će se probuditi. Oživeće zajedno s lučkim radnicima, prodavcima, pisarima, učenicima, ribarima, pa čak i s neprijateljskim vojnicima. Parobrod će se polako odvojiti od obale, zaploviće ka otvorenom moru i pozdraviti Istanbul bolnim, životinjskim krikom. Grad će uskoro nestati iz vida.

Prebacivao je sultanu što je pobegao na palubi britanskog ratnog broda. To mu je teško palo. Od svoje dvadesete godine služio je državi kao časni, pravedni i verni podanik carstva, a prinuden je da napusti svoju zemlju kao izdajnik, kao kriminalac. Ide u izgnanstvo sa stranim pasošem. Oštri nož svrdlao mu je srcem. Grebao ga je po grudnom košu. Nije mogao da potisne tugu, stid i ozlojeđenost. Prethodnog jutra zamišljao je kako ulazi u more s kamenom u rukama. Sad je zamišljao kako skače s broda. Ako se ne onesvesti pri udaru u vodu, da li bi nagonski zaplivao? Zamišljao je masne naslove u sutrašnjim novinama: Ahmed Rešat, osramoćeni ministar finansija, pokušao samoubistvo! Šta bi Behidža učinila kad bi čula za to? Ili tetka?

Posegnuo je u džep za tabakerom. Iznenadio se kad je napipao nešto nepoznato. Uvek je u tom džepu nosio duvan! Izvukao je čvrsti predmet zamotan u maramicu. Drhtavim prstima, odvezao je svilene krajeve. Prepoznao je Behidžine inicijale, izvezene svilenim koncem. U ruci mu je blistao komad porodičnog nakita, koji je Behidža nosila na svadbenoj večeri: broš u obliku ptice, posut dijamantima. Ptičica je nosila papirić u kljunu.

Znam da raspolažeš ograničenim sredstvima. Ne oklevaj da prodaš pticu ako se nađeš u škripcu. Moje srce će vazda biti s tobom.

Umalo da zaplače od uzbuđenja. Tamne misli, koje su ga do malopre morile, smesta su iščezle. Neće imati hrabrosti da se ubije dokle god bude bilo onih koji ga vole. Bio je preterano pobožan da bi izdao dušu koju mu je Alah poverio na čuvanje. Pokušaće da opstane u tuđini, dok ne kucne čas da se rastavi s dušom. Možda će pronaći posao kao prevodilac. Dobro se služio francuskim i persijskim. Govorio je malo i italijanski. Mogao bi da se zaposli i kao računovođa. Valjda će čovek, koji je nekad vodio financije carstva na tri kontinenta, pokazati dovoljno umešnosti s ciframa da bi privukao pažnju nekog trgovca. Radiće i zaraditi koliko

mu je potrebno za život. Pisaće pisma porodici. Izdaleka će pratiti živote svoje dece. Istanbul će mu mnogo nedostajati, ali nastaviće da živi, iako razdiran žudnjom, da bi jednog dana prikačio ovaj isti broš nazad na ženine grudi.

Trgao se kad je čuo duboki, srceparajući, otegnuti vapaj. Brod je napuštao luku. Čvršće je stisnuo drvenu ogradu. Ravnodušan na reakcije posmatrača, uveren da ga niko neće čuti zbog brodske sirene, zaurlao je iz sveg glasa:

"Zbogom, Istanbule! Zbogom, grade moj!"

PISMO

JUN 1924, BUKUREŠT

Voljenoj supruzi, Behidži,

Zaplakao sam od sreće kad sam doznao novost. Pročitao sam tvoje najnovije pismo u kojem si me obavestila o Sitarinom rođenju. Strašno mi je žao što nisam mogao da budem s tobom. Neka je njeno ime, persijska reč za "zvezdu", vodi ka svetlom životu i sudbini. Molirn se Alahu da bude zdrava i dugovečna.

Još malo pa će isteći i druga godina mog izgnanstva. Srce mi je puno tuge i jeda. Za trideset pet godina besprekorne i predane službe državi nagrađen sam skitalačkim životom u izgnanstvu. Iz pisma sam saznao radosnu vest o rođenju moje unučice Sitare. Druga vest, da je Mahir napustio vojnu službu, nije me nimalo iznenadila. Ako je uspeo da dobije i penziju, njegov povratak u Istanbul biće veoma lep događaj. Državni poslovi i dužnosti više ne mogu da mu pruže zadovoljstvo.

Važno je samo ono bez čega se ne može. Molim Alaha da se pobrine za njega i moju porodicu u Istanbulu.

Veoma bih voleo da te vidim. Iako grad u kojem živim obezbeđuje osnovne neophodnosti, ne bi se udobno osećala u

njemu, pogotovo dok traju oštre zime. Ne mogu da se složim s tvojim dolaskom ovamo. Toaleti su, na primer, pored kuća, ili na poljani, u obliku kućica. Iz sličnih razloga ne želim da dolaziš ovde i trpiš raznovrsne neugodnosti. Možda ćemo u novembru otići u Rim, tamo možemo zajedno da prezimimo. Ili mogu da te dočekam u Pešti. Ako pronađem pristojan smeštaj po razumnoj ceni u Pešti, mogli bismo tamo i da se odselimo. Molirn te da se ne brineš. Svako zlo ima svoje dobro. Ne sumnjaj da će tako biti i s nama. Zar nije dovoljno što nam je Alah podario zdravu i pravu porodicu. Dosad smo vodili udoban život. Verujem da nas Alah neće napustiti ni u budućnosti. Samo da ostanemo živi i zdravi. Toliko toga nas čeka. Ako se moj povratak u Istanbul pokaže mogućim, dogovorićemo se

već hoću li se vratiti brodom ili vozom.

Do tada moramo biti strpljivi.

Mojoj uvaženoj tetki, Mehpari i tebi, draga moja, želim Alahov blagoslov i strpljenje. Prenesi ljubav i zahvalnost mom jagnjetu Suad, a naročito nepresušnim izvorima mog ponosa, kćeri Leman i zetu Mahir-begu. Ljubim oči Sabahati i Halimu. Neka Alah podari maloj Sitari dug i lep život.

Tvoj ljubavlju ispunjeni suprug, Rešat

